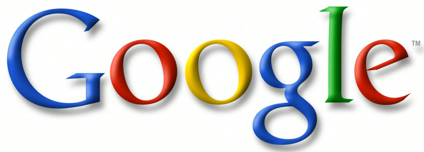
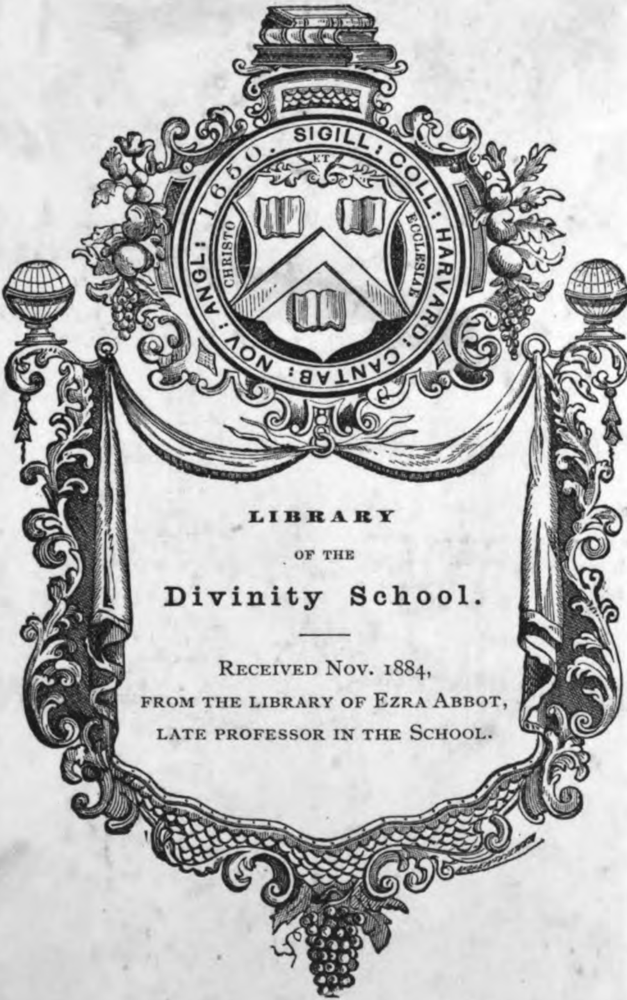

Kyrkohistorisk årsskrift
Svenska kyrkohistoriska
föreningen, Kyrkohistoriska föreningen (Sweden)
Digitized by Google

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 2.

Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

ANDRA ÅRGANGEN
1901

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

WRETMANS TRYCKERI, UPPSALA
1901

INNEHÅLL.

Uppsatser och undersökningar.

Meddelanden och aktstycken.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska föreningens årsmöte 1901.

Den 25 april 1901 sammanträdde Kyrkohistoriska föreningen till allmänt årsmöte å studentkårens lokal i Upsala, hvarvid först upplästes sekreterarens

Årsberättelse för arbetsåret 1900—1901.

Under det år, som gått till ända, sedan Kyrkohistoriska föreningen höll sitt första allmänna årsmöte, har föreningen haft att glädja sig åt en afsevärd tillväxt, i det antalet medlemmar ökats från 740 till 801, af hvilka 784 äro årsbetalande och 17 ständiga. 14 nya anmälningar hafva ingått från svenskar i Nordamerika, där föreningen nu räknar 69 medlemmar. Sex ledamöter hafva under året genom döden afgått.

Omedelbart efter fjolårets årssammankomst vidtogos af professor Lundström, som ensam förestår redaktionsangelägenheterna, anstalter för utgifvandet af föreningens tidskrift. Under december 1900 färdigtrycktes i en upplaga af 1,150 ex. såväl första årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift som dess tvänne bilagor, biskop J. Rudbeckius' Kyrkio-Stadgar för Westerås stift och biskop Olof Wallquists Själfbiografiska anteckningar, utgörande dessa tillhopa trettio tryckark. Efter något uppskof på grund af den långvariga bokbindarestrejken distribuerades dessa publikationer under december och därpå följande januari månader till samtliga föreningens medlemmar.

Bidrag till Årsskriften hafva lämnats af biskop H. W. Tottie, professorerna H. Schück och Herman Lundström, rektor Fr. Westling, prosten d:r J. Wahlfisk, lektorerna H. Levin och E. Wermcrantz, pastorerna Per Persson och B. G. Jonzon, docenten N. Edén och amanuensen C. Grönblad samt kandidaterna E. Aurelius och C. M. Kjellberg. Bilagorna hafva

utgifvits, den ena af professor Lundström och den andra af undertecknad.

På grund af vederbörlig framställning har arbetsutskottet såsom gåfva till universitetsbiblioteket öfverlämnat sextiofem öfverblifna exemplar af såväl årsskriften som bilagorna för att dymedels bereda universitetsbiblioteket tillfälle att inleda bytesförbindelse med ett flertal kyrkohistoriska sällskap, hvilkas utgifna skrifter äro af värde för det kyrkohistoriska studiet i vårt land.

Författarehonorar för meddelade bidrag hafva utbetalats efter 35 kronor arket för uppsats inom själfva tidskriften och 20 kronor arket för i bilagorna förekommande editioner.

För nästkommande årshäfte har af tidskriftens redaktör vidtagits förberedande anstalter, och har föreningen att såsom där medverkande påräkna bl. a. bibliotekarien C. Annerstedt, professorerna Schück, Ahnfelt och Lundström, rektor Westling, lektorerna Haller och Levin m. fl. Årshäftet kommer att åtföljas af en bilaga, bestående af ett urval ur biskop A. O. Rhyzelii egenhändiga lefvernesbeskrifning.

Därjämte har föreningen under tryckning »Ärkebiskop Abrahams räfst», utgifven af amanuensen Otto Holmström i Linköping.

Upsala den 25 april 1901.

Josef Helander.

Härefter föredrogs följande

Revisionsberättelse
afgifven den 24 April 1901.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska föreningen utsedde revisorer för år 1900, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för nämnda år.

Kassans ställning vid räkenskapsårets slut befanns som följer:

Grundfonden, utgörande afgifter à 75 kronor af 12 ständiga ledamöter samt en gåfva af 50 kr.	950: —
Inkomster af 746 årsafgifter à 5 kr.	3,730: —
Ränta å i banken insatta medel	21: 03
S:a kr.	3,751: 03

Utgifter, hvaraf tryckning och bindning af Årsskriften och dess bilagor 1,799: 99 samt författarearvoden 976: 22 — 3,751: 03.

Kassans behållning utgjorde

å sparkasseräkning insatta medel	313: 03
kontant i kassan	6: 74
S:a kr.	319: 77

Behöriga verifikationer hafva oss företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt föreningens kassaförvaltare, kandidat J. Viotti, för den tid, revisionen omfattar.

Upsala den 24 april 1901.

C. G. Wahrenberg. *August Hesslén.*

Med afseende på ett antal felande årsafgifter meddelades af skattmästaren, att fullständig redovisning ännu icke ingått från föreningens ombud på några aflägset belägna orter, hvarjämte några få, som antecknat sina namn på de utsända listorna, underlåtit att utlösa årspublikationerna. Den afgående kassaförvaltaren, S. M. kandidat Johannes Viotti, beviljades full och tacksam ansvarsfrihet.

Vid den i stadgarnas § 4 anbefallda lottningen mellan arbetsutskottets medlemmar utlottades domprosten Berggren och kandidat Viotti. Domprosten Berggren återvaldes enhälligt, och i stället för kandidat Viotti och amanuensen Grönblad, hvilka båda undanbedt sig återval, invaldes docenten N. Edén och s. m. kandidat S. Wickbom, hvarjämte såsom suppleanter återvaldes docenten J. A. Eklund och teol. kandidaten E. Edling. Till kassarevisorer utsågos pastor Wahrenberg och domkyrkosysslomannen Söderberg och till deras suppleanter pastor A. Hesslén och kandidat Hj. Holmquist.

På förslag af ordföranden beslöt föreningen, att dess sekreterare och skattmästare måtte vara befriade från erläggande af årsafgift, och skulle detta beslut gälla äfven det gångna arbetsåret.

Årssammankomsten afslöts med ett föredrag af sekreteraren öfver ämnet **En karaktärsbild från den svenska kyrkans första dagar.**

I omedelbar anslutning till årsmötet sammanträdde arbetsutskottet för val af funktionärer, och utsågos härvid

till ordförande och redaktör af tidskriften professor Herman Lundström,

till sekreterare doktor J. Helander och

till skattmästare fil. och S. M. kandidat S. Wickbom.

Jos. Helander.

Bidrag till Birgittinerordens historia.

Genom en bulla af den 5 aug. 1370 gaf påfven Urbanus V sin bekräftelse på den redan förut påbörjade grundläggningen af klostret i Vadstena och föreskref, att den nya stiftelsen skulle lefva efter Augustini regel, dock så att Birgittas egna stadgar subsidiärt skulle binda lifvet inom dess murar. Det är hufvudsakligen tvänne sträfvanden, som fylla de bägge första årtiondena af Vadstena klosters historia. Det ena är arbetet på utbildningen af den nya stiftelsens organisation. Härvidlag gälde det ej blott att uppbygga Vadstena klosters inre ordning, sådan den kräfdes för att trygga den nya stiftelsens framtid. Organisationsarbetet afsåg något vida mer. Det gälde att lägga en fast grund för en internationell stiftelse, som skulle bära Birgittas namn och hennes personlighets prägel. De afgörande momenten i denna organisationens utveckling äro dels fastställandet af Birgittas klosterregel såsom den nya Sankt Salvatorsordens konstitutioner genom påfven Urbanus den sjättes bulla af den 3 december 1378 dels Vadstenaklostrets högtidliga invigning den 23 och 24 oktober 1384. — Den andra sidan af denna de första årens verksamhet är arbetet för Birgittas helgonförklaring, hvars slutliga frukt blef den högtidliga kanonisationen den 7 oktober 1391. Med detta år kan det första skedet af ordens historia betraktas såsom afslutadt. Birgittinerorden hade dittills tillhört Sverige; från denna tid tillhör den Europa. Den hade då vunnit en af påfven erkänd organisation, tillräckligt fast och enhetlig för att bilda underlaget för ordens utbredning utom Sveriges landamären under glansen af sin stiftarinnas nyligen vunna helgongloria. Själfva arbetet för helgonförklaringen, hvilket del-

vis åtminstone synes hafva haft en ganska agitatorisk prägel och ingalunda aflupit utan motstånd, har förmodligen bidragit till att göra Birgitta och hennes klosterorden kända i olika delar af världen. Dessa otaliga böneskrifter, i hvilket bistånd till det stora målets vinnande söktes än från den ene än från den andra af denna världens store, väckte och underhöllo intresset ej blott för Birgitta själf, utan äfven för hennes stiftelse. Synbarligen under intrycket af den nordiska sierskans helgonförklaring, som fylde världen med ryktet om hennes ära, uppstodo i början af 1390-talet de första klosteranläggningarna utom Sverige på så skilda håll som i den gamla hansestaden Danzig och i Dantes fädernestad. Under 1400-talets första årtionden tillkommo nya kloster i grannskapet af hansestäderna Reval, Lübeck och Stralsund att nu inte nämna de mera kända och efter allt att döma mera betydande klosteranläggningarna i Danmark och England [1]. Såsom belysande för tidens hänförelse för Birgitta och hennes orden må anföras, att den polska konungen Vladislaus efter sin seger öfver Tyska orden vid Tannenberg 1410, i ett då utfärdadt bref såsom tackoffer för segern utlofvade upprättandet af ett kloster till den heliga jungfruns och Birgittas ära [2].

De ofvan nämda hanseatiska och italienska klostrens äldsta historia åter är i sina enskildheter föga känd. Spridda uppgifter finnas sammanförda hos Nettelbla [3]. År 1888 framkom utan författarenamn från ett bayerskt birgittinerkloster ett arbete [4], som särskildt för några af de tyska klostrens vidkommande innehåller värdefulla upplysningar, i allmänhet dock utan källhänvisningar och därför svåra att kontrollera. Det Svenska riksarkivets och Upsala universitetsbiblioteks samlin-

[1] Om dem se Aungier, History of the Syon monastery, London 1840. Rasmussen, Hist.-topograf. Efterretninger om Musse Herred paa Laaland, Kjøbenhavn 1866.

[2] Brefvet finnes tryckt i Benzelii ed. af Vadstenadiariet sidd. 197, 198; det är ställdt till »*Johannes, episcopus Pomesaniensis*»; det nya klostret skulle anläggas vid »*Grunnevelt*».

[3] *Nachricht von einigen Klöstern der heiligen schwedischen Birgitte ausserhalb Schweden*. Frankf. 1764.

[4] *Gesammelte Nachrichten über den einst bestandenen Klöstern von Orden der heil. schwedischen Birgitte*. München 1888.

gar liksom åtskilliga utländska urkundspublikationer erbjuda emellertid tillräckligt material för besvarande af åtskilliga hithörande frågor. I föreliggande lilla uppsats har jag sökt att ur mig tillgängliga primärkällor, tryckta eller otryckta, sammanställa uppgifter, som kunna kasta ljus öfver ofvannämnda birgittinerklosters äldsta öden, och därigenom lämna ett bidrag till framställningen af den enda kulturinsats af mera universell betydelse, som under den senare medeltiden gjorts från Sverige och som just därför tillika blifvit ett viktigt medel att föra Sverige i en närmare beröring med den samtida europeiska odlingen.

I.

Det tidigast fullbordade af de från Vadstena anlagda birgittinerklostren är klostret i *Danzig*. Dess grundläggningshistoria kunna vi följa med hjälp af en samling afskrifter af påfvebullor och andra kyrkliga urkunder, befintlig i en gammal Vadstenakodex (enligt den Benzelianska handskriftskatalogen signerad C. 77) i Upsala universitetsbiblioteks samlingar. Den utgör en handskrift på papper i kvart och hade i Vadstena klosterbibliotek signum *Q. IIII⁰ primus*. Handskriften innehåller 200 blad, af hvilka bladen 151 v, 152, 159, 160 samt 198 v—200 äro tomma; bladen 1—151 samt 153—158 innehålla anteckningar af teologiskt innehåll. De sista bladen 169—198, alla skrifna med samma hand, innehålla den ofvannämnda samlingen af bref angående klostret i Danzig. På första bladet i denna handskrift finna vi följande anteckning: »*Anno domini MCDXVI ego frater Thorirus Andreæ istum librum collegi per quaternos de diuersis uenditoribus librorum in Constantia tempore generalis concilii. — — — — Sed excerpta de priuilegiis nostris scripsit scholaris meus.*» Dessa sista ord kunna ej afse annat än de på bladen 161—197 befintliga afskrifterna af urkunder rörande klostret i Danzig, hvilka sålunda förmodligen hafva blifvit afskrifna under Thorirus Andreæ's vistelse vid konsiliet i Konstanz eller i alla fall

före september år 1418, då Thorirus Andreæ enligt Vadstenadiariets anteckning afled den 9 september detta år[1].

Med hjälp af dessa afskrifter kunna vi spåra Danzigklostrets upprinnelse tillbaka till år 1392. I ett öppet bref[2], ställdt till alla kristtrogna och dagtecknadt den 21 juni, »som var fredagen före midsommardagen», år 1392, berättar biskop Henrik af Wladislavia, att till hans kännedom kommit, att en mängd fallna kvinnor under ånger öfver sitt förflutna lif bodde tillsammans nära Katarinakyrkan i en af Danzigs förstäder och där under några fromma prästers ledning tillbragte sin tid med andaktsöfningar. På begäran af Tyska ordens högmästare, herr Konrad Walroder, och hans rådgifvare utlofvar biskopen 40 dagars aflat åt dem, som bidroge till dessa kvinnors underhåll eller till en reparation af deras hus eller öfverhufvud taget ville bispringa dem med hvad de behöfde. Han uppmanar sitt stifts präster att bekantgöra innehållet i det föreliggande brefvet och beder sina ämbetsbröder ärkebiskopar och biskopar, till hvilkas kännedom brefvet kommer, att gifva sina underordnade enahanda uppmaning.

Tyska ordens nye högmästare Konrad von Jungingen (1393—1407) gynnade den nya stiftelsen och gjorde under ordens stora sigill donationer till det nya »*domus penitencium*» i Danzig[3], Han inlade äfven sitt förord hos påfven, då dennes bekräftelse söktes för den nyupprättade stiftelsen[4]. År 1393 ingingo nämligen föreståndarinnan (»*magistra*») och systrarna i detta »*domus penitencium*», hvilket då ännu ej tillhörde någon orden, till påfven med en begäran, att han då de till ett antal af 40 under ledning af tvänne präster lefde tillsammans under andaktsöfningar med tillstånd af såväl högmästaren som stiftets biskop, ville med godkännande af deras

[1] S. R. S. I: 1, sid. 139.

[2] C. 77, fol. 195 v.—197.

[3] Se redogörelsen i biskop Henriks bref af den $^{8}/_{8}$ 1394 (C. 77, fol. 197 —198 v.).

[4] Uppgiften är hämtad ur ett bref, utfärdadt af biskop Stephan i Kulm år 1402 »*die qua cantatur in ecclesia Dei sitientes*» (den $^{11}/_{3}$). Se C. 77, fol. 191 v., 192. Där heter det bl. a. »*quibus (kvinnorna) regularem obseruanciam ordinis S. Augustini S. Saluatoris nuncupati a sede apostolica fecit impetrari*» (nämligen Konrad von Jungingen).

sammanslutning gifva dem tillstånd att till Maria Magdalenas och Birgittas ära grunda ett kloster (»*unum locum*») med dithörande nödvändiga byggnader samt att där lefva under någon af påfvestolen godkänd ordensregel[1]. Genom en bulla af den 8/1 1394 lämnade påfven Bonifatius IX härtill sitt bifall och uppdrog åt den ofvannämnde biskopen af Wladislavia att vidtaga erforderliga åtgärder och låta kvinnorna aflägga ordenslöften enligt den helige Augustini regel[2]. Den 8 aug. utfärdade biskop Henrik ett bref, genom hvilket han gaf systrarna rätt att på gården till sitt hus uppbygga ett kapell, njuta afkastningen däraf samt på dess kyrkogård begrafva sina döda; de vid kapellet tjänstgörande prästerna skulle däremot tillsättas af kyrkoherden vid Katarinakyrkan. Vidare utlofvades 40 dagars aflat åt dem, som bidroge till byggnadernas underhåll eller förrättade sin andakt i kapellet[3]. Denna kyrka omtalas såsom byggd i ett bref af den 2/5 1395, i hvilket biskop Stephan af Kulm i biskop Henriks stad och ställe utlofvar 40 dagars aflat åt dem, som förrätta sin andakt inför relikerna i denna kyrka[4].

Biskop Henrik hade emellertid bestämt, att det nya klostret skulle utom Augustini regel följa Birgittas klosterregel och Vadstenaklostrets ordning och den 8 dec. 1396 invigdes de nya systrarna och afgåfvo sina nunnelöften efter den helige Augustini regel och den heliga Birgittas konstitutioner. Invigningen förrättades af biskop Stephan af Kulm i biskop Henriks stad och ställe[5] och samma biskop Stephan invigde s. å. den 4 dec. det nya systerklostret och utlofvade där-

---

[1] Saken är framställd i inledningen till Bonifatius IX:s bulla af den 8/1 1394 (C. 77, fol. 161, 162).

[2] C. 77, fol. 161, 162.

[3] Bref dat. Comorsko d. 8/8 1394 (C. 77, fol. 197, 198).

[4] Bref dat. Palpelin d. 2/5 1395, där det heter »*ecclesiam apud penitentes — in honore S. Marie Magdalene constructam*» (C. 77, fol. 183 v., 184).

[5] Det ofvan anförda brefvet af d. 11/3 1402. — Samtidigt med invigningen införlifvades med det nya klostret Katarinakyrkan med därifrån inflytande inkomster; kyrkan hade förut legat under högmästarens patronatsrätt, men dess kyrkoherde synes redan före inkorporeringen ha varit redovisningsskyldig till klostret för en del af inkomsten. Se härom brefvet af den 14/4 1396 (C. 77, fol. 190).

vid 40 dagars aflat åt dem, som bidroge till dess förbättring eller förskönande[1].

Under det följande året 1397 kunna vi för första gången i urkunderna spåra en förbindelse mellan klostret i Danzig och Birgittinerordens hufvudort Vadstena. Huruvida redan före detta år någon förbindelse ägt rum, vågar jag ej afgöra; osannolikt förefaller det ej. Men under året 1397 besöktes Danzigklostret troligen af Vadstenabröderna Erik och Lukas, hvilka förut tillsammans med Vadstenaklostrets generalkonfessor Magnus Petri besökt Rom och Florens och nu togo hemvägen öfver Danzig[2]. I afskrift finnes bevaradt ett bref från Danzigklostret till Vadstenaklostret, dagtecknadt d. 8/4 u. å. men förmodligen att hänföra till 1397[3]. I detta bref omtalas, att Magnus Petri ämnat besöka Danzigklostret för att undervisa klosterfolket, men aflidit, innan han hunnit sätta sin afsikt i verket. Han sände i stället dit Erik och Lukas, som ditkommit den 24/3 (1397). Lukas synes tämligen snart hafva återvändt till Vadstena, hvaremot Erik stannat en längre tid för att undervisa klosterfolket[4].

Under året 1397 fick klostret i Danzig från Vadstena mottaga den dyrbara gåfvan af några af dess Birgittareliker. Den 8 aug. 1397 skrifver nämligen högmästaren Konrad von Jungingen till Vadstena kloster ett bref, hvari han tackar för de till Danzigklostret öfversända Birgittarelikerna och anhåller, att Vadstenaklostret ville till Danzig öfversända tvänne lämpliga systrar att undervisa de nya systrarna i klosterregeln[5].

---

[1] Biskop Stephans på själfva invigningsdagen därom utfärdade bref (C. 77, fol. 192 v.).

[2] S. R. S. I: 1, sidd. 108, 109.

[3] Brefvet i Vadst. kl. brefbok (A. 26) i R. A. fol. 71; den i detta bref omnämnda broder Lukas omtalas i ett annat bref (A. 26, fol. 70 v., 71) såsom i Danzig närvarande, då Birgittarelikerna ditkommo; som detta, som nedan skall visas, skedde år 1397, böra troligen båda de nämnda brefven sättas till detta år.

[4] Magnus Petri dog d. 21/3 1396 i Florens (S. R. S. I: 1, sid. 109). Silfverstolpe (Klosterfolket i Vadstena, sid. 111) uppgifver, att Ericus, trots det att Vadstenaklostret begärde hans hemskickande, kvarhölls i afvaktan på utnämningen af en ny stiftsbiskop, som skulle, sannolikt tillsammans med Erik, förrätta invigning af munkar.

[5] A. 26, fol. 47 v., 72 v.

Ett annat tacksägelsebref för reliker, utstäldt af abbedissan och konventet i Danzigklostret och dateradt den 10 aug. u. å. bör förmodligen föras till samma år[1]. I ett odateradt bref berättar Jakob, Danzigklostrets generalkonfessor, att från Vadstena ankommit dels några kopior af privilegiebref dels några birgittareliker, hvilka på den hel. Margaretas dag (18/7) i procession förts kring staden och för hvilka han genom brefvisaren broder Lukas tackar. Äfven detta bref är efter all sannolikhet från 1397[2]. Genom ett bref utfärdadt s. å. utlofvar ärkebiskopen af Riga med samtycke af biskopen af Wladislavia 40 dagars aflat åt dem, som förrättade sin andakt inför Birgittas reliker i klosterkyrkan eller gåfve allmosor till klosterbyggnaden[3].

Man kan säga, att under året 1397 Danzigklostret infogades i den nya ordensorganisationen. Genom en bulla af den 9 april 1397 gjorde påfven Danzigklostret delaktigt af Vadstenaklostrets friheter, privilegier och indulgenser[4]. Under hänvisning till detta bref skrefvo abbedissan och konventet i Danzig till Vadstenaklostret och anhöllo om ett exemplar af dess privilegier och indulgenser i afskrift, försedd med ärkebiskopens af Upsala samt Linköpings- och Strängnäsbiskoparnas och klostrets sigill[5]. Vadstenaklostret villfor deras begäran, och i ett bref af d. 10/7 1397 förkunna ofvannämnda biskopar, att de i Vadstena låtit afskrifva Birgittas kanonisationsbulla, Urban VI:s bulla angående aflaten vid kyrkan *S. Petrus ad Vincula* i Rom och en bulla angående indulgenser och förmåner för eremiterna af Augustinerorden samt försett dessa afskrifter med sina och Vadstena klosters sigill[6]. Med anledning af att Vadstenaklostret och följaktligen äfven klostret i Danzig tillerkänts samma aflatsförmåner som den ofvannämnda Peterskyrkan i Rom finna vi, att Danzigklostret i samma vefva genom sitt sändebud i Rom Johan Lowedow, låtit anskaffa in-

[1] A. 26, fol. 71.
[2] A. 26, fol. 70 v., 71.
[3] C. 77, fol. 183.
[4] C. 77, fol. 162.
[5] A. 26, fol. 72.
[6] C. 77, fol. 162 v.—168 v.

tyg angående aflatsförhållandena vid denna och andra romerska kyrkor[1].

Den ofvannämnde Johan Lowedow berättar i ett bref till Vadstena klosters konfessor, att han under sin vistelse i Rom arbetade för upprättandet af ett munkkonvent vid Danzigklostret och att högmästaren understödde hans bemödanden[2]. Hans arbete för saken kröntes med framgång. Genom en bulla af d. 20/12 1397 gaf påfven på högmästarens, abbedissans och systrakonventets begäran sitt tillstånd till upprättandet af ett munkkonvent på ett af högmästaren därtill upplåtet ställe; biskopen af Wladislavia fick i uppdrag att vidtaga åtgärder och det hela skulle ordnas på samma sätt som i Vadstena[3]. Den 25 mars år 1400 invigdes munkarna af biskop Stephan af Kulm på uppdrag af biskop Nils af Wladislavia. De båda konventen voro enligt reglerna från hvarandra strängt åtskilda, och någon annan ingång fanns ej från det ena till det andra än den i reglerna föreskrifna[4].

Från det följande året föreligger det första brefvet angående en förrättad visitation, utfärdadt d. 2/6 1401[5]. Däri meddelas föreskrifter rörande vilkoren för intagande i klostret: mottagas finge endast fallna kvinnor, som ville lämna sitt gamla lif; all intagning skulle ske med konfessorns och abbedissans vetskap efter skedd omröstning i kapitlet. Vidare meddelas ingående stadganden rörande abbedissans, generalkonfessorns och prokuratorernas ställning o. s. v. Den 30 juli följande år utfärdade Bonifatius IX en del stadgar rörande det nya klostrets styrelse och förvaltning. De förut meddelade föreskrifterna rörande intagning i klostret bekräftas. Systrarna indelas i *incipientes, proficientes* och *perfectæ*. Alla skola ovilkorligen lyda abbedissan och bikta sig för generalkonfessorn eller den, abbedissa och konvent utse till att mottaga bikt. Klostret lyder under biskopen i Wladislavia, som själf

[1] Se intygen af d. 9/12 1367 (C. 77, fol. 164) 12/1 1398 (C. 77, fol. 167 v.—170) m. fl.

[2] A. 26, fol. 71 v., 72.

[3] C. 77, fol. 171—174.

[4] Se det förut anförda brefvet af d. 11/3 1402.

[5] C. 77, fol. 193—195 v.

eller genom lämplig ställföreträdare där förrättar visitation, hvarvid alltid skola närvara tvänne fromma och förståndige män, utsedda af abbedissa och konvent. Vid visitationstillfällen må klostret ej betungas med öfverdrifna pålagor. Påfven tager klostret och dess egendom under sitt beskydd och slutligen bekräftas dess besittningsrätt och frihet från världsliga gärder och pålagor af hvad slag de vara må [1]. En prior och ett broderkonvent nämnas för första gången, så vidt jag känner, i ett bref af den 24 febr. 1405, genom hvilket påfven Innocentius VII uppdrager åt biskoparne af Kammin, Plodsk och Pommerellen att skydda klostret från alla öfvergrepp från andlige och världslige stores sida [2].

Det nya klostret synes i början hafva haft att kämpa med ekonomiska svårigheter; åtminstone kallas det i ett påfligt bref af den 2/4 1405 »*minus sufficienter dotatum*», och aflat utlofvas för att locka fromma pilgrimer till dess kyrka [3]. År 1405 är Danzigklostret definitivt infogadt i Birgittinerordens uppväxande organisation. Ordens generalkonservator Lucas Jakobi, föreståndare och styresman för birgittinerklostret i Florens, förordnar nämligen genom ett bref af den 14/11 detta år [4] Johannes Resenwold till sin vikarie inom klostret i Danzig med fullmakt att öfvervaka klosterreglernas noggranna efterlefvande och att vidtaga nödiga och nyttiga reformer inom klostret. Jag nämnde i början af min framställning, att klostret i Danzig är det första fullbordade birgittinerkloster utom Sveriges landamären; detta framgår bl. a. af ett bref, dagtecknadt Vadstena d. 10/9 1406, där det heter, att vid tiden för brefvets utfärdande endast tvänne birgittinerkloster funnes nämligen Vadstena och Danzig och att ett tredje vore under anläggning i Florens [5].

---

[1] Bref af d. 30/7 1402 (C. 77, fol. 184—185 v.). Dessa föreskrifter blefvo, i hvad som rörde fallna kvinnors intagande i klostret, upphäfda, såsom stridande mot ordensregeln, genom en bulla af d. 27/8 1409. (Karlssons afskr. i R. A.).

[2] C. 77, fol. 181 v.—183.

[3] C. 77, fol. 181.

[4] C. 77, fol. 187 v.

[5] Afskr. efter originalet i Florens' statsarkiv bl. d:r Karlssons afskrifter i R. A.

II.

Ungefär vid tiden för grundandet af det nya birgittinerklostret i Danzig påbörjades också byggandet af ett birgittinerkloster i Italien nära Florens på en plats benämd Paradisus. Initiativet till denna klostergrundläggning utgick från italienskt håll, men det nya klostret, beläget som det var nära stråkvägen till Rom, kom redan under de första åren af sin tillvaro i en liflig beröring med Birgittinerordens medelpunkt, Vadstena-klostret. — Det var en florentinsk ädling, Antonius de Albertis, som först hos påfven anhöll om tillstånd att på lämpligt ställe inom grefskapet Florens få på sin egen bekostnad anlägga ett dubbelkloster med nödvändiga dithörande byggnader till den heliga Birgittas ära. Munkar och nunnor skulle lefva efter den heliga Augustini regel och den heliga Birgittas konstitutioner och klostret genom stiftarens försorg utrustas med tillräckliga medel för att trygga dess framtida bestånd. Påfven gaf genom en bulla, utfärdad den $^{26}/_{1}$ 1392 och riktad till biskopen af Florens, till framställningen sitt bifall och uppdrog åt nämda biskop att då klostret blifvit vederbörligen byggdt och utrustadt med nödiga penningmedel, där emottaga eller dit öfverföra munkar och nunnor från andra ordnar, kartusianer och tiggarmunkar dock undantagna, i så stort antal, som klostret lämpligen förmådde mottaga och underhålla. De nya munkarna och nunnorna skulle aflägga de i ofvannämda ordensstadgar [Augustini regel och Birgittas konstitutioner] föreskrifna löftena och anlägga den därsammastädes anbefalda ordensdräkten [1].

---

[1] Brefvet i afskrift efter det i Florens' statsarkiv befintliga originalet bland Karlssons afskrifter i R. A.

Den ofvannämde florentinske ädlingen hade emellertid, så snart han därtill erhållit påfvestolens samtycke, påbörjat den nya klosterbyggnaden utan att sky några kostnader. (Stiftsbiskopens tillstånd synes han aldrig hafva erhållit; af hvad skäl kan jag ej uppgifva [1].) Från år 1394 finna vi bröder och systrar i det nya klostret [2], och samma år inleddes förbindelsen med ordens hufvudkloster i Vadstena. Den 1 maj anträdde nämligen broder Magnus Petri, under flera år Vadstenaklostrets generalkonfessor, i sällskap med åtskilliga andra Vadstenabröder, bland dem den ofvannämde Lucas Jacobi, sin färd till Italien för att »påbörja anläggningen af ett kloster af Birgittas orden nära Florens». Två år senare den $^{21}/_{3}$ 1396 afled denne Magnus »nära Florens på ett ställe, som kallas Paradisus, där han ville grunda ett kloster af Frälsarens orden» [3].

Under denna sin första tid lyckades det nya klostret af påfvestolen utverka, att det fritogs från stiftsbiskopens andliga lagskipning och ställdes omedelbart under den påfliga kurian [4]. Antonius lyckades äfven erhålla påfvens medgifvande i bref af den $^{10}/_{1}$ 1395, att Mariakapellet i Paradisus, hvartill Antonius själf innehade patronatsrätten, skulle för evärdliga tider förenas med klostret; kapellets årsinkomster, uppskattade till 2,000 guldfloriner, skulle ingå till klostret, som däremot skulle åtaga sig förpliktelsen att där sörja för gudstjänstens upprätthållande. Därjämte fritogos både klostret och det därmed förenade kapellet från all lydnadsplikt gentemot biskopen i diœcesen, dock så att abbedissans och generalkonfessorns val för att äga giltighet af honom skulle stadfästas. Denna frihet från den vanliga andliga jurisdiktionen hade såsom nämdt redan förut tillerkänts klostret och tillerkändes nu kapellet och klostret förenade.

Det nya klostret synes förut hafva varit i saknad af ordnad styrelse, men genom tvänne bullor af den $^{2}/_{8}$ 1395 utnämde påfven den nya stiftelsens första abbedissa. Man kan

---

[1] Se brefvet af den $^{31}/_{10}$ 1396 därsammastädes.

[2] Se brefvet af den $^{15}/_{8}$ 1402 därsammastädes.

[3] S. R. S. I: 1, sidd. 108, 109.

[4] Uppgiften hämtad från brefvet af den $^{10}/_{1}$ 1395 bl. Karlssons afskr. i R. A.

af utnämningsbrefven se, att där dittills endast funnits ett *systrakonvent,* hvartill naturligtvis kommo några prästerliga bröder i och för gudstjänstens hållande o. s. v., ehuru ej organiserade i ett brödrakonvent. Den nyutnämda abbedissan, Martha, hade förut ej tillhört Birgittinerorden, utan varit abbedissa i S. Marias kloster i Cortona, som tillhörde den heliga Claras orden. Hon skulle nu anlägga det nya klostrets ordensdräkt, ställa sig dess ordens föreskrifter till efterrättelse och aflägga trohetsed till biskoparna af Florens och Fæsulæ enligt af kurian bifogadt formulär.[1]

Den så löftesrikt påbörjade nya anläggningen hotades emellertid snart af faror. De politiska förhållandena i Florens ägde ej den lugna prägel som i den gamla hansestaden Danzig under högmästarnes kloka och kraftfulla styrelse. Stadsstyrelsen var sedan gammalt söndersliten af partistrider, och dessa oupphörliga politiska oroligheter och krig med ty åtföljande osäkerhet till lif och egendom gjorde det omöjligt att anskaffa ett tillräckligt ekonomiskt underlag för det nya klostret, svårt att finna personer villiga att i detsamma inträda. De systrar och bröder, som funnits där, skrämdes bort af krigsoroligheterna under åren 1395 och 1396 och lämnade klostret. Dess grundläggare anhöll därför hos påfven om tillstånd att öfverlåta klostret och dess egendom, tillräcklig att underhålla ett brödrakonvent, antingen till ett camaldulenserkloster i Florens eller till ett benediktinerkloster i Arezzo. I sin nya form skulle klostret bära namnet »*Monasterium S. Marie de Paradiso*». Med anledning af denna framställning gaf påfven genom en bulla af den 31/10 1396 sitt tillstånd till öfverlåtelsen och uppdrog åt biskopen af Fæsulæ att verkställa införlifningen med bibehållande dock af klostrets gamla privilegier. Enahanda tillstånd hade Antonius förskaffat sig äfven af klostret i Vadstena.[2]

---

[1] Brefven bl. Karlssons afskr. i R. A. Bref angående saken utfärdades äfven till biskoparna af Florens och Fæsulæ; det ena är ställdt till den nyutnämda abbedissan, det andra till »*dilectis in Christo filiabus conuentui*» etc.

[2] Brefvet bl. Karlssons afskr. i R. A. Jfr bullan af den 16/8 1402 därsammastädes.

Vi känna föga om Florensklostrets historia under de närmaste åren, som synas hafva varit ett skede af oreda och förvirring. Den af påfvestolen utverkade öfverflyttningen stannade på papperet, och klostret synes under denna oroliga tid närmast hafva varit herrelös egendom. Åtminstone synes staden Florens vid denna tidpunkt hafva sökt begagna sig af de oordnade förhållandena för att indraga en del af de klostret tillhöriga godsen.[1]

Emellertid hade, när kan jag ej med säkerhet uppgifva, på uppmaning af klostrets stiftare, den ofvannämde Antonius, de gamla invånarna återvändt till klostret och fortsatte där att lefva efter sin gamla ordensregel och sina gamla ordensföreskrifter. Då emellertid detta efter det ofvannämda påfvebrefvet af d. 31/10 1396 var tämligen oegentligt och kunde leda till ändlösa tvister och trakasserier, anhöllo Vadstena klosters abbedissa och konvent hos påfven, att han skulle återkalla detta bref och förklara dess stadganden kraftlösa. Så skedde genom en ny påflig bulla af d. 15/3 1402, hvari förklaras, att de ursprungliga stiftelseurkunderna åter trädt i kraft, såsom om de ånyo utfärdats.[2]

Det sålunda återupprättade klostret synes därefter hafva gått ljusare öden till mötes. Den flera gånger förut omtalade Lucas Jacobi hade, ovisst när, utsetts att förestå det nya klostret. Han synes hafva varit en man af mycken viljekraft och en mindre vanlig organisatorisk förmåga, därtill besjälad af ett glödande nit för sin ordens framgång och utbredning. Genom hans utnämning till Birgittinerordens generalkonservator d. 2/6 1401[3] blef klostret i Florens på visst sätt ordens medel-

[1] Dombref, dat. Florens d. 9/12 1401, på käromål af Lucas Jacobi, då det nya klostrets föreståndare (Karlssons afskr. i R. A.).

[2] Brefvet bl. Karlssons afskr. i R. A.

[3] Silfverstolpe, Sv. Dipl. I, N:o 63. Samme författare synes i sitt sista arbete (Klosterfolket i Vadstena, sid. 114) betvifla dess äkthet, utan att dock angifva skälen för sin åsikt; Lucas kallas i utnämningsbullan endast klosterbroder i Vadstena och i ett annat påfvebref af d. 4/5 1403 (Silfverstolpe, I, N:o 331) blott Birgittinerordens generalkonservator; i det citerade dombrefvet af d. 9/12 1401 nämnes han såsom Florensklostrets föreståndare, och ännu år 1405 (Bref i C. 77, fol. 187 och ff.) kallar han sig »*prouisor et gubernator monasterii S. S. Marie virginis*

punkt, och vi finna under de närmast följande åren organisatoriska föreskrifter därifrån utfärdade till ordens öfriga kloster. Klostret i Florens återupptog den så vidt man kan se under några år afbrutna förbindelsen med moderklostret i Vadstena; på våren år 1403 begaf sig Thorirus Andreæ från Rom, där han vistats i ordens ärenden, tillika med Lucas till Florens, »där ett kloster börjat upprättas nära staden på en ort, som kallas Paradisus, för att undervisa bröder och systrar, som där skulle intagas enligt S. Salvatorsregeln».. Enligt anteckningen i Vadstenadiariet kvarstannade han där i två år.[1]

Med själfva klosterbyggnadens fullbordande synes det emellertid ha gått långsamt. Visserligen hade Bonifatius IX genom en bulla af d. 2/6 1401 utsträckt det i Sverige gällande påbudet om Vårfrupenningens erläggande till alla länder, där birgittinerkloster voro under anläggning, och detta påbud stadfästes på uppdrag af en senare påfve, Innocentius VII, af Angelus, kardinalbiskop af Ostia, genom ett bref af d. 12/9 1405.[2] Genom en bulla af den 9/8 s. å. ger Innocentius biskopen af Florens tillstånd att till klostret Paradisus öfverflytta munkar och nunnor af Cistercienser- och Benediktinerordnarna, som med sina öfverordnades tillstånd i detta kloster lefde »*sub forma probacionis*».[3] Men i en bulla af den 4/5 1403 omtalas klosteranläggningen i Florens såsom endast påbörjad.[4] Och då ledarna för det guelfiska partiet i Florens i ett bref, dagtecknadt den 10/6 1405 och riktadt till Vadstena kloster, framställa den begäran, att tre eller fyra systrar måtte tillika med reliker af den heliga Birgitta sändas för att undervisa nunnorna i det nya klostret i Florens, omtalas, att klostrets invigning ännu ej skett (*»aliter enim non videmus sanctam istam clausuram fieri posse»).* I ett annat bref, skrifvet samma dag

---

et Birgitte in Paradyso». Åtminstone från 1401, förmodligen redan tidigare, har han således varit klostrets föreståndare *de facto*, ehuru under klostrets mera oroliga begynnelseår något formligt val aldrig förrättats och han därför i början ej burit den officiella titeln generalkonfessor.

[1] S. R. S. I: 1, sidd. 116, 118.

[2] Silfverstolpe, I, N:o 62; det andra brefvet bl. Karlssons afskr. i R. A.

[3] Brefvet därsammastädes.

[4] Silfverstolpe, I, N:o 331.

och i samma syfte och efter all sannolikhet riktadt till biskopen i Linköping, berättas, att systerklostret vore under byggning och att man påtänkte en klosterkyrka och ett brödrakloster. De begärda relikerna afsändes på hösten år 1406 och förmodligen samtidigt med dem afgick också Thorirus Andreæ ånyo till klostret i Florens, där han äfven denna gång synes hafva kvarstannat tvänne år.[1] Angående klostrets historia under de närmast följande åren kan jag ej meddela några upplysningar; men då Birgittinerordens stora privilegiebref »*Mare magnum*» utfärdades den 1 maj 1413, var Florensklostret emellertid fulländadt, och med det samma hade införlifvats ett par gamla benediktinerkloster nära Florens och Pisa.

I detta sammanhang vill jag äfven omnämna, att ungefär samtidigt med begynnelsen af klosteranläggningen i Florens under året 1396 underhandlingar pågingo mellan Vadstena klosters ombud i Rom Magnus Petri och hans följeslagare Lucas Jacobi och Ericus Buza och inflytelserika prelater i Rom angående upprättandet af ett birgittinerkloster i Trastevere inom den heliga stadens område, ehuru dessa underhandlingar för ögonblicket ej ledde till något resultat.[2]

Senare omtalas i Trastevere ett åt den heliga Cecilia helgadt kloster, tillhörande Birgittinerorden. Då det emellertid angifves såsom ett enkelkloster, måste det vara upprättadt betydligt senare, förmodligen först på 1420-talet, då inom Birgittas egen orden motstånd yppats mot de i hennes ordensregel föreskrifna dubbelklostren och dessa sträfvanden för en tid åtminstone vunno den romerska påfvens öra.

---

[1] Silfverstolpe, anf. arb. I, N:o 598, 599, 787; S. R. S. I: 1, sidd. 122, 125.

[2] Se tvänne bref af den 15 och 16 dec. 1396 i den ofvan anförda Vadstenabrefboken A. 26, fol. 21 v., 23 v.

III.

Jag öfvergår nu till en annan grupp af birgittinerkloster som med hvarandra stå i den närmaste förbindelse nämligen *Mariendal* invid Reval, *Marienwold* nära Lübeck och *Marienkron* utanför Stralsund. Deras grundläggning faller under de första decennierna af 1400-talet. Mariendal grundlades från Vadstena kloster och grundade dotterklostret Marienwold, som i sin ordning blef moderkloster åt Marienkron.

Under året 1407 omtalas i Vadstenadiariet, att vid tiden omkring Kristi himmelsfärdsdag (som detta år inföll på den 5 maj) kommo tvänne förståndiga män till klostret i Vadstena och berättade, att de jämte tio andra länge önskat grunda ett kloster till Birgittas ära efter S. Salvatorsregeln. De hade af ordensmästaren i Lifland utverkat tillstånd härtill och af honom fått sig upplåten en plats för det nya klostrets grundläggning en half mil utanför Reval. Där funnes redan sexton jungfrur och sex präster, som önskade vinna inträde i orden. För det nya klostrets räkning begärde de nu privilegier och reliker samt klostrets veckoritual. Deras begäran villfors och den 5 sept. s. å. sändes till Reval två Vadstenabröder Johannes, präst, och Lars Öghiarsson, lekman, för att fullborda det redan påbörjade klostret och undervisa klosterfolket[1].

Af dessa Vadstenadiariets uppgifter framgår således, att redan före år 1407 förberedelser vidtagits för grundande af ett birgittinerkloster i Reval. Med hjälp af ett bref, dateradt

[1] S. R. S. I: 1, sid. 123. Den där angifna dateringen 6 sept. är oriktig. De utsända bröderna återkommo den $^{15}/_{10}$ 1408 (Ib. sid. 126). — Klostrets veckoritual *(cantus sororum)* var författad af Petrus, klostrets första generalkonfessor (Ib. sid. 101); en i Vadstenaklostret verkstäld försvenskning af densamma, »Jungfru Marie Örtagård», är utgifven i S. F. S. S. af Robert Geete.

Konstanz den 13 februari utan år, men med all sannolikhet skrifvet år 1416, kunna vi vinna några ytterligare upplysningar angående Revalklostrets äldsta öden. I detta bref skrifver Tyska ordens generalprokurator i Rom, Petrus Wormedith, till högmästaren angående några Mariendalsklostrets angelägenheter och säger, att »brefvisaren», Henrik Swalbart, för omkring elfva år sedan börjat grundläggningen af klostret med tillstånd af biskopen af Reval och ordensmästaren af Livland[1]. Klostergrundläggningen skulle alltså påbegynts omkring år 1405, således två år innan förbindelsen inleddes med Vadstena. Att man år 1406 i Vadstena ännu var okunnig om den nya klosteranläggningen, framgår af det ofvan anförda brefvet af den 10/9 1406, där det heter, att vid denna tid funnos tvänne birgittinerkloster (Vadstena och Danzig), hvarjämte ett tredje var under anläggning i Florens. — År 1410 (8/7) begåfvo sig enligt klostrets och Linköpings domkapitels beslut Vadstena klosters generalkonfessor, Ericus Johannis, två andliga klosterbröder, Petrus Johannis och Andreas Karuli, och den ofvannämnde lekmannabrodern Lars Öghiarsson till Mariendal för att visitera klostret[2].

Kort efter denna tid vinner klostret officiellt erkännande af påfvestolen. Petrus Wormedith berättar i sitt ofvan anförda bref, att han omkring år 1410 — »för sex år sedan» — anmodats af biskopen i Reval, ordensmästaren Conrad von Vytinghofe och landtmarskalken af Livland, att hos påfvestolen söka utverka stadfästelse på klostergrundläggningen. I en annan urkund, en instruktion för ett sändebud från rådet i Reval till högmästaren, förmodligen uppsatt den 1 aug. 1413, heter det, att Henrik Swalbart och Borchard återkommit från Rom med en påflig bekräftelse på det nya klostrets grund-

[1] Bunge, Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch, V, N:o 2055. Brefvet är tydligen skrifvet under kyrkomötet (nov. 1414—april 1418); i brefvet omtalas en påflig stadfästelse af klosteranläggningen såsom skedd »året förut» i Costnitz; då Johannes XXIII afsattes den 29/5 1415 och Martins val faller så sent som den 9/11 1417, måste väl den omnämnda bekräftelsen ha skett på våren 1415 och brefvet sålunda vara skrifvet den 13 febr. 1416; till detta år hänför ock Bunge urkunden.

[2] S. R. S. I: 1, sidd. 127, 128.

läggning och en påflig förklaring, hvarigenom det nya klostret blef delaktigt af Vadstenaklostrets fri- och rättigheter[1]. Den i dessa urkunder åsyftade bekräftelse- och förklaringshandlingen är förmodligen påfven Johannes XXIII:s bulla af den 29/5 1411. Denna urkund säger sig vara tillkommen på ordensmästarens initiativ och meddelar utom själfva bekräftelsen en förklaring, att klostret i Reval skulle njuta samma förmåner som moderklostret i Vadstena. Dessutom får biskopen i Reval tillstånd att medgifva två Vadstenanunnor rätt att flytta öfver till Reval för att undervisa det nya klostrets systrar i Birgittinerordens ritual[2]. Detta sistnämnda bör säkerligen sammanställas med en uppgift i Vadstenadiariet[3], att år 1412 ånyo en utvandring af klosterfolk ägt rum från Vadstena till Reval. Dit öfvergingo två munkar, två nunnor och tvänne flickor, som ännu ej blifvit invigda. — Att döma af Petrus Wormediths redan anförda bref synes en ny bekräftelse på klosteranläggningen af påfven hafva gifvits under mötet i Konstanz, såsom jag anmärkt, förmodligen år 1415.

Emellertid fick den nya klosteranläggningen ej i lugn och ro utveckla sig. Den 1 aug. 1413 utfärdade Revals råd ett bref till den preussiske högmästaren, hvari det betonade vådorna af den nya klosteranläggningen. Främlingar kunde lätt under förevändning att besöka klostret komma för att bespeja staden eller besätta strategiskt viktiga punkter i klostrets närhet, så mycket mera som detta genom sitt läge vid hafsstranden var synnerligen lätt tillgängligt för främmande sjöfarande. De anhålla därför, att högmästaren ville gå i författning om klostrets flyttning till en mindre utsatt plats inåt landet. Brefvet afsändes med ett särskildt sändebud, Merten Brandenborch, hvilken tillika försågs med en instruktion, hvari de faror den nya anläggningen kunde medföra ytterligare utlades. Sändebudet borde för högmästaren utveckla de

[1] Bunge, IV, N:o 1946. Sammanhanget med den föregående urkunden, ett bref från rådet i Reval till högmästaren, och den ibland nästan ordagranna öfverensstämmelsen dem emellan gifva oss rätt att gifva dem samma datum 1/8 1413.

[2] Bunge, VI, N:o 2987.

[3] S. R. S. I: 1, sid. 132; deras återkomst omtalas den 18/6 1414 (S. R. S. I: 1, sid. 134).

i brefvet framhållna synpunkterna och dessutom framhålla, att det nya klostret fått sina ledare från Vadstena och af påfvestolen fått sig tillerkända moderklostrets privilegier, hvilka mycket väl kunde innehålla bestämmelser, som stredo mot högmästarens och stadens höghetsrättigheter. Dessutom borde sändebudet meddela, att rådet till Revals biskop ingått med en liknande framställning. I skrifvelsen anhölls, att högmästaren ville gifva sändebudet ett bestämdt svar. Den 5 sept. s. å. skrifver Merten Brandenborch från Danzig till rådet i Reval. Han berättar, att högmästaren först lofvat svara om några dagar, men därefter begärt uppskof, tills han framlagt saken för ett ordenskapitel i Elbing; och han hade tillagt, att det ej vore med hans vilja klostret låge på sin dåvarande plats. Emellertid hade högmästaren kort därefter insjuknat, hvarför han, Merten Brandenborch, ännu intet svar fått. På ordenskapitlet synes man hafva enats om att skrifva till ordensmästaren i Livland för att åvägabringa en förändring[1]. Hvilka underhandlingar, som under den närmaste tiden förts, känna vi ej. Men då Henrik Swalbart förmodligen år 1415 befann sig i Konstanz för att af påfven utverka en ny bekräftelse på klostergrundläggningen, ville Vadstena klosters »*obirster prokurator*» draga äfven frågan om klostrets förflyttning inför påfvestolen. Detta önskade emellertid ej Henrik Swalbart, utan hänsköt denna fråga till Petrus Wormedith och en ordenskomtur, som befann sig i Konstanz. Dessa skrefvo till ordensmästaren och bådo honom ej afgöra saken blott under inflytande af Revals råd, utan »*mit rathe siner mitgebitiger ritter und knechte und des ganzen landes*». Den dåvarande ordensmästaren afled emellertid utan att frågan blifvit afgjord. Då Henrik Swalbart för andra gången kom till Konstanz, ville Birgittinerordens generalkonservator Lucas från Florenz draga saken inför konsiliet. Henrik föredrog att låta saken afgöras af högmästaren och fick vid sin afresa från Konstanz med sig just det flera gånger omnämnda rekommendationsbrefvet från Petrus Wormedith. Denne uppmanar högmästaren att om klostret ej kunde få ligga kvar, där det låg, upplåta en annan plats för

---

[1] Bunge, IV, N:o 1945, 1946, 1947.

klosterbyggnaden och ersätta den lidna skadan [1]. Huru och under hvilka förhållanden frågan slutligen afgjordes, känna vi ej, men af allt att döma synes klostret ha fått ligga kvar på sin ursprungliga plats.

Att det nya klostret i Reval redan tidigt nått en viss blomstring, synes framgå däraf, att det redan år 1413 eller samtidigt med striden angående flyttningen såg sig i stånd att grundlägga ett dotterkloster, Marienwold, nära Lübeck invid den lilla staden Mölln. Den ofvannämnde Burchard eller Borcard, som deltagit i arbetet på Mariendals grundläggning, sändes öfver till Lübeck för att grunda det nya klostret. Bröder och systrar i Marienwolds kloster omtalas i ett par bref, daterade den 24/7 1413. Genom ett bref af denna dag öfverflytta Wedege och Volrad von Zule två af deras fader stiftade vikarior i Schönberg och Schretstaken till Marienwolds kloster; och två dagar senare gifver biskop Detlev af Ratzeburg till denna öfverflyttning sitt samtycke [2]. I den andra urkunden af den 24/7 1413 intygar samme biskop Detlev, att bröder och systrar i Marienwold för hans räkning betalt herr Ludeke Schacke 230 mark [3].

Som vanligt vid dylika anläggningar vände man sig snart till höga herrar med begäran om skydd och privilegier. Genom ett öppet bref af den 27/3 1415 tog kejsar Sigismund i sitt skydd alla tyska birgittinerkloster och särskildt Marienwold, hvilket säges vara nyligen grundadt. Genom ett senare bref af den 15/2 1418 uppdrager Sigismund denna skyddsrätt åt staden Lübeck. I detta bref nämnas, så vidt jag känner, för första gången i de bevarade urkunderna *abbedissa, kon-*

---

[1] Uppgifterna äro hemtade ur Petrus Wormediths ofvan anförda bref (Bunge, V, N:o 2055).

[2] Cod. dipl. Lub. V, N:o 457, 459; jfr. N:o 470 (16/10 1413) och 591 (25/7 1416) — Den 28/10 1413 säljer Ludeke Schacke ett par gods till Marienwolds kloster och till herr Burchard Saudel för Mariendals klosters räkning; transaktionen bekräftas af hertig Erik af Sachsen-Lauenburg (Anf. arb. V, N:o 473—75 samt 576). Under detta år omtalas äfven klostret i Corners krönika (Eccard, Corpus historicum medii ævi, II, sp. 1200).

[3] Cod. dipl. Lub. V, N:o 458.

fessor och *två konvent* i Marienwolds kloster[1]. Hertig Erik af Sachsen, inom hvars furstendöme klostret låg, utfärdade den $^{28}/_{5}$ 1416 ett öppet bref, hvarigenom han gaf Mariendals kloster tillstånd att fullborda den påbörjade anläggningen af Marienwold. Han tog det nya klostret och all dess egendom under sitt hägn och beskydd och fritog allt klostrets gods från hvarje länsförpliktelse till sig och sitt hus. Jag har icke funnit några påfliga bekräftelse- eller privilegiebref bland de behållna urkunderna från Marienwolds första tid. Att sådana emellertid funnits, är säkert. Det framgår bl. a. af ett bref från Vadstena kloster till konventen i Marienwold, skrifvet i okt. 1418, där det talas om dylika urkunder såsom af påfvestolen utverkade[2]. Och i Johannes Hildebrandis räkenskaper från hans vistelse vid kurian år 1419 finner man, att han utbetalt ej obetydliga summor till det påfliga kansliet för anskaffandet af åtskilliga dylika handlingar åt Marienwolds kloster[3].

Att Marienwold under dessa första år af sin tillvaro upprätthållit förbindelsen med sitt moderkloster är naturligt. Såsom redan nämndt fick det därifrån sin förste konfessor. Den 23 juli 1416 skrifver den ofvannämnde biskop Detlev till bröder och systrar i Marienwold och befaller dem att låta anstå med sin plan att sända några systrar till Mariendal, till dess han med dem närmare rådgjort om saken[4]. — I Vadstenaurkunder nämnes det nya klostret så tidigt som år 1417[5]. Följande år införlifvades klostret på bedrifvande af Thorirus Andreæ och Johannes Hildebrandi närmare med Birgitti-

[1] Cod. dipl. Lub. V, N:o 522, förut tryckt i Benzelii ed. af Diarium Vadstenense, sidd. 198, 199. Cod. dipl. Lub. VI, N:o 11; ett bref af 1418 (Silfverstolpe, Sv. Dipl. III, N:o 2538) säger, att klostrets förste konfessor hetat H(enricus?) och varit munk från Mariendal (»*quem usque nunc habueratis pro patre*»).

[2] Cod. dipl. Lub. V, N:o 522; Silfverstolpe, Sv. Dipl. III, N:o 2538.

[3] Dagtecknade d. $^{1}/_{7}$ 1419. Se C. 74, fol. 30 och ff. Upsala universitetsbibliotek.

[4] Cod. dipl. Lub. V, N:o 590, förut tryckt i Benzelii ed. af Diarium Vadstenense, sidd. 199, 200.

[5] Silfverstolpe, III, N:o 2309.

nerorden genom antagande af ordensdräkten[1]. På hösten samma år ägde en närmare förbindelse rum mellan Vadstena och Marienwold. Den 16 oktober invigdes jämte tvänne andra män från Reval en Borcard — förmodligen den flere gånger förut nämnda — i Vadstena till klosterbroder i Mariendal. Den 24 oktober sändes han till Marienwold såsom vice konfessor och försågs vid sin afresa med rekommendationsskrifvelser till såväl klostret i Marienwold som en hög prelat inom Ratzeburgs stift[2].

Med den lifliga och oupphörliga förbindelse, som ägde rum mellan de olika städerna inom Hanseförbundet, torde man snart i de andra hansestäderna vid Östersjön ha fått kunskap om grundläggningen af ett birgittinerkloster nära Lübeck. Redan några få år senare började man vidtaga åtgärder för grundandet af ett dylikt kloster äfven i en annan betydande hansestad, nämligen Stralsund[3]. Under året 1418 innehåller stadens tänkebok en anteckning om att Reynborghis, änka efter Arnold Poleman, skänkt 50 marks ränta att utgå i två år efter hennes död »till byggandet af ett nytt nunnekloster vid Maria Magdalenas kapell utanför Stralsunds murar». En tomt i närheten af detta kapell hade stadens råd året förut köpt af en borgare från Greifswald och sedan öfverlåtit den åt borgmästaren Simon von Orden, som år 1421 skänkte den »till byggandet eller grundandet af ett kloster af Birgittas orden»[4]. Det egentliga stiftandet af klostret följde samma år; originalen till stiftelseurkunderna gingo visserligen med resten af klosterarkivet förlorade vid branden 1680, men afskrifter

---

[1] Silfverstolpe, III, N:o 2538. Året nämnes ej, men då Thorirus Andreæ sedan 1414 oafbrutet vistats vid mötet i Konstanz och på sin hemresa dog i Jönköping den 9/9 1418, har väl saken ägt rum under våren eller försommaren sistnämnda år (S. R. S. I: 1, sid. 139).

[2] S. R. S. I: 1, sid. 140; Silfverstolpe, III, N:o 2537, 2538. Silfverstolpe daterar brefven 1418 efter den 9 okt., hvilken dag enl. hans uppgift Borcards invigning ägde rum. I Vadstenadiariet säges den hafva ägt rum 1418 *Dominica infra octavam canonizacionis b. Birgitte* d. v. s. den 16 okt. d. å.; afresan till Marienwold skedde *post octo dies*, hvarför brefven böra dateras 16—24 okt. 1418.

[3] Angående Marienkrons grundläggning, se en uppsats af Dinnies jämte urkundsbilagor i Gadebusch, Pommersche Sammlungen, sidd. 147 och ff.

[4] Gadebusch, anf. arb. sidd. 148 n. 4, 149 n. 4 efter en anteckning i Stralsunds *Liber de resignacionibus hereditatum*.

hade gjorts i Stralsunds *Liber memorialis*. Den 12 mars 1421 utfärdade stadens fyra borgmästare och nitton rådmän ett bref, hvari det heter att Mechthildis af Bremen, vice abbedissa, Cecilia, priorissa, Johan Rosenhagen, vice generalkonfessor, och båda konventen i klostret Marienwold hos dem lifligt anhållit om tillstånd att i Stralsund få grunda ett Birgittinerkloster »*ut cultus augeatur diuinus, tum ut homines per gratiam illuc confluentes participent indulgencias ordini eorum concessas, tum ut pueri nostrorum concivium si qui velint possint inibi recipi et illis dei famulis associari*». Genom detta sitt bref gifva de sitt tillstånd till det nya klostrets grundande och öfverlåta i detta syfte åt Marienwolds kloster såsom plats för det nya klostrets uppförande Maria Magdalenas kapell och kyrkogård, i hvars närhet ju den tomt var belägen, som Simon von Orden förut upplåtit. Dock uppstälde rådet för sitt samtycke åtskilliga vilkor. Staden skulle ha rätt att utse vissa »*procuratores, coadiutores et prouisores*» för att öfvervaka byggnadsarbetet; de nya klostermurarnas utsträckning och tjocklek finge ej blifva större än dessa procuratorer tilläte. Hvad angår anskaffandet af lifsförnödenheter och bränsle skulle klostrets invånare rätta sitt lefnadssätt efter rådets och prokuratorernas råd. I klostret finge ej intagas några personer utan prokuratorernas begifvande och tillstånd. Slutligen finge det nya klostret ej förvärfva några jordar, ägor, platser, domäner eller öfver hufvud taget någon ägendom, ej innehafva, odla eller låta odla någon landtgård, ej häller utvidga sina byggnader, »*nisi hæc omnia fiant de nostri consulatus et procuratorum predictorum scitu, beneplacito et voluntate*». Bakom alla dessa vilkor kan man läsa alldeles samma farhågor, som gåfvo upphof till den ofvan skildrade tvisten mellan Mariendals kloster och staden Reval. Här uppstod emellertid ingen sådan konflikt. Samma dag som Stralsunds råd utfärdade sitt ofvan refererade bref, utstälde Marienwolds kloster en motförsäkran, hvari det ingår på de uppstälda vilkoren; dessutom lofvas, att om Stralsunds borgmästare och råd så önskade, det nya klostrets abbedissa, konfessor och konvent i framtiden skulle utfärda en dylik försäkran[1].

[1] De båda försäkringarna hos Gadebusch, anf. arb. sidd. 179—184.

Samma dag som de båda ofvannämnda brefven äro utfärdade, gifver Stralsunds kyrkoherre *(parochialis et annexarum hoc ecclesiarum plebanus)* Johan von der Heyda sitt tillstånd till det nya klostrets grundläggning och Maria-Magdalenakapellets uppgående däri mot försäkran om en årlig afgift af tre sundiska mark såsom ersättning för förlorade inkomster från kapellet. Något längre fram på året utverkas vederbörligt tillstånd af landsherrarna, de pommerska hertigarna; genom bref af den 6/4 1421 gifver hertig Vladislav IX af Pommern för sig, sin broder Barnim och sina kusiner Svantibor och Barnim sitt tillstånd till klostrets byggande och tillförsäkrar detsamma åtnjutandet af alla de inkomster, som kunde inflyta från Maria-Magdalenakapellet[1].

Året 1421 bör sålunda sättas såsom klostret Marienkrons grundläggningsår; med de samtida urkundernas vittnesbörd samstämmer uppgiften i den gamla Johannes Berckmanns krönika, där det under året 1421 heter. »*Anno 1421 wurtt Brigitten kloster chor unnd bone thaszamende erstenn begrepen dat de jungfruwen erstenn quemen. Do geuen de borgermeisters de dar werenn de stad dar se up buwedenn, alss sie noch begreppenn isz, so groth unnd with*»[2].

I en påfvebulla af den 15/12 1423 nämnes Marienkron såsom ett dubbelkloster[3], och följande år den 27 mars utstälde Wolbrecht Molresche, vice abbedissa, Katharina Zassen, priorissa, Petrus Blesenitze, vice generalkonfessor samt bröder och systrar i det nya klostret det förut utlofvade motförsäkringsbrefvet och s. å. får genom bref af den 22/10 generalkonfessorn Gerlak i Mariendal från Vadstena kloster i uppdrag att visitera Marienwold och Marienkron för att stilla där utbrutna stridigheter, om hvilka man för öfrigt ingenting känner[4].

---

[1] Gadebusch, anf. arb. sidd. 184—187 efter en afskrift i Stralsunds tänkebok *(»in perpetuum habere et subleuare omnia et singula offertoria, oblaciones, emolumenta, fructus et elemosynas, prouenientes eis ex eadem capella»)*.

[2] Monike och Zober, *Stralsundische Chroniken I*, sid. 9.

[3] Se Bunge, VII, N:o 59 (Ur cod. A. 23. R. A.).

[4] Gadebusch, anf. arb. sidd. 187 och ff.; Cod. dipl. Lub. VI, N:o 620.

Torvald Höjer.

Ett akademiskt gräl på 1600-talet.

Den som något sysslat med universitetets historia varsnar snart, att de akademiska fädernas gräl i densamma spelat en ej ringa rol, likasom det i konsistoriets protokoll fyller otaliga sidor. Det är tyvärr en gammal erfarenhet, att lärdom och lidelser ej trifvas illa tillsamman, och när lidelsernas storm bröt lös, satte den dialektiska färdigheten skarpa vapen i de stridandes händer. Eget nog är det i äldre tider just den fakultet, inom hvilken friden särskildt bort hafva sitt hem, den teologiska, som har att uppvisa de största orostiftarne. För att rättvist bedöma denna företeelse får man dock ej förgäta, hvilken rol teologien då spelade. Statsmännen voro ofta spränglärde teologer, och teologerna, lika mycket politici som kyrkans väktare, ansågo sig och ansågos som ett slags universitetens förmyndare. Hos oss kom härtill att den tidens svenskar i allmänhet voro ett kraftfullt, hårdt och stridslystet släkte. Naturligen bidrog ock individernas skaplynne att i särskilda fall gifva stridens lynne en hätskare prägel. Särskildt har detta varit fallet med den man, som spelat hufvudrolen i den akademiska fäjd, hvilken jag nu går att i korthet skildra, domprosten och teologie professorn, Laurentius Olai Wallius, på visst sätt en typ för den stela och oförsonliga riktning, på hvilken den lutherska teologien inslog, efter att den som ecclesia militans kämpat sig till seger.

Det är hans hetsiga strid med sina teologiska kolleger rörande sedermera Åbobiskopen Eskilli Petræi tillämnade teologie doktorspromotion, som lämnat stoff till denna uppsats. I största allmänhet har jag redan förut skildrat den i min teckning af Upsala universitets historia, men ett nytt ljus har nu oförmodadt fallit

öfver densamma, sedan de flesta originalakterna, som ansetts förlorade, plötsligen uppstått från de döda. När nämligen år 1885 det akademiska ränteriet öfverflyttades till universitetets nya palats, uppdagades bland allt det skräp, som där höljdes af seklers dam, äfven en bundt af gamla papper, i hvilka det ej var svårt att igenkänna de handlingar, som rörde ofvannämnda strid. Uppenbarligen har kanslern hit öfversändt dem, för att de skulle, som det på den tidens språk hette, aboleras. Här har man dock åtnöjt sig med att, som man trodde för evig tid, begrafva dem i aerarii djup. Men de döde hafva nu uppstått ur sina grafvar, och från de gulnade bladen fläktar den lidelsefulla striden emot oss lika lifligt, som hade den i går utkämpats.

Det var år 1621 som Wallius tog sitt inträde vid universitetet. Född år 1588 och vid 17 års ålder inskrifven i Upsala hade han sedan under mera än ett årtionde studerat vid utländska högskolor, i Tübingen förvärfvat teologie doktorshatten och slutligen 1619 utnämnts till pastor vid Storkyrkan i Stockholm. Han var en man af mycken energi, praktiskt anlagd, ej utan lärdom och brinnande nit. Tyvärr var detta nit oftast ovist, och värre var, att hans självkärlek kände inga gränser. Högfärd, maktlystnad och ett ilsket lynne gjorde samlefnaden med honom i längden omöjlig. Häraf kände man dock ännu föga, när år 1621 domprostbefattningen i Upsala skulle tillsättas. Och så kom sig att då den mäktige Strängnäsbiskopen Laurentius Paulinus anbefallde den lärde och med doktorshatten prydde telningen af sitt stift hos då varande kanslern Johan Skytte, hos hvilken liksom hos öfrige stormän Wallius förstått att ställa sig väl, blef han föredragen framför den både som teolog och personlighet vida mer framstående Johannes Canuti Lenæus, hvilken dock suttit här som professor, då Wallius blef student och sedan 1613 innehaft professur i fakulteten. Starkaste utslaget här gaf nog den omständigheten, att Wallius hyllade den Ramistiska filosofien i likhet med sina gynnare, Paulinus och Skytte, hvilka af hela sin själ afskydde den Aristoteliska skolan, till hvars förkämpar åter den oböjlige Lenæus hörde.

Att han ej här skulle mötas af vänliga känslor var naturligt, ärkebiskop Kenicius var Lenæi svärfar och hade önskat se honom på Wallii plats. Och den teologiska fakulteten, i hvilken snart en af hans värsta antagonister, Jonas Magni, och en annan af ärkebiskopens mågar, Olaus Laurelius togo inträde, sammanslöt sig emot inkräktaren. För den hetsiga fäjd som inom och utom denna fördes bar dock Wallius oftast nästan uteslutande skulden genom det hänsynslösa och utmanande sätt, hvarpå han ständigt uppträdde. Stödd på sina förnäma förbindelser trodde han sig kunna här tillåta sig allt. Såsom professor teologiæ primarius gjorde han anspråk på ett slags primat vid universitetet och såsom församlingens herde ansåg han sig hafva rätt att efter behag tukta sina får, äfven de akademiska. I sina predikningar tilllämpade han detta på ett förargelseväckande sätt, därvid ej ens skonande den gamle ärkebiskopens person. Kanslern måste 1627 hitresa för att söka bilägga tvistigheterna; något oförtjänt lät han Wallii motparter höra de förtrytsamma orden: »viljen I vara sådana usla kräk, att i låten tyrannisera Eder, så mån I själfva se Eder om». Den försoning som nu åvägabragtes räckte dock ej längre än till ytan, och lidelserna slogo följande år ut i full låga, när fråga om Eskilli Petræi doktorspromotion kom på dagordningen och förde de kämpande värre än någonsin i håret på hvarandra.

Striden ledde sin begynnelse från en mycket enkel sak, som i sig ej tycktes kunna föra till sådana följder. Regeringen hade d. 21 mars 1628 till lektor i Åbo utnämnt adjunkten i Upsala Eskillus Petræus. Samtidigt eller strax därefter aflät kanslern till ärkebiskopen en skrifvelse, att det var konungens vilja, att Petræus skulle efter vederbörliga profs afläggande promoveras till teologie doktor. Då enligt konstitutionerna decanus hade att anordna allt hvad som till en promotion hörde, gaf ärkebiskopen del af brefvet åt Wallius, som då beklädde denna befattning. Denne som då stod på den vänskapligaste fot med Petræus, hvilken i längre tid bott i hans hus, synes ej hafva haft någonting alls att invända mot saken, utan endast framhållit, att man borde före promotionen utverka bestämda doktorsprivilegier och ett fullständigare pro-

motionsceremoniel. För detta ändamål reste han genast till Stockholm för att underhandla med vederbörande och trodde sig vara på bästa väg, när hustruns insjuknande tvang honom att plötsligt hemresa. Hennes död (d. 27 april) måste naturligen verka uppskof med promotionssaken. Nio dagar efter begrafningen infann sig Petræus, som under denna sorgens tid visat Wallius stort deltagande och gjort honom verkliga vänskapstjänster, för att taga afsked, innan han gaf sig af till sin hembygd i Östergötland. Wallius bragte därunder själf promotionsfrågan på tal och lofvade kraftigt bistå Petræus i hans sak.

När Petræus i medlet af augusti efter tre månaders bortovaro återkom till Upsala, var han ifrig att få sin sak med snaraste klarerad, då han ju ej på obestämd tid kunde uppskjuta sin afresa till Åbo, och låg därför öfver både ärkebiskopen och Wallius. Det finns intet skäl att betvifla, att Wallius vid denna tid verkligen velat befordra Petræi sak, men för hans envisa och pedantiska sinne spelade ännu privilegiefrågan en stor roll. Ärkebiskopen åter, som hårdare ansattes af Petræus, hvilken ej utan skäl erinrade att här förelåg dock ett bref från kanslern, hvari hans promotion var anbefald, ansåg att saken ej kunde längre alldeles skjutas åt sidan, utan borde hänskjutas till fakulteten, för att där i laglig ordning behandlas. För detta ändamål sammankallade han dess fyra medlemmar i kyrkan d. 28 augusti. På hans fråga hvilken som var decanus svarade Wallius, att det nu var Lenæus, men hemställde tillika, att promotionen borde uppskjutas, tills privilegier utverkats, i motsatt fall skulle gradens anseende komma att lida. Häri instämde de andra och ärkebiskopen åtog sig att i denna riktning bearbeta Petræus. Eget nog berättas dock, att Wallius också vid tillfället väckt fråga, om man ej kunde gå en medelväg genom att tillåta Petræus att aflägga erforderliga prof (disputation och föreläsningar) men ej medgifva promotion, hvartill han uttryckligen förklarat sig ej vilja i sakens dåvarande läge låna sin hand; ingenting hade dock i den frågan blifvit vid tillfället afgjordt. När man sammanställer detta Wallii förslag med det faktum, att Petræus tre dagar senare har sina sex föreläsningar färdiga, kan man ej

värja sig för den tanken, att Wallius förut gifvit Petræus en vink om att saken kunde genom en dylik kompromiss lösas. Säkert är, att då ärkebiskopen följande dag skulle utföra sitt uppdrag att öfvertala Petræus, afstod denne visserligen från själfva promotionen, men utverkade i stället af ärkebiskopen löfte, att denne skulle förorda hos fakulteten hans begäran att få aflägga de nödiga profven.

För detta ändamål gick ärkebiskopen upp i kyrkan d. 30 augusti i tanke att där råka teologerna, af hvilka han dock endast påträffade Wallius. Honom meddelade han nu, att Petræus borde få aflägga prof, och tyckes äfven hafva ålagt Wallius att följande dag anslå en intimation om Petræi föreläsningar. Huruvida ärkebiskopen alldeles glömde bort att Wallius ej var decanus, eller, som han sedan påstod, naturligen antog att denne skulle på vanlig laglig väg först meddela sig med fakulteten, må lämnas osagdt. Men Wallius insåg genast, hvad häraf kunde göras. Han kunde nu passa på att taga hela saken i sin hand, undanskjuta kollegerna och visa dem sin makt genom att trampa konstitutionerna under fötterna. För öfrigt tyckes han hafva haft den fixa idén, att det ej var så noga med konstitutionerna, efter de endast voro provisoriskt utfärdade, och att i alla händelser, då han var den ende doktorn i fakulteten, ingen annan heller kunde taga befattning med saken. Han ilade hem och sammanskref intimationen, utan att i den med ett ord omnämna fakulteten, i stället åberopande kanslerns, prokanslerns och Sveriges teologie doktorers samtycke. Något fakultetssigill hade han ej att använda, men drog sig ej för att fabricera ett annat för tillfället. Löjligt nog hade han ett ögonblick haft idén att i brist på sigill använda ett markstycke, men öfvergaf den tanken efter öfverläggning med Petræus. I stället fick denne åtaga sig att innan kvällen anskaffa ett sigill, föreställande en Arons staf och med omskrift: Sigillum collegii doctorum theologiæ.

Man kan tänka sig Lenæi förbittring, då han sent på kvällen fick inbjudning från Wallius att följande morgon komma och höra på föreläsningen. Han sände tidigt på morgonen bref genom akademinotarien och lät därpå skrifvelser afgå från både sig och rektor, att föreläsningen måste upp-

skjutas tills fakulteten sammanträdt, men allt förgäfves. Visserligen studsade Petræus, då vid ingången akademinotarien framställde sitt ärende, men gaf vika för Wallii hetsiga föreställningar. Att ej konflikten genast blef akut, berodde därpå att Wallius åberopade sig på ärkebiskopens bestämda befallning, och att de andra därför först ville afvakta dennes återkomst från landet. Emellertid lät Wallius triumferande sin klient fortsätta och utsträckte föreläsningarna till sex i stället för fyra dagar som konstitutionerna föreskrefvo.

Ännu återstod dock disputationen, men denna ansåg Wallius, att han skulle lika ledigt drifva fram trots kollegernas motstånd, och utan att meddela sig med dem satte han saken i verket. Redan d. 21 sept. öfverraskade han dem med att anslå Petræi disputation, som skulle under hans presidium ventileras den 25 och 26. Med sådan brådska bedrefs saken, att han ej ens gaf sig tid att ögna på disputationen, om hvilken han dock skröt, att den nedgjorde antikrist och afsåg att i svenska hjärtan uppväcka kärlek till konungen och hat till papismen. Med stegrad förbittring förnummo kollegerna detta nya försök af Wallius att alldeles ignorera laga ordning. Här var ingen tid att förlora, men som både ärkebiskop och kolleger voro borta, kunde Lenæus först den 23 få fakulteten samlad. Denna beslöt att genast hänvända sig till ärkebiskopen och uppvaktade honom följande morgon, därvid anhållande, att han skulle förmana Wallius att inställa disputationen, tills laga former iakttagits. Straxt efteråt begärde de hos rektor, att Wallius för samma ändamål skulle inkallas till konsistoriets sammanträde på förmiddagen.

Rektor kallade Wallius till sig före sammanträdet och gaf honom del af hvad som passerat. Med oro och harm förnam denne den vändning saken tagit; ett inställande af disputationen var en verklig förödmjukelse och syntes honom olidligt. Han besvor rektor att icke medgifva detta, som skulle blott föra till fördärfbringande skandal, och trodde sig kunna beveka honom genom löfte, att därest disputationen finge hafva sin gång, skulle han efteråt låta draga sig till räkenskap, ja, om det ginge därhän, vara färdig att göra afbön och äfven underkasta sig straff. Men rektor gaf icke vika och med tungt

hjärta följde han honom till konsistoriet. Där spelade han dock sina motståndare det sprattet att plötsligen aflägsna sig för att uppsöka ärkebiskopen. Rektors och teologernas föreställningar lämnade han utan afseende; de öfriga tyckes ej afvetat, att någon strid med Wallius skulle komma före, och den bragtes ej häller af teologerna på tal efter Wallii bortgång. Däremot begärde teologerna af rektor omedelbart efter sammanträdets slut, att han skulle gå till ärkebiskopen och genom dennes påtryckning förmå Wallius till eftergift. När rektor kom dit, fann han före sig Wallius, som bestormat ärkebiskopen, liksom förut rektor, med böner att låta saken hafva sin gång, och som därtill lagt varningar, att i annat fall universitetets onda rykte skulle ytterligare förökas. Ärkebiskopens åsikt var den, att frågan lättast skulle lösas, om man genast åvägabragte en sammankomst med de öfriga teologerna, och han har tydligen ansett, att, när så väl skett, Wallius skulle få præsidera. På hans begäran skyndade därför rektor ut i staden att sammankalla fakultetens ledamöter. Till sin stora förvåning funno dessa vid sin ankomst till ärkebiskopen, att Wallius aflägsnat sig. Han ville tydligen ej förödmjuka sig för kollegerna och smekte sig ännu med hoppet, att dessa ej skulle våga gå till det yttersta och att i värsta fall ärkebiskopen skulle träda emellan.

Nu var dock de andras tålamod uttömdt. Fakulteten stod beslutsamt på sin rätt, och ärkebiskopen sände samma kväll akademinotarien till Wallius, för att meddela, att antingen måste disputationen inställas eller ock finge han bereda sig på, att ingen af fakulteten där infunne sig. Förgäfves gjorde då Wallius sent på kvällen ett förnyadt försök att genom Petræus bringa ärkebiskopen på andra tankar; svaret blef detsamma.

Den natt, som den stridslystne domprosten nu tillbragte, måtte ej varit angenäm för en man med hans högfärdiga och ilskna lynne. Efter ärkebiskopens förklaring vågade han ej trotsa längre. Å andra sidan vred han sig vid tanken på att han nu skulle förödmjukas, och det genom de hatade kollegerna. Ännu i sista stund gjorde han ett förtvifladt försök att komma ur den snara, som han själf lagt om sin hals. På

disputationsmorgonen d. 25 vid sextiden, då studenterna begynte samlas i auditoriet, sände han från sin bostad bud till ärkebiskopen och besvor honom att låta disputationen hafva sin gång. Om ej detta beviljades, skulle budet anhålla, att ärkebiskopen ville själf utfärda anslaget om inhibitionen; han påstod sig i sin bestörtning kvällen förut ej hafva varit i stånd att utfinna någon lämplig förevändning. Hans afsikt var tydligen att så minska nesan af en inhibition och troligen äfven att kompromettera ärkebiskopen. Men denne lånade ej sin hand till försöket, utan svarade, att förbudet var rektors sak.

Härmed var allt hopp ute. För att om möjligt förekomma rektors förbud och gifva saken ett bättre utseende, satte han sig ned och skref i eget namn ett tillkännagifvande, att akten måste inställas; i detsamma sparde han ej på hånfulla utfall mot kollegerna, hvilka blott omnämndes under titeln »våra tre teologer». Och det var någon lisa för hans gallsprängda sinne, att rektors förbud ej hann uppslås före hans eget anslag. Hvad som isynnerhet uppretade honom var tanken på det uppseende, hans nederlag skulle väcka bland studenterna, och det afbräck, hans anseende hos dem skulle lida. Han utmålar själf, huru auditoriet varit packadt in i yttersta vrån och huru studenterna suttit där i två hela timmar, otåliga och undrande, hvad som vore å färde och slutligen aflägsnat sig, uppretade mot den professor, som så narrat dem. Uppgifterna tarfva äfven här korrektion; motparterna påstå, att blott en tiondel af auditoriet var upptaget, och att rektors anslag var uppsatt redan vid sjutiden.

Härmed var skådespelets första akt till ända. Det hade slutat med Wallii nederlag. Den andra akten eller promotionsfrågans lösning i lagliga former skulle nu öppnas. Man kunde väl tycka, att detta ej skulle erbjuda synnerliga svårigheter, men Wallii envishet och motståndarnes öfverilning bragte frågan i ny stockning, som endast kunde lösas genom knutens afhuggande på så sätt, att hela promotionen inställdes.

Både akademiska konsistoriet och fakulteten togo nu saken om hand. Det förra sammanträdde redan följande dagen d. 26 sept., d. 1 och d. 8 oktober, men utan att kunna något uträtta, då Wallius ej behagade infinna sig. Hvad fakulteten

angår är det ej otroligt alls, att den ännu, om Wallius blott velat gå in på sakens företagande i lagliga former, skulle låtit honom både. præsidera och promovera. Men han var ej sinnad att gifva vika och hyste tydligen ännu förhoppningar att gå segrande ur striden. Han försäkrade Petræus, att denne kunde vara så säker på sin promotion, som vore nya privilegier redan beviljade, och angaf för honom ämnet för sitt promotionstal och doktorsfrågan, hvilket bättre än något visar, huru litet allvar han haft med sitt tidigare tal, om att han aldrig skulle låna sin hand till själfva promotionen, förr än privilegierna beviljats.

Men Petræus kände sig tydligen ej lika säker. Han var orolig för att saken ej skulle blifva ordnad i tid före hans afresa och han hade så mycket mera skäl därtill, som bref nu ankom från regeringen, att han skulle påskynda sin afflyttning till Åbo. Han låg därför öfver ärkebiskopen och fakulteten med påminnelser. Motståndarne trodde sig då hafva fått ett ypperligt tillfälle att, om Wallius ej fogade sig, tillfoga honom en ny förödmjukelse. När därför Wallius ej behagade infinna sig på kallelsen till fakultetssammanträde d. 6 oktober (han hade härå svarat, att det var väl sent på kvällen och att han aflagt en god del af sina kläder), skredo de andra till handling. De kunde åberopa, att ett helt år redan förflutit, sedan kanslerns bref om promotion afläts och att regeringens nya bref tvang till skyndsamhet, samt att det var fakultetens obestridliga rätt att ordna om promotion. Redan följande dag d. 7 oktober hölls nytt fakultetssammanträde, och då Wallius ej häller nu infann sig, satte man tanken i verket. Fakulteten förklarade, att dess heder endast kunde återställas genom anordnande af en ny disputation under Lenæi præsidium; till promotor utsågs ärkebiskopen, som var teologie doktor. Petræus, som inkallats och tillfrågades, om han ville härpå ingå, tyckes först hafva känt tvekan och bad, att man skulle skona Wallii heder och bespara honom den skymf, som häraf måste följa. Men vågorna gingo nu högt, såsom synes af motståndarnes ord: »Han ville göra oss nesa, vi skola ej släppa honom härmed, utan göra honom nesa igen.» Deras känslor målas väl af ett uttryck, som undföll dem vid annat tillfälle, att det vore

förnedrande att behöfva uppträda gent emot Wallius så som vore han Moskoviternas storfurste. Och Petræus gaf slutligen vika för deras föreställningar. Han hade väl knappt annat val.

Om beslutet i och för sig är väl ingenting att säga. Men det besynnerliga är, att fakultetens medlemmar dagen därpå i konsistorium, efter att i hetsig ton hafva beklagat sig öfver att Wallius ej behagade infinna sig i fakulteten, hänsköt striden under konsistorii dom, utan att dock på samma gång meddela något om sitt beslut af föregående dag. Egentligen borde de väl efter ett sådant hänskjutande hafva låtit frågan om en ny disputation tills vidare hvila. Men vare sig de ansågo konsistorii då gifna, halft afvisande svar, att de skulle söka att förlikas, hafva gifvit dem fria händer eller de i princip ansågo sin rätt såsom hvilande på konstitutionernas klara ord obestridlig, gingo de rakt fram på den väg som de inslagit, och i tysthet gjordes alla förberedelser för en snar promotion. Wallius hade ingen aning, hvilken hotande vändning saken tagit, men hans ögon öppnades, när Petræus den 10 oktober plötsligen lämnade hans hus, naturligtvis för att kunna mera ostörd arbeta på sin afhandling, men väl äfven för att undvika obehaget att i ansiktet på Wallius fördölja hvad som förehades. Denne blef utom sig af oro. Genom tre olika bud bestormade han Petræus och besvor honom att afstå; det gälde Wallii heder och hans ämbetes anseende. Äfven på Lenæus sökte han utöfva tryck, men lika förgäfves. Då vaknade hos honom tanken att anropa sina mäktiga gynnare i Stockholm och med deras bistånd kväsa sina motståndare. Men han dolde sin afsikt väl, och när decanus d. 16 oktober kallade till nytt sammanträde, men tillmötesgående öfverlät åt Wallius att bestämma tiden, låtsade han om ingenting, utan utsatte d. 18, förbehållande sig att när dagen kom närmare angifva tiden. Att han aldrig tänkt infinna sig och därigenom erkänna deras förfarande som lagligt, är alldeles uppenbart. Därför var det äfven som han, då Petræus ville meddela honom, att disputationen vore under tryckning, högdraget afvisade ett samtal och som han d. 18 så sent på kvällen underrättade kollegerna, det han vore villig till samtal, att dessa då redan voro

utresta till sina sockenkyrkor för morgondagens predikan. Och själf begaf han sig d. 19, så fort disputationen anslagits, af till Stockholm, strängeligen förbjudande de hemmavarande att för någon omtala hans bortresa.

I hufvudstaden gick allt efter hans önskan. Den 21 hade han företräde i rådet, och redan d. 23 var han åter i Upsala, förande på fickan kanslerns bref, att den nya disputationen skulle inställas och saken företagas i konsistorium. Det var nu hans tur att triumfera, då motståndarne fingo i sista stund genom rektors anslag af d. 24 erfara, att den till följande dag utsatta disputationen skulle inställas.

Den 29 oktober tog konsistorium fatt på tvisten, som tack vare parternas skrifverier, hvari Wallius särskildt utmärkte sig genom långrandiga, med ilskna insinuationer, klassiska citater och bibelspråk späckade inlagor, drog ut i nära fem månader, innan dom kunde fällas. Wallius hade instämt såväl Petræus som rektor och sina tre kolleger. Till ärkebiskopen skref han ett lika oskickligt som salvelsefullt bref, hvari han nådigt meddelade, att han fritagit honom från att dragas inför rätta. Processen mot Petræus nedlade han själf efter en tid, sedan han dock först gifvit sin vrede luft i försmädliga, mestadels uppdiktade beskyllningar och i småaktigt skvaller. Under hela rättegångens lopp utmärkte han sig i öfrigt genom att lägga allehanda svårigheter i vägen för sakens skyndsamma behandling. Än vägrade han att infinna sig i konsistoriet, än att i tid aflämna egna skrifter, än att återställa motpartens honom delgifna inlagor, än jäfvade han en domare.

Omsider den 18 mars 1629 kunde domen afkunnas. Den innehöll, att Wallius förbrutit sig mot konstitutionernas klara bud genom sitt förfarande vid den första disputationen, men att äfven de andra handlat oförsiktigt, genom att konsistorium oåtspordt företaga en ny disputation och så upphäfva sig till domare i egen sak. Det var ej att vänta, det Wallius skulle vara nöjd med en dylik utgång, och det framgick redan af det efterspel, som följde på domens uppläsning. Han uttalade där först sitt beklagande, att han, som nyss hemsökts af så djup familjesorg, nu skulle ytterligare plågas med att blifva

stämplad som en lagbrytare och lät därför förstå, att han skulle draga saken vidare, hvartill Crusius, domstolens ordförande, ej gaf annat svar än att helt lugnt meddela honom besvärshänvisning. Men när så Jonas Magni, kanske för att afvärja den hotelse om nya strider, som framskymtade i Wallii hållning, lät undfalla sig några beskedliga ord om önskligheten af en vänlig förlikning, tog denne minen af den oskyldigt förorättade. Han förklarade, att om han genom några uttryck sårat sina kolleger, hvilket han dock aldrig kunde tro, så ville han därför bedja om ursäkt, liksom han förläte dem, att de i sina ord kränkt honom, men det lät ej så fredligt, när han därefter upprepade gånger förklarade, att med en *opartisk* domares utslag skulle han åtnöja sig. Och när därefter Laurelius, möjligen med för mycken värme i tonen, uttalade sin önskan, att de måtte försonas och sade att motparten endast önskade, att Wallius skulle betrakta dem som fromma och kristna kolleger, hvilka velat skydda sin heder och ära, förmådde Wallius ej längre lägga band på sig utan utbrast med hätskhet, att han af Lenæus och Laurelius alltid hållits för en »idiota och cruditissimus».

Ingenting kunde varit naturligare, än att Wallius nu, därest han var fast öfvertygad om sin saks rättvisa, vädjat till högre rätt, men han aktade sig, ty så högfärdig och af vrede förblindad han än var, insåg han för väl, att därpå stode ingenting att vinna. Men att helt enkelt åtnöja sig med hvad som skett, var dock för hans svåra lynne omöjligt. På något sätt måste han hämnas på sina motståndare, dit han nu räknade hela konsistorium. Det sätt, han härför valde, är för mannen karakteristiskt. Kort tid efter utslagets fall öfverraskade han konsistorium med en skrift, eller rättare en nidskrift, hvari han på det oskickligaste sätt uppfordrade detta till en revision af domen. Han började den med att ogeneradt säga, att när han hörde domen uppläsas, förstod han väl, att motparten lagt den i domarens mun, och att han var öfvertygad, att om hans förfarande kunnat med någon straffpåföljd beläggas, skulle han nog haft att vänta det svåraste straff, som stått i domarens makt. Men han tackade Gud, att han, om så behöfdes, ägde rätt att vädja till högre och rättvisare domare, något

hvaraf han dock nu ej ville begagna sig utan åtnöja sig med att vädja från den mindre försiktiga domaren till den försiktigare. Hvad han härmed mente var ej otydligt, men förklarades ytterligare genom det smakfulla anförandet af Machetas ord till Filip af Macedonien, att han vädjade från den sofvande konungen till den vakne. Efter att därpå hafva punkt för punkt kritiserat utslaget kryddade han kritiken med nya försmädliga utfall, som kulminerade i förklaringen, att det vore bättre att falla i den barmhertige Gudens händer än i medmänniskors och att universitetets förmän nog skulle låta hans domare höra samma ord, som Kristus riktade till fariseerna, den tidens professorer i Jerusalems akademi: Den af eder, som är utan synd, han kaste första stenen.

Så förblindad var mannen af självkärlek och hätskhet, att han vid underrättelse om att domen, mot hvad han väntat, blifvit insänd till kanslern, vågade till denne insända ofvannämnda nidskrift och om den säga, att den var i kärleksfull anda tillstäld domarne. Och han tillade, att, om denna dom vore rättvis, då vore summum jus summa injuria. Men, som han öfverseende anmärkte, därest hans domare som människor låtit något sig komma till last, så ville han tillskrifva detta ej någon deras illvilja, utan blott svaghet. Detta var dock för mycket äfven för den för honom partiske kanslern, som häröfver gaf sitt starka missnöje tillkänna. Mera behöfdes ej för att göra den förut så öfvermodige mannen spak. Han skyndade att skrifva ett nytt, i servil och djupt förkrossad ton hållet bref, hvari han bönföll, att kanslern ej skulle döma honom ohördan. Det om låghet och förskräckelse vittnande brefvet ändades med de författaren värdiga orden: om Eders Excellens värdigas räkna Wallius bland sina små klienters tal, skall han bemöda sig om att ej synas trög och otacksam. Skytte synes ej hafva gjort något vidare åt saken, utan hafva åtnöjt sig med att öfversända handlingarne till Upsala för att där begrafvas i glömska, ehuru som vi sett, de åter trädt i dagen.

Innan jag slutar torde jag böra omnämna, hvad framtiden förbehöll dramats hufvudpersoner. Den stackars Petræus, som ingenting förbrutit, fick erfara sanningen af det klassiska ordstäfvet: cum delirantur reges, plectuntur Achivi. Ty han

måste resa till Åbo med oförrättadt ärende och fick vänta hela tolf år på sin doktorshatt, hvilken han först 1640 mottog i sällskap med Lenæus, Jonas Magni och Laurelius. Liksom de slutade äfven han på biskopsstolen. Wallius åter stannade på sin domprostplats, men behöll den tillräckligt länge, för att uppväcka nya stormar och särskildt för att göra lifvet så surt för sin gamle välgörare, sedermera ärkebiskopen Laurentius Paulinus, att denne i förtviflan anropade Axel Oxenstjerna, att han för Jesu skull skulle befria honom från denna kyrkans orostiftare, en bön som Vår Herre själf villfor genom att strax därefter hädankalla Wallius den 23 juni 1638.

Claes Annerstedt.

Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710.

I de bidrag till Livlands kyrkohistoria under åren 1621—1656, hvilka finnas intagna i förra årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift, framhöllo vi den skada, som den livländska kyrkan led genom det 1656 utbrutna kriget med Ryssland. Till all lycka varade kriget icke allt för länge. Efter stilleståndet i Wallisaari 1658 kände man sig åter i stånd att egna någon uppmärksamhet åt det förfallna kyrkoväsendet. Generalguvernören proponerade på en landtdag 1659, att detsamma borde upphjälpas, och, såsom det uppgifves, ålade den svenska regeringen prosten och assessorn i öfverkonsistoriet Averdunck, att han skulle lämna Lübeck, dit han 1656 hade flyktat, och begifva sig till Livland för att öfvertaga förvaltningen af superintendentsämbetet[1]. Klingius hade nämligen kort efter sin hemkomst till Sverige erhållit en annan befattning och skulle icke återtaga sin förra tjänst. Averduncks uppdrag var dock endast af tillfällig art, ty d. 22 nov. 1660 utnämnde regeringen en ny superintendent[2].

Därtill utsågs kyrkoherden Johan Gezelius, rekommenderad, säges det, i synnerhet af rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie. Gezelius hade förut tillbragt åtskilliga år i provinsen. Promoverad till magister i Dorpat hade han 1641 blifvit professor därstädes i grekiska och österländska språk. År 1643 hade han förordnats att därjämte vara extra ordinarie professor i teologiska fakulteten, och två år senare hade han utnämnts till ledamot af öfverkonsistorium. Vistelsen vid uni-

[1] Napiersky, »Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland» h. 2, s. 7.

[2] Kungl. br. t. öfverkons. 1648—1692. Liv.

versitetet hade emellertid förefallit honom mindre behaglig, emedan lönerna utbetalades slarfvigt och professorerna mycket tvistade med hvarandra. Han hade därföre 1649 lämnat sina sysslor i Livland och flyttat öfver till Sverige, hvarest han sedermera gjort sig känd som en duglig kyrkoherde i Stora Skedvi pastorat i Dalarne[1]. Gezelius kände således väl de livländska förhållandena, och därtill kom, att han var en sällsynt arbetsam, kraftig och insiktsfull personlighet, just en sådan chef, som den livländska kyrkan kunde behöfva.

Den nye superintendentens öfverresa uppsköts nästan ett helt år, hvartill väl bidrog, att först under loppet af 1661 blef lugnet till fullo återställdt i Östersjöprovinserna, i det att fred då afslöts med ryssarne och dessa utrymde de platser, som de hällit besatta. I slutet af 1661 ankom Gezelius till Riga[2] och öfvertog den ämbetsförvaltning, som Averdunck förmodligen dittills haft om händer[3].

I enlighet med den svenska regeringens befallning tog Gezelius sin bostad i Riga, som alltså efter 18 års förlopp ånyo blef superintendentens säte. Anordningen berodde delvis därpå, att Gezelius i nämnda stad skulle erhålla ett prebende, men utan inverkan har det nog icke varit, att Dorpat mycket lidit under kriget och ej längre hade hofrätten och universitetet inom sina murar. Båda dessa institutioner hade nämligen gått under genom kriget och hade ej ännu restituerats.

Att höja den livländska kyrkan ur dess djupa förfall, var för visso en uppgift af den svåraste beskaffenhet, men Gezelius skyggade icke tillbaka för densamma. Han har uppgjort omfattande förslag för kyrkoväsendets förbättring, och han har med stor duglighet förvaltat sitt ämbete. Något understöd erhöllo äfven hans sträfvanden af regeringen, generalguvernören Bengt Oxenstjerna (1662—1666) och landtdagen. Till

---

[1] Tengström, Gezelius d. äldres minne s. 6 ff.

[2] Gezelius ankom till Riga d. 23 nov. 1661.

[3] Förmodligen har Averdunck ej kunnat uträtta mycket för kyrkoväsendet. Han uppgifves hafva ordinerat 9 präster och hafva presiderat ett år i Riga i öfverkonsistoriet, men från hösten 1661 hafva bott i Dorpat. Han afled 1665. Napiersky, Beiträge etc. h. 2 s. 7.

följd häraf gjorde kyrkan under hans styrelsetid ej oväsentliga framsteg.

Så blef t. ex. kyrkostyrelsen åter ordnad. Medlemmarna i öfverkonsistoriet hade åter samlat sig i Dorpat, men det hade förut visat sig, att de voro allt för få till antalet, »efter där i landet fast många och svåra konsistorialsaker föreföllo». För att afhjälpa denna olägenhet företog sig Gezelius att, såsom brukligt var i Estland, jämte de gamla assessorerna nyttja prostarne »och några andra nödiga personer» såsom extra ordinarie bisittare i viktigare ärenden[1]. Denna anordning blef dock sedan öfverflödig genom den ändring af öfverkonsistoriets sammansättning, som regeringen påbjöd 1662. Missbelåtet med den rent prästerliga karakter, som nämnda myndighet 1648 erhållit, hade ridderskapet redan 1650 framburit en anhållan, att densamma måtte återställas i sitt förra skick, men dess begäran hade då blifvit afslagen. Sedermera tröttnade emellertid regeringen på de ständiga appellationerna och gaf år 1662 vika för en förnyad framställning af adeln i samma syfte. Det s. k. consistorium mixtum återupprättades, men den förändring gjordes i 1634 års konstitutioner, att superintendenten skulle vara preses och innehafva första platsen, medan den af lekmännen, som blef direktor, skulle nöja sig med den andra[2]. År 1663 egde konsistoriets ombildning rum, och inkallades då i detsamma en direktor och trenne världsliga ledamöter, hvilka vocerades af kungl. maj:t. Såsom före 1648 voro ledamöterna bosatta dels i Riga, dels i Dorpat. I en af dessa städer hölls under Gezelius' tid den årliga juridiken[3]. Denna förändring af öfverkonsistoriet medförde äfven, att underkonsistorierna återfingo sin förra gestalt. Den för dessa domstolar år 1636 utfärdade stadgan skulle enligt riksförmyndarnes förordnande lända till efterrättelse i landet[4].

---

[1] Relation af Gezelius före d. 5 dec. 1662. Liv. 363.

[2] K. res. på livländska ridderskapets besvär d. 31 okt. 1662. K. br. t. öfverkons. 1648—92. Om presidiet stadgas lika i k. res. på öfverkonsistoriets ärenden d. 28 juli 1666. K. br. t. öfverkons. 1648—92. Liv.

[3] Yttrande af sup. Fischer i memorial (1675). Liv. 363. B. Oxenstjerna t. reg. d. 5 juni 1664. Liv. 200.

[4] Instruktionen för generalguv. B. Oxenstjerna d. 22 okt. 1662. R. reg.

Under det att kyrkan sålunda ånyo erhöll en ordnad styrelse, förbättrades äfven i andra hänseenden dess belägenhet. På flere landtdagar förbundo sig vederbörande att uppbygga de förstörda kyrkorna och prästgårdarne, och om det också på grund af det rådande armodet ej gick så hastigt med infriandet af dylika löften, kunde likväl Gezelius år 1662 förmäla, att en »god begynnelse» vore gjord[1]. Vid denna tid omtalas äfven prästbristen såsom någorlunda afhjälpt. För egen del var superintendenten ytterst verksam, och det berättas om honom, att ämbetsgöromålen ofta afhöllo honom från att äta och dricka till sent på aftonen[2]. Han har visiterat alla församlingar i sitt stora stift utom några vid den ryska gränsen[3], och han har sökt rycka upp sitt prästerskap genom att 1664 i Riga hålla en synod, den första, som i Livland sammanträdt efter Samsons död. Prästerna hade blifvit så främmande för sådana möten, att vid dess sammankallande åtskilliga af de utsedde officianterna sökte slingra sig ifrån sina uppdrag under växlande förevändningar.

Till stort gagn har utan tvifvel Gezelius varit för den livländska kyrkan, men han har ingalunda för densamma kunnat uträtta allt hvad han velat. Han har t. ex. icke haft någon framgång med sina förslag om skolors inrättande, om akademiens återställande, om bibelns öfversättande till estniska och lettiska och om en för landet lämplig kyrkoordnings utarbetande. Han har liksom sedermera Fischer sökt åstadkomma ett kraftigt kulturarbete i landet, men tidsförhållandena hindrade honom att lyckas däri. Han understöddes ej tillräckligt af Karl XI:s förmyndarregering, som var svag och led af kronisk penningbrist, och därtill kom, att hans sträfvanden i vissa fall rönte motstånd bland livländarne själfve. Ej underligt, att han kände sig missmodig häröfver, och att han ansåg sig illa lönad för sitt arbete. Då han d. 30 aug. 1664 förordnades till biskop i Åbo, lämnade han därföre pro-

[1] Relation af Gezelius före d. 5 dec. 1662. Liv. 363.

[2] Pastor Reuter i Ronneburg t. Gezelius d. 3 febr. 1664. Skr. t. öfverkons. 1664. Liv.

[3] Tengström, Gezelius d. ä:s minne s. 23.

vinsen utan saknad. Han skref helt uppriktigt till öfverkonsistoriet, att »för den gudlöshet och otacksamhet, hvarmed Livland lönade sina andliga domare, fröjdade han sig hjärtligen öfver sin förflyttning»[1]. I jan. 1665 afreste han till Åbo.

Såsom Gezelius efterträdare erhöll stadssuperintendenten i Reval Elveringius fullmakt, men ehuru han i början mottog utnämningen, ångrade han sig sedan och drog sig tillbaka, såsom det uppgifves på grund af sjukdom och förkärlek för den stad, i hvilken han hade sin verksamhet[2]. Med anledning häraf måste regeringen ånyo se sig om efter ett öfverhufvud för det livländska stiftet. Denna gång föll valet på Ösels superintendent Georg Preussius, för hvilken fullmakt utfärdades d. 18 nov. 1665, men hvilken först efter ett helt års förlopp öfvertog sin nya befattning[3].

Den efterföljare Gezelius slutligen erhållit var honom mycket olik. Lärdom saknade Preussius visserligen icke, men genom sin benägenhet för dryckenskap tillintetgjorde han inom kort tid sitt anseende fullständigt. Generalguvernören Tott betygade om honom i riksrådet 1671, att han förhöll sig mycket »illa och förargligt», samt att han var »i sådan misskredit, att om han än ville eller kunde ändra sig, så förmådde han dock där å orten intet godt uträtta»[4]. Preussius, hvilken i olikhet med företrädaren hade sin bostad i Dorpat, har icke heller efterlämnat några anmärkningsvärda spår af sin verksamhet.

Lyckligtvis ägde landet denna tid i generalguvernören Klas Tott, Bengt Oxenstjernas efterträdare, en styresman, som intresserade sig för de religiösa angelägenheterna, och som bättre än superintendenten vårdade sig om kyrkan. En orsak till det i denna rådande förfallet trodde generalguvernören sig finna i det försumliga sätt, hvarpå man i allmänhet skötte den kyrkliga ekonomien. Enligt 1636 års stadga för underkonsi-

---

[1] Gezelius t. öfverkons. d. 15 okt. 1664. Skr. t. öfverkons. 1664. Liv.

[2] Reg. t. guv. i Estland B. Horn d. 11 nov. 1664 och d. 15 febr. 1665 R. reg. Napiersky. Schriftstellerlexikon art. Elveringius.

[3] Fullmakten i R. reg. Preussius höll i Dorpat sitt inträdestal såsom superintendent d. 19 dec. 1666. Napiersky, Sch. lex. art. Preussius.

[4] Rådsprot. d. 7 aug. 1671.

storierna skulle kyrkomedlen i de särskilda socknarne förvaltas af prästerna och kyrkoföreståndarne, hvilka det ålåg att göra räkenskap inför öfverkonsistoriet, och hvilka icke fingo använda inkomsterna utan denne myndighets samtycke. Emellertid blefvo dessa föreskrifter vanligen icke iakttagna, emedan öfverkonsistoriet ägde för liten auktoritet. Tott beslöt därför att återupplifva öfverkyrkoföreståndareämbetet, hvilket förut upprättats 1650, men under krigsåren såsom så många andra institutioner råkat i förfall.

Vid en landtdag i början af 1667 synas förhandlingar hafva ägt rum om dess återupprättande, och den 31 jan. samma år utfärdades för öfverkyrkoföreståndarne en interimsstadga, hvarefter de skulle rätta sig, till dess framdeles en instruktion för dem kunde utfärdas[1]. Orsaken, hvarför definitiva föreskrifter icke blefvo gifna, tyckes hafva varit, att superintendenten uteblifvit från landtdagen, och att man icke ville fatta några afgörande beslut utan att förut hafva öfverlagt med honom. Snart befanns det emellertid, att Preussius, hvars förhållande till generalguvernören icke var det bästa, alldeles ogillade den vidtagna åtgärden och ansåg interimsstadgan såsom stridande mot öfverkonsistoriets konstitutioner och inskränkande hans och hans kapitels rättigheter. Med anledning däraf begärde han, att densamma skulle suspenderas, tills regeringen hunne göra sin vilja bekant[2]. Sedermera måtte han likväl hafva modererat sina åsikter, ty då Tott d. 28 jan. 1668 utfärdade den förut utlofvade instruktionen för öfverkyrkoföreståndarne, hvilken i hufvudsak öfverensstämmer med de ad interim gifna föreskrifterna, hafva såväl landtdagen som troligen också öfverkonsistorium skänkt densamma sitt bifall. Enligt denna viktiga förordning skulle generalguvernören till öfverkyrkoföreståndare i hvarje krets utse en af landtråden, som förut skulle af ridderskapet tillbörligen presenteras. Uppdraget gafs på trenne år, men kunde därefter förnyas. Öfverkyrkoföreståndaren och hans biträden, som utgjordes af pro-

[1] Totts memorial för öfverkyrkoförest. d. 31 jan. 1667. Skr. t. öfverkons. 1665—1668. Liv.

[2] Tott t. öfverkons. i Dorpat d. 20 april 1667. Skr. t. öfverkons. 1665—1668. Liv.

sten i kretsen och en adlig assessor, skulle hafva uppsikt öfver kyrkoföreståndarne i de särskilda socknarne, af- och tillsätta dem, taga kännedom om deras räkenskaper, disponera kyrkans medel och söka ombesörja, att kyrkor och prästgårdar byggdes, att prästerna fingo ut sina löner samt att egendomsherrarne togo vård om prästänkor, uppbyggde fattighus och föranstaltade om fattigunderstöd m. m. Äfven borde de sörja för kyrkotukt och kyrkobesök. För utförande af sina skyldigheter skulle de tid efter annan hålla visitation i hvarje församling och därvid öfverlägga med pastor, kyrkoföreståndare, patroner och innehafvarne af godsen. Stridigheter i de angelägenheter, som hörde till deras befogenhet, skulle de afdöma, men vad till generalguvernören var tillåtet. Rättegångssaker och konsistoriella mål skulle däremot hänskjutas till vederbörliga myndigheter, ty på dessas verksamhetsområden skulle intrång icke göras[1].

Förordningen skulle uppläsas från predikstolarne och sedan träda i kraft. Af regeringen stadfästes den först d. 22 sept. 1671. Vid denna tid befann Tott sig i Stockholm och framhöll då i riksrådet den livländska kyrkans dåliga tillstånd. Med anledning däraf blef åtskilligt taladt om behofvet af en kyrkoordning och af skolor vid landtkyrkorna, om nödvändigheten af akademiens upprättande, om hospital och om prästernas knappa underhåll[2] m. m., men till några viktigare åtgärder ledde öfverläggningarna icke för tillfället.

Följande år upphörde förmyndarestyrelsen och förklarades Karl XI för myndig. Härmed begynte en regering, som för Livland varit af den största betydelse. För kyrkoväsendets förbättring utvecklades under densamma en liflig verksamhet, och ehuru denna måhända icke i alla afseenden kan prisas såsom klok och förståndig, bör det dock icke förnekas, att mycket uträttades till kyrkans verkliga gagn. Äran eller

[1] Totts instruktion f. öfverk.-förest. d. 28 jan. 1668. *Liefl. Landesordnungen 1673.* Däremot skulle öfverkons. ej mer befatta sig med kyrkornas medel. Se öfverk. t. Karl XI d. 23 juni 1682. Liv. 363.

[2] Rådsprot. d. 1 sept. 1671.

tadlet för hvad som utfördes tillkommer i främsta rummet konungen, som mer än någon annan var i stånd att inverka på händelsernas gång. Sina undersåtars andliga välfärd ville denne gärna främja, men hans åtgärder voro icke alltid lämpliga. Okunnig om förhållandena i Östersjöprovinserna [1] lät han oftare leda sig af andra, än man skulle väntat, men naturligtvis inträffade icke detta i fall, som berörde hans kungliga maktfullkomlighet. Bland de män, som under hans öfverinseende arbetade i Livland, få vi i det följande tillfälle att omtala åtskilliga. En af dem höjer sig öfver alla de andra i betydenhet, nämligen den berömde generalsuperintendenten Johan Fischer, hvars vistelse i Livland ungefärligen sammanfaller med Karl XI:s regering såsom fullmyndig konung. Han och Karl XI äro utan tvifvel de personer, som under senare delen af 1600-talet utöfvat det största inflytandet på provinsens kyrka. Med hans och konungens åtgöranden måste vi därföre framför allt sysselsätta oss i den skildring af nämnda kyrkas öden under åren 1672—1699, till hvilken vi nu öfvergå.

Orsaken till Fischers anställning i Livland var styrelsens missnöje med Preussius. Redan 1671 beslöt densamma på grund af generalguvernören Totts ofördelaktiga omdöme om den senare att företaga en ändring i provinsens kyrkostyrelse. I början hade den för afsikt att alldeles skilja Preussius från superintendentsämbetet och att endast bibehålla honom såsom prokansler vid den ännu icke återupprättade akademien [2], men inom kort ändrade den sig, förmodligen emedan den icke ville vidtaga ett så uppseendeväckande steg. Den fann i stället för godt att inskränka området för hans verksamhet. »Eftersom hopen vore ringa underrättad i sin kristendom och Livland vore så stort», förordnade den nämligen, att ännu en superintendent skulle tillsättas, hvilken skulle taga vård om Rigas och Wendens kretsar, under det att Preussius jämte prokanslersvärdigheten skulle behålla uppsikten

[1] Ett märkligt exempel på hans bristfälliga kunskaper är, att han trodde Wenden ligga i Estland. Se hans bref till Fischer d. 22 sept. 1692. R. reg.

[2] Generalguv. Tott yttrade bland annat i rådet d. 7 aug. 1671: Vore bättre Preussius komme till en akademi, efter han är en lärd man, och där kan ett rus icke så mycket skada. Rådsprotokollet.

öfver Pernaus och Dorpats områden[1]. Såsom lämpliga kandidater för den nya sysslan nämnde man i förstone hofpredikanten hos änkedrottningen Gerth[2] och den dåvarande superintendenten i Sulzbach Johan Fischer, men den förre önskade icke komma i åtanke, och mot den senares rättrogenhet började snart invändningar göras, i det man sade honom vara besmittad med »kväkeri»[3]. En tid såg det därför ut, som om valet skulle komma att falla på någon annan än de nyssnämnde, men misstankarna mot Fischer skingrades, och d. 12 febr. 1673 utnämnde Karl XI honom till superintendent[4]. Samma år anlände Fischer till Riga[5], där han efter en ganska långvarig väntan d. 23 juli 1674 introducerades såsom superintendent öfver de åt honom bestämda kretsarne[6]. Meningen var dock icke att dela Livland i två af hvarandra oberoende stift, ty öfverkonsistoriet fortfor såsom ett för båda hälfterna af provinsen gemensamt ämbetsverk, och i detta skulle båda superintendenterna hafva plats. Presidiet skulle enligt konungens 1674 afgifna befallning växelvis föras af Fischer och Preussius[7], emedan den senare, som det hette, var en gammal man[8] och mycket sjuklig. Sedermera träffades öfverenskommelse om, att det hvartannat år skulle ombytas, och att Preussius skulle innehafva detsamma under loppet af 1675[9].

En ny kunglig befallning utfärdades emellertid redan d. 9 april 1675, att öfverste G. von Budberg, som förordnats till världslig direktor, skulle intaga den förnämsta platsen, så ofta

[1] Reg. t. Preussius d. 16 maj 1672. R. reg.
[2] Sedermera biskop i Reval 1685—1693.
[3] Rådsprot. d. 15 juli 1672.
[4] Beställning f. Fischer d. 12 febr. 1673. R. reg.
[5] Fischer t. Karl XI d. 15 juni 1674. Liv. 363.
[6] Enligt Napiersky, Schriftstellerlexikon, tillträdde Fischer sitt ämbete nämnda dag. Af bref fr. ass. i öfverkons. Dunten t. assessorerna Pegau och Dinggraven d. 25 juli 1674 (Skr. t. öfverk. 1674—82) framgår ock, att F. nyss introducerats.
[7] Karl XI t. öfverkons. d. 31 juli 1674. Skr. t. öfverkons. 1674—82. Liv.
[8] Han var blott 55 år.
[9] Napiersky, Beiträge zur Gesch. der Kirchen und Prediger in Livland s. 67.

han var tillstädes[1], och därefter synes presidiet hafva innehafts af den världslige direktorn, så länge någon sådan fanns.

För Preussius voro naturligtvis de gjorda anordningarna ytterst obehagliga, och medlemmarne i öfverkonsistoriet tyckas hafva delat hans känslor. De betraktade Fischer med misstänksamma blickar, ansågo honom vara en efter nyheter och strider traktande man och fruktade, att han skulle göra ingrepp i öfverkonsistoriets makt. Något lugnade de sig vid underrättelsen om Klas Totts hastiga frånfälle, emedan de förmenade, att han därefter ej längre hade någon »adress» i Sverige[2], men de bedrogo sig. Såsom vi i det följande skola omtala, hade han i Sverige redan förvärfvat eller förvärfvade sig åtminstone icke långt senare en mycket mäktigare beskyddare, än den förre generalguvernören kunnat vara. I sin uppfattning af Fischers personlighet och afsikter hade däremot Preussius och hans vänner ingalunda tagit fel. Då Fischer var en synnerligen insiktsfull och skarpsynt man, hade han ganska snart förstått, att kyrkoskicket behöfde undergå en grundlig reform, och hade äfven beslutat att söka genomföra en sådan. Och hvad han beslutat, det satte han äfven i verket, om ej oöfverstigliga hinder ställde sig i hans väg. Han var en person af biskop Joh. Rudbecks »humör», och man sade om honom, att hvad han föresatt sig det måste ske. Med kraften förenade sig stor härsklystnad och hänsynslöshet, så att underligt var det icke, att han ådrog sig ovänner i mängd bland de svårhandterliga livländarne.

Snart skulle konsistoriet lära känna, hvad han hade i sinnet. År 1675 reste han öfver till Sverige och framlade där för konungen ett vidlyftigt förslag till det livländska kyrkoväsendets förbättring. Han yttrar i detta program, att man trott sig kunna afhjälpa kyrkornas dåliga tillstånd och kyrkoinkomsternas förminskning genom öfverkyrkoföreståndarne, men förhållandena, synnerligen i Rigas och Wendens kretsar, visade, att man ej lyckats därutinnan, ehuru man år-

---

[1] Karl XI:s br. t. öfverk. d. 9 april 1675. Liv. 363.

[2] Ass. Dunten t. Preussius och konsistoriales i Dorpat d. 8 aug. 1674. Skr. t. öfverkons. 1674—1682. Liv.

ligen visiterat. Han föreslog därföre upprättandet af en generalkyrkokommission, bestående af både andliga och världsliga ledamöter, hvilka skulle undersöka allt i kyrkoväsendet, afgöra casus consistoriales och bestämma om uppbyggande af kyrkor m. m. Öfverkonsistoriet, hvars myndighet genom nämnda kommission skulle betydligen reduceras, ville han förflytta till Riga, där han själf bodde, ty dit var lättare för alla att komma och där bodde generalguvernören, hvarjämte de flesta assessorerna uppehöllo sig i eller omkring staden. Föröfrigt yrkade han på upprättande af hospital, anskaffande af hemman åt prästernas änkor samt kraftiga åtgärder för bildningens höjande. I Riga borde ett högre läroverk grundas samt i alla städer fattigskolor, ur hvilka med tiden klockare och landtskolmästare kunde tagas. För att böcker skulle kunna erhållas till billigare pris än det vanliga, erbjöd han sig att mot vissa privilegier upprätta ett boktryckeri i Riga[1]. Konungen lyssnade med synnerligt välbehag till den unge stiftchefens tankar, hvilka tydligen visade hans brinnande ifver att gagna den kyrka, till hvars styresman han blifvit satt, och gillade i den viktiga resolutionen d. 4 aug. 1675 de flesta af de gjorda förslagen. Viktigast af allt var, att konungen i enlighet med ett betänkande af Johan Gyllenstjerna och trenne andra personer[2] verkligen tillsatte en »generalkommission», bestående af landtrådet Gustaf von Mengden, superintendenten Fischer samt assessorerna i öfverkonsistoriet Didrik v. Dunten och Fredrik v. Plater. Dessa erhöllo en så vidsträckt befogenhet, att de tycktes göra både öfverkonsistorium och öfverkyrkoföreståndare så godt som öfverflödiga. De skulle resa omkring på landet till alla församlingar och hafva makt ej blott att efterforska kyrkoväsendets tillstånd, utan ock att däri förordna hvad som kunde vara nyttigt. De skulle pådrifva kyrkornas uppförande, dela för vidlyftiga socknar, beställa om dugliga prästers tillsättande och afsätta oduglige, företaga casus consistoriales och i dem döma, rannsaka om gods, som afsöndrats från kyrkorna, öfverse räkningarna på kyrkornas inkomster, inrätta skolor i

[1] Fischers mem. (1675). Liv. 363.

[2] Relation om hvad som tilldragit sig vid generalvisit. 1677. Liv. 464.

städerna och på landet »och in summa förrätta allt det, som befanns nödigt vara till goda ordningars inrättande». Vidare resolverades, att ett hospital för sjuka och fattiga skulle upprättas, samt att med adeln skulle underhandlas om kyrkornas uppbyggande och prästänkornas försörjande. Äfvenledes gåfvos anslag till de påyrkade fattigskolorna och till ett lyceum i Riga och medgafs Fischer att i Riga anordna ett boktryckeri[1]. Endast i fråga om öfverkonsistoriets förflyttning fick superintendenten icke sin vilja fram, ty därom yttrades i skrifvelsen intet.

Det framgår af denna resolution, att konungen likasom Fischer var benägen för grundliga reformer. Hvilken omfattning dessa verkligen erhöllo, skola vi i det följande skildra. Att börja med vilja vi fästa vår uppmärksamhet vid *kyrkoförfattningen* och tillse, i hvad mån denna ändrades under Karl XI:s regering.

Såsom man kan förstå, mottogs resolutionen d. 4 aug. 1675 med blandade känslor i Livland, ty faktiskt gaf den landat en annan kyrkostyrelse än förut.

Landtdagen, som flere gånger yrkat på vidtagande af anstalter för kyrkoväsendets förbättring, uttalade enligt Fischers uppgift med glädje sitt gillande af generalkyrkokommissionens tillsättning och af den tilltänkta undersökningen. Öfverkonsistoriet däremot blef, såsom man kunde vänta, mycket förbittradt öfver hvad som händt och ville icke undergifvet foga sig i sitt öde. Att Fischers ovän Preussius afled d. 25 dec. 1675, hade intet inflytande på dess hållning. Dess uppförande är i sanning betecknande för det i Livland rådande självsvåldet. Under flere år brydde öfverkonsistoriet sig icke om att söka få den förhatliga generalkyrkokommissionen afskaffad, men då denna 1677 skulle begynna att anställa visitationer, vågade öfverste Kronstjerna, som under en kortare tid var öfverkonsistoriets direktor (26 juli 1677—15 maj 1678), att helt enkelt förbjuda prästerskapet att infinna sig inför kommissionen, »till dess Kungl. Maj:ts vidare förklaring kunde inkomma»[2]. Detta

[1] Res. t. Fischer d. 4 aug. 1675. Liv. 366.

[2] Fischer t. Karl XI d. 19 febr. 1678. Liv. 464. Relat. hvad som tilldragit sig vid generalvis. Liv. 464.

tillät han sig, ehuru guvernören von Fersen genom ett plakat år 1676 lämnat ett officiellt meddelande om kommissionens inrättande[1]. I början lyckades det också för Kronstjerna att genom sitt uppträdande göra kommissionens verksamhet om intet, så att den före 1678 ej mycket kunde uträtta[2], men härmed var det också slut på hans framgångar. Generalguvernören Krister Horn inskärpte hos befolkningen i ett öppet patent nödvändigheten af att lyda hvad konungen förordnat[3], och Fischer skyndade att klaga hos denne. Öfverkonsistoriet fann det nu rådligt att på laglig väg söka uppnå sina önskningars mål och lät därföre bland prästerna indrifva penningar för att underhålla några personer, hvilka skulle resa öfver till Sverige och utverka kommissionens afskaffande. Det synes likväl, som om resan icke hunnit anträdas, förrän fullt tydliga »förklaringar» öfver 1675 års resolution anlände till Livland.

Hos Karl XI hade Fischers klagomål icke förklingat ohörda, ty dels var han denna tid intagen af en liflig beundran för generalsuperintendentens »exemplariska lefverne och berömliga nit för Guds ära», dels uppväckte underrättelsen om Kronstjernas tilltag hos honom ett starkt misshag till alla, som i detsamma hade del. Han kände dennes skrifvelse till prästerskapet ej blott som ett försök att förhindra Fischers lofvärda sträfvanden, utan äfven som ett attentat mot sitt eget majestät. Om sina tänkesätt gaf han snart vederbörande besked. Öfverste Kronstjerna afsattes i maj 1678 från sin plats såsom direktor i öfverkonsistoriet och erhöll — betecknande nog — till efterträdare en medlem af generalkyrkokommissionen, nämligen presidenten Fr. v. Plater[4]. Öfverkonsistoriet i sin helhet fick en sträng skrapa för sin motsträfvighet mot kommissionen och tillsades att utan gensägelse bistå den nye direktorn och superintendenten i deras goda intention, »på det vi en gång må röna den länge väntade frukten af edert ar-

[1] Fersens plakat d. 1 juni 1676. Liv. 464.
[2] Den visiterade endast i några få församlingar år 1677.
[3] Kr. Horns patent d. 30 sept. 1677. Liv. 464.
[4] Beställning för Pres. Fr. v. Plater d. 16 maj 1678. R. reg.

bete»[1]. Ja, konungen befallde till och med, att de, som gjort motstånd mot kommissionen, skulle ställas inför domstol[2], och att de penningar, som indrifvits bland prästerna med anledning af den tilltänkta anklagelsen mot Fischer, och som af öfverkonsistoriet innehades, skulle i stället användas till betäckande af superintendentens resor till Sverige[3].

Sistnämnda bestämmelse, som var mycket förödmjukande för öfverkonsistoriet, var tillika ett prof på den ynnest, Fischer åtnjöt hos sin herskare — och det stod ingalunda ensamt. Fischer konfirmerades d. 5 juni 1678 såsom generalsuperintendent öfver hela Livland[4], hans lönevillkor förbättrades, och ett synnerligt tillmötesgående visades mot hans förslag. Karl XI samtyckte nu, att öfverkonsistoriet flyttades från Dorpat till Riga och där stannade, tills akademien blifvit efter hans dåvarande afsikt återupprättad i Pernau. I Riga skulle alltid 4 medlemmar jämte notarien vara tillstädes och sammanträden hållas såsom i Sverige en gång i veckan, då förekommande mål skulle upptagas och om möjligt afgöras. De s. k. juridikerna upphäfdes dock icke, utan skulle tvärtom anställas oftare än förut. I stället för en juridik om året föreskrefvos nämligen tvänne (i juni och oktober), hvilka skulle äga rum i Riga eller Dorpat och bevistas af hela kollegiet[5]. Redan hösten 1678 skulle stadgandet börja att tillämpas. Därjämte skall konungen hafva bestämt, att superintendentens underskrift erfordrades för giltighet af hvarje öfverkonsistoriets beslut[6], ett påbud, som gaf åt Fischer en helt annan ställning, än den hans företrädare innehaft efter 1634.

Tydligen var det Karl XI:s afsikt att icke blott straffa öfverkonsistoriet för den uppstudsighet, som han tyckte det

---

[1] Karl XI t. öfverkons. d. 18 maj 1678 (R. reg.), d. 5 juni 1678. K. Br. t. öfverk. 1648—92. Liv.

[2] Karl XI t. Kr. Horn d. 15 maj 1678. R. reg.

[3] Hvad som blef öfver anslogs till en skolbyggnad. Res. t. Fischer d. 5 juni 1678. R. reg.

[4] Konfirm. br. d. 5 juni 1678. R. reg.

[5] Res. t. Fischer d. 5 juni 1678. R. reg. Beställn. f. Fr. v. Plater d. 16 maj 1678. R. reg.

[6] Odat. besvär af öfverkons. mot Fischer. Liv. 363.

hade visat, utan äfven att sätta det ur stånd att framdeles hindra Fischers och generalkyrkokommissionens gagnande verksamhet. Kommissionen skulle nämligen fortfara. Endast dess sammansättning blef något förändrad. Presidiet inom densamma skulle i det lettiska Livland (Rigas, Kockenhusens och det grefliga Wendens kretsar) föras af Generalmajoren Gustaf von Mengden, men inom det estniska (Dorpats och det grefliga Pernaus kretsar), af landtrådet Otto von Stackelberg, emedan den förre var obekant med esternas språk. Därjämte utsågs prosten Bart. Stübner till extra ordinarie medlem, på det att kommissionen alltid skulle bestå af 4 assessorer och preses [1].

Fischer hade således vunnit en lysande seger öfver sina motståndare. Öfverkonsistoriet tycktes oskadliggjordt och generalkyrkokommissionen betryggad, men ännu var icke all fara öfver. Med den hårdnackenhet, som plägade utmärka livländarne, gåfvo icke Kronstjerna och hans anhängare ännu sin sak förlorad. Öfverkonsistoriet ville icke foga sig i flyttningen till Riga, och fem af dess medlemmar inlämnade till konungen en skrift, hvari de klagade öfver generalsuperintendentens egenmäktighet och härsklystnad samt yrkade på de gamla konstitutionernas bibehållande och generalkyrkokommissionens upphäfvande [2]. Samtidigt sökte Kronstjerna inverka på sina ståndsbröder och bragte det äfven därhän, att ridderskapet, som förut varit med om inrättande af kommissionen, på en landtdag 1680 begärde, att den skulle afskaffas, såsom rubbande instansordningen och de af konungen stadfästade konstitutionerna för öfverkonsistoriet [3].

Efter hvad som förut passerat, kunde man väl förmoda, att klagomålen skulle hastigt blifvit afvisade, men detta vardt icke fallet. Vid ärendets afgörande visade sig hos Karl XI det märkvärdiga vacklande, som han, enligt hvad vi förut yttrat, stundom ådagalade. Då öfverkonsistoriet framhöll, att

[1] Till Kr. Horn d. 15 maj 1678 R. reg. Res. t. Fischer d. 5 juni 1678. R. reg.

[2] Öfverkons:s förut omtalade besvär mot Fischer utan år och dag. Liv. 363.

[3] Generalguv. Kr. Horn t. Karl XI d. 17 juli 1680. Liv. 209. Bet. om Fischers besvär m. m. d. 23 juli 1681. R. reg.

konungens anordningar rubbade dess konstitutioner, upphäfde den stadgade formen för kyrkojurisdiktionen och beröfvade innevånarne i landskapet förmånen af en lägre instans i kyrkliga mål, vardt han ganska betänksam, och han blef det än mera, då han fick veta, att Fischer framkommit med sina förslag, utan att dessa förut blifvit gillade af de öfriga kapitulares. Något dylikt hade han icke trott, förklarade han, underligt nog, och ej heller hade han anat »slike konsekvenser» af sina åtgärder. Han började misstänka Fischer för att vilja tillvälla sig hela kyrkostyrelsen i Livland, och den tanken innebar stora vådor för den senares ställning[1]. Emellertid ansåg han det för rådligast att ej genast fatta något afgörande beslut med anledning af de ingifna klagomålen utan att först låta anställa en undersökning af hela tvistefrågan. För detta ändamål tillsattes i Stockholm en kommission, hvars betänkande, underskrifvet af riksdrotsen Magnus Gabriel de la Gardie och riksskattmästaren Sten Bjelke, afgafs d. 23 juli 1681. Till lycka för generalsuperintendenten ställde de kommitterade sig fullständigt på hans sida och ansågo, att de af ridderskapet och några i öfverkonsistoriet anförda besvären af honom blifvit grundligen vederlagda. Hvad generalkyrkokommissionen angick, föreslogo de, att den borde bibehållas och vidare inkast mot densamma ej upptagas. Den hade redan gjort nytta och kunde icke betraktas såsom stridande mot öfverkonsistoriets konstitutioner, emedan den var afsedd att hastigt bota de svåraste bristerna i kyrkoväsendet och att sedan upphöra, hvarefter öfverkonsistoriet skulle återfå sin förra uppsikt. I sin verksamhet borde den följa resolutionen af 1675, men icke upptaga viktiga konsistoriemål, så vida icke dessa kräfde skyndsamhet och afgörande på platsen.

Beträffande öfverkonsistoriets förflyttning till Riga, yttrade kommissionen, att den vore rådlig, och att ämbetsverket borde där stanna, tills akademien återupprättats. Där bodde nämligen generalguvernören, där funnes den nya trivialskolan, som sades täfla med de bästa gymnasier, och där hade man äfven tillgång till tryckeri. Äfven i detta fall ställde sig kommissio-

[1] Karl XI t. Fischer och generalguv. Kr. Horn d. 22 juli 1680. R. reg.

nen således på Fischers sida, och den gjorde det så ifrigt, att den till och med rådde till afskedande af de kapitelsmedlemmar, som icke ville finna sig i en flyttning[1]. Detta betänkande blef af den största betydelse för konungens uppfattning. I sin resolution d. 31 aug. 1681 stadfästade han till alla delar kommissionens förslag[2] och förlänade å nyo åt generalsuperintendenten en lysande triumf öfver dennes fiender.

Generalkyrkokommissionen fick således fortfara med Fischer såsom ledande själ, men kyrkan lyckades den ej att sätta i något tillfredsställande skick, hvartill säkerligen bidrog, att man på många håll högst ogärna lydde Fischers och generalkyrkokommissionens föreskrifter. Flere gånger klagade adeln på 1680-talet, att rättsskipningen sköttes försumligt både vid öfverkonsistoriet och af de lägre myndigheterna[3]. Ändtligen ingrep Karl XI med sin starka hand och förordnade 1688, att underkonsistorierna skulle hafva sessioner tre gånger om året på olika ställen inom sina områden[4]. Äfven påstods det, att visitationerna försummades[5]. Dock torde anklagelsen härför mindre träffa Fischer än andra, ty om den förre är det t. ex. bekant, att han med ett landtråd, som ej var öfverkyrkoföreståndare, år 1687 höll en generalkyrkovisitation inom hela provinsen[6]. I förvaltningen af den kyrkliga ekonomien inträdde ej heller någon förbättring. Ingen ville åtaga sig att vara öfverkyrkoföreståndare, sedan generalkyrkokommissionen kommit i gång, och ehuru den senare nu tillsatte kyrkoföreståndare, förmådde den icke tvinga dessa till afläggande af

[1] Bet. d. 23 juli 1681. R. reg.

[2] Res. t. Fischer d. 31 aug. 1681. R. reg.

[3] Se t. ex. ridderskapets desideria d. 30 sept. 1687. Schirren, Recesse, s. 99. På generalguvernören Hastfers tid anställdes underkonsistoriets session på samma gång som kretsens Landgericht sammanträdde. Till bisittarne i Landgericht adjungerades därföre en prost och en andlig assessor. Hastfer t. Karl XI d. 17 sept. 1688. Liv. 216.

[4] Gadebusch, Livl. Jahrbücher III, 2 s. 503. Karl XI t. Hastfer d. 19 sept. 1688. R. reg.

[5] Se t. ex. ridderskapets desideria d. 21 mars 1684. Liv. 346.

[6] Gadebusch, anf. arb. III, 2 s. 446. Äfven 1683 omtalas generalkyrkovisitation. Gadebusch, anf. arb. III, 2, s. 310.

räkenskap[1]. Den var alldeles urståndsatt att afhjälpa den oreda, som rådde i förvaltningen af kyrkomedlen, och kunde ej uträtta mycket för dessas nyttiga användning. Med arbetet på kyrkornas förbättrande skred det därföre föga framåt, såsom synes däraf, att generalguvernören Hastfer 1687 förklarade, att templen på de flesta ställen i landet trots alla förordningar voro så förfallna, att gudstjänsten knappt kunde hållas vid inträffande snöfall eller regn[2].

På det hela taget torde man kunna beteckna generalkyrkokommissionen såsom ett experiment, hvilket misslyckades, och som därtill rubbade de gamla grunderna för kyrkostyrelsen i landet. Ändtligen upplöstes den efter mångårig tillvaro, men man återvände då icke till de äldre förhållandena. Tiden hade kommit för verkställande af en fullständig omstörtning af den livländska kyrkoförfattningen. Sedan Karl XI förskaffat sig enväldet inom den svenska kyrkan, dröjde han ej att äfven lägga under sig provinsernas kyrkor, och därjämte sökte han ordna dessa efter svenskt mönster, ty enhet och likformighet skulle enligt hans vilja råda inom hans stora rike.

Med dylika sträfvanden lät ej det oberoende förena sig, som Riga i andliga frågor åtnjutit ända från eröfringen 1621. Genom klok eftergifvenhet räddade likväl staden ej så obetydligt af sin förra självständighet. Resolutioner 1690 och 1692 tilläto uttryckligen densamma att fortfarande kalla en stadssuperintendent med rättighet att i vissa fall ordinera präster i staden och i det distrikt, som hörde under dess jurisdiktion, men skulle han hos konungen anhålla om fullmakt och gifva ärkebiskopen och domkapitlet i Upsala underrättelse om sin ortodoxi[3]. Äfven sitt särskilda konsistorium tilläts Riga att bibehålla, ehuru dess ställning blef en annan än förut. Det bestämdes nämligen 1688, att den s. k. burggrefven skulle

[1] Se t. ex. ridderskapets desideria d. 30 sept. 1687. Liv. 216.

[2] Hastfers prop. t. landtdagen d. 19 sept. 1687. Liv. 216.

[3] Kungl. res. t. Riga d. 22 sept. 1692 och d. 24 okt. 1692. R. reg. Kungl. superintendenter i Riga voro Breverus † 1700, Caspari † 1702 och Depkin † 1710.

presidera i detsamma och såsom preses hafva kunglig fullmakt, samt att vad, som förut icke varit medgifna, därefter skulle få ske, i det att afdömda mål skulle kunna underställas konungens revision. Samtidigt lät generalguvernören Hastfer burggrefven förbinda sig att så vidt möjligt var såsom rättesnöre följa den nya kyrkolagen af 1686[1], men några afgörande åtgärder för denna kyrkoordnings införande i Riga blefvo icke då vidtagna.

Dock, den tidpunkt skulle snart komma, då Karl XI i sin ifver för enheten skulle tvinga densamma såväl på Riga som på det öfriga Livland. Att han härigenom utförde en synnerligen förtjänstfull gärning, torde icke kunna bestridas, då man besinnar å ena sidan, att hans kyrkolag fortfor att gälla i provinsen till 1832, och å den andra, att Livland före dess påbjudande icke haft någon fastställd kyrkolag. Man hade i stället måst nöja sig med en massa spridda förordningar, hvilka ledde sitt upphof från olika myndigheter, såsom regeringen, generalguvernören, öfverkonsistoriet och generalkyrkokommissionen[2]. Olägenheterna af ett sådant förhållande voro naturligtvis betydande och hade långt före 1686 ledt till planer att författa en kyrkoordning för landskapet, men de utförda arbetena hade alla blifvit gagnlösa för detsamma.

Detta oaktadt torde det icke vara billigt att helt och hållet åt glömskan lämna de misslyckade kyrkolagsarbetena, utan må det vara oss tillåtet att i korthet redogöra för dem, förrän vi öfvergå till att skildra, huru Karl XI:s kyrkolag infördes i provinsen.

Vi erinra då till att börja med därom, att redan superintendenten Samson uppgjort ett förslag till kyrkoordning för Livland, men att detsamma icke ledde till någon påföljd. Hans plan dog dock icke med honom. Då man i Sverige 1650 tillsatt en kommitté för att bringa en ny kyrkoordning till stånd, anhöllo de deputerade från prästerskapet i Östersjöprovinserna, som voro närvarande vid Kristinas kröning, att densamma före stadfästelsen

[1] Richter, Gesch der Ostseeprovinzen II, 2, s. 204. Hastfer t. Karl XI d. 21 maj 1688. Liv. 216.

[2] Stor betydelse för stiftet synes äfven den kurländska kyrkoordningen af 1570 hafva haft.

måtte underkastas en granskning af några ämbetsbröder och landsmän till dem för att blifva användbar äfven i nämnda provinser[1]. Som bekant skred emellertid arbetet på den ifrågasatta kyrkoordningen endast långsamt framåt, men 1662 uttalade regeringen i en skrifvelse till superintendenten Gezelius sin förmodan, att författningen vore färdig. Till dess att den blifvit af kungl. maj:t gillad och därefter publicerad, skulle Gezelius följa den gamla svenska kyrkoordningen och den praxis, som vore bruklig i Livland. Meningen var sålunda, att den nya stadgan sedan skulle införas äfven i det Dorpatska stiftet, och detta framgår äfven däraf, att superintendenten och generalguvernören fingo befallning att låta styrelsen veta, hvari den svenska kyrkoordningen skilde sig från de livländska bruken, så att jämkningar efter dessa kunde företagas[2]. Snart visade det sig likväl, att en för hela riket gemensam kyrkolag ej så hastigt, som man beräknat, skulle komma att påbjudas, och möjligen var det af denna orsak, som förmyndarestyrelsen för Karl XI år 1665 anmodade den nu till biskop i Åbo utnämnde Gezelius att utarbeta förslag till en kyrkoordning, som skulle kunna användas i Livland. För att inhämta nödiga upplysningar och förskaffa sig behöfliga handlingar anträdde Gezelius 1667 en resa till Reval, Dorpat, Riga och Ösel och ägnade sig sedan så ifrigt åt utförandet af sitt uppdrag, att han i september 1668 kunde inlämna det begärda verket till rådet[3]. I detsamma synes äfven Klingius haft någon del, ty omedelbart därefter öfversände regeringen till generalguvernören Klas Tott några af Klingius och Gezelius ingifna »dokumenter» för att öfverses af Preussius och andra teologer i Livland och Riga. Dessa dokument innehöllo just den tilltänkta kyrkolagen, hvars införande äfven i Estland sattes i fråga[4]. Huru man yttrat sig om det gjorda förslaget, känna vi icke, men säkerligen hafva allvarliga invändningar framställts mot detsamma, emedan det aldrig blef till efterföljd påbjudet. I stäl-

[1] Fr. Westling, Kyrkolagar och kyrkolagsarbeten i Estland, s. 21.

[2] Resolution på Gezelii punkter d. 5 dec. 1662. K. Br. t. öfverkons. 1648—92. Liv.

[3] Tengström, Gezelius d. äldres minne, s. 27 ff.

[4] Reg. t. guvernören i Estland B. Horn d. 6 okt. 1668. Liv. 51.

let finna vi superintendenten Preussius gripa sig an med ett nytt utkast till kyrkolag, som både granskades af öfverkonsistoriet och en kommitté, i hvilken generalguvernören Tott själf förde presidiet, och i hvilken bland andra sutto trenne af honom tillkallade adelsmän, bland dessa generalmajoren von Mengden[1]. Om det af Preussius framlagda förslaget sökte ansluta sig till i Sverige gällande föreskrifter, är ej möjligt för oss att afgöra, då vi icke närmare känna tiden för dess författande, och då förmyndareregeringen visst icke ständigt yrkade därpå. Enligt ett yttrande af Tott år 1671 hade han nämligen förut fått order, att den livländska kyrkoordningen skulle inrättas efter den gamla kurländska, men på hans tillstyrkan bestämdes det sistnämnda år, att den i kyrkoceremonierna i allmänhet skulle grundas på den svenska och blott i särskilda fall lämpas efter den kurländska »efter vana och innevånarnes kapicitet»[2]. Någon synnerlig vikt ligger det emellertid icke uppå att känna beskaffenheten af Preussius' förslag, ty det drabbades af samma öde som det Gezeliska. Orsaken var måhända, att regeringen, som 1671 tycktes mycket intressera sig för kyrkoväsendets upphjälpande i Livland, inom kort blef helt och hållet upptagen af den utländska politiken, hvartill kom ombyte af generalguvernör.

Förmånen af att äga en viss kyrkolag erhöll Livland först, sedan ändtligen i Sverige en sådan hade blifvit fastställd 1686. Denna var afsedd att efterlefvas inom hela riket, men naturligtvis kunde den icke påbjudas i Livland, förrän den hade utkommit på tyska. Sedan tryckningen skett 1689, dröjde det emellertid icke länge, förrän åtgärder vidtogos för dess införande därstädes[3]. Den 2 juni 1690 underrättade konungen generalguvernören Hastfer, att han beslutit, det kyrkoordningen skulle efterföljas äfven i Livland, och sände honom 150 inbundna exemplar till utdelning. Af detta förråd skyndade sig generalguvernören att tillskicka öfverkonsistoriet 115 exem-

[1] F. von Pforten t. öfverkons. d. 17 sept. 1684. Skr. t. öfverkons. 1683—85. Liv.

[2] Rådsprot. d. 1 sept. 1671; Res. gifven Tott d. 22 sept. 1671. R. reg.

[3] Se min afh. Kyrkolagar och kyrkolagsarbeten i Estland, s. 23. Br. t. Fischer d. 10 jan. 1690. R. reg.

plar, hvarjämte han meddelade konungens befallning och ålade stiftsstyrelsen att tillse, det den nya stadgan blef åtlydd [1]. En liknande föreskrift erhöll äfven magistraten i Riga.

På många håll hälsades den nya författningen med liten glädje. Stadskonsistoriet i Riga framhöll, att den i mycket skilde sig från de i denna stad gällande förordningarna och begärde att få behålla sina kyrkobruk, hvilka grundade sig på Brissmans kyrkoordning och den kurländska, den förra från reformationstiden, den senare från 1570 [2].

Äfven i det öfriga Livland förnummos knotande röster. Öfverkonsistoriet vågade väl icke motsätta sig införandet af den nya författningen, men efter att hafva tagit kännedom om densamma, beslöt det genast att rådgöra med Hastfer om åtskilliga stadganden, hvilka föreföllo mindre lämpliga för provinsen [3]. Sedermera gjordes den till föremål för öfverläggningar vid ett prästmöte, som vid akademiens återupprättande ägde rum i Dorpat i aug. 1690, och vid hvilket äfven generalguvernören var närvarande. Resultatet vardt, att öfverkonsistoriet ingick till Karl XI med anhållan, att vissa afvikelser från de gifna bestämmelserna måtte tillåtas inom stiftet.

Med ett dylikt förfarande nöjde sig emellertid icke adeln, som äfvenledes befann sig samlad i Dorpat med anledning af akademiens invigning. Vid den där hållna landtdagen meddelade generalguvernören, att den öfversatta kyrkolagen enligt konungens befallning skulle publiceras, och öfverlämnade han densamma till ståndet »till punktuellt iakttagande» [4]. Meningen var således för ingen del att ridderskapet skulle äga frihet att antaga eller förkasta kyrkoordningen. Konungen torde icke en gång hafva afsett, att adeln skulle afgifva något yttrande alls om den viktiga stadgan [5]. Till en sådan tystnad ville likväl icke de mäktige herrarne bekväma sig, utan beslöto de att hos konungen framställa invändningar mot den-

[1] Hastfer t. öfverkons. d. 30 juni 1690. Skr. t. öfverkons. 1686—91. Liv.
[2] Rigas stadskons. t. generalguv., pres. d. 16 sept. 1690. Liv. 366.
[3] Ex actis supremi judicii consistorialis Livoniæ d. 17 juli 1690. Liv. 366.
[4] Schirren, Recesse der livl. Landtage 1681—1711, s. 138.
[5] Jfr min afh. Kyrkolagar och kyrkolagsarbeten i Estland, s. 27.

samma. De nöjde sig dock icke såsom deras ståndsbröder i Estland med att angripa enskilda bestämmelser och yrka på dessas förändring. De påstodo nog, att kyrkolagen i många stycken var oanvändbar, men detta var för dem icke hufvudsaken, utan ville de göra dess giltighet i provinsen beroende på att den blefve godkänd af landtdagen. De funno nämligen för godt att hos konungen anhålla — genom deputerade, som samma år öfverreste till Sverige — att ingen rubbning måtte företagas i privilegierna, enligt hvilka all »provinsiallag» borde stadgas med adelns »deliberation och consens», så mycket mindre som så alltid förut förfarits.

Trots det bland ridderskapet rådande missnöjet hade generalguvernören vid landtdagen i Dorpat bestämdt påbjudit kyrkolagen till efterlefnad[1], och denna befallning lyckades icke adeln få återkallad. Som det var att vänta, upptog Karl XI dess uttalanden ej synnerligen nådigt. Han ville visserligen tillåta, förklarade han, att »underdåniga påminnelser» inlämnades, som tillkännagåfvo, hvari kyrkoordningen vore »impraktikabel», »men att låta densamma komma under ståndets vidare deliberation höll han helt oanständigt, varande detta intet någon provinsiallag utan en allmän ordning, som i hela Kungl. Maj:ts rike och dess underliggande provinser borde lända hvar och en till rättelse och efterlefnad i kyrkoväsendet»[2]. De adliga herrarnes försök att tillvälla sig afgörandet, om kyrkolagen skulle införas eller icke, blef således afvisadt, och då det ej heller finnes spår till, att de inlämnat några »underdåniga påminnelser», blef deras uppträdande utan betydelse för landets kyrkoförfattning.

Långt välvilligare ställde sig konungen gent emot öfverkonsistoriet och innevånarne i Riga.

Till de anmärkningar, som framställts af förstnämnda myndighet, blef den största hänsyn tagen. Detta framgår af en kungl. resolution d. 30 juni 1691, ty många, om ock mindre viktiga modifikationer i kyrkolagens bestämmelser blefvo då för Dorpats stift medgifna, såsom t. ex. inskränkningar i

[1] Richters uppgifter i Gesch. der Ostseeprovinzen II, 2, s. 5 äro oriktiga.

[2] Kungl. res. t. livländska adelns dep. d. 17 juni 1691. R. reg.

gudstjänsternas och högtidsdagarnas föreskrifna antal [1], och åt Riga, som visade en klok underdånighet, gafs samtidigt det fröjdefulla meddelandet, att de gamla kyrkoinrättningarna och bruken därstädes i många, ehuru icke i alla fall skulle fortfarande få äga bestånd [2].

Resultatet af de från Livland gjorda framställningarna var alltså, att konungen i åtskilliga fall gick sina undersåtars önskningar till mötes, men att kyrkolagen i det stora hela blef af honom upprätthållen. Därvid förblef det också under den följande tiden. Reglementet d. 20 dec. 1694 bestämde, att kyrkoordningen — naturligtvis med de tillåtna undantagen — skulle vara kyrkoväsendets enda norm, hvarefter allt borde »reguleras», och följande år upphäfdes på befallning från högsta ort alla afvikande förordningar, af hvilka några af kyrkoföreståndarne och sedan af generalkyrkokommissionen utverkade dittills efterlefvats [3].

Införandet af 1686 års kyrkolag medförde, att Livlands kyrkostyrelse undergick en fullkomlig ombildning. Först och främst erhöll öfverkonsistoriet en annan gestalt, ty då konsistorierna i Sverige endast bestodo af andliga medlemmar, tyckte konungen det olämpligt att bibehålla dess gamla sammansättning. Redan 1690 finna vi honom ålägga kanslikollegiet att rådgöra med Hastfer, som för tillfället uppehöll sig i Sverige, om ej det s. k. blandade konsistoriet i Livland kunde afskaffas [4]. Utan tvifvel har kollegiet tillstyrkt denna förändring, ty 1692 mottog Fischer befallning att flytta till Dorpat, emedan ett blott af präster bestående konsistorium där skulle inrättas [5]. Att Dorpat blifvit bestämdt till säte för denna myndighet, berodde väl hufvudsakligen därpå, att universitetet nu återupplifvats, att Fischer skulle hafva uppsikt öfver detsamma, och att professorerna i den teologiska fakulteten voro utsedda till ledamöter i kapitlet. För Fischer var emellertid detta bud ett mycket hårdt slag. Väl hade hans företrädare Stalenus,

[1] Res. på öfverkonsistoriets påminnelser d. 30 juni 1691. R. reg.
[2] Res. på stadskonsistoriets i Riga påminnelser d. 30 juni 1691. R. reg.
[3] Res. t. Hastfer d. 29 jan. 1695. R. reg.
[4] Karl XI t. kanslikollegium d. 7 april 1690. R. reg.
[5] Karl XI t. Fischer d. 22 sept. 1692. R. reg.

Klingius och Preussius uppehållit sig i det aflägsna Dorpat, men själf hade han haft sin bostad i Riga, hvilken stad ej blott var en angenämare vistelseort än den förra, utan ock i många hänseenden bättre lämpade sig till medelpunkt för den kyrkliga förvaltningen. Därtill kom, att den tilltänkta formen för öfverkonsistoriet lika litet behagade honom, som att man ämnade inskränka hans myndighet. Förut hade han i kyrkliga angelägenheter varit så godt som enrådande. Han hade öfverkonsistoriets handlingar hos sig i Riga och plägade ensam underskrifva bref och resolutioner, som utfärdades i dess namn, men detta förfarande blef honom nu förbjudet[1].

Ej underligt att han kände sig manad att draga i härnad för bibehållandet af kyrkostyrelsen, sådan den var, och att han för detta syftes vinnande ansträngde alla sina krafter. Han öfverskattade likväl betydligt sitt inflytande. Karl XI var och förblef orubblig. För att tvinga Fischer till flyttningen befallde han hösten 1692, att den af kronan för superintendentens räkning inköpta bostaden i Riga skulle försäljas[2], hvilket också skedde, och d. 2 jan. 1693 gaf han generalguvernören i uppdrag att genast entlediga de världsliga assessorerna i öfverkonsistoriet från deras platser. Deras löner indrogos från början af sistnämnda år[3]. Ändtligen på våren 1693 ålade konungen Fischer att på sommaren hålla en synod i Dorpat, vid hvilket tillfälle det nya konsistoriet skulle introduceras[4].

Under djup misstämning hade generalsuperintendenten förnummit dessa om monarkens oböjliga vilja vittnande föreskrifter, och särskildt hade han känt sig smärtsamt berörd af den påbjudna flyttningen till Dorpat, hvilken han betraktade såsom ett verk af illvilliga fiender, men han hade, såsom sagdt är, ej lyckats åstadkomma någon ändring. Prästmötet måste därför sammankallas. Generalguvernören infann sig själf till detsamma och introducerade efter dess afslutning det prästerliga konsistoriet, hvilket då endast bestod af 4 personer, näm-

[1] Karl XI t. Hastfer d. 8 juni 1693. Liv. 367.
[2] Karl XI t. Hastfer d. 5 nov. 1692. Liv. 72.
[3] Karl XI t. Hastfer d. 23 dec. 1692 och d. 2 jan. 1693. R. reg.
[4] Karl XI t. Fischer d. 20 mars 1693. R. reg.

ligen Fischer samt de trenne professorerna Moberg, Jernfeldt och Skragge[1], den sistnämnda ännu tillhörande filosofiska fakulten, men prästvigd. Emellertid kom det nybildade ämbetsverket ej genast i gång, och härför gåfvo Fischers ovänner honom skulden. Han hade vägrat, sade de, att aflägga den föreskrifna eden och därigenom hindrat de öfriga medlemmarne i kapitlet att aflägga den. Ja, han hade till och med öfvergifvit Dorpat, medhafvande sigillet[2]. Generalsuperintendenten sökte, så godt han kunde, ursäkta sitt uppförande. Han hade, skref han till konungen, vid invigningstillfället förfrågat sig hos Hastfer, om ej prostarne kunde få adjungeras i konsistoriet såsom i Estland, men han hade erhållit till svar, att intet kunde därom bestämmas, förrän besked lämnats från Sverige. Med anledning däraf hade edens afläggande blifvit uppskjuten, men af honom ingalunda vägrad. Sessionerna hoppades han snart kunna börja[3]. I själfva verket lära de begynt d. 15 febr. 1694[4], men förmodligen hafva de länge hållits högst oregelbundet[5].

Ännu uppgaf dock icke Fischer striden mot den påbegynta ombildningen af kyrkostyrelsen i Livland. Efter att 1694 hafva öfverrest till Sverige öfverlämnade han till konungen ett memorial, hvari han förfäktade sina meningar, men generalguvernören, hvars yttrande om dessa infordrades, hade helt andra åsikter än han. Enligt Hastfers påstående hade det gamla öfverkonsistoriet ej mycket uträttat, emedan det endast haft sessioner under 4 veckor på året, utan hade de anhängiggjorda målen mestadels uppskjutits till juridiken följande år. Bättre ansåg han det vara att låta öfverkonsistoriet blifva rent prästerligt och sammanträda hvarje vecka, ty därigenom skulle långt mera arbete åstadkommas, och som en dylik regelbunden verksamhet ej kunde utöfvas af prostar

[1] Hastfer t. Karl XI d. 5 aug. 1693. Liv. 217.

[2] Moberg, Jernfeldt och Skragge t. Karl XI d. 2 sept. 1693. Liv. 364. Karl XI t. Fischer d. 9 okt. 1693. R. reg.

[3] Fischer t. Karl XI d. 17 nov. 1693. Liv. 363.

[4] Beise, Nachträge t. Napiersky, Schrifstellerlexikon art. Moberg.

[5] D. 3 okt. 1694 befallde konungen Fischer att resa hem fr. Sverige t. Dorpat och »inrätta» konsistoriet. R. reg.

och pastorer, afstyrkte han dessas användning såsom bisittare. Slutligen förmenade han, att konsistoriets plats borde vara Dorpat, emedan denna stad vore mera centralt belägen än Riga och därjämte säte för hofrätten, hvilket utgjorde en fördel för de appellerande. Efter mottagande af detta betänkande resolverade konungen, att allt skulle blifva, såsom han förut bestämt[1]. Fruktlöst var äfven Fischers försök att åt konsistoriet bevara det oberoende af hofrätten, som det förr ägt, men genom domkapitelsprocessen d. 11 febr. 1687 förlorat. Afslaget var så mycket smärtsammare, som en dylik frihet 1692 beviljades åt stadskonsistoriet i Riga[2].

Samtidigt med att öfverkonsistoriet ombildades, upphörde underkonsistorierna att existera. Redan 1682 hade dessas antal minskats med tvänne, nämligen med dem, som varit belägna i grefskapen Pernau och Wenden. Från början af 1693 indrogs aflöningen till assessorerna i de olika kretsarnes underkonsistorier[3], hvilka väl därefter upphörde att fungera. Slutligen upphäfde generalguvernören d. 29 nov. 1694 enligt mottagen befallning de stadskonsistorier, som en tid bortåt ägt bestånd i Pernau och Dorpat[4]. Underkonsistoriernas göromål anförtroddes dels till världslig myndighet, dels till prostarne[5]. De senare skulle enligt kyrkoordningen och en kungl. resolution d. 30 sept. 1694 årligen hålla prosteting i sammanhang med den föreskrifna visitationen. Hvar och en skulle göra det inom sitt kontrakt och för detta ändamål hafva med sig två af sina präster. De anhängiggjorda målen skulle dels afgöras genast, dels remitteras till konsistorium eller världslig rätt. Det dröjde emellertid, innan prostdomstolarne kommo i gång. Vid synoden 1696 talades det om, att konsistorium

[1] Hastfers betänkande d. 17 sept. 1694. Liv. 363. Res. t. Fischer d. 30 sept. 1694. R. reg.

[2] Fischers mem. (1694). Liv. 363. Karl XI:s res. d. 28 sept. 1694. Liefl. Landesordn. 1705, s. 598.

[3] Karl XI t. Hastfer d. 23 dec. 1692. R. reg.

[4] Gadebusch, Livl. Jahrb. III, 2, s. 666.

[5] Se res. t. Hastfer d. 23 dec. 1692. R. reg. Prostarne voro 1693 7 till antalet: tre i Dorpats krets och en i hvardera af Pernaus, Rigas, Kockenhusens och Wendens kretsar.

skulle anmoda generalguvernören att taga dem om hand. Följande år påbjöd ock denne i ett plakat dylika prostetings ordentliga hållande[1].

Samma öde, som träffade underkonsistorierna, delades äfven af öfverkyrkoföreståndarne. Vi hafva omtalat, huru generalkyrkokommissionen tillvällade sig deras myndighet utan att dock lyckas införa ordning i den kyrkliga ekonomien. — Ännu på Hastfers tid befann sig förvaltningen af kyrkomedlen i den största förvirring[2]. — Slutligen afskaffades kommissionen, men detta oaktadt erhöllo öfverkyrkoföreståndarne icke tillbaka sin gamla, inflytelserika ställning, ty sedan nästan alla pastorat i Livland blifvit regala genom reduktionen, ansåg konungen det olämpligt att vid sina kyrkor inrymma något inflytande åt personer, hvilka föreslogos till sitt ämbete af ridderskapet. Öfverkyrkoföreståndarne ersattes vid dessa kyrkor genom tjänstemän, hvilka kunde betraktas såsom rent kungliga, nämligen genom de s. k. ståthållarne vid ekonomiväsendet, af hvilka en förordnades för det estniska området och en för det lettiska. Kyrkoföreståndarne, som af dem utsågos, och pastorerna skulle vara skyldiga att årligen till dem insända sina räkenskaper. Själfva skulle de utöfva sin syssla under öfverinseende af generalguvernören. Endast i socknar, där adelsmän fortfarande ägde jus patronatus, fick öfverkyrkoföreståndarnes myndighet äga bestånd. Länge bibehölls dock icke denna fördelning i tvänne skilda intressesferer. Ståthållareinstruktionen utfärdades d. 21 aug. 1691, och redan 20 dec. 1694 afskaffades öfverkyrkoföreståndarnes ämbete helt och hållet[3]. Med skäl kunde det ock vid denna tid anses såsom öfverflödigt.

Hos ingen har väl ståthållarnes uppdrag framkallat ett större missnöje än hos Fischer, som länge hade haft i sina händer äfven den yttre vården om kyrkan, och som säkerligen önskade, att om generalkyrkokommissionen och öfver-

---

[1] Mittheilungen und Nachrichten für die evang. Geistlichkeit Russlands årg. 1861, s. 307. Generalguv. Dahlbergs plakat d. 12 okt. 1697. Liefl. Landesordn. 1705.

[2] Hastfers bet. öfver Fischers mem. d. 17 sept. 1694. Liv. 363.

[3] Regl. d. 20 dec. 1694. Palmsk. Saml. 45, 4:o. R. A.

kyrkoföreståndarne försvunno, skulle denna vård åter anförtros åt öfverkonsistoriet, där han var med. Sina tänkesätt dröjde ej generalsuperintendenten att visa i handlingar, och knappast hade ståthållarne tillträdt sina befattningar, förrän därför häftiga strider utbröto mellan dem och Fischer, strider, som snart drogos inför konungen. Fischer påstod, att innan kyrkoräkenskaperna öfversändes till ekonomikontoren, borde de granskas och underskrifvas i öfverkonsistoriet, som också hade rätt att fordra redogörelse för användningen af medel, som årligen på staten uppfördes för kyrkobyggnader m. m. Sådant påbjöds, menade han, i kyrkolagen, men hade det oaktadt icke iakttagits på grund af felaktighet hos ståthållarne, som lämnade öfverkonsistoriet i fullständig okunnighet om sina åtgöranden. Hvad de båda anklagade beträffar, försvarade de sig med sin instruktion och med kyrkolagen samt framhöllo, att generalsuperintendenten hindrande ingrep i deras göromål, under det att han försummade sitt egentliga kall[1]. Hvad Fischer vann genom sitt uppträdande, synes endast hafva varit, att Karl XI befallde, det ståthållarne skulle gifva konsistorium underrättelse om dispositioner angående kyrko- och skolbyggnader, »att icke genom missförstånd och picquanterier oreda och förargelse förorsakades»[2]. Från handhafvandet af kyrkoekonomien synes konsistoriet förblifvit uteslutet.

Formerna för kyrkostyrelsen blefvo således af Karl XI fullständigt omstörtade, men lika genomgripande är den förändring, som genomfördes med afseende på prästernas tillsättning. Före reduktionen utsågos dessa i nästan alla församlingar af städernas myndigheter eller af adeln, men efter reduktionen blefvo så godt som alla pastoraten regala[3]. Härigenom inskränktes i hög grad ridderskapets inflytande på

[1] Fischers omtalade memorial (1694). Ståth. Strokirch t. Karl XI d. 16 aug. 1694. Liv. 363.

[2] Karl XI t. Hastfer d. 30 sept. 1694. R. reg.

[3] År 1690 omtalas i Riga 7 kyrkor samt i Livland för öfrigt 107 hufvudkyrkor samt 9 filialer. (Ceumern, Theatridium livonicum s. 23). En uppgift från något af de senaste åren under det svenska väldets tid angifver omkr. 10 församlingar såsom adliga, 3 såsom tvifvelaktiga, 103 såsom regala. I några få sägas städer äga utnämningsrätt. Liv. 366.

prästerna, men i stället råkade dessa i ett starkt beroende af konungen.

För denne blef utnämningsrätten till de andliga sysslorna ett medel, genom hvilket han sökte gifva prästeståndet en mera så att säga nationell prägel, än det förut ägde. Ännu 1685 försäkrade generalguvernören Krister Horn att, såvidt han kände, funnos ej i provinsen 10 präster af livländsk börd [1], och äfven efterträdaren Hastfer låter oss veta, att de infödde pastorerna utgjorde ett mindre antal. Detta förhållande betraktade de såsom en olägenhet, och till dess afhjälpande föreslog den sistnämnde, att landets barn vid tillsättningarne borde föredragas framför alla andra, och att konungens undersåtar från Sverige, Finland, Pommern och Bremen borde därnäst komma i åtanke, så att utländska teologer om möjligt blefvo utestängda [2]. Denna mening gillades till fullo af Karl XI, som inskärpte att vid presentationerna företräde skulle gifvas åt inhemske män och andra Kungl. Maj:ts undersåtar, men detta oaktadt och ehuru Karl XII förfor på samma sätt som fadern [3], anställdes likväl under hela den svenska tiden utländingar i den livländska kyrkans tjänst, utan tvifvel emedan de icke kunde umbäras.

På samma gång som Karl XI bemödade sig om att från det andliga ståndet utrensa främmande beståndsdelar, sträfvade han äfven att höja detsamma. Bland annat fordrade han med bestämdhet af den, som ville erhålla en befattning på landsbygden, att han skulle beherska det estniska eller det lettiska språket, ty »syndigt och oförsvarligt vore», skrifver han, »att föreställa en församling någon herde och själasörjare, som icke kunde tala och predika för dem på deras tungomål» [4]. För att prästerna bättre skulle förberedas till sitt kall, föreskref sedermera Karl XII, att teologiska fakulteten i Dorpat skulle tillse, att en del af dess lärjungar lade sig vinn om de nyssnämnda språken [5]. Emellertid är det högst antagligt, att prä-

[1] Kr. Horn t. Karl XI d. 18 febr. 1685. Liv. 209.

[2] Hastfer t. Karl XI d. 11 juli 1691. Liv. 216.

[3] Karl XII t. generalsup. och konsist. d. 27 juli 1698. R. reg.

[4] Karl XI t. Fischer d. 23 dec. 1684. R. reg.

[5] Karl XII t. generalguv. Dahlberg d. 27 juli 1698. R. reg.

sternas kännedom om de munarter allmogen talade ständigt förblef dålig[1].

Af prästerna i Livland kräfde Karl XI såsom af sina öfriga ämbetsmän en noggrann pliktuppfyllelse, men han har också vidtagit en och annan åtgärd för att underlätta deras arbete och förbättra deras ställning. Så gaf han under några år till kyrkornas byggnad och underhåll ett litet anslag, som gjorde det möjligt för ekonomiståthållarne att från 1691 till 1694 reparera 10 kyrkor och påbegynna arbeten vid några andra[2]. Så ville han äfven förstärka de prästerliga krafterna, hvilket var ganska behöfligt, emedan kyrkoherdarne på landsbygden trots de stora pastoraten saknade ämbetsbiträden. Härom vittnar, att han 1694 ålade generalguvernören att inkomma med uppgift å de församlingar, som behöfde komministrar, och att han bestämde, det ett halft hakland jord skulle anvisas åt hvar och en af dessa till underhåll[3]. Så sökte han äfven hjälpa prästerna i deras ekonomiska betryck. År 1684 uppdrogs åt den kungliga revisions- och reduktionskommissionen i Livland att författa ett utkast till reglemente för prästernas lön samt för prästänkors, skolmästares och hospitalers underhåll[4]. Med anledning häraf uppgjorde kommissionen också ett förslag, som 1688 insändes till konungen och föranledde denne att inhämta kammarkollegiets utlåtande[5]. Därefter utfärdades d. 2 okt. 1688 en resolution, hvari bland annat utlofvades en löneförhöjning åt de sämst aflönade prästerna och små hemman åt prästänkorna.

De sistnämndes belägenhet hade före denna tid varit ganska olycklig. Visserligen hade det varit brukligt att låta dem åtnjuta nådår, men därigenom hade de icke kunnat skyddas för nöd. Ett förslag att liksom i Estland bilda en änkekassa hade icke realiserats, och endast ett fåtal änkor hade

---

[1] År 1691 d. 11 juli skref Hastfer t. Karl XI, att af de många främmande pastorerna lärde sig en stor del mycket sent och somliga aldrig det estniska eller lettiska språket så väl, att allmogen uppbygdes af deras predikan. Liv. 216.

[2] Bilaga t. ståth. Strokirchs bref t. Karl XI d. 16 aug. 1694. Liv. 363.

[3] Karl XI t. statskontoret d. 30 sept. 1694. R. reg.

[4] Karl XI t. Fischer d. 17 juli 1684. R. reg.

[5] Karl XI t. kammarkollegium d. 6 sept. 1688. R. reg.

af enskilda godsägare erhållit små jordområden, hvilka de fingo innehafva på lifstid[1]. För att skaffa de fattiga änkorna en drägligare lott hade Fischer 1675 föreslagit, att dylika änkesäten skulle anordnas i hvarje församling, men först efter reduktionen bar detta förslag någon frukt. Genom resolutionen d. 2 okt. 1688 bestämdes det nämligen, att en half hake skulle anslås till änkeland i alla regala pastorat[2].

Men om välmenande afsikter således icke fattades Karl XI, måste det likväl medgifvas, att resultatet af de nu anförda befallningarna blef ganska litet. Detta berodde emellertid i icke ringa mån på det ekonomiska elände, som under största delen af 1690-talet rådde i Livland. Byggnadsverksamheten vid kyrkorna upphörde snart, ehuru 60 à 70 kyrkor år 1694 omtalas såsom behöfvande förbättring[3]. Om några kaplaner blifvit tillsatta eller några löner blifvit höjda, känna vi icke, men hålla det just icke troligt. Däremot är det visst, att änkorna inom kort mistade den förmån, som blifvit dem beviljad 1688, och att konungen resolverade, att de måste nöja sig utan hemman. Dock skulle de, som före reduktionen mottagit sådana af enskilda personer, få åtnjuta dessa under sin lifstid[4].

Emellertid, om än konungens planer med afseende på ordnandet af den livländska kyrkoförfattningen ej i allo blefvo realiserade, kan det dock icke förnekas, att hans regering för denna kyrkoförfattning var af den största betydelse. Genom kyrkolagen, den nya anordningen af kyrkostyrelsen och uppkomsten af de många regala pastoraten förlorade adeln sitt inflytande på kyrkan, som i stället blef alldeles beroende af konungen.

Om gagnet af de gjorda ändringarna i kyrkoförfattningen kunna olika meningar råda. Mera obestridliga äro de förtjänster, som Karl XI inlagt om *befolkningens upplysning*. För denna uträttades i sanning icke litet under hans styrelse-

[1] Karl XI t. kammarkollegium d. 9 nov. 1691. R. reg.
[2] Karl XI:s res. d. 2 okt. 1688. R. reg.
[3] Ståthållaren Strokirch t. Karl XI d. 16 aug. 1694. Liv. 363.
[4] Karl XI t. kammarkollegium d. 9 nov. 1691. R. reg.

tid, men äran därför får man icke tillägga honom allena. Den måste han dela med åtskilliga andra personer, framför allt med generalsuperintendenten Fischer.

Ännu i början af konungens regering stod det illa till med allmogens kunskaper. Vid en landtdag i Riga 1675 yttrade ridderskapet, att otaligt många i provinsen växte upp och dogo i sitt gamla hedniska väsen utan undervisning och kännedom om Guds heliga vilja[1], och något senare skrifver en resande i Livland, att den store massan af bönderna voro »oförståndiga hedningar», och att endast några få funnos, hvilka man med stor möda bragt något längre i vetande[2]. Efter Fischers ankomst till landet började man emellertid med mera allvar än förut arbeta på att skingra den där härskande okunnigheten. Prästerna blefvo underkastade en välbehöflig kontroll i enlighet med Karl XI:s förmaning, att öfverkonsistoriet ej skulle tillåta dem visa någon försumlighet »konungens trogna undersåtar till skada och nackdel», och därjämte utfärdades en del föreskrifter om katekisationer o. d.; men då vi icke äga någon närmare kännedom om åtgärderna för att förbättra den af prästerna meddelade undervisningen, gå vi dem alldeles förbi, för att i stället något utförligare skildra de märkvärdigare försöken att genom folkskolors upprättande höja den lägre befolkningens bildning.

Folkskolor saknades länge i provinsen. Ännu 1675 uppgifves det, att inga skolor funnos på landsbygden, och att de i städerna belägna voro beklagligt dåliga. Vid denna tid begynte emellertid en förbättring i förhållandena att inträda. I en inlaga till konungen år 1675 förmälde Fischer, att man redan gjort början med fattigskolors inrättande i Riga, och anhöll, att till dylika skolors underhåll så i Riga som i andra städer skulle årligen lämnas ett anslag af 300 daler, tagna af de vid licenterna inkommande fattigpenningarna. För att kunna uppföra byggnader åt skolorna och skolmästarne önskade han, att under fyra år erhålla i hofrätten fallande böter[3].

---

[1] Svar d. 12 mars 1675 på guv. Fersens proposition. Liv. 252.

[2] Straussens resa genom Livland 1678. Inland årg. 1859. Meddeladt af pastor Winkler i S:t Jürgens i Estland.

[3] Memorial af Fischer (1675). Liv. 363.

Konungen lyssnade med välbehag till de gjorda framställningarna och bestämde, att till de ifrågavarande skolornas underhåll skulle utgå hälften af de fattigpenningar, som föllo i sparbössan vid licenterna, med frånräkning af hvad som tillkom amiralitetet. Lärarne skulle generalsuperintendenten och öfverkonsistorium tillsätta [1]. Med anledning af denna resolution uppbar Fischer sedermera ett anslag, medels hvilket fattigskolor anordnades i städerna. Dessa voro tyska, men barn af hvarje nation fingo tillträde och undervisades för intet. Efter några år kunde generalsuperintendenten inberätta, att flere hundra barn i dem mottagit någon bildning [2].

Värre var det att åvägabringa folkskolor på landsbygden. Såsom vi i det föregående berättat, funnos inga sådana därstädes ännu så sent som 1675, men 1680 vore redan flere i gång, och under de närmast följande åren tillväxte antalet [3]. Vi se häraf, att Fischer hos många af sina präster förmått ingjuta det lifliga intresse för allmogens upplysning, som besjälade honom själf. Bland hans medarbetare må särskildt nämnas tvänne personer. Den ene af dessa var den äfven för oss svenskar välbekante prosten Ernst Glükk († 1705), som efter studier i Tyskland ankommit till Livland och där blifvit kyrkoherde i Marienburgs stora pastorat. Han synes hafva varit en ovanligt dugande man, som brann af nit för letternas hyfsning, och som om denna folkstam inlagt förtjänster, hvilka på mera än ett ställe i denna afhandling komma att framhållas. Den andre var en ung studerande vid namn Bengt Gottfrid Forselius, som var son till kyrkoherden i S:t Matthias församling i Estland Johan Forselius, och som egnat sitt lif åt esternas upplysning. Af synnerlig vikt var det äfven, att Fischer under sina resor till Sverige lyckades vinna konungen till bundsförvandt för sina planer att på Livlands landsbygd upprätta ett ordnadt folkskoleväsen.

Tack vare den ifver, som vaknat för de arma »otyskar-

[1] Res. t. Fischer d. 4 aug. 1675. Liv. 366.

[2] Petita af Fischer hos Karl XI (trol. 1683). Liv. 363.

[3] Prosten Brocman skrifver d. 12 juni 1680, att »dagligen» tillkommo flere skolor. Skr. t. öfverkons. 1674—82. Liv. Fischer t. Karl XI d. 20 sept. 1683. Liv. 363.

nes» räddning ur okunnighet och barbari, tycktes odlingsarbetet under några år skrida hastigt framåt. För att afhjälpa bristen på lärare anlade man flere seminarier, anstalter, till hvilka det egentliga Sverige då saknade motstycke. Glükk upprättade nämligen 1683, såsom det uppgifves, trenne skolor i Marienburg, hvilka meddelade så omfattande kunskaper, att bland lärjungarne kunde efter trenne års studier lärare uttagas för andra skolor[1]. Tyvärr äga vi ingen vidare kännedom om de Marienburgska läroanstalterna, men vi förmoda, att de endast hade till syfte att förse det lettiska området med tjänliga skolmästare. Mera veta vi om en likartad inrättning, som på Karl XI:s befallning 1684 grundades i Bischofshof nära Dorpat, men 1688 flyttades till denna stad. Den var nog afsedd för esternas räkning, ty till dess förste föreståndare utsågs den förut omtalade Forselius. »Lärjungarne, som snart uppgingo till 160 gossar, underhöllos ur kronans magasin. Förnämligast gick väl undervisningen ut på att meddela eleverna insikter i katekesen och bibliska historien samt färdighet i innanläsning, skrifning och sång. Efter en 2-årig kurs utskickades de bästa till församlingar, som önskade bekomma en skolmästare»[2].

I början var väl antalet af dylika församlingar icke synnerligen stort. Dock voro åtskilliga skolor i gång under vintern 1684—1685 och visade sig bära välsignelserika frukter. »Full af glädje skrifver Fischer 1685 till sin vän Gezelius d. y., att de under vintern hållna skolorna gifvit ett mycket godt resultat, i det att mera än 200 gossar och flickor lärt sig att läsa väl innantill och att gifva skäl för sin tro, äfven med bibelspråks anförande. Många adelsmän häpnade däröfver, och bönderna började att öfverallt göra anspråk på undervisning»[3]. Vintern 1686—1687 voro hos Livlands ester åtminstone 11 skolor i gång; om skolornas antal denna tid hos letterna känna vi intet.

Hittills hade folkskolornas upprättande varit en frivillig

[1] Tidskr. Inland, årg. 1855. Meddel. af pastor Winkler i S:t Jürgens i Estland.

[2] Min afh. Meddelanden om folkundervisningen i Estland 1561—1710. Kyrkl. Tidskr. 1896 s. 352.

[3] Nyssnämnda afh. s. 353.

sak, men detta förhållande skulle nu ändras. På en landtdag 1687 tillkännagaf generalguvernören Hastfer, att konungen befallt, det folkskolor skulle anläggas såväl i städerna som på landsbygden i hvarje socken. Ridderskapet borde därför redan samma år uppbygga ett bekvämt skolhus nära kyrkan, förse skolmästaren med jord samt tillhålla bönderna att om vintern skicka sina barn till de för dem afsedda bildningsanstalterna. Härtill gaf äfven adeln sitt samtycke, och därefter bedrefs upprättandet af skolorna så flitigt, tack vare Hastfers kraftiga uppträdande, att enligt uppgift fattades sådana år 1692 endast i några af de »adliga» socknarna[1].

Men då skolornas antal genom det år 1687 fattade beslutet måste ansenligt tillväxa, behöfdes det väl, att de ställdes under ledning och uppsikt af särskildt därtill utsedde personer. Åtminstone i någon mån behjärtade man också detta behof. Förhållandet är nämligen, att vi icke känna, huruvida Glükk eller möjligen någon annan fått i uppdrag att öfvervaka de lettiska skolorna, men visst är, att öfver esternas skolor i Estland och Livland satte konungen 1688 Forselius såsom uppsyningsman. I den för honom utfärdade fullmakten heter det, att »som han af kristligt nit och ifver redan någon tid användt stor flit att inrätta skolor för allmogens barn och ungdom i Estland och Livland och däri vunnit tämligen god framgång, skulle han ännu i några år därmed fortfara och efter förmåga inrätta läroanstalter öfverallt på landet i bemälda landskap. Sin verksamhet skulle han i Estland utöfva under biskopens, i Livland under generalsuperintendentens öfverinseende, hvarför det också ålåg honom att till dessa förmän inkomma med förslag, huru de anlagda skolorna skulle genom lämpliga bestämmelser kunna hållas i ett tillfredsställande skick»[2]. Utan tvifvel skulle han äfven genom inspektioner öfvervaka lärarne, som mestadels voro helt unga och oerfarna i sitt kall. Det var således en för folkskoleväsendets utveckling synnerligen viktig befattning, som blef åt Forselius anförtrodd, och förordnandet ådagalägger, att han hos Fischer

[1] Balt. Monatsschrift XXI, s. 531.

[2] Min afh. Folkundervisningen etc. Kyrkl. Tidskr. 1896, s. 354.

och konungen åtnjöt det största förtroende. Men man måste också säga, att han väl förtjänade detta förtroende, och att ingen kunde vara lämpligare till folkskoleinspektör än han. Han älskade nämligen den nation, för hvars upplysning han nu skulle sörja, han hade själf erfarenhet såsom lärare, och han ägde ovanliga insikter i esternas språk, så ovanliga till och med, och han kan betraktas såsom grundläggare af det moderna estniska skriftspråket[1]. I följd häraf måste det betraktas såsom en stor olycka, att han genom drunkning omkom mot slutet af 1688. Det uppdrag han af konungen mottagit innehades sedan under flera år af Johan Hornung, en man, om hvilken vi längre fram få tillfälle att tala.

År 1692 uppgafs det, såsom vi omtalat, att skolor voro inrättade i nästan alla Livlands församlingar. Vi må dock icke föreställa oss, att skolväsendet den tiden befann sig i ett blomstrande tillstånd, ty därhän nådde man aldrig. År 1694 voro skolbyggnaderna på många håll icke uppförda och underhåll icke anslaget åt lärarne, hvilket vållade, att dessa af nöden tvungos att öfvergifva sina platser[2]. Hos bönderna i allmänhet herskade så stor obenägenhet att skicka barnen till skolan, att generalguvernören måste ålägga herrarne att hålla dem därtill[3]. Samtidigt försäkras det ock — ehuru af en fiende till Fischer — att »informationens beskaffenhet helt och hållet berodde af skolmästarens egen flit och de enskilda pastorernas uppsikt», samt »att det i landet icke vore bekant, att en inspektör funnits eller gjort någon tjänst, så länge ekonomien befunnit sig under ståthållarne»[4]. Inspektörsbefattningen skulle således redan hafva upphört.

Trots bristerna, som i midten af 1690-talet vidlådde det livländska folkskoleväsendet, kan man dock säga, att ej litet hade uppnåtts. Grunden hade blifvit lagd till en inrättning,

---

[1] Om Forselius förtjänster såsom författare och språkman se min afh. Förarbetena till den estniska öfversättningen af Nya Test. 1715.

[2] Fischers anf. memorial af 1694. Liv. 363. Karl XI föranleddes af Fischers klagomål att upprepa en tidigare befallning, att 1/4 hakland skulle anslås åt hvarje skolmästare. T. statskontoret d. 30 sept 1694. R. reg.

[3] Hastfers plakat d. 4 okt. 1693. Liefl. Landesordn. 1705 s. 570.

[4] Ståth. Strokirch t. Karl XI d. 16 aug. 1694. Liv. 363.

som skulle lända provinsen till ett oberäkneligt gagn, om den blott fick fortfarande äga bestånd. I följd häraf måste man på det högsta beklaga, att ogynsamma förhållanden snart tillintetgjorde densamma. Hungersnöden, som på 1690-talet härjade i landet, tvang många skolor att upphöra. De öfriga skördades förmodligen alla af det stora nordiska kriget.

Äfven för den högre undervisningen var Karl XI:s regering betydelsefull. Det ryska infallet 1656 hade förstört både akademien i Dorpat och gymnasiet i Riga, och några högre läroverk än trivialskolor funnos ej sedan i landet, förrän Fischer blifvit generalsuperintendent. Denne dröjde ej att fästa konungens uppmärksamhet på olägenheterna af detta förhållande, och han gjorde det icke förgäfves. Karl XI, som, då det gällde bildningens främjande, gärna afvek från sin vanliga sparsamhet, beslöt 1675 på Fischers förslag att i Riga inrätta ett nytt läroverk, där »såväl adlige som andre ärlige mäns barn» skulle uppfostras till Guds församlings och landets tjänst. För att öka tilloppet af lärjungar utlofvades, att de, som i samma skola studerat, skulle framför andra befordras till civila och andliga befattningar, om meriterna för öfrigt voro lika [1]. Anstalten, som egentligen var en trivialskola och kallades Carolinum, blef genast talrikt besökt och åtnjöt ett synnerligen stort anseende — som det bästa gymnasium — under den tid, då holsteinaren Johan Uppendorf var dess rektor (1678—1698). Själfva generalguvernörerna yttrade sig om densamma i de mest berömmande ordalag. Så förmäler t. ex. Hastfer, sedan han där afhört en examen, att »unga gossar på 14—16 år talade hebreiska, syriska och kaldeiska, grekiska och latin, så att jag förundrade mig däröfver och trodde mig kommit från Livland till orienten» [2]. Mången framstående man säges i den Carolinska skolan hafva erhållit sin utbildning.

Grundläggandet af denna skola var den första åtgärden, som vidtogs för återupprättande af den högre undervisningen

[1] Karl XI:s res. d. 4 aug. 1675 på Fischers mem. Liv. 366. Beslut om denna skolas upprättande var redan förut fattadt. Se generalguv. Totts bref t. Fischer d. 26 aug. 1673. De la Gardieska Saml. R. A.

[2] Hastfer t. Karl XI d. 14 juli 1686. Liv. 215. Se f. öfr. Mittheilungen aus dem Gebiete Liv-, Est- und Curlands V s. 297.

i Livland. Snart följde den andra, i det att Riga, manadt af konungens föredöme, år 1677 satte stadens gamla gymnasium i stånd att åter begynna sin gagnande verksamhet. Så lifaktig som fordom skall denna dock icke hafva blifvit[1], och för kronans läroverk synes stadens trädt något i skuggan.

Så länge akademien låg nere, fattades emellertid kronan i Livlands undervisningsväsen. Den sanningen behjärtades både i Sverige och Livland och hade redan 1665 framkallat förhandlingar om akademiens återupplifvande. Vidriga omständigheter vållade likväl, att det dröjde länge, innan det eftersträfvade målet blef vunnet. Slutligen upptog ridderskapet frågan på en landtdag 1687 och var nog lyckligt att erhålla Hastfers inflytelserika understöd. Denne framhöll för konungen, att adeln ej vore i stånd att sända sina barn till utländska högskolor, och att det vore nyttigt, om man till präster uppfostrade landets söner, som kunde de språk, hvilka allmogen talade. Man sluppe då att från utlandet införskrifva personer, som »ofta hyste allehanda hemliga opinioner». Redan d. 1 nov. 1687 gaf Karl XI sitt samtycke till ridderskapets förslag[2], och härmed var således universitetets återställande beslutadt. För hofrättens skull och för att kontinuiteten med Gustaf II Adolfs skapelse skulle bevaras, bestämdes Dorpat till dess säte, ehuru Fischer talade för Riga och Hastfer för Pernau, såsom mindre utsatt för fiendtliga anfall än den förstnämnda staden[3]. Invigningen ägde rum i aug. 1690. Så hade då Östersjöprovinserna återfått sitt universitet, men någon blomstring nådde det lika litet därefter som under den första perioden af sin tillvaro. Af farhåga för ryssarne flyttade man det 1699 till Pernau.

Medan alltså talrika undervisningsanstalter grundades i Livland, utvecklades därstädes på det litterära området en liflig verksamhet, hvilken äfvenledes afsåg befolkningens upplysning. Denna verksamhet, som utgick från Fischer, och som länder honom till den största berömmelse, omhuldades visserli-

[1] Mittheilungen aus dem Gebiete Liv-, Est- und Curlands V, s. 293.

[2] Hastfer t. Karl XI d. 13 okt. 1687. Liv. 216. Mittheilungen etc. XV, s. 398 ff.

[3] Karl XI t. Hastfer d. 13 mars 1688. R. reg.

gen af Karl XI, men hindrades också af honom, såsom vi i det följande skola få se.

Efter sin ankomst till Livland hade Fischer ganska snart observerat, att teologiska arbeten voro dyra i landet och till följd däraf sällsynta, samt att ester och letter nästan alldeles saknade religiös litteratur. Med sin vanliga driftighet skyndade han då att vidtaga nödiga mått och steg för afhjälpande af detta bekymmersamma förhållande. År 1675 utverkade han sig af konungen rättighet att i Riga på egen bekostnad anlägga ett tryckeri, hvars alster icke skulle få eftertryckas af andra, och han har sedermera låtit en mängd värdefulla arbeten utgå därifrån [1].

Som antalet af de genom Fischers försorg utgifna skrifterna är ganska betydligt, kunna vi i det följande endast omnämna dem, som för Livlands kyrka haft en synnerlig vikt. Vi börja då med bibelöfversättningarna till det lettiska och det estniska språket, därvid först anmärkande, att ännu i början af 1680-talet funnos endast smärre delar af den heliga skrift tryckta på de i landet talade allmogespråken. Mera hade man icke lyckats åstadkomma till följd af opraktiska anordningar och bristande understöd från de maktägandes sida [2]. Denna saknad af bibelöfversättningar kände Fischer helt naturligt som en stor olägenhet, och han beslöt att ånyo väcka öfversättningsfrågan till lif. Men då han insåg, att intet stod

[1] Några finnas nämnda i Buchholtz, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga.

[2] Om tidigare försök att åstadkomma estniska öfversättningar se min afh.: Förarbetena t. den estn. öfversättn. af N. T. 1715. Angående lettiska öfversättningar må nämnas, att sup. Gezelius 1662 utverkade regeringens tillstånd till utgifvande af en lettisk bibel, och att han jämte generalguvernören erhöll fullmakt att utse några män till verkställande af öfversättningen. (Res. t. Gezelius d. 5 dec. 1662. K. br. t. öfverkons. 1648—92. Liv.) En kommission blef också genast tillsatt och fick sig ålagdt att utföra en proföfversättning, till dess hela prästerskapet kunde komma samman till en synod (Gezelius d. å. t. K. Maj:t d. 21 juli 1663. Liv. 363.) Emellertid måtte intet utförts, ty vid synoden 1664 skall hafva beslutits att börja arbetet med psalmerna, som fördelades mellan 10 präster (Sonntag, Versuch einer Gesch. der lett. und estn. Bibelübersetzungen s. 8). Sedermera afstannade hela företaget till följd af prästerskapets oenighet om den dialekt, som i verket borde nyttjas, och Gezelius' flyttning till Åbo.

att uträtta utan understöd af staten, vände han sig 1681 till Karl XI för att af denne utbedja sig ett anslag, och ehuru kronans penningetillgångar denna tid voro knappa, biföll likväl den för folkupplysningen nitälskande konungen villigt hans begäran [1]. Följande år fick Fischer enligt eget påstående uttryckligen i uppdrag att låta öfverflytta bibeln till de trenne språk, som talades i Livland, d. v. s. det lettiska, det dorpat-estniska och det reval-estniska tungomålet, och samtidigt började äfven medel utanordnas för hans behof [2]. Att börja med inskränkte generalsuperintendenten sig till ombesörjande af öfversättningar till de båda förstnämnda språken, gående med stor klokhet till väga.

Den lettiska öfversättningen anförtrodde han åt prosten Glükk i Marienburg, som ägde grundliga insikter såväl i hebreiskan och grekiskan som i lettiskan, och denne utförde med duglighet sitt uppdrag, biträdd af en enda amanuens, sedermera pastorn i Lennewaden K. B. Witten [3]. Därefter granskades verket af flere därtill kallade präster från Livland och Kurland, hvilka förságos med underhåll och med vikarier i sina församlingar, så att deras arbete kunde fortgå utan svårare afbrott. Genom detta förfarande fick man verket färdigt på en jämförelsevis kort tid. Enligt uppgifterna på titelbladen utkom Nya Testamentet 1685 samt Gamla Testamentet och Apokryferna 1689 [4]. Upplagan var 1,500 exemplar.

På samma sätt som vid den lettiska öfversättningen förfors vid den dorpat-estniska. Man använde blott en enda translator, nämligen den unge teologen Adrian Virginius, som i dec. 1683 kallades till Riga för att först öfverflytta det Nya Testamentet. Arbetet afslutades 1685, hvarefter en revision ägde rum genom trenne livländska pastorer. Följande år utkom Nya Testamentet på trycket i en upplaga af 500 exemplar.

---

[1] Res. t. Fischer d. 31 aug. 1681. R. reg.

[2] Anslagen på staten börja 1683. För 1682 erhöll Fischer Generalmajor Mengdens böter för den bekanta duellen med General Stael.

[3] Napiersky, Schriftstellerlexikon art. Glükk.

[4] Sonntag anser i Versuch einer Geschichte der estn. und lett. Bibelübersetzungen, att årtalen betyda begynnelseåren för tryckningen. Säkert är, att ännu 1691 trycktes på apokryferna.

Sedermera ville generalsuperintendenten, att Virginius äfven skulle fullborda öfversättningen af Gamla Testementet, och kallade honom i sådant syfte ånyo till Riga 1690, men han drog sig snart undan från sitt uppdrag[1], och ingen annan förordnades i hans ställe. Hvilken den sannolika orsaken härtill var, skola vi i det följande påpeka.

Med den reval-estniska bibelöfversättningen började Fischer ej sysselsätta sig förrän 1685, sedan Karl XI (d. 11 juli) befallt, att den öfversättning af Nya Testamentet, som estländska präster redan utfört, skulle underkastas en granskning af ombud från de trenne stift, inom hvilka reval-estniska taledes, och sedan generalsuperintendenten fått sig ålagdt att ombesörja revisionens verkställande och den därpå följande tryckningen. Med sin vanliga raskhet skred han då till utförandet af sitt värf, men denna gång stötte han på svårigheter, som han icke beräknat. Det visade sig nämligen, att domkonsistoriet i Reval icke gillade de grundsatser, som enligt hans mening borde följas vid revisionen. Ytterst konservativt till sin åskådning ville kapitlet, att man icke skulle afvika från de tolkningar, som Luther hade gifvit, och att man icke heller skulle göra någon ändring i det då för tiden vanliga kyrkospråket. Fischer åter höll före, att man borde närmare ansluta sig till grundtexten än Luther — i likhet med hvad som skett vid den lettiska och den dorpat-estniska öfversättningen — och att man i afseende på språket skulle följa de regler, som framställts af Bengt Gottfrid Forselius. Länge hoppades generalsuperintendenten, att han skulle kunna förmå sina motståndare till eftergifvenhet, men detta lyckades icke. Det arbete, som blef en frukt af de för revisionen anställda konferenserna i Lindenhof 1686 och i Pillistfer 1687, tillfredsställde hvarken honom eller domkonsistoriet, och ingen ifrågasatte, att det oförändradt skulle tryckas. Efter denna tid blef spänningen mellan de olika åsikternas förkämpar synnerligen stark och öfvergick till en öppen och förargelseväckande fiendskap. De klagade på hvarandra och förtalade hvarandra inför konun-

[1] A. Virginius' Curriculum vitæ. Mittheilungen aus dem Gebiete etc. IX, s. 120, 121. Fischer t. Karl XI d. 20 okt. 1688. Acta 1688. Revals Konsist. ark.

gen, och tyvärr förstod icke denne, att de meningar, som Fischer förfäktade, voro de riktigaste. Han understödde därför icke den senare, såsom han förtjänat, utan syntes snarare benägen att ställa sig på hans vedersakares sida. I betraktande häraf är det kanske icke så mycket att beklaga, att han icke pådref öfversättningsarbetet med den kraft, som han i andra fall kunde utveckla, men följden af detta förfarande var den, att någon öfversättning af Nya Testamentet på den reval-estniska munarten icke utkom under hans regering [1].

Härtill inskränkte sig dock icke de menliga verkningarna af fäjden mellan Fischer och domkonsistoriet i Reval. Den fiendskap, som uppstått mellan de kyrkliga ledarne i Estland och Livland, och som kan spåras äfven efter Fischers försvinnande från skådebanan, var så stor, att allt hvad som utkom på estniska i det ena landet blef i det andra nedsatt och förkastadt såsom odugligt. Så blef äfven den öfversättning af Nya Testamentet, som utgifvits på den kring Dorpat talade dialekten föremål för klander af domkonsistoriet, som inrapporterade till konungen, att generalsuperintendenten låtit trycka en estnisk version af Nya Testamentet, som mycket skilde sig ifrån Luthers. Detta skrifveri hade en ödesdiger verkan, i det att Karl XI därigenom förleddes till en handling, som icke kan undgå att klandras. Han förstod icke, att angifvelsen rörde ett arbete, med hvilket det estländska prästerskapet hade intet att beställa, och som redan 1686 hade lemnat pressen. Han föreställde sig tvärtom, att Fischer utgifvit en öfversättning af Nya Testamentet på det reval-estniska språket utan att därvid ställa sig till efterrättelse vissa föreskrifter, som voro gifna i en förordning af d. 7 jan. 1689, och utan att närmare undersöka saken ålade han guvernören i Riga Erik Soop att lägga beslag på det utgifna verket [2]. På grund af denna befallning blefvo i okt. 1691 de utdelade exemplaren af det dorpat-estniska Nya Testamentet åter infordrade och de öfriga exemplaren tillsvidare tagna i kvarstad. Härmed nöjde sig dock icke den nitiske guvernören, utan han föreskref därjämte,

[1] Jfr min afh. Förarbetena till den estn. öfversättningen af N. T. 1715.
[2] Karl XI t. Fischer och t. E. Soop d. 19 sept. 1691. R. reg.

att boktryckaren icke skulle få utlämna något exemplar af den ännu ofullbordade lettiska bibeln, förrän tillstånd därtill blifvit honom beviljadt [1]. Något påbud härom hade konungen, oss veterligt, icke utfärdat, men detta oaktadt, och ehuru han snart måste hafva insett det misstag han gjort i afseende på den estniska bibelversionen, lät han dock de gjorda beslagen äga bestånd. Då alla de under Fischers ledning verkställda bibelöfversättningarna afveko från Luthers, fruktade han antagligen, att den svenska renlärigheten skulle genom dem råka i misskredit vid de tyska akademierna, »hvarest Luthers version begagnades och skattades såsom autentisk jämte andra symboliska böcker» [2].

Huru smärtsamt Karl XI:s uppförande skulle beröra generalsuperintendenten, kunna vi lätteligen tänka oss. Förut trakasserad af estländarne och af dem förhindrad att utgifva Nya Testamentet på den reval-estniska munarten, såg han nu den lettiska bibeln och det dorpat-estniska Nya Testamentet dömda till att gagnlöst multna hos en boktryckare. Ej underligt, om han upphörde att pådrifva öfversättningen af det Gamla Testamentet på den dorpatska dialekten, utan lät densamma hvila. Däremot upphörde han icke att söka åvägabringa upphäfvandet af sekvestern på den lettiska bibeln, »mot hvilken ingen beskyllning blifvit framställd», och då hans bemödanden äfven understöddes af Hastfer, kröntes de verkligen med framgång. Dock fordrade konungen såsom villkor för sitt samtycke till Fischers begäran, att de kurländska och livländska präster, som arbetat på öfversättningen, först skulle ingifva reverser, »att versionen i allt vore riktig» [3]. Dessa attester anskaffades utan möda, och därefter utdelades bibeln till kyrkor och skolor. Vid prästmötet 1696 omtalas den såsom »extraderad» [4]. Huru länge det estniska Nya Testamentet fått ligga i förvar, är oss däremot obekant.

[1] Ex protocollo cancellariæ regiæ arcis Rigensis d. 13 okt. 1691. Handl. rör utgifvande af bibeln och psalmboken. R. A. I konungens bref t. Soop d. 19 sept. nämnes intet om den lettiska bibeln.

[2] Se Karl XI:s res. d. 9 dec. 1686. R. reg.

[3] Karl XI:s res. t. Fischer d. 30 sept. 1694. R. reg.

[4] Berkholz, Livl. Erinnerungen vom Jahre 1696 i Mittheilungen und Nachrichten für die evang. Geistlichkeit Russlands, årg. 1861.

Med ifver sökte äfven Fischer åt de olika nationaliteterna i sitt stift anskaffa bättre psalmböcker, än de förut haft. Hvad den tyska befolkningen angår, hade den öfverallt i provinsen plägat använda den i Riga nyttjade psalmboken, som ledde sitt ursprung från reformationstiden, och som sedermera utkommit i en mångfald af upplagor. En af dessa, som tillskrifves Samson och utgafs 1631, berömmes såsom i hvarje hänseende förtjänstfull, men ersattes 1664 af en annan, redigerad af Samsons lärjunge och efterträdare i Riga Breverus. Som den senare boken med afseende på enhet i tonen, kraft i språket och enkelhet i uttrycken säges stå under den förra[1], är det nog troligt, att Fischer ej känt sig tilltalad af densamma, och att han inom sitt stift velat ersätta den med en annan. Man kan åtminstone förmoda, att detta varit anledningen till att på hans tryckeri utgafs ett verk, benämndt Liffländisches Gesangbuch, som han öfversett. Hvilken spridning detta arbete erhållit, känna vi emellertid icke. Vi veta blott, att stadsboktryckaren i Riga var nog listig att införlifva alla de nya psalmerna däri med den hos honom utgifna psalmboken[2].

Mera än tyskarna behöfde letterna, att kyrkostyrelsen hade sin uppmärksamhet fästad vid deras brukliga psalmbok, som fanns i Mancelius' Vademecum. Af detta verk utkom 1671 en ny upplaga, hvilken på ett fördelaktigt sätt skilde sig från sina föregångare. Kr. Furecker, en i Kurland lefvande teologie kandidat, hade nämligen i kyrkosångerna infört meter och rim och därigenom gjort dem lättare att sjunga[3]. Som de dock fortfarande vidlåddes af mångahanda brister, publicerades 1686 under medverkan af Fischer och Glükk en reviderad lettisk psalmbok, som i en senare upplaga hade att uppvisa ej mindre än 840 nummer[4]. Sedermera förbjöds på prästmötet 1698 allt bruk af det lettiska Vademecum.

---

[1] Berkholz, Samson s. 166 f. Breveri psalmbok bibehölls dock i Riga öfver 100 år.

[2] Boktryckaren Wilckens klagomål d. 9 nov. 1685. Handl. rör psalmbokens tryckning. R. A.

[3] Landtfolket skall dock på Fischers tid mera sjungit sångerna i deras gamla dräkt än i den nya.

[4] Beise, Nachträge till Napiersky, Schriftstellerlexikon, art. Glükk.

Ganska illa voro äfven esterna lottade i början af Fischers styrelsetid. Detta gäller dock mindre de ester, som talade den reval-estniska munarten, ty dessa nyttjade samma psalmbok som deras stamförvandter i Estland, d. v. s. den stahlska, och i denna hade den prosaiska formen redan 1656 blifvit utbytt mot en versifierad [1]. Sämre var det ställdt för de ester, som brukade den dorpatska dialekten, ty visserligen funnos både orimmade och rimmade sånger öfversatta på denna, men de voro icke tryckta. Till följd häraf förekommo nästan lika många versioner som socknar, så att en bonde svårligen kunde deltaga i sången, om han kom till en annan kyrka än sin egen [2]. Detta tillstånd förtjänar väl att betecknas såsom outhärdligt och blef utan tvifvel snart föremål för Fischers bekymmer. Man torde icke taga fel, om man påstår, att det var genom hans ingripande, som det ändtligen afhjälptes, i det att han åvägabragte den första dorpat-estniska psalmboken. Öfversättningarna i denna härrörde från trenne pastorer Andr. Virginius, Lor. Moller och Markus Schütz. Tryckningen ombesörjdes af den förstnämndes son Adrian, det Nya Testamentets öfversättare. Boken utkom i Riga 1685.

Sedan det på detta sätt blifvit sörjdt för de ester, som talade den dorpatska dialekten, vände generalsuperintendenten sina blickar till dem, som talade Revals. Han tyckte icke om den estländska handboken, hvilken de begagnade, och hvilken bland annat innehöll Luthers lilla katekes, evangelie- och episteltexter samt psalmbok. Han ansåg, att många villomeningar dolde sig i densamma, och att estniskan vore dålig. Framhållande dessa brister för prästerskapet i grannstiftet begärde han, att arbetet skulle korrigeras, men vi kunna nog förstå, att de framställda anmärkningarna icke blefvo välvilligt upptagna. Man lyssnade ej till hans förslag, och generalsuperintendenten tog då saken själf om hand. Han beslöt att utestänga den estländska handboken från Livland och att ersätta den med

[1] Om de olika psalmböckerna i Estland se min afh. Meddel. om den kyrkliga kulten i Estland.

[2] Lithander, pastor i Urbs, t. öfverkons., prod. d. 13 okt. 1681. Skr. t. öfk. 1679—83. Liv.

en ny, som bättre motsvarade hans fordringar [1]. Ett tecken till hans afsikter är väl psalmbokskommissionen, som under hans eget presidium sammanträdde i Dorpat 1687 [2]. Om denna är ingenting oss bekant, men måhända föreligger ett prof på dess åsikter i den samling af 50 estniska kyrkosånger, hvilken åvägabragtes af B. G. Forselius och Adr. Virginius, och hvilken efter den förres död offentliggjordes i Riga 1690 [3]. Hos domkonsistoriet i Reval väckte densamma ett sådant misshag, att kapitlet 1691 beslöt att söka utverka dess konfiskering, emedan i sångerna funnos många »fel och förändringar». Huru försöket än utföll, säkert är, att det icke rubbade planerna hos Fischer med afseende på handboken. Efter några år syntes generalsuperintendenten äfven hafva uppnått sitt mål. År 1695 utkom nämligen i Riga det arbete, för hvilket han sträfvat, och åt hvilket han till och med skaffat anslag af kronan. Denna berömda »Haus- und Kirchenbuch» innehöll bland annat katekes (tr. 1694), psalmbok (tr. 1694) och kyrkoårets perikoper. Såsom dess utgifvare nämnes Adrian Virginius, hvilken biträdts af Brocman, pastor i Lais, Berthold, pastor i Pillistfer, studeranden de Moulin och komministern i Oberpahlen Hornung, en utmärkt kännare af det estniska språket [4]. Denna handbok skulle nu träda i den estländskas ställe.

Därhän skulle det dock icke komma så hastigt, som Fischer beräknat. Hos Estlands präster uppväckte arbetet en storm af förbittring, och biskop Salemann i Reval fann för godt att besvära sig öfver detsamma hos konungen. Hvad som därtill förmådde honom var ej allenast de vidtagna förändringarna i innehållet och i kyrkospråket, utan minst lika mycket företalets beskaffenhet, i hvilket utgifvarne enligt hans påstående »angrepo i Gud hvilande predikanter, jämförde förra handboken — Stahls — med ett stall och gåfvo en gudsförsmädande förklaring på några där befintliga talesätt». Äfven denna gång visade det sig, att det estländska inflytandet på konungen var

[1] Öfverkons. t. Karl XI d. 31 okt. 1696. Handl. rör psalmbokens tryckning. R. A.

[2] Beise, Nachträget, Napiersky, Schriftstellerlexikon, art. Brocman [2].

[3] Napiersky, anf. arb. art. B. J. Forselius.

[4] Se min afh. Förarbetena till d. estn. öfversättn. af N. T. 1715 s. 34.

stort, ty denne lyssnade till de anförda klagomålen och befallde d. 16 juli 1695, att Hastfer skulle belägga boken med kvarstad [1]. Liksom förut i fråga om bibelöfversättningarna såg Fischer sålunda sina förhoppningar tillintetgjorda genom Karl XI:s förvållande. Förgäfves anhöll öfverkonsistoriet både 1696 och 1697, att verket skulle få brukas, sedan företalet borttagits [2]. Det beviljades icke. Under dessa omständigheter var det mindre välbetänkt af synoden 1698 att påbjuda, att de reval-estniska handböckerna skulle lika litet som det lettiska Vademecum få användas i Livlands kyrkor och skolor, emedan de innehöllo notoriska felaktigheter i läran [3]. Efter denna tid egde en god del af provinsen under några år ingen tillåten psalmbok eller evangeliebok — ett i sanning föga angenämt tillstånd. Lyckligtvis — kan man denna gång säga — brukade dock icke vederbörandes föreskrifter följas så noga i Livland. Somliga präster använde i tysthet exemplar af den Fischerska handboken, hvilka undgått sekvestern. Ännu flere fortforo att betjäna sig af de böcker, som prästmötet förbjudit [4]. På detta sätt hjälpte man sig fram till 1703, då, såsom vi längre fram skola förtälja, det rådande missförhållandet blef afhjälpt.

Till hvad vi nu anfört om den literära verksamheten i Livland, vilja vi slutligen blott tillägga, att Fischer äfven lifligt intresserade sig för utgifvande af läroböcker. Förmodligen trycktes på hans officin de ABC-böcker, hvilka användes i folkskolorna [5]. Genom hans tillskyndelse utkommo flere katekeser, såsom Luthers stora katekes på den dorpat-estniska dialekten (1684), och själf har han äfven uppträdt såsom katekesförfattare, i det att han tillsammans med biskop Hellwig i

---

[1] Se min nyss anf. afh. s. 35.

[2] Öfk. t. Karl XI d. 31 okt. 1696 och d. 17 sept. 1697. Livl. öfk:s utg. bref 1696—1699. Liv.

[3] Synodens dekret, Dorpat 6—9 juli 1698 i Codex Tideböhl. Ridd. ark. i Reval.

[4] Öfverkons. i Pernau t. kons. i Reval d. 15 jan. 1701 och d. 25 febr. 1702. Livl. öfverkons:s utg. bref 1699—1703. Liv.

[5] Vi veta, att Fischer utgaf t. ex. den reval-estniska ABC-bok, som utkom 1688 och förmodades hafva B. G. Forselius till författare. Se min afh. Förarbetena till den estniska öfvers. af Nya Test. 1715 s. 34.

Reval år 1680 utgaf en förklaring af katekesen, som var afsedd för den tyska befolkningen, men som genom en öfversättning af prosten Glükk äfven blef användbar för den lettiska.

Trots allt hvad Fischer uträttade för Livland, voro meningarna om honom mycket delade i provinsen.

Att han genom sina utmärkta egenskaper därstädes förvärfvade många tillgifna vänner, torde man kunna antaga. Såsom en sådan vän visade sig vid flere tillfällen Hastfer, hvilken själf var en ovanligt verksam och duglig ämbetsman och därföre äfven visste att uppskatta förtjänsten hos andra. Ehuru ingalunda alltid delande Fischers meningar, synes han varit ett stöd för denne både i Livland och hos konungen, inför hvilken han gärna berömde generalsuperintendentens ovanliga nit. Men om han icke saknade vänner, så fattades honom sannerligen icke heller bland de självrådige livländarne talrika och bittra fiender. Oupphörligen se vi honom invecklad i tvister. Än låg han i delo med Riga, än med ridderskapet, som dock i början prisat honom för en singularis pietas, än med generalguvernören Krister Horn eller andra kungliga tjänstemän, än och icke minst med sitt konsistorium och de sämre elementen bland prästerna. Ständigt klagade man öfver honom och förtalade honom hos konungen.

Alla dessa angrepp betydde likväl mindre för Fischer, om han blott kunde bibehålla sig i konungens ynnest. Länge åtnjöt han ock denna i en ovanlig grad både på grund af sina förtjänster såsom stiftschef, och emedan han enligt Hastfers utsago ådagalade »eine sonderbare Passion und Wachsamkeit» för sin herskares intressen [1]. Ofta utlät sig konungen om honom i erkänsamma ordalag, och han sparade ej heller på materiella vänskapsbevis. Så förlänade han honom i stället för lön år 1688 godset Lindenhof på lifstid, såsom grund anförande de smickrande orden, att »han förnummit den ifver, med hvilken Fischer beflitade sig att förrätta sitt ämbete väl och troligen och att vara fattiga och nödlidande i deras betryckta villkor behjälplig» [2].

[1] Hastfer t. Karl XI d. 17 nov. 1687. Liv. 216.

[2] Fischer t. Karl XI d. 3 febr 1693. Liv. 363.

Tyvärr kallnade dock vänskapen småningom. Fischer var utan tvifvel en ovanligt hersklysten man. Han var en natur, som i mycket påminner om den berömde Westerås-biskopen Johan Rudbeck, och sannt sades det om honom, att kan ville leda allt efter sin vilja. Men med ett sådant lynne kunde han omöjligen på längden komma öfverens med regenter, hvilka voro så ömtåliga om sin makt som Karl XI och Karl XII. Under många år lät den förstnämnde honom fritt styra och ställa med den livländska kyrkans angelägenheter, och då var förhållandet mellan monarken och undersåten godt, men då den förre började att inskränka den senares frihet, uppstodo konflikter, som måste sluta med den svagare partens nederlag. I striden med domkonsistoriet i Reval blef Fischer föremål för konungens klander och åsamkade sig kännbara förödmjukelser. Än smärtsammare för honom var det emellertid, att han icke, trots sina ansträngningar, förmådde hindra den omdaning af kyrkostyrelsen i Livland, som verkställdes på 1690-talet, och som högst betydligt inskränkte hans myndighet. Särskildt synes det, som om flyttningen till det aflägsna Dorpat och samarbetet med det nya konsistoriet varit honom obehagliga, hvartill väl äfven bidrog, att sådana män som Jernfeldt och Skragge föreföllo honom litet sympatiska[1]. Med den sistnämnde råkade han snart i den bittraste fiendskap[2]. I själfva verket synes hans motvilja mot vistelsen i Dorpat varit så stark, att han ej kunde bekväma sig till densamma, utan uppehöll han sig äfven efter 1694 mest i Riga eller på egendomen Lindenhof, ehuru konsistoriets verksamhet därigenom försvårades. Detta hans uppförande försummade hans ovänner icke att inrapportera för konungen med sådana tillägg, som att han icke tillsåge, det kyrkolagen behörigen efterlefdes m. m. Härigenom beröfvade de honom mer och mer den kungliga

[1] Den förre var, åtminstone enligt den icke ojäfvige biskop Svedbergs omdöme, »en djärf, högfärdig och oförskämd man». Den senare synes varit begifven på dryckenskap. Tidskr. Inland årg. 1858. Jmfr öfven Skragge t. Karl XI d. 23 jan. 1697 (Liv. 367) och Folchers yttrande om Skragge. Lindgren, Bidrag till den svenska pietismens historia s. 92 not 2.

[2] Fischer och Skragge sökte efter bästa förmåga nedsvärta hvarandra inför konungen.

gunsten. Brefven till den förr så högt uppskattade mannen började att blifva skarpa, och slutligen råkade han i en fullständig onåd hos Karl XII.

För Fischer föreföll nu ställningen outhärdlig. Han ville icke foga sig i de nya förhållandena inom den livländska kyrkan. Han var omgifven af fiender, och han kunde icke längre räkna på sin herskares bevågenhet. Under dessa omständigheter beslöt han öfvergifva Livland, det land, där han nedlagdt sina bästa krafter under ett fjärdedels sekel.

Såsom skäl till detta beslut plägar vanligen anföras, att Fischer varit missbelåten med ställningen i Livland på grund af sin ovilja mot reduktionen, sin vänskap för Patkull och sin böjelse för pietismen, men mot detta påstående kan åtskilligt invändas. Hvad först och främst angår hans ställning till reduktionen, så veta vi, att han åtminstone på 1680-talet obetingadt gillade densamma. Han yttrade vid ett tillfälle, att den blifvit genomförd »durch göttlich Seegen», och i sin hyllningspredikan 1687 rättfärdigade han den enligt Hastfers utsago »mit herrlichen Gründen» [1]. I följd häraf torde äfven talet om hans vänskap till Patkull böra förstummas, såvida han icke senare ändrat sin mening i reduktionsfrågan, hvilket vi icke känna. På bättre grunder stöder sig uppgiften om Fischers benägenhet för pietismen, ty han stod i brefväxling med Spener, och efter hans afresa från Livland framkastade den fanatiske renlärighetsifraren professor Broms i Pernau mot honom beskyllningen att hafva velat lämna Livlands ungdom att uppfostras åt Spener och Francke» [2], men hurudan än Fischers religiösa åskådning må hafva varit, icke öfvergaf han väl det ortodoxa Sverige för densamma, då han uthärdat vistelsen därstädes i mer än 25 år. Nej, hufvudorsakerna till hans afresa äro nog de af oss förut angifna.

Utan att underrätta konsistoriet i Dorpat lämnade Fischer Livland 1699 i tydlig afsigt att icke mera återvända. Karl XII förbjöd ej hans resa, men lät honom veta, att om han ej återkom till den 1 okt. samma år, skulle en annan superinten-

---

[1] Hastfer t. Karl XI d. 26 sept. 1687. Liv. 216.

[2] Tengström, Minne af Gezelius d. y. s. 246.

dent nämnas. Fristen förlängdes sedermera till den 1 maj 1700[1]. Fischer föredrog dock att stanna i Tyskland, där han d. 17 maj 1705 afled såsom generalsuperintendent i Magdeburg.

Så slutade Fischers långa och förtjänstfulla verksamhet i Livland. Honom har landet att tacka för bibelöfversättningar till lettiska och estniska samt för utgifvande af psalmböcker och andra arbeten till andaktens främjande. Genom honom upprättades äfven det kungliga lyceet i Riga och fick folkskoleväsendet ett oväntadt uppsving. Tvänne år före hans affärd från Livland hade Karl XI bortgått ur tiden.

I slutet af Karl XI:s regering hade Livland hemsökts af en fruktansvärd plåga. En hungersnöd af svåraste beskaffenhet hade bortryckt tusentals människor och upplöst alla ordningens band. Men härmed var icke olyckans mått rågadt för det arma, till hälften fördärfvade landet. Sedan det stora nordiska kriget utbrutit år 1700, blef provinsen fullständigt ödelagd och förhärjad af ryssarne, hvilka foro fram därstädes såsom sannskyldiga barbarer, och först 1710, då svenskarne blifvit helt och hållet fördrifna, återfick densamma lugn.

Under dessa krigsår hade stiftstyrelsen sitt säte i Pernau. Af fruktan för ryssarne hade man 1699 ditflyttat akademien och konsistoriet, och där lät man äfven generalsuperintendenten år 1700 taga sin bostad. Fischers närmaste efterträdare blef superintendenten öfver Ingermanland Jakob Lang, hvilken erhöll sin nya befattning genom fullmakt d. 16 juli 1700. Han var en ytterst renlärig man, hvilken såsom motståndare till Jesper Svedberg ådagalagt ofördragsamhet och trätgirighet. För öfrigt anses han icke varit fri från lycksökeri och anklagas äfven för snikenhet. Hans vistelse i Livland blef icke långvarig, ty redan d. 4 juli 1701 utnämdes han till biskop i Estland[2]. Till hans efterföljare utsågs Nils Bergius, som förut ersatt honom i Ingermanland. Kunnig i slavonska och ryska och väl bevandrad i den ryska kyrkohistorien omtalas Bergius

---

[1] Karl XII t. generalguv. Dahlberg d. 4 maj 1699, t. Fischer d. 30 dec. 1699. R. reg.

[2] Biograf. lexikon. Ny följd, art. Lang. Kelch, Continuatio s. 594.

äfven såsom en arbetsam och plikttrogen stiftschef. Icke heller hans styrelsetid blef lång. Han afled nämligen d. 5 april 1706 [1]. Mindre välkänd är den siste generalsuperintendenten i landet under den svenska tiden Gabriel Skragge, som d. 16 juni 1707 kallades till sin plats från superintendentsämbetet på Ösel. Han egde en mångsidig lärdom och var äfven hemmastadd i det estniska språket, men hans lefnadssätt synes icke varit oklanderligt. Ytterst ortodox i sin åskådning visade han mot olika tänkande stor ofördragsamhet. Han dog d. 2 aug. 1710 i Pernau några dagar före stadens kapitulation [2].

Synnerligen mycket är oss icke bekant om konsistoriets och dessa generalsuperintendenters verksamhet. Till berömmelse för Bergius länder det, att han hos Karl XII begärde, att sekvestern på Fischers Haus- und Kirchenbuch måtte upphäfvas, sedan det förargelseväckande företalet blifvit borttaget och ersatt med ett annat. Han lyckades också att vinna sin afsikt. I en resolution af d. 21 juli 1703 medgaf konungen nämligen, att boken efter företalets borttagande skulle få brukas, till dess en jämförelse skett med de äldre editionerna (de estländska), och man pröfvat, om de gjorda ändringarna voro nödiga eller icke. I senare fallet borde man vara betänkt på en sådan upplaga, som kunde lända till allas gagn. Ett nytt företal blef därefter insatt i boken och denna publicerad till stor nytta för de estniska församlingarna [3].

Skragge var det förbehållet att fästa sitt namn vid utgifvande af ett annat arbete, som varit af betydelse för Livland. Någon fullständig enhet i fråga om de kyrkliga ceremonierna torde icke hafva förekommit i detta land under 1600-talet, men i hufvudsak synes man rättat sig efter kyrkobruken i Riga [4]. Härmed var Karl XI dock icke till freds, utan ville han, att den svenska handboken af 1693 skulle liksom kyrkolagen efterföljas inom hela hans rike. Han påbjöd därföre, att

[1] Napiersky, Schriftstellerlexikon, art. Bergius, Beiträge zur Gesch. der Kirchen und Prediger in Livland h. 2 s. 13; Kelch, Contin. s. 543.

[2] Napiersky, Schriftstellerlex. Nachträge von Beise, art. Skragge.

[3] Min afh. Förarbeten t. den estn. öfversättningen af N. T. 1715 s. 35.

[4] I skr. t. öfverkonsistoriet d. 10 april 1691 uppger prosten Stübner, att det då var brukligt i hela landet, att man i ceremonierna rättade sig efter Riga. Detta bruk säges gen.-guv. Tott sökt främja. Skr. t. öfverk. 1686—91. Liv.

den skulle uppläggas i Stockholm på tyska, i Åbo på finska, i Dorpat på lettiska och i Reval på estniska. Domkapitlet i sistnämnda stad fick 1694 i uppdrag att ombesörja den estniska öfversättningen, hvilken sedermera skulle underkastas granskning af öfverkonsistoriet i Dorpat. Såsom det var att vänta, kunde icke enighet uppnås mellan de båda kyrkostyrelserna, men detta oaktadt trycktes den i Estland utförda versionen år 1699 i Reval[1]. Man började sedan använda handboken i Estland, men uppsköt därmed i Livland, emedan man ej ännu fått den öfverflyttad till lettiska och tyska. Den rådande olikheten i ceremonierna förmådde emellertid generalsuperintendenten Bergius att redan 1703 begära, att handboken äfven måtte tryckas på tyska och sedan påbjudas till begagnande i alla församlingar, och till denna anhållan gaf konungen naturligtvis sitt bifall[2]. Huruvida någonting då var åtgjordt för åstadkommande af den lettiska öfversättningen, som 1694 hade anförtrotts åt konsistorium i Dorpat, är oss ej bekant, men nu grep man sig an med arbetets öfverflyttande till såväl lettiska som tyska, så att i maj 1706 lågo öfversättningarna till båda språken färdiga[3]. Man gjorde sedan framställning om medel till tryckningen, och när konungen beviljat sådana, utgafs handboken år 1708 på både tyska och lettiska. Den sistnämnda versionen var verkställd af pastor S. G. Dietz († 1723). Ändtligen egde man således handboken på de trenne hufvudspråken i provinsen, men när man väl hunnit så långt, hade ryssarnes eröfringar i hög grad förminskat den svenska kyrkostyrelsens område, och inom kort återstod ingenting däraf. Något inflytande på den livländska kyrkan har därföre ifrågavarande arbete icke kunnat utöfva under den svenska tiden, men sedermera tjänade det länge (till 1807) såsom rättesnöre vid prästernas ämbetshandlingar.

[1] Om den estniska öfversättningens tillkomst se min afh. Meddelanden om den kyrkl. kulten i Estland ss. 16, 17.

[2] Karl XII:s res. t. Bergius d. 21 juli 1703. Liv. 364.

[3] Kons. i Pernau t. kanslikollegium d. 14 okt. 1705 och d. 8 maj 1706. Liv. 364. Man hade redan 1703 en tysk öfversättning af pastor Strauch till sitt förfogande. (Kons. t. Bergius d. 5 dec. 1703. Livl. öfverkons. utg. bref 1699—1703. Liv.) Kanske reviderades denna sedermera.

Stor uppmärksamhet har icke utgifvandet af de nu nämnda nyttiga verken förorsakat, men kyrkostyrelsen i Pernau har ändock lyckats att vinna rykte åt sig i kyrkohistorien, ehuru detta rykte visserligen är af en tvifvelaktig beskaffenhet. Det grundar sig nämligen på dess förföljelser af pietisterna. Men innan vi öfvergå till en framställning af dessa förföljelser, torde det vara oss tillåtet att nämna några ord om den hållning, som man inom styrelsen förut intagit mot främmande religionsbekännare och sekterister i Livland.

Vi vilja då allra först påpeka, att de för Livland gällande religionsstadgarna voro stränga mot reformerte och romerska katoliker. De förre funnos väl hufvudsakligen i Riga. Dock påstod öfverkonsistoriet 1644, att många adliga och arrendatorer vid Düna hyllade kalvinismen. På det hela taget utgjorde emellertid anhängarne af denna lära endast ett fåtal, och de kunde därför svårligen uppväcka några allvarsammare farhågor. Med långt större fruktan betraktade man de romerska katolikerna, dels på grund af grannskapet till Polen, dels på grund af de papistiska åsikter, som länge framträdde hos allmogen [1]. Både af politiska och religiösa grunder sökte man med ängslig noggrannhet förebygga, att icke någon katolsk propaganda blef drifven i landet. Å andra sidan ville katolikerna ogerna afstå från ett missionsfält, där de i början af 1600-talet skördat storartade framgångar. Vid underhandlingarna i Stuhmsdorf 1635 och i Oliva 1660 disputerades det därför häftigt om hvilka rättigheter katolikerna skulle åtnjuta i Livland. Polackarne fordrade en viss religionsfrihet för dem, så att mässan skulle få läsas, om ej offentligen, så dock enskildt, under det att svenskarne endast ville lofva dem personlig säkerhet och samvetsfrihet, men icke något »exercitium» af deras religion. I Stuhmsdorf stannade man vid att i korthet bestämma, det Sverige under 26 års stilleståndet skulle innehafva Livland under samma villkor som under det i Altmark ingångna stilleståndet. För att hindra en oriktig tolkning af

[1] Ännu Gezelius och Fischer omtala papistisk surdeg bland bönderna, särskildt hos de gamle. Till och med långt senare har samma iakttagelse kunnat göras.

detta obestämda stadgande afgafs emellertid en »attest» af de engelska och holländska medlarne, att de svenska kommissarierna utlofvat, att polackar skulle få i trygghet uppehålla sig i Livland och åtnjuta »libertate conscientiarum, religionis devotionisque catholicæ in privato» [1]. Vid fredsunderhandlingarna i Oliva återupprepade polackarne sina yrkanden, på hvilka svenskarne svarade, att inga katoliker funnos i provinsen, och att den fria religionsöfningen stred mot rikets fundamentallagar. De förstnämnda förnekade emellertid dessas giltighet för Livland och bemödade sig att genomdrifva sina fordringar. Trots alla ansträngningar af både dem och medlarne inrycktes i fördraget dock icke orden exercitium religionis, utan allenast att katolikerna skulle »privatim och domi njuta deras religion» [2]. Härmed ville dessa dock icke låta sig nöja utan sökte tolka fredsbestämmelserna så, som om dessa tillförsäkrade dem en fri religionsöfning. Själfve konungen i Polen framställde i Stockholm påståenden i sådan riktning, och med den vanliga katolska ihärdigheten insmögo sig gång efter annan präster i landet, hvarest de i tysthet vigde, utdelade nattvarden och läste mässan, föregifvande sig hafva rättighet därtill. Lyckligtvis var man å den svenska sidan noga på sin vakt mot de insmugne katolikerna och sökte förhindra deras verksamhet. Regeringen fasthöll vid, att Olivafreden ej tillstadde något »publicum exercitium religionis». Ja, man tillät icke en gång, att papistiske präster besökte sina trosförvandter i hemmen och inom slutna dörrar firade gudstjänst, ty med rätta ansåg man, att om de det fingo göra, skulle ej ända blifva på lockelser och farliga »machinationer» [3].

Mera undseende visade man i Livland de grekiska katolikerna, hvilka man fruktade mindre. Enligt fredsfördraget i Kardis var det medgifvet för ryska köpmän att i städerna

[1] Boehmius, Acta pacis Olivensis II, s. 616.

[2] Ett betänkande af 1680 rörande katolikernas rättigheter i Livland. Liv. 367. Omnes incolæ Livoniæ subditique illi religioni addicti conscientia libera, religione devotioneque sua domi sine inquisitione vel animadversione privatim utantur, heter det i fredsfördraget. Boehmius anf. arb. I s. 161.

[3] Karl XI t. generalguv. Hastfer d. 18 okt. 1687. Skr. t. öfverk. 1686 – 91. Liv. Hastfer t. Karl XI d. 27 sept. 1688. Liv. 216.

hafva handelshus, hvarest de tillika kunde fira sin gudstjänst [1]. Till Riga plägade årligen anlända från Ryssland utskickade prästmunkar, hvilka voro försedda med tältkyrkor och hvad de för kulten behöfde. Vanligen ankommo de om våren och återvände om hösten, så att de rättrogne, som möjligen under vintern kvarbodde i staden, då måste umbära gudstjänst. Fast kyrka egde däremot icke de grekiska katolikerna före 1710 i Riga såsom i Reval, emedan en bofast rysk befolkning så godt som saknades därstädes [2]. Om ryssarne på landsbygden känna vi så godt som intet. På prästmötet 1698 påstodo några pastorer, att de ej uppfostrade sina barn i den luterska religionen, utan höllo sig egna präster, hvilka äfven vunno nya anhängare [3].

Af sekteriska rörelser blef icke Livland under 1600-talet mycket oroadt. År 1684 ansåg öfverkonsistorium det rådligt att kalla inför sig huspredikanten Johan Prechel, emedan denne fällt yttranden, som påminte om kväkarnes åsikter [4]. Några år därefter utkom ett rykte, att några borgare i Riga hållit möten, som gjorde dem misstänkta för »kväkeri». Karl XI tog illa vid sig häröfver, men då undersökning anställdes, visade det sig, att saken genom prat och skvaller erhållit en vikt, som den icke förtjänade. Egentligen inskränkte den sig till, att en schatullmakare och en tenngjutare beskylldes för att hafva fällt några föraktliga ord om kyrkan och prästerskapet [5].

Af större betydelse var den pietistiska rörelse, som under Karl XII:s regering framträdde på flere ställen inom provinsen, och som förmodligen vann näring genom de sorgliga tidsförhållandena. Till denna rörelse intog det strängt ortodoxa konsistoriet i Pernau den mest fiendtliga hållning, och då äfven

---

[1] Gadebusch, Liv. Jahrbücher III, 2 s. 13.

[2] Gutzeit, Die griechisch-katolischen Kirchen Rigas i Mittheil. aus dem Gebiete der Gesch. Liv-, Est- und Kurlands XI s. 390 ff.

[3] Decreta Conventus Livoniæ d. 6—9 juli 1698. Codex Tideböhl i Ridderskapets arkiv i Reval.

[4] Öfverkons. t. generalguv. d. 1 juli 1684. Liv. 363.

[5] Hastfer till Karl XI d. 22 jan. 1688. Liv. 216. Karl XI t. Hastfer d. 19 mars och d. 22 maj 1688. R. reg.

konungen, såsom vi veta, var afvogt stämd mot pietismen, uteblefvo icke anklagelser och förföljelser mot dess hufvudmän i Livland.

När pietismen började att intränga i detta land, känna vi icke, men antagligen var det redan under Fischers styrelsetid. Först under den stora ofredens dagar blef den emellertid föremål för åtgärder från de styrandes sida.

Ett af offren för renlärighetsnitet var pastorn vid S:t Jakobs kyrka i Riga Theodor Krüger, hvilken högt uppbars af sin församling på grund af sin begåfning och sin fromhet. Han ådrog sig beskyllning för pietism såväl genom sina predikningar som genom de collegia pietatis han om söndagseftermiddagarne anställde. Anklagad dömdes han 1704 till afsättning af konsistoriet i Pernau [1], men härmed var saken icke slut, ty följande år befallde konungen rådet att anställa en undersökning i Livland angående Krügers lära och predikningar. Rådet anförtrodde detta uppdrag åt generalsuperintendenten Bergius, som med sig skulle adjungera stadskonsistoriet i Riga »och en eller annan professor af teologiska fakulteten i Pernau». Ett uppskof vållades likväl genom Bergius' sjukdom och död, så att kommissionen först år 1707 inkom med sin berättelse, hvilken var ofördelaktig för Krüger. Därpå tillsattes i Stockholm en ny kommission, i hvilken bland andra öfverhofpredikanten Molin och trenne kyrkoherdar från hufvudstaden hade plats, och hvilken äfvenledes skulle inkomma med berättelse efter att hafva tagit akterna i öfvervägande. Märkligt nog erhöll denna kommission i viss mån en annan uppfattning af målet än dess föregångare. Den afgaf nämligen det utlåtande, att Krüger väl i somliga afseenden varit felaktig, men att han på ett tillfredsställande sätt förklarat sig angående en del af de framställda beskyllningarna, och att han i andra fall ej öfverbevisats om hvad man lade honom till last. Af rannsakningen fick senaten det intryck, att angif-

[1] Cornelius, Svenska kyrkans historia efter reform. II s. 10. Enl. Richter, Gesch. d. Ostseeprovinzen II, 2 s. 210 anklagades han för kungl. rådet af Rigas öfriga präster, emedan han ej ville fördöma andra religionsbekännare och förnekade prästernas befogenhet att förlåta synder.

velsen varit förhastad, och att man i Livland icke behandlat Krüger med rättvisa. Den föreslog därför i skrifvelse till konungen, att den anklagades straff borde inskränkas till en varning, och att samma näpst borde tilldelas prästerskapet i Riga för dess uppträdande. Konsistoriet i Pernau ansågs af den höga myndigheten förtjäna en påminnelse om försiktighet [1]. Senaten var således benägen för mildhet mot Krüger, men det skulle snart visa sig, att dess mening alls icke delades af Karl XII. För denne föreföll det tydligt, att Krüger insupit alla pietismens principer och drifvit dem: Han hade talat förklenligt om de symboliska böckerna, orimligt om Frälsaren och om prästämbetet, förargligt och ovanligt om det naturliga förståndets ljus och Kristi förtjänst, anstötligt om dopet o. s. v. På grund häraf befallde konungen, att han utan skonsamhet skulle afsättas, att Stockholmskommissionen skulle erhålla en skrapa för sin ljumhet, och att konsistoriet däremot skulle berömmas för sin nitälskan och vakenhet. Att åtlyda dessa föreskrifter var kanske icke så angenämt för senaten, men det måste ske. Afsättningsdomen öfver Krüger stadfästades d. 9 okt. 1708 [2].

Det var emellertid ej endast i Riga, som pietismen denna tid vunnit insteg, utan äfven i Pernau höjde den fanan trots konsistoriets omedelbara närhet. Upphofsman till rörelsen å sistnämnda ort var prästmannen Johan Georg Schilling, bördig från Sachsen, hvilken 1701 ankommit till staden och där antagits till adjunkt vid den tyska församlingen [3]. De pietistiska meningar Schilling snart började förkunna mottogos med det lifligaste bifall af menigheten, under det att konsistoriets medlemmar åhörde dem med fasa. År 1705 afsattes han från sin befattning för afvikelser från den evangeliska läran och skaffades från Pernau. Ogerna såg församlingen sig beröfvad sin omtyckte själasörjare [4], men herrarne i kapitlet, som betraktade Schilling som »den argaste kättare», kände sig tillfreds och

[1] Rådet t. Karl XII d. 11 juli 1708. Hist. Handl. IV.

[2] Karl XII t. rådet d. 11 aug. 1708. Hist. Handl. IV. Rådet t. Karl XII d. 13 okt. 1708. Hist. Handl. IV.

[3] Kons. i Pernau t. Karl XII d. 29 sept. 1705. Liv. 364.

[4] Kons. i Pernau t. kungl. rådet d. 14 aug. 1709. Liv. 364.

hoppades att därefter få lugn. Härutinnan hade de dock missräknat sig. Till att vårda den till stor del »förförda» hjorden utsågs ad interim en ung präst vid namn Claudius Gustaf Nothhelfer, bördig från Riga. Denna hade förut ansetts såsom rättrogen, men snart uppenbarade det sig, att han vandrade i sin företrädares fotspår, hvilket man äfven bort kunna vänta, då han studerat i Halle. Rörelsen tilltog i styrka, och 1707 uttalade konsistorium sin farhåga, att ej blott hela borgerskapet var anstucket af pietismen, utan äfven en del af civil-, militär- och akademiestaten. Justitieborgmästaren Dau och stadens råd beskyddade Nothhelfer och sökte skaffa honom en fast anställning. Ja, självfve ståthållaren Strömfelt röjde stor tillgifvenhet för hans parti. Under dessa omständigheter förbjöd konsistoriet Nothhelfer att predika och framställde mot honom häftiga beskyllningar hos konungen, Piper och Hermelin. Det anklagade honom ej blott för pietism och för stympande af läran om tron, omvändelsen och helgelsen, utan påstod äfven, att han föredragit sådana läror, som stämde öfverens med hvad Socinus, Weigel och Pelagius yttrat. De försök, som gjordes att förmå honom till återkallelse, synas hafva misslyckats [1], och antagligen har han såsom Krüger blifvit afsatt.

Äfven pastorn vid den estniska församlingen i Pernau Salomon Westring föll ett offer för den rådande misstänksamheten. Uttryck, hvilka han begagnat i sina andliga föredrag, särskildt i en predikan d. 2 okt. 1708, ådrogo honom beskyllningar för heterodoxi och blasfemi och vållade, att han af det livländska konsistoriet blef suspenderad. Anklagelser framställdes sedan mot honom i Sverige, och då 1710 en deputation därstädes tillsattes för att yttra sig om det Folcherska religionsmålet, fick den äfven i uppdrag att undersöka Westrings förhållande. Genom att uttala ånger öfver hvad han låtit komma sig till last, undkom dock den senare alltför svåra efterräkningar. Senaten tillät honom att tills vidare återtaga sin tjänst, och i det utlåtande, som deputationen d. 28 juli 1710

[1] Kons:s skrifvelser d. 18 okt. 1707 till Karl XII, Piper och Hermelin. Liv. 364.

afgaf, hemställdes om honom allenast, huruvida han ej borde i samma församling, där han förut förbrutit sig, hålla predikan öfver ett ämne, likartadt med det d. 2 okt. 1708 behandlade, och i densamma rätta sina förra uttryck[1]. Alldenstund Sveriges myndighet i Livland kort därefter nådde sitt slut, undgick han dock utan tvifvel detta straff.

Ännu i sept. 1707, då det var fråga om åtgärders vidtagande mot Nothhelfer, synes enighet hafva rådt i det livländska konsistoriet, men icke långt därefter upphörde densamma. Till teologie professor vid universitet i Pernau hade år 1701 den dåvarande lektorn i Kalmar Johan Folcher blifvit utnämnd, ehuru han redan förut ådragit sig misstankar för pietistiska sympatier[2]. Detta oaktadt synes han under de första åren af sin vistelse i Livland hafva väl kommit öfverens med sina ortodoxa ämbetsbröder i kapitlet, men slutligen råkade han i ett spändt förhållande till tvänne af dessa, nämligen de båda professorerna Ingemund Bröms och Nils Viræus. Orsaken uppgifves hafva varit, »att Folcher i enskilda samtal med Bröms och Viræus vändt sig emot såväl deras lif, som icke synes hafva varit exemplariskt, som deras lära samt dessutom i sina predikningar, ehuru i förtäckta ord, uppträdt emot dem.» Sedan de på sin sida vunnit generalsuperintendenten Skragge, hvilken icke heller tyckes hafva varit något dygdemönster, och som väl äfven kände sig angripen, utfärdades af domkapitlet i Pernau i april 1708 en stämning mot Folcher, »därför att han i predikningar och vid andra tillfällen svärtat sin förman och sina kolleger såsom mindre kristlige i lära och lefverne». Men då dessa beskyllningar icke kunde bevisas, antastades Folcher såsom irrlärig, hufvudsakligen på grund af en många år förut hållen disputation i Giessen. Med anledning af denna uppsattes en anklagelseskrift, hvarefter Folcher ålades att infinna sig i konsistorium för att afgifva muntligt svaromål. Detta nekade han likväl att göra och begärde att få del af den uppsatta anklagelseakten, hvilken han önskade

[1] Tengström, Minne af Gezelius d. yngre, s. 120.

[2] Det följande om Folcher är hämtadt ur Lindgren, Bidrag till den svenska pietismens historia, s. 92 ff.

att skriftligen vederlägga. Då hans anhållan af domkapitlet möttes med afslag, vände han sig med klagomål till justitierevisionen i Stockholm, som också d. 22 juni 1708 ålade vederbörande att låta Folcher njuta den rätt, som honom efter de kungliga förordningarne tillkom.

Vid denna tidpunkt hade emellertid Karl XII redan hunnit att ingripa i målet. Väl kännande dennes fiendtlighet mot pietisterna, hade konsistoriales i Pernau skyndat att underrätta honom om detsamma. De anförde mot Folcher, att han gjort sig misstänkt för sådana meningar, som stodo i strid med Guds ord och de symboliska böckerna, och påstodo, att han ej ville erkänna dem såsom domare. Om sin egen hänsynslöshet synas de däremot icke hafva nämnt ett enda ord. Ej underligt därför att konungen obetingadt gillade deras åtgärder och i skrifvelse d. 29 maj 1708 förklarade, att konsistoriet vore rätt forum, inför hvilket Folcher hade att svara. Ville han ej återkalla sina villfarelser, skulle det upptaga, rannsaka och afdöma alla de »tillmälen», som mot honom gjordes, och fick för detta ändamål med sig adjungera några andra prästmän eller några ledamöter af det akademiska konsistoriet, dem de pröfvade därtill skicklige. På grund af detta kungliga bref beslöt sedermera kapitlet, då den anklagade framhärdade i sina åsikter, att för afgörandet af hans sak förstärka sig med trenne präster. Då han förut envist vägrat att inlåta sig på muntligt svaromål inför konsistoriet, blef han icke kallad inför denna domstol, men vittnen hördes, och den 11 sept. 1709 dömdes han in contumaciam och förklarades skyldig till icke mindre än 57 kätterska läror. Af anklagelseskriften hade han då ännu icke fått del.

Härefter öfverflyttades handläggningen af det Folcherska religionsmålet till Sverige, där det länge tog uppmärksamheten i anspråk, men för Livlands kyrkohistoria har det i sitt senare skede intet intresse. Sina upphofsmän länder det till liten heder. Det är väl sannt, att Folcher i sin åskådning rönt inflytande af pietismen, såsom då han framställer tron icke såsom en »fides apprehensiva» utan såsom ett Kristi inneboende i människan, men de många villfarelserna, som motståndarne lade honom till last, berodde till största delen på en

illasinnad tolkning af hans yttranden. För att rätt bedöma deras handlingssätt måste man ej blott komma ihåg, att Folchers kolleger i Pernau besjälades af en ytterlig renlärighetsifver, utan äfven att de voro hans personliga ovänner.

Under det att konsistoriet på detta sätt rasade mot pietisternas ledare, hade genom kriget den livländska kyrkan råkat i den svåraste belägenhet. Sedan Karl XII med hufvudmassan af sina trupper aftågat till Polen, blef landet på det grymmaste sätt förhärjadt af ryssarne. Kyrkorna och prästgårdarne brändes. Somliga präster bortfördes i fångenskap, såsom prosten Glükk i Marienburg († i Moskva 1705). Andra drabbades af ett ännu svårare öde. Så blef — för att anföra några exempel — kyrkoherden Wendebaum marterad till döds af kalmucker, prosten Hardung skjuten af kosacker, sedan han först nedlagt två af sina förföljare, och öfversättaren Adrian Virginius, som svurit tsaren trohetsed, afrättad (1706) för förmenta stämplingar med svenskarne. Af de präster, som undgingo fångenskapen eller döden för fiendehand, hyllade åtskilliga tsaren, öfvertygade om dennes slutliga seger [1], de flesta framhärdade dock i sin trohet mot Sveriges krona. Bland de sistnämnde flydde många från sina församlingar, men andra stannade, förrättande gudstjänsten än i kyrkoruinerna, än i skog och moras. De, som så handlade, förtjäna väl lika mycket pris för sin mandom, som pastor Willebrandt i Dorpat, hvilken under stadens belägring natt och dag låg på vallarne och lifvade besättningen till tapperhet, eller pastor Neudahl i Sesswegen, hvilken genom spejande upptäckte en och annan af sachsarnes planer och därigenom förvärfvade sig generalguvernören Dahlbergs synnerliga erkänsla [2]. Mer och mer minskades emellertid de livländska prästernas antal, framför allt sedan pesten sällat sina härjningar till krigets, och då det svenska väldet i provinsen gick under, återstodo icke många af dem vid lif. Ännu 1714, då tillståndet väl något

[1] Efter Dorpats intagande stannade 6 predikanter i Dorpats krets under fiendens lydnad och sades hafva hyllat honom. Kons. t. reg. d. 16 aug. 1704. Liv. 364. Andra exempel på affall berättas ock.

[2] Dahlberg t. kons. i Pernau d. 30 dec. 1701. Bref fr. generalguv. 1699—1702. Liv.

förbättrats, kunde landtdagen konstatera, att på fem eller sex socknar kom allenast en predikant. Med rätta yttrade man, att innevånarne voro beröfvade Guds ord och all själavård. Ja, i själfva verket beröfvades de genom kriget all undervisning, emedan äfven skolorna såväl i städerna som på landsbygden tvungos att inställa sin verksamhet. År 1710 upphörde till och med Rigas gymnasium och Carolinum samt det i Pernau borttynande universitetet att existera. Under dessa omständigheter var det ej underligt, om okunnigheten, vidskepelsen och råheten ånyo växte till[1].

Klart är, att äfven kyrkostyrelsen skulle under kriget råka i förfall. Prästmöten kunde icke hållas efter 1702, då partikularsynoder sägas hafva varit anordnade i Pernau, Dorpat och Wenden[2]. Området för superintendentens och konsistoriets myndighet aftog allt mer och mer, och samtidigt förminskades också kapitelmedlemmarnes antal. I början af 1710, då endast 4 församlingar utom Pernau stodo under stiftstyrelsens uppsikt[3], hade Skragge blott professor Viræus till bisittare i kapitlet, ty Bröms hade öfverrest till Sverige för att kämpa mot pietismen. I mars samma år deltogo de båda kvarvarande herrarne i ärkebiskopsvalet och röstade därvid på Gezelius »för hans renlärighets skull»[4], men detta var ett af de sista lifstecknen, som konsistoriet gaf ifrån sig. Kort därefter flyktade Viræus ur landet, och sedan var generalsuperintendenten ensam kvar. Såsom förut är berättadt, afled han emellertid redan d. 2 aug. 1710, hvadan han förskonades från att upplefva Pernaus fall, hvarigenom det svenska väldet i Livland fullständigt upphörde.

Efter eröfringen blef Livland behandladt med stor skonsamhet af ryssarne. Bland annat utlofvade tsaren, att innevånarne skulle bibehållas vid den luterska religionen, samt att kyrkor och skolor skulle återupprättas. Karl XI:s kyrkolag och kyrkohandbok fingo fortfarande gälla. Man vidtog blott enstaka förändringar i Karl XI:s kyrkliga anordningar. Så

[1] Se Richter, Gesch. der Ostseeprovinzen II, 2, s. 97.
[2] Beiträge zur Gesch. der Kirchen und Prediger in Livland III, s. 144.
[3] Kons. t. reg. d. 11 jan. 1710. Liv. 364.
[4] Skragge och Viræus t. reg. d. 15 mars 1710. Liv. 364.

fick Riga tillbaka sitt förra oberoende i religiösa angelägenheter och ridderskapet sin patronatsrätt. Så återupplifvades öfverkyrkoföreståndareämbetet och blef öfverkonsistoriet ånyo sammansatt af både lekmän och präster. Äfven efter upphäfvandet af den politiska förbindelsen mellan Sverige och Livland upphörde således icke det förra landet att utöfva inflytande på det senare, och detta förhållande räckte ända in på 1800-talet. Att det svenska inflytandet varat länge, kan således icke förnekas, att det äfven i många fall verkat välgörande, förefaller ock uppenbart. Vi behöfva blott här påpeka, att Sverige räddat provinsen från den romerska katolicismen, och att det gifvit den luterska kyrkan dess första organisation.

Fr. Westling.

En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes.

Då Swebilius i sin ungdom en tid studerade i Königsberg, köpte han där en bok, om hvars betydelse för honom och genom honom i någon mån äfven för svenska kyrkan han säkerligen då ej hade någon aning. Det var *Institutiones Catecheticæ e b. Lutheri Catechesi depromtæ et variis notis illustratæ a Cunrado Dieterico ss. Theol. D. Ecclesiæ Ulmensis Pastore ac Superintendente*[1] 891 ss. 12: o (ny, af Dieterich själf granskad och förbättrad upplaga af år 1638, med första upplagans företal, dateradt Giessen år 1613 »ipso die Concordiæ, quo D. Lutherus ante annos 67 Islebiæ in patria pie ac placide sine motu et metu obdormivit»). Det af Swebilius köpta exemplaret finns ännu i behåll[2]. På titelbladet står egenhändigt skrifvet: *Olaus Georgij Svebilius,* på första pärmens innersida nederst: *Regiomonti emptus 1640* och nära öfversta kanten ett citat ur Ciceros De natura deorum: *Mala et impia consvetudo est contra DEOS disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.* Inne i boken finnas en del anteckningar samt en stor mängd understrykningar med svart, rödt och grönt bläck af Swebilii hand, allt vittnande om huru grundligt han studerat boken.

Det var sålunda år 1640 Swebilius förvärfvade Dieterichs till katekesen sig anslutande dogmatiska verk. Nära femtio

[1] Dieterich var, då han år 1613 utgaf första upplagan, »Pract. Phil. Prof. Publ. et Pædagogiarcha» i Giessen.

[2] Boken, som nu befinner sig i undertecknads ägo, har förut tillhört komministern fil. kand. C. Lindstén i Tånnö, Vexiö stift. Det är honom jag har att tacka för det intressanta meddelandet om denna boks tillvaro och betydelse.

år därefter fick han såsom Svea rikes ärkebiskop det ingalunda lätta uppdraget att på ett par månaders tid utarbeta en katekesförklaring, sedan den s. k. Spegelska katekesen af år 1686 blifvit förkastad och kommittéarbete för katekesfrågans lösning befunnits olämpligt. Dieterichs skrift blef honom då till god nytta. Vid jämförelse visar sig nämligen, att dennes Institutiones Catecheticæ otvifvelaktigt af Swebilius användts vid utarbetandet af hans år 1689 auktoriserade Enfaldig Förklaring öfver Lutheri Lilla Catechismum. Indirekt sträcker sig Dieterichs inflytande äfven till Lindblomska katekesen. Ja t. o. m. i 1878 års Utveckling saknas ej alla spår däraf.

I det följande anför jag de ställen, där jag funnit att Swebilius tydligen haft Dieterichs kateketiska verk till källa. Vid samtliga dessa ställen har jag jämväl undersökt den s. k. Spegelska katekesen och de arbeten, som användts vid dess utarbetande[1]. För korthetens skull betecknar jag Dieterichs Institutiones Catecheticæ med D., Swebilii katekes med Sw., den Spegelska katekesen med Sp. och Speners Einfältige Erklärung der christlichen Lehre med Spen.

* * *

Sw. 48. Ho är wår nästa? Alla menniskor, både wänner och owänner; kände och okände, fattige och rike, som wår råd och hielp behöfwa. Matth. 5: 44. Luc. 10: 36 etc.

D. S. 124. Qui vero sunt proximi nostri? Omnes omnino homines, qui consilio, ope et subsidio nostro indigent, sive

[1] Beträffande dessa se H. W. Tottie, Haqvin Spegel såsom kateket och homilet, 1891, s. 10—14. Anmärkningsvärdt är, att den s. k. Danziger Catechismus icke finns vare sig på universitetsbiblioteken i Upsala, Lund eller Köpenhamn eller på kungl. biblioteken i Stockholm, Köpenhamn eller Berlin. Tack vare universitetsbibliotekarien d:r C. af Petersens' bemödanden har det lyckats att till låns erhålla densamma från stadsbiblioteket i Danzig. Det exemplar, jag sålunda kommit i tillfälle att begagna, är af själfva 1648 års upplaga: Der Heilige Catechismus Lutheri von frag zu frag nach seinem Geistreichen Verstandt erkleret, vnd aus Heiliger Göttlicher Schrifft bestettiget, zur Erbawung der Christlichen Gemeine in Dantzig in heilsamer Lehre, vnd heiligem wandel, auff löbliche Anordnung der Christlichen Obrigkeit, von den Kirchen-Lehrern daselbsten aussgefertiget im Jahre Christi 1648.

amici fuerint sive inimici; sive noti sive ignoti; sive vicini sive peregrini; sive pauperes sive divites, sive quicunque alii.

Omnes... indigent understruket med svart bläck. Not med åtskilliga bibelcitat, bland dem äfven Matth. 5: 44 och Luc. 10: 37 ff.

Sp. 61. Ho är wår Nästa? Alle Menniskior, antingen the äro wåre Wänner eller Owänner.

Paulinus, Thes. Cat. S. 50 (1631 års uppl.). Hwilken aff androm Menniskiom, är wår Nästa? Alle Menniskior j gemen, ingo vndantagna, Thet ware sigh: 1. Wenner, slecht och förwanter (bibelcitat). 2. Owenner (bibelcitat). 3. Okende, fremmande och aff en annan Religion (bibelcitat).

Danzigerkat. S. 29. Wer ist denn mein Nechster? Ein iedweder Mensch der meiner Hülff vnd Liebe bedarff: Er sey Freund oder Feind, Frembder oder Verwandter, davon wir selbst nicht ausgeschlossen werden. Luc. 10: 36, 37. Syr. 17: 12.

Rigakat. S. 47. Wer ist unserer Nähester? Alle Menschen, sie seyn bekant, oder unbekant, Freund oder Feind (siehe hie von Luc. 10. 29, 37).

Spen. 179. Wer heisst »der Nächste»? Alle Menschen, welche meiner Hülfe bedürftig sind, oder bedürftig werden mögen; oder deren ich bedürftig bin oder werden kann nach dem Gleichniss Christi, Luc. 10: 36. I ett par därpå följande stycken utvecklas, att detta gäller utan åtskillnad af land, släkt, religion o. s. v.

Det är uppenbart, att Sw. fått *som wår råd och hielp behöfwa* från det af honom själf understrukna *Omnes... indigent.* Danzigerkat. och Spener ha visserligen samma tanke, men stycket i dess helhet hos Sw. har tydligen vida större likhet med D.

Sw. 78. Kan någon menniska fullgiöra eller fullkomligen hålla Lagen? Nej. Uti fullkomlighetenes stånd, och förr än menniskan föll i synd, så kunde hon giöra Lagen tilfyllest: men nu efter syndafallet är thet henne omöjeligit: ty lagen är andelig (q), och fordrar en fullkomlig lydno (r); men wi äre kötzlige och af then onda begärelsen förderfwade (s). (q) Rom. 7: 14. (r) Ap. G. 15: 10, 11. (s) Eph. 2: 1. 2 Cor. 3: 5.

79. Är Gud tå hård och orättfärdig, som af oss fordrar,

thet wi intet hålla kunne? Bort thet. Gud är intet orsaken ther til: utan han fordrar med rätta thet igen, som han wåra första föräldrar förlänt hafwer; nemligen förmågan och krafter at fullgiöra lagen; och thet icke annorlunda, än then, som något utlänar til någon, som thet förslöser, och icke igen betala kan: intet må beskyllas giöra orätt, om han thet samma igen fordrar af thess barn och arfwingar.

D. S. 207. Potestne homo finem hunc[1] assequi, et legem Dei perfecte implere? *In statu* quidem *integritatis ante lapsum* legem perfecte implere poterat. Nunc vero *in statu corruptionis post lapsum,* perfecta obedientia legi satisfacere homini plane nulli possibile.

Nunc vero... possibile understruket med svart bläck. S. 208 f. utvecklas närmare dels hvarför människan ej efter syndafallet kan fullkomligt uppfylla lagen, dels huruvida detta äfven gäller de pånyttfödde. Samtliga de af Sw. anförda bibelcitaten förekomma här. I en not s. 209 utredes bl. a. begreppet lex spiritualis (understruket af Sw.) såsom fordrande en lydnad citra ullam repugnantiam ullius motus contrarii (understruket af Sw.). Om den fullkomlighet, som lagen såsom andlig fordrar, heter det därefter: Atqui talis integritas hominibus est impossibilis: quia sunt carnales, hoc est, variis carnis et concupiscentiarum illecebris obnoxii.

S. 211. An non vero Deus injustus est, qui impossibilia præcipit et a nobis exigit? *Absit.* Repetit enim a nobis, quod suum est, et quod primis parentibus nostris ante concesserat, ac in illorum etiam persona posteris. Facultatem autem implendi legem iisdem in primæva creatione dederat: Merito ergo eandem a nobis, ipsorum posteris, exigit.

I en not heter det därefter: *Quemadmodum si quis mutuo det alicui pecuniam: hic vero sua incuria dissipet, nec sit amplius solvendo: creditor tamen injustitiæ argui non potest, si ab hæredibus ejus creditam pecuniam exigit.*

Att st. 79 hos Sw. är hämtadt från D., är så påtagligt, att ringaste tvifvel ej kan uppstå därom. Bland de öfriga katekeserna är det endast Speners, som har samma tanke, sä-

[1] I föreg. st. heter det, att finis præcepti är charitas, ex puro corde etc.

kerligen äfven där lånad från Dieterich. Vid jämförelse mellan Sw., D. och Spen. är det emellertid uppenbart, att Sw. hämtat stycket direkt från D. Hos Spen. lyda fråga och svar så (344): Ists aber nicht wider die Gerechtigkeit Gottes, dass er so Grosses von uns bedrohend fordert, so wir doch nicht zu leisten vermögen? Nein, denn Gott fordert dasjenige von uns, dazu er uns in der Schöpfung die Kräfte gegeben hatte, wie denn das Gesetz der noch reinen Natur gegeben ist; dass aber der Mensch solche Kräfte durch den Fall verloren hat, damit geht ja göttlichem Rechte nichts ab, so wenig als in der Welt ein Schuldner der Schuld ledig werden kann, weil er das Anvertraute muthwilliger Weise verthan hat.

Äfven st. 78 hos Sw. är uppenbarligen i hufvudsak hämtadt från D. Spener har här en helt annan framställning, i hvilken han gifver uttryck åt sin uppfattning af ett slags fullkomlighet, som kan uppnås af den pånyttfödde redan här i tiden.

Sw. 82. Hwad är synd? Alt thet som sträfwer emot Guds Bud (x); förtörnar Gud, och förtjenar straff (y). (x) 1 Joh. 3: 4. Ps. 5: 5. (y) Rom. 2: 8, 9.

D. S. 215. Cum igitur secundus legis usus sit, ut ostendat et arguat peccata; Quid quæso est peccatum? Peccatum est aberratio a norma legis divinæ, graviter Deum offendens et ad severam vindictam provocans.

Peccatum understruket med rödt bläck, *aberratio ... provocans* med grönt.

I ingen af de öfriga katekeserna förekomma i definitionen af begreppet synd momenten: *förtörnar Gud* och: *förtjenar straff.*

Sw. 102. Hwarföre kallas Fadren then förste Personen? Icke therföre, som skulle han uti någon förmon, wara mer och större, eller i anseende til tiden hafwa warit förr, än the andre personerne: utan han kallas then förste för ordningen skul: ty ewig, thet är, utan begynnelse och ända, är Fadren; ewig är Sonen; ewig är then Helige Ande, doch icke tre Gudar, utan en ewig och alsmäktig Gud.

D. S. 295. Quomodo Pater est prima, Filius secunda, Spiritus S. tertia persona Trinitatis? In Trinitate nulla persona est altera prior aut posterior, nulla major aut minor. Dicitur igitur prima, secunda, tertia persona, tantum ratione ordinis et originis; non ratione temporis, gradus, aut divinitatis. *Sunt enim singulæ personæ sibi coæternæ et coæquales.*

Orden *tantum ratione... divinitatis* samt *coæternæ* och *coæquales* äro understrukna med svart bläck.

Ifrågavarande stycke finns ej i någon af de öfriga katekeserna. Endast Paulinus i sin Thes. Cat. s. 166 f. har något liknande: Hwij kallas Fadhren, then Första Personen i Guddomen? *Icke på Tidzens, eller thet Gudomeligha Wesendes, Mayestetz och herlighetz wegna.* Ty hurudana Fadhren är... (efter Symb. Athan.). Vtan Fadhren är och kallas then Förste Personen, för Ordningennes skuld: Therföre at han är Fadher, och haffwer meddeladt Sonenom sampt then Helga Anda, theras Personlighe warelse och eghenskaper, thet är, At Sonen är så wäl en sanner, ewigh... Gudh, och then Helge Ande är så wäl en sanner, ewigh etc., Gudh såsom Fadhren (bibelcitat).. Det är uppenbarligen vida sannolikare, att Sw. vid affattandet af st. 102 haft för sig Dieterich än Paulinus, af hvilken han ingenstädes röjer något beroende.

Sw. 169. Hvad är en rätt Tro? En rätt och saliggiörande Tro är icke någon blott kunskap om Gud och hans helga ord, och samtycke ther til; utan är en wiss tilförsigt och hiertans förtröstning til Gud, om syndernas förlåtelse och thet ewiga lifwet, för JEsu CHristi förskyllan skul. Rom. 8: 38, 39. Ebr. 11: 1.

D. S. 528. Quid per fidem intelligis? Non nudam tantum notitiam et assensum verbi coelestis, sed certam imprimis fiduciam, apprehendentem gratuitam peccatorum remissionem, per et propter meritum Christi redemtoris.

Orden *certam imprimis fiduciam* understrukna med svart bläck. Likaledes äro åtskilliga understrykningar i den därpå följande noten. I margen står skrifvet med Swebilii hand: *Tres actus fidej* vid de understrukna orden: *1. mentis cognitio, in-*

tellectio sive notitia. 2. assensio. 3. apprehensio sive receptio voluntatis et cordis. I svaret på frågan: Quomodo probas fidem justificantem esse fiduciam cordis? s. 530 utgöres mom. 4 af Hebr. 11: 1 och en utredning däraf. De grekiska ord, som här citeras, äro understrukna. S. 539. Vnum adhuc quærere libet: Vtrum credentes de fide, justificatione et salute sua, certi esse possint et debeant? Svaret slutar med anförande af Rom. 8: 38, hvilket är understruket. Hela den utförliga dogmatiska framställningen om rättfärdiggörelsen hos Dieterich är af Swebilius synnerligen noggrannt studerad. Därom vittna dels några marginalanteckningar, dels den stora massan af understrykningar. Under sådant förhållande är det säkerligen från D., som st. 169 närmast är hämtadt. Bland de öfriga kateketiska arbetena har visserligen Paulini Thes. Cat. i själfva definitionen af den saliggörande tron anfört momenten kunskap och samtycke. Det heter nämligen s. 229: Then salighgörande Tron är icke allenast en Historisk Kundskap, och gement Samtycke, vthi Gudz Ord: Vthan besynnerligha en Särdeles hiertans Förtröstning, som igenom Euangelij Nådelyffte och Sacramentzens retta brwk etc. Likaledes har Laurelius, Cat. Luth. medh een kort Förklarning, s. 30 f.: Tron är en wess förlåtelse etc. Hvilken tro består: 1. vthi en rett Kundskap om Gudh, hans Wilia, Werck och Welgerningar... 2. At man samtycker i sitt Hierta, Gudh wara sanferdigh i sin Ord, Löffte och Hoot... 3. Vthi en stadigh och wiss Tilförsicht til Gudh, om hans Nådhe, Barmhertigheet, och Christi Retferdigheet... Spener har en särskild fråga (420): Wie viel Stücke begreifft der Seligmachende Glaube? Svaret är: Drey: 1. Eine rechte Wissenschafft und Erkänntnuss der Dinge, die man wissen soll. 2. Den ungezweiffelten Beyfall, dadurch man ermeldete Dinge vor wahr hält. 3. Die Zuversicht und Vertrauen, dadurch ein jeder betrübter bussfertiger Sünder, Christi Wolthaten hertzlich begehret, ergreifft und ihme zueignet. Men det är uppenbarligen hvarken från Paulinus, Laurelius eller Spener, utan från Dieterich som st. 169 hos Sw. är hämtadt.

Sw. 178. Hwarföre warda icke alla menniskor salige? Ty the tro intet alla på Christum: utan förakta salighetenes

medel (f), och stå emot then Helge Andes wärkan: therföre äro the sielfwe orsaken til sit förderf. Then ther icke tror, han skal warda fördömd; och Guds wrede blifwer öfwer honom (g). (f) Matth. 23: 37. Luk. 14: 16. (g) Joh. 3: 18, 36.

D. S. 578. Quid autem causa est, quod non omnes et singuli, quibus Evangelium annunciatur, fidem inde concipiunt, credunt et salvantur? Causa nequaquam est in Deo, qui serio et ardenter vult omnes ad agnitionem veritatis pervenire 1 Timoth. 2: 4. neque in verbo Evangelii prædicato, quod in se est potentia Dei ad salutem omni credenti, Roman. 1. 6. et odor vitæ ad vitam, 2 Corinth. 2. 16. sed una et sola in hominum posita est arbitrio et vitio, qui verbum vel omnino contemnunt et non audiunt, et sic ipsimet operationi Spiritus sancti varie resistunt: id quod parabolæ de cœna magna, Luc. 14. 16. nuptiis, Matth. 22. 3., et agro, Luk. 8. 12. innuunt. Åtskilligt är här understruket dels med rödt, dels med grönt bläck. Med rödt bläck äro bl. a. understrukna orden *sed una et sola in hominum posita est arbitrio et vitio* samt *contemnunt* äfvensom *non audiunt* och *resistunt.* I den därpå följande noten är åtskilligt understruket, bl. a. ordet *Noluistis* Matth. 23: 36.

S. 580. Quæ vero causa, quod plerique homines reprobantur et damnantur? Neque hic culpa in Deo hæret, qui non vult mortem morientis, Ezech. 18 & 33. neque lætatur in perditione vivorum, Sap. 1. 12. sed una et sola in hominum posita est impœnitentia et incredulitate. Qui enim non credit, condemnatur, Matth. (sic) 16. 16. et ira Dei *manet* super ipsum, Joh. 3. 36. *Confer* v. 18. *item* Joh. 6. 55. Orden *una et sola... incredulitate* äro understrukna med rödt bläck äfvensom åtskilligt i den därpå följande noten.

I de öfriga kateketiska arbetena finns intet liknande.

Sw. 185. Hwar om skole wi bedia? Om alt thet som länder til Guds ära samt wår och wår nästas wälfärd; antingen thet tå är *andeligit* eller *lekamligit goda.* Joh. 16: 23. Se N. 181[1]. 186. Hwilket kallar tu andeligit goda? Thet som

[1] Stycket: Hwad är Bönen? där det heter: bedie Honom om andeliga och lekamliga wälgierningar.

länder til siälenes wälfärd, och ewigt lif: såsom syndernas förlåtelse, Tron, Hopp, Tålamod, then Helge Andes styrelse, och mer sådant. 187. Hwad är lekamligit goda? Thet som oss nödigt är till thetta lekamliga och timmeliga lifwet, såsom god hälsa och sundhet; kläder och föda, och annat mera slikt. 188. Huru och på hwad sätt skole wi om alt thetta bedia? Om thet andeliga skole wi bedia *utan wilkor:* (r) ty wi wete at Gud wil oss thet wisserliga gifwa, och thet är oss altid nyttigt: men om thet lekamliga skole wi *med förord* och *wilkor* bedia, (s) nemligen om thet är Gudi behageligit och oss nyttigt. (r) Luk. 18: 13. Jac̄. 4: 3. (s) Matth. 8: 2.

D. S. 607 ff. Dic porro 3[1]. Quænam a Deo in oratione petenda? Omnia, quæ Dei gloriam et nostram salutem concernunt, sive bona sint spiritualia sive corporalia. Quæ vocas dona spiritualia? Quæ ad animæ salutem et vitæ æternæ consecutionem sunt necessaria, qualia sunt: remissio peccatorum, gratia Dei, fides, justitia, renovatio, gubernatio Sp. S.[,] constantia in fide, perseverantia in adversis etc. Quæ vocas dona corporalia? Quæ ad corporis incolumitatem et vitæ hujus conservationem sunt necessaria, qualia sunt: *Bona valetudo, divitiæ, eruditio, sapientia, pulchritudo, victus, amictus* et infinita alia. Suntne bona hæc corporalia et spiritualia æque necessaria? *Non sunt:* Spiritualia enim *simpliciter et absolute* sunt ad justitiam et salutem necessaria, utpote sine quibus nemo beatus esse potest: *Corporalia* non sunt simpliciter ad salutem necessaria, quia multi sancti iisdem absque dispendio salutis caruerunt, et adhuc carere possunt. Anne et eodem utraque modo sunt petenda? *Non sunt: Spiritualia* enim a Deo petenda et exspectanda sunt *sine omni exceptione, conditione et dubitatione: Corporalia* vero petenda semper sunt *cum conditione:* ut scilicet DEUS illa nobis largiatur juxta voluntatem, si 1. ad divinam gloriam illustrandam, et 2. ad salutem nostram promovendam profutura sint.

Några understrykningar finnas ej här, men däremot har Swebilius, tydligen med afseende på samtliga dessa stycken, vid frågan *Dic porro* etc. s. 607 skrifvit i margen: *Nb*

[1] Förut har behandlats: An et cur sit orandum? och: Quis invocandus?

sequ. Bland språk, som anföras i en not s. 609, är äfven Matth. 8: 2.

Rigakat. S. 178. Was sol man von Gott bitten? Alles, was zur Ehre Gottes, und unser Leibes und Seelen Wolfart nöthig ist, und also beydes geistliche und leibliche Gaben. Darff man wol geistliche und leibliche Gaben auff einerley Weise bitten? Nein, sondern mit Unterscheid. Die geistlichen ohn, die leiblichen mit Bedingung, so fern es Gottes Wille, und uns nütz und selig ist. Matth. 26, 39.

Spen. 809. Warum sollen wir bitten? Um alles, was zu göttlicher Ehre, unserm und des Nächsten Heil dienlich ist, im Geistlichen und Leiblichen, jedoch in solcher Ordnung, dass wir zum vördersten das Geistliche, und solches, weil wir des göttlichen Willens gewiss versichert sind, ohne Bedingung, nebst demselben aber auch das Zeitliche mit Bedingung und Ausnahme göttlichen Willens bitten: welches uns die Ordnung der Bitten des Vater- unsers selbst lehrt. Matth. 6, 33. Matth. 26, 39.

Jämförelsen gör otvifvelaktigt, att det är från D. styckena 185—188 hos Sw. äro hämtade.

Sw. 192. Hwem förstås med thet ordet Fader? Ther med förstås intet allena Fadren, som är then förste personen i then Gudomeliga warelsen; utan *hela* then *Helga Trefaldighet,* Fadren, Sonen och then Helige Ande: icke personligen utan wäsenteligen. Esai 63: 16. Eph. 4: 5.

D. S. 623. Quem intelligis voce Patris? Per *patrem* hic intelligitur non sola prima persona Trinitatis, quæ ab æterno genuit Filium consubstantialem, sed tota Trinitas, Pater, Filius et Spiritus sanctus, solus, verus, unus et trinus DEUS. I en not heter det därefter: *Accipitur hoc loco essentialiter non personaliter.* Unius personæ appellatio, totius Trinitatis est confessio. Orden *Unius personæ ... confessio* äro understrukna med svart bläck.

Danzigerkat. S. 190. Wer ist dieser unser Vater? Gott der Vater, Sohn, und heiliger Geist, als welcher uns erschaffen, erlöset, und geheiliget hat, zu seinen Kindern, und uns

liebet als ein Vater seine Kinder. Es. 63. 16. Mal. 1. 6. Ps. 103. 13. Eph. 3. 14. 15. Matth. 23. 9.

Rigakat. S. 182. Was bedeutet hie das Wort Vater? Nicht allein die erste Person in der Gottheit, sondern die gantze heilige Dreyfaltigkeit, den Vater, den Sohn, Jesum Christum, und den heiligen Geist.

Paul. Thes. Cat. S. 242. På hwad set, brwkes thet ordet (Fadher) vthi Ingången? Vppå Tweggehanda set: 1. *Wesentligha,* om then Gudhomelige Trefaldigheten... 2. *Personligha,* om hwars och ens Gvdoms Person, j synderhet...

Spen. 822. Wer ist der Vater, den wir anrufen? Gott, die gantze heilige Dreifaltigkeit, indem das Wort »Vater» hier *nicht persönlich* für den Vater unseres Herrn Jesu Christi, sondern *wesentlich* für unseren Vater genommen wird. I ett sedermera följande stycke, svaret på frågan: Warum brauchen wir nun das Wort »Vater», da wir Ihn auch Gott oder Herr nennen mochten, anföres *Esai. 63.* Möjligt är, att Sw. hämtat detta citat från Spener. (Danzigerkat. har detsamma. Dieterich har s. 623 bland språk, som tala om hela Treenigheten under benämningen *fader,* Esa. 49: 15). St. 192 torde i hvarje fall hufvudsakligen vara hämtadt från D.

De till fjärde bönen hörande styckena förete i katekeserna en mängd variationer. Det torde vara svårt att här uppvisa något beroende hos Sw. af någon särskild katekes. Däremot finns i st. 210: Hwarföre säje wi: Gif oss i dag? ett hos de öfrige ej förekommande tillägg: *wi wete ock intet, om wi lefwe til morgondagen.* Samma tanke uttalas i en af Swebilius gjord marginalanteckning till motsvarande stycke hos Dieterich s. 639: *et ut admoneamur vitæ brevitatis,* hvartill han fogar tänkespråket: *hodie Rex, cras mortuus.*

Sw. 218. Huru mångahanda är frestelsen? Tweggehanda. Then ena är til ondo och förderf; then andra til godo och wälfärd. 219. Ho är som frestar menniskan til ondo? Diefwulen som kallas en frestare 1 Petr. 5: 8. 1 Thess. 3: 5. 225. Frestar Gud någon? Gud frestar ingen til ondo (1); utan til godo pröfwar han sina barns tro, hopp och tolamod, som

han giorde Abraham, tå han befalte honom offra sin enda son (m). (l) Jac. 1: 13. (m) 1 Mos. 22: 1, 2.

D. S. 645 f. Quid intelligis per tentationem in hac petitione? Non tentationem probationis ad bonum, quæ solius Dei est, et qua se sancti a Deo exemplo Davidis probari petunt, Psal. 139. 22. 23. sed tentationem deceptionis ad malum, quæ a Satana variis modis perficitur, unde & κατ' 'εξοχὴν tentator dicitur, Matth. 4. 3. I den därpå följande noten heter det: Tentatio *in genere est solicitatio hominis ad aliquid, unde qualis sit probatur. Eaque vel* probationis ad bonum, *qua Deus suorum fidem, obedientiam et patientiam explorat. Qualis fuit* tentatio Abrahami, *Gen. 22. Jobi, Job. 1.* Philippi, *Joh. 6. Vid. Deut. 8. 2 & 13. 3. Sir. 2.* De hac hoc loco nihil. *Vel est* deceptionis ad malum, *qua Satanas mille artifex variis fallaciis homines aggreditur, eosdemque ad peccandum contra Deum instigat, de qua hoc loco.*

S. 646. Annon ergo & Deus tentat ad malum? Deus neminem tentat ad malum: unusquisque vero tentatur, cum a propria concupiscentia abstrahitur et inescatur, Iac. 1. 13. 14.

Några understrykningar finnas ej här, men omedelbart under textorden till sjätte bönen öfverst på s. 645 står följande anteckning af Swebilii hand: *Disting. inter Tentationem Perditionis et Probationis.* Distinktionen mellan de tväggehanda frestelserna finns visserligen äfven i andra katekeser, Paulini, Laurelii, Rigakatekesen, Speners o. s. v., men likheten i framställning är ej så stor som mellan Sw. och D. och exemplet med Abraham saknas.

Sw. 265. Warder then onda medfödda Begärelsen och arfsynden i Dopet aldeles borttagen? Synden warder wäl genom Dopet borttagen och förlåten, så att hon intet mer oss tilräknas eller fördöma kan: men så bor hon likwäl uti oss så lenge wi lefwe, och blifwer intet utrotad förr än genom döden. Rom. 7: 17, 23.

D. S. 705 (i en dogmatisk not till stycket: Cur Baptismus lavacrum regenerationis ac renovationis Spiritus S. dicitur?).

Errant 4[1]. Pontificii, *qui 1. baptismum peccata omnia radicitus sic tollere asserunt, ut neque pœna neque culpa sive reatus supersint. Cum tollatur tantummodo reatus sive culpa damnationis, vitium autem sive depravatio naturæ etiam in renatis maneat residua, Rom. 7. 17. 24. juxta illud Augustini de nupt. & concupis. Tom. 7. c. 824.* Peccatum tollitur in baptismo, non ut non sit: sed ut in peccatum non imputetur: *In baptismo enim concupiscentia tollitur, non ut non sit, sed ut non obsit.* De icke kursiverade orden Peccatum tollitur... imputetur äro understrukna med svart bläck.

Något motsvarande stycke finns ej i de öfriga kateketiska arbetena.

* * *

Det är, såsom vi sett, ingalunda oviktiga lån, Swebilius fått från Dieterich. Bestämmandet af begreppen nästa, synd, tro, Fader (i Fader vår) samt utredningen af sådana frågor som, med hvad rätt, trots människans oförmåga efter syndafallet att hålla lagen, dess kraf dock oförändradt ställes på henne, om förhållandet mellan personerna i Treenigheten, hvarför ej alla äro utkorade till salighet, om åtskillnaden mellan bön om andligt godt och lekamligt godt, om förhållandet mellan frestelse och pröfning, i hvad mån synden borttages i dopet, ha från Dieterichs dogmatik inkommit i 1689 års katekesförklaring och genom denna i det svenska prästerskapets och kyrkofolkets medvetande. Äfven i fråga om uppställning, särskildt af första hufvudstycket och tredje artikeln, röjer sig Dieterichs inflytande.

Åtskilligt af det, som Swebilius hämtat från Dieterich, återfinnes äfven i Lindblomska katekesen. Jfr styckena 49 (Hvilken är vår nästa? dock med uteslutande af: *som wår råd och hielp behöfwa*), 219 (Hwad är en rätt tro?), 243 (Hwarföre warda icke alla menniskor saliga?), 251 (Hwarom skole wi bedja?), 252 (Hwad förstås med det andeliga goda?),

[1] De, mot hvilka han förut polemiserat, äro Calviniani, Manichæi samt Scholastici et Monachi.

253 (Hwad förstås med det lekamliga goda?), 257 (Hwad förstås med det ordet Fader? med uteslutande af: *icke personligen, utan wäsenteligen*) samt 289 (Frestar Gud någon? med uteslutande af exemplet med Abraham o. s. v.).

I vår sedan år 1878 gällande Utveckling af Luthers Lilla Katekes igenkänna vi tvänne af de nu anförda styckena: 41 (Hvilken är vår nästa? oförändradt efter Lindblom) och 202 (Frestar Gud någon?). I sistnämnda stycke kvarstå såsom ett minne af Swebilius och Dieterich orden: *Gud pröfvar väl människans tro, hopp och tålamod, men han frestar ingen.*

Otto Ahnfelt.

Om våra regala gäll[1].

(Forts. fr. föreg. årg. s. 203.)

Den föregående framställningen torde göra lättbegripligt, att man hunnit grundligt tröttna på den nya, af Karl XI 1693 införda regimen, då med Karl XII:s död envåldsmakten af-

[1] I n:o 80 af Svenska Dagbladet d. 23 mars 1901 var synlig en anmälan af Kyrkohistorisk Årsskrift för 1900. Däri var äfven förra delen af denna uppsats omnämnd. Förf. måste göra en bestämd gensaga mot samma recension, för så vidt den rör min uppsats. Herr Recensenten förklarar, att det hade varit önskvärdt, »om förf., om ock med nödig begränsning, hade studerat frågan under 1600-talets förra del, ty han hade då funnit, att från och med 1664, då den bekanta k. resolutionen på de klerikala riksdagsbesvären gafs, principen om sättet för de regala och öfriga gällens besättande var fastslagen.» Den anmärkning, som ligger i talet om bristande studier, och som Rec. ej behagar stödja på bättre skäl än det anförda, lämnar jag åt dess värde — därom ämnar jag icke tvista med Rec. Jag antar, att det är ett förbiseende, som vållat Rec:s förutsättning, att den nämnda k. resolutionen varit för mig obekant, ehuru den blifvit åberopad i uppsatsen, detta i förbigående sagdt. Jag vill icke heller vända Herr Recensentens anmärkning mot honom själf, ehuru jag icke kan förstå, hvarifrån Recensenten fått den uppfattningen, att det var 1664 den där principen blef fastslagen. Hvad 1664 stadgas, är i allt hufvudsakligt endast ett återupprepande af hvad som innehållits i prästerskapets privilegier 1647 och 1650, författningar, som jag ej kan förutsätta vara okända för den, som i likhet med Rec. företagit arkivstudier i denna fråga. Att någon ny princip icke fastslås i 1664 års resolution framgår redan däraf, att det i inledningen till k. m:ts utlåtande i denna sak 1664 heter, att k. m:t finner det »icke mera än skäligt vara, att prästerskapet *vid sina privilegier och rättigheter blifva tillbörligen handhafda.*» Vändpunkten kan sålunda ingalunda blifva förlagd till 1664, snarare till 1647 och 1650, men knappast kunna ens privilegierna betraktas såsom någon »afgjord vändpunkt». — Lika oriktigt är också Rec:s påstående, att »om också afvikningar från regeln förekomma, så har den statliga politiken dock med konsekvens byggt på denna grundsats», nämligen den ofvan omtalade fastslagna principen. Det kan ingalunda sägas vara fallet. Det är nämligen icke så, som Rec. tyckes förmena, att regeringen låtit stiftsstyrelserna ostördt behålla

skaffades och en återgång till friare författning inom statslifvets område skedde. Kyrkan längtade också att återfå sin gamla, före Karl XI:s envåldsregering af konungamakten oberoende, ställning. Det var från ett annat håll maktöfvergrepp nu kunde väntas — från *riksdagens* sida.

För att inskränka konungamaktens inflytande vid prästvalen vidtogos genast åtgärder. Bestämmelser härom inrycktes i de nya grundlagarna. Genom konungaförsäkringarna 1719 och 1720[1] utlofvades, att i fråga om kyrkoherdars tillsättande skulle man återgå till de förhållanden, som varit rådande före 1680. För detta ändamål skulle ärkebiskopen, biskopar och superintendenter jämte konsistorierna uppgifva, hvilka gäll före nämnda år varit regala, hvilka som varit beroende af patronatsrätt, och hvilka efter skedt församlingsval af konsistorierna blifvit försedda med kyrkoherdar. Därefter skulle af konungen en kommission tillsättas, bestående af några riksens råd, biskopar och »andra redlige män», som skulle

dispositionen öfver de icke-regala gällen och för egen del endast tagit i anspråk en liknande disposition öfver de regala, låt vara att man velat draga in allt flera gäll inom de regalas sfer. Det är fastmer så, att regeringen före Karl XI s egen styrelse gång på gång i själfva verket disponerar öfver icke-regala gäll utan att på något sätt teoretiskt vilja göra gällande, att de skulle vara af regal natur. Just den saken gälla prästerskapets klagomål på, snart sagdt, hvarenda riksdag alltifrån 1664 intill Karl XI:s envälde. (Se upps. s. 178 f.). Det framgår också oförtydbart af de enskilda exempel, som blifvit anförda, och som lätt kunnat mångdubblas, något som jag dock ansåg öfverflödigt, enär saken ansågs vara väl bekant för Årsskriftens läsare (jämf. s. 179 ff.). Det är först Karl XI, som tillämpar den af Rec. omnämnda taktiken »att draga in så många gäll under de kongliga regalierna som möjligt» icke blott i praktiken utan i teorien. Det är sålunda icke heller så, som Rec. menar, att »Karl XI:s personliga politik blir allenast ett fullföljande af gifna traditioner». — Jag erkänner riktigheten af Rec:s påstående, att »ett starkt betonande af regeringens politik» är ägnadt att ställa frågan i en skarp belysning, men jag kan omöjligen inse, att ett starkare betonande däraf kan behöfvas, än hvad som skett strax i början af uppsatsen, där det säges, att den ovisshet, som rådde i fråga om hvilka gäll som voro regala, »använde konungen (= regeringen) för att vinna inflytande äfven öfver gäll, som icke stodo under hans disposition. Från konungamaktens sida gjordes — före Karl XI:s envälde visserligen icke i teorien, men så mycket mer i praktiken — allt djärfvare försök i den riktningen.» Det är just det som sedan i det närmast följande ådagalägges. Härmed torde saken enligt förf:s mening vara ställd i icke blott »skarp», utan också *riktig* belysning, något som icke är mindre viktigt.

[1] Kon. förs. 1719 § 12, 1720 § 20.

öfverse de sålunda inkomna förteckningarna och fatta afgörande beslut i frågan.

Äfven i regeringsformerna af samma år utlofvades en sådan kommission, ehuru däri ej särskildt omtalas, att biskopar och konsistorier skulle på sätt, som sagts, förbereda ärendet. Efter verkställd utredning genom den utlofvade kommissionen skulle såväl »vederbörande af adeln kunna få njuta de dem tillhöriga jura patronatus och fria val med därtill hängande förmåner tillgodo» som konsistorierna och församlingarna de dem tillhörande rättigheter i enlighet med kyrkolagen.

Så skulle ändtligen den gamla frågan om de regala gällens antal afgöras. Man tycktes härvid vilja gå omsorgsfullt tillväga och grunda sitt arbete på en historisk utredning. Redan på riksdagen 1719 talades i prästeståndet om de förteckningar, som skulle uppgöras af biskopar och konsistorier. Emellertid blef af anledning, som vi längre fram skola få se, den utlofvade undersökningen mindre efterlängtad af ståndet. Det gjorde, att något förarbete från stiftsstyrelsernas sida aldrig hördes af. Någon utredning förelåg sålunda icke, ej heller vidtogos några åtgärder för att vinna sådan, när den af konungen tillsatta kommissionen skulle börja sitt arbete. Den kungl. kommissionen ansåg sig hafva allt, hvad den för utförande af sitt uppdrag behöfde, i de förut omtalade otillförlitliga specifikationerna från början af 1690-talet.

Den kungl. kommissionen tillsattes på våren 1722. Konstitutorial för kommitterade är utfärdadt den 17 april nämnda år och upptager till medlemmar i kommissionen af riksråden: grefvarne Gustaf Cronhjelm, Johan Lillienstedt och Claes Ekeblad, af biskoparne: ärkebiskopen M. Steuchius samt biskoparne Torsten Rudén, Daniel Nordlind och Herman Witte samt af »andra redlige män»: landshöfdingen baron Germund Cederhjelm, kammarrådet Arvid Hägerflycht och lagman Johan Cederbjelke. Riddarhussekreteraren Jonas Wulfvenstierna förordnades att föra protokollet och kamreraren Ludvig Norberg att gå kommissionen tillhanda med upplysningar[1]. Kommis-

[1] Den af Wallqvist: Ecklesiastika befordringsmål, s. 282, not., upptagna listan på de kommitterades namn är ofullständig, hvarför den här meddelats.

sionen skulle »med det allra första» samlas i Stockholm. Man hade sålunda brådt — tyvärr alltför brådt. Det hela blef därför ett förfuskadt hastverk. Redan konstitutorialet bär vittne om den rådande brådskan. Man hann inte ens taga reda på kamrer Norbergs förnamn. På dettas plats har i originalkonstitutorialet en lucka lämnats, som sedermera aldrig blifvit utfylld.

Men förfor regeringen vid utfärdandet af konstitutorialet skyndsamt, så rådde icke mindre brådska inom kommissionen. Redan den 28 april s. å., sålunda 11 dagar efter konstitutorialets utfärdande, undertecknades kommitterades utlåtande. På dessa få dagar hade sålunda vederbörande hunnit få kallelse till sammanträde, samlats, och fått den ingalunda lätta frågan, som under århundraden varit så omtvistad, afgjord. Men arbetet blef också därefter.

Man gjorde sig icke ens besvär att jämföra de ofta nämnda specifikationerna med de af Karl XI, med ledning af dem utskrifna, till de olika orterna afsända listorna. Förhållandet var nämligen — af hvilken anledning har jag ej funnit — att 1693 års listor icke alltid öfverensstämde med Karl XI:s anteckningar å specifikationerna. Å specifikationen för Gotlands län t. ex. saknas konungens »regal» för 5 pastorat — Hangvar, Martebo, Sjonhem, Hörsne och Heinum — hvilka sålunda synas ursprungligen af konungen afsetts att lämnas under konsistorii disposition. Men i skrifvelsen till landshöfdingen liksom också i den till konsistorium d. 16 aug. 1693 förklaras *alla* pastorat på ön för regala. Något liknande var förhållandet i Blekinge. Äfven här voro, såsom förut sagts, 1693 alla gäll upptagna som regala. Men å specifikationen finnes icke något »regal» för ett pastorat, nämligen det dåvarande Lyckeby med annexet Sturkö, det minsta pastoratet i länet. Äfven för Linköpings stift öfverensstämma icke specifikationen och listorna med hvarandra. Dessa och liknande olikheter har kommissionen förbisett. Den har endast rättat sig efter specifikationerna med konungens anteckningar, hvilka handlingar naturligtvis på intet sätt ägde officiell giltighet.

På grund häraf hafva också åtskilliga oegentligheter och

oriktigheter, som vidlådde specifikationerna, men som blifvit rättade på listorna, åter upptagits af kommissionen. Sålunda antecknade denna det nyssnämnda pastoratet Lyckeby med Sturkö, men på 1693 års lista finnes intet sådant pastorat, ehuru det var infördt å specifikationen. Förhållandet var nämligen, att detta gäll, sedan landshöfdingen utfärdat sin specifikation, men innan k. m:ts lista utskrefs, indragits, i det att Lyckeby tillagts Lösen med Augerum, och Sturkö förenats med Torhamn (Torrum). På de af kommissionen uppsatta listorna lefver sålunda Lyckeby-Sturkö åter upp, ehuru detta pastorat under 30 års tid icke funnits till. Vaxholm hade, såsom förut blifvit nämndt, glömts bort på specifikationen från orten, men var däremot upptaget såsom regalt på Karl XI:s lista 1693. Det oaktadt vet kommissionen 1722 ej af något pastorat Vaxholm. — Sådana förbiseenden hade ju lätt kunnat undvikas, om kommitterade blott gjort sig besvär att kasta en blick på de utskrifna listorna. Detta förhållande är just icke ägnadt att tillvinna kommissionens arbete mycket förtroende.

Hvad uträttade nu den kungl. kommissionen? Med stöd af de nämnda specifikationerna indelade man gällen i 4 klasser, antecknade under 4 olika nummer. N:o 1 upptog sådana gäll, som 1693 från de olika länen angifvits såsom »tillförene hållna för regala». Under n:o 2 antecknades de, som såväl före detta år behandlats såsom icke-regala, som ock af Karl XI lämnats såsom sådana. Under de båda återstående nummren uppfördes gäll, som förut ansetts oberoende af konungen, men af Karl XI genom hans anteckning förklarats som regala. Af dessa upptog n:o 3 särskildt de pastorat, inom hvilka funnos »kungsgårdar, öfverstesäten eller några k. m:t och kronan hemfallna gods, hvilkas ägare haft därsammastädes jus patronatus». Alla öfriga af k. m:t såsom regala förklarade gäll, hvilka förut ej varit såsom sådana ansedda, upptogos under n:o 4.

I afseende på n:o 3 refererade kommissionen till Karl XI:s skrifvelse till landshöfding Stålarm 1687, ehuru denna närmast gällde endast tillämpningen i ett enskildt fall af det 1684 utfärdade allmänna påbudet angående de i följd af re-

duktionen regal — vordna pastoraten. Om detta allmänna påbud tyckas kommitterade icke ägt kännedom. Kommitterade hade sålunda för afsikt att här upptaga äfven de pastorat, i hvilka öfversteboställen voro belägna, hvarom 1684 års förordning intet innehållit, men som däremot omnämnts i den kungl. skrifvelsen till Stålarm. Men som öfversteboställena ej voro särskildt anmärkta på de specifikationer, af hvilka kommitterade begagnade sig, så blef, hvilket äfven framgår af senare från åtskilliga landshöfdingar ingångna skrifvelser, en stor del pastorat med öfversteboställen af kommitterade bortglömda. För att nämna ett exempel var så förhållandet med Lerbo socken i Södermanland, inom hvilken ett öfverstesäte, Dageholm, var beläget.

Nu förklarar kommissionen, att de under n:o 3 upptagna pastoraten väl ej ägt regal natur före 1680, men enär sådana pastorat, som under detta nummer återfunnos, genom Karl XI:s bref till Stålarm 1687 blifvit förklarade regala, kunde kommissionen ej veta, »huru sådant hos riksens ständer kan ansedt blifva». En rätt egendomlig förklaring, då ständerna beslutat, att man skulle återgå till förhållandena, sådana de varit före 1680. Kommissionen hade därför upptagit dessa gäll under ett särskildt nummer och föreslog, att de af k. m:t skulle lämnas in statu quo — alltså betraktas som regala — till dess riksens ständer vid nästkommande riksdag finge tillfälle att yttra sig häröfver. De gäll däremot, som funnos under n:o 4, borde, då Karl XI aldrig »förklarat orsaken till dess gjorda ändring, [än] mindre kommissionen därtill någon fullkomlig anledning finna kunnat», i enlighet med riksdagens beslut och R. F:s bestämmelse ej vidare behandlas som regala. Pastoraten sub n:o 1 borde naturligtvis fortfarande förblifva regala och de sub n:o 2 lämnas till biskopens och konsistorii eller vederbörande patronus' disposition.

För öfrigt må tilläggas, att kommissionen föreslog, att från vederbörande landshöfdingar och konsistorier underrättelse skulle inhämtas, huruvida några af de pastorat, som upptagits såsom regala, blifvit såsom sådana förklarade efter 1680, men före 1693, då de såsom regala angifvits af landshöfdingarne å de olika orterna. Meningen var naturligtvis, att de gäll,

med hvilka detta möjligen kunde vara förhållandet, skulle återfå den karaktär, som de haft före 1680.

Hvad kommitterade föreslagit godkändes i allo af k. m:t. Landshöfdingar och konsistorier fingo sig meddelade de olika listorna för deras respektive län och stift. Och från dem infordrades de upplysningar, kommissionen önskat[1].

Såsom af denna redogörelse framgår, hade kommitterade icke synnerligen grundligt utfört sitt uppdrag. Icke en enda upplysning hade man inhämtat från respektive orter, där sådana kunnat erhållas, utan hela arbetet var byggdt på de, såsom förut har visats, i många afseenden otillförlitliga förteckningar, som förelågo sedan 1693. Först sedan kommissionen afslutat sitt arbete, satte man sig i förbindelse med myndigheterna å orterna. Kommissionen säger till sitt urskuldande i sitt betänkande, att den väl sökt att få någon säker underrättelse, hvilka gäll före 1680 varit regala, men ej kunnat vinna några upplysningar, utöfver hvad specifikationerna från Karl XI:s tid innehöllo.

Emellertid hade man hunnit så långt, att en del gäll blifvit af kommissionen förklarade regala, en del oberoende af konungen vid prästtillsättningar. Men man hade därjämte en tredje klass af gäll, nämligen de, som *till nästa riksdag* lämnats in statu quo såsom regala. Vid först infallande riksdag skulle deras öde afgöras, men — något afgörande träffades hvarken då eller sedermera.

Riksdag sammanträdde 1723. Saken kom väl före. Det öfverlämnades nämligen till den s. k. justitiedeputationen att yttra sig i frågan om de regala gällen. Af deputationen kunde man naturligtvis icke fordra något grundligare arbete än af en särskildt för ändamålet tillsatt kommission. Grundligare blef det icke heller. Deputationen var nämligen fullt belåten med kommissionens åtgöranden. Hon erkänner väl i början af det betänkande, hvari hon yttrade sig i frågan, att »det synes väl, som skulle någon vidare upplysning till dessa gällens rätta urskiljande kunna tarfvas, innan däruti slut och ändskap göres». Men så förklaras det helt kategoriskt, att man

[1] För ofvanstående framställning har anlitats kommissionens akter i R. A.

ej kunde finna några andra i frågan upplysande akter och dokumenter, vare sig i Stockholm eller i landsorterna, än de specifikationer och annotationer, som 1692 och 1693 inkommit från skilda håll, dessa dokumenter, af hvilka kommissionen året förut redan begagnat sig. Man måste därför »i brist af vidare anledning» stanna vid kommissionens åtgöranden. Och i följd däraf voro de under n:o 1 och 2 antecknade pastoraten otvifvelaktigt de förra regala, de senare konsistoriella, enär de så »oemotsägligen» varit före 1680. Hvad beträffar de gäll, hvarom här egentligen var fråga, nämligen de på listan n:o 3 upptagna, heter det, att det syntes »hafva grund och skäl med sig», att de finge förblifva regala. Justitiedeputationen gör också försök till en bevisföring för detta sitt påstående. Därvid är det dock ej fråga om presterandet af några historiska skäl; det hade erfordrat större arbete, än man rättvisligen kunde hafva kräft af ett under riksdagens brådska arbetande utskott. Justitiedeputationens »grund och skäl» består däri, att »uti alla dessa gäll finnas vara städer, slott och ansenliga kungsgårdar belägna, så att kronan där, såsom största jordägande, patroni rätt icke oskäligen tillagd är, så mycket mera som konsistorierna dessutom många och ansenliga pastorater hafva att disponera, när dem frihet lämnas att styra om alla de kyrkor och församlingar, som under n:o 2 och 4 uti listorna uppräknas». De anförda skälen torde kräfva en liten kritik. Det är två skäl justitiedeputationen anför, dels att kronan är största jordägaren, dels att härigenom ett lämpligt förhållande mellan regala och konsistoriella gäll vinnes. Hvad det första skälet angår, så har det dock aldrig ingått i svensk lagstiftning, att största jordägaren i en socken utan vidare därstädes skulle äga jus patronatus. Det var visserligen något, som adeln eftersträfvat, att den såsom stånd, väl just på grund af att vara störste jordägaren, skulle äga tillsätta präst i församlingen, en rätt som dock, om också i sväfvande ordalag medgifven i adelns privilegier 1612, aldrig erkänts vare sig af kyrkostyrelse eller regering[1]. Detta skäl

[1] K. A. Appelberg: Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland, s. 192.

synes sålunda alldeles falla. Hvad det andra beträffar, har deputationen, för att bestyrka detsamma, till sitt utlåtande bifogat en förteckning på antalet af de gäll, som i de olika länen komme att blifva dels regala och dels »konsistoriella». Af denna förteckning framgår, att summan af regala församlingar och kapell i det dåvarande Sverige och Finland (Viborgs län ej medräknadt, för hvilket ingen uppgift därom i förteckningen lämnas) blefve 1,124, mot hvilka svarade 1,486 »konsistoriella». Det kan väl sättas i fråga, huruvida denna proportion mellan regala och konsistoriella gäll är den rätta, i ett land, där den evangeliska kyrkan allt ifrån sin första tillkomst varit van att äga självstyrelse. Detta måste så mycket mera sättas i fråga, om man tager i betraktande, dels att de regala gällen i allmänhet voro de stora, som sålunda också ställde de största kraf på innehafvaren, dels att bland dessa s. k. konsistoriella gäll voro också alla patronella upptagna, något som deputationen ej alls finner skäligt att låtsa om, men som visserligen tarfvar beaktande, om man ser saken från den synpunkt, från hvilken deputationen vill hafva den betraktad. Men här utlåter sig ett utskott från en af den första frihetstidens riksdagar, hvilka, som bekant, ej voro så vänligt stämda mot de kyrkliga myndigheterna. Det var på samma 1723 års riksdag man var betänkt på att få biskoparne »under någon skarp inspektion» samt att i den projekterade ecklesiastika deputationen finna en myndighet, som skulle hafva uppsikt öfver biskoparne, konsistorierna och prästerskapet i gemen, »hvad deras ämbeten samt lära och lefverne anginge» [1].

Liksom denna fråga under hela den föregående tiden behandlats med en ödesdiger brådska, så synes detta äfven nu hafva varit förhållandet. Visserligen uppdrogs enligt justitiedeputationens protokoll redan den 1 mars åt vissa deputerade, tvenne af adeln, en af prästeståndet, biskop Nordlind, likaledes en af hvartdera af de öfriga stånden, denna »materias utarbetande», och visserligen inkommo desse redan d. 23 april med sitt af hofrättsrådet Silfversköld utarbetade förslag till betänkande,

[1] Hj. Nordin: De ecklesiastika deputationerna, ss. 92, 94.

men ännu den 12 okt., då justitiedeputationen afslutat sitt arbete, var betänkandet icke aflämnadt till riksdagen, som afslutades den 17 i samma månad. Först d. 16 afgick det till ridderskapet och adeln, som också samma dag fattade sitt beslut med bifall till deputationens förslag[1]. Däremot behandlades förslaget — af hvilken orsak lämnas därhän — icke af något af de ofrälse stånden. Ärendet blef sålunda aldrig af riksdagen afgjordt. Följden blef, såsom anteckning på justitiedeputationens betänkande ger vid handen, att ärendet ej kunde expedieras, då endast *ett* stånd uttalat sig angående detsamma, »förblifvandes de under n:o 3 uppförda som regala in statu quo, hvaruti de af den förordnade kommissionen varit satta»[2].

Att det arbete, som grundats på de otillförlitliga »specifikationerna», och som den inom 1722 års kommission rådande brådskan ingalunda bidrog att förbättra, icke kunde blifva tillfredsställande, ligger för öppen dag. För att ytterligare belysa detta, skola vi kritiskt skärskåda, huru förhållandet blef i ett enskildt stift. Af flere anledningar väljer jag då Visby stift. Jag har nämligen haft tillfälle att genomgå Visby konsistorii protokoll och akter för den föregående tiden, hvilka lämna åtskilliga upplysningar angående de pastorat, som nu blefvo gjorda till regala. Dessutom är en kritik lättast genomförd i detta vårt minsta stift, som sålunda också är mest öfverskådligt. Men härtill kommer ännu en sak, nämligen den, att hvad som för detta stift lagstiftats i denna fråga är i hög grad betecknande för den ovederhäftighet, hvarmed hela denna fråga behandlades.

I Visby stift finnas ännu — såsom det af 1722 års kommission dekreterats — 4 regala pastorat, nämligen Visby stad, Lärbro, Roma och Atlingbo, ehuru den regala karaktären, hvad Visby stad beträffar, nu ej kommer till synes, enär detta pastorat, som bekant, utgör biskopsprebende[3]. Då frågan om hvilka de regala pastoraten i riket voro, förelåg till besvarande inom prästeståndet vid 1660 års riksdag, kände man endast

[1] R. o. A:s prot. d. d.

[2] Jämf. härom just. dep:s prot. o. akter 1723. R. A.

[3] Åfv. lektorspreb. Endre uppgifves flerstädes vara regalt. Någon anledn. därtill har jag ej kunnat finna.

ett regalt gäll, nämligen Visby. Ännu 1686, då biskop Gezelius uppsatte en lista på de regala gällen, var på Gotland endast Visby upptaget såsom sådant. Hade man sålunda stricte hållit sig till riksdagens föreskrift att återgå till förhållandena, sådana de varit före 1680, hade — åtminstone enligt den af prästerskapet i allmänhet omfattade åsikten — nämnda stad och endast denna bort inregistreras såsom regalt pastorat. Otvifvelaktigt var denna prästerskapets åsikt också den historiskt sedt riktiga. Men hur har då de tre andra kunnat komma att betraktas såsom regala? Jag är skyldig att lämna bevis för mitt nyss gjorda påstående och vill på samma gång söka svar på denna fråga. Vi måste därvid sysselsätta oss med hvart och ett af de tre nämnda pastoraten särskildt och taga dem i nämnd ordning. Först alltså Lärbro.

Johannes Brodinus, den förste svenske superintendenten på Gotland, begärde hos k. m:t, att han på grund af sin försvagade hälsa skulle få utbyta Visby stad, som af gammalt varit förenad med superintendenturen, mot Lärbro såsom prebende. Denna begäran villfors af Karl XI:s förmyndareregering genom bref af d. 11 maj 1665. Här disponerar sålunda k. m:t öfver gället. Men naturligtvis ligger däri icke något det ringaste bevis för, att gället verkligen varit regalt, liksom säkerligen icke heller Brodinus så betraktat saken, ehuru han med sin begäran helt naturligt hänvände sig till regeringen. Utan tvifvel betraktar han ställningen nu på samma sätt som enligt en äldre skrifvelse vid ett föregående liknande tillfälle. Hans företrädare hade redan förut haft ett prebende på landet, nämligen Wall, hvilket äfven Brodinus under sin första ämbetstid behöll. Men i skrifvelse till k. m:t d. 8 april 1658 anhåller han att få »kvittera» Wall och i stället tillträda När, emedan pastor i det senare gället brukade få mottaga en bestämd tionde, »därmed han intet kan så blifva besviken, som det eljes sker, när man själf hvarken vill eller kan med bonden på åkern räkenskap hålla». Han tillägger därvid, att »ofvanbemälta När hafver fuller intet varit något regal gäll. Dock efter detta mig själf angår, vill jag härutinnan intet göra utan min nådiga höga öfverhets gunstiga orlof» [1].

[1] Bl. konsistorii skrifvelser i R. A.

Det synes dock icke otroligt, att man sedermera, just på grund af det kungl. brefvet för Brodinus på Lärbro, underderstundom velat betrakta detta gäll såsom regalt. Det behandlades dock fortfarande såsom icke-regalt. Under den danska invasionen på ön under senare delen af 1670-talet, då danskarne äfven sutto vid styret i konsistoriet, skulle pastoratet tillsättas, sedan Brodinus blifvit bortförd i fångenskap till Köpenhamn och efterträdaren aflidit. Det heter då i konsistorii protokoll d. 10 apr. 1678, att gällets återbesättande skulle ske i enlighet med kyrkoordningen, »om endskiöndt det kunne vere it regal kald».

Då ön sedermera efter freden återkommit under svenskt välde hade Isak Printz, den nye superintendenten Spegel ovetande, genom »protervus et importunus ambitus», säger nämnde hans förman, förskaffat sig kungl. fullmakt på Lärbro, ehuru därstädes en pastor redan fanns från den danska tiden. Lika litet som den kungl. skrifvelsen för Brodinus 1665 är den af Printz erhållna fullmakten något bevis för att gället varit regalt. Bekant är nämligen, att kungl. fullmakter gång på gång begärdes och erhöllos äfven till konsistoriella pastorat. Bevis därför hafva vi t. ex. i en annan kungl. fullmakt, nämligen för Staffan Vikegren, utfärdad samma dag, d. 25 nov. 1679, och i liknande ordalag som den Printz erhöll. I ingendera af dessa fullmakter finnes någon antydning om, att ifrågavarande gäll skulle vara af regal natur.

Emellertid antecknade landshöfdingen i specifikationen 1693 Lärbro såsom regalt. Anledningen därtill kan icke vara någon annan än den sagda, att konungen, icke blott när Brodinus erhöll gället till prebende, utan ock då Printz fick kungl. fullmakt, faktiskt disponerat öfver detsamma. En superintendenten Stjernmans skrifvelse till k. m:t från en så sen tid som 1689 förnekar dock uttryckligen pastoratets regala natur. När denne 1686 tillträdde sitt ämbete som superintendent på ön, utbytte han När, som såsom förut sagts innehafts af hans företrädare, mot prebendepastoratet Lärbro, som under den närmast föregående tiden varit skildt från superintendenturen. Emellertid började en prästman Andreas Schonfeldt, som tjänstgjort i församlingen såsom v. pastor, intrigera emot sin för-

man. Han sökte genom en osannfärdig berättelse 1689 förskaffa sig konungens fullmakt på gället. Under förhoppning att därigenom lättare vinna sin afsikt föregaf han, att Lärbro aldrig förut varit superintendentens prebende, samt att det vore regalt. Stjernman lämnades tillfälle att inkomma med förklaring på sin vedersakares skrifvelse. Han uppger därvid bestämdt, att Lärbro aldrig varit regalt, och påvisar på samma gång det osannfärdiga i Schonfeldts påstående, att det icke förr skulle hafva varit förenadt med superintendenturen. Det oriktiga däri är oss af det föregående redan bekant. Stjernmans under ämbetsansvar meddelade uppgift bör dock gälla mer än en intrigant lycksökares ovederhäftiga påstående[1]. Men emedan Lärbro upptogs, såsom sagdt, af landshöfdingen 1693 såsom regalt, fick det också vid den slutliga regleringen under början af 1720-talet behålla denna karaktär.

Hvad Roma beträffar, hafva vi alldeles otvetydiga bevis för, att det alltid varit betraktadt och behandladt såsom konsistoriellt gäll. År 1680 blef Roma ledigt efter dess aflidne kyrkoherde Botvid Vickman. En studerande Jakob Ringhem skyndade sig nu, under förebärande af att han under den danska invasionen blifvit förföljd, att förskaffa sig kungligt »remissorial» till konsistorium. Konsistorium anbefalldes d. 6 dec. s. å.[2] att, »såvida I det görligt befinnen», befordra honom till det nämnda pastoratet. Vi hafva förut sett, att dessa kungliga remissorial voro mycket vanliga. Sällan kunde ett pastorat tillsättas af konsistorium, utan att någon lät höra af sig, som kunde uppvisa ett sådant. Men konsistorium ansåg sig icke alltid behöfva rätta sig efter de kungliga rekommendationerna, allra minst när de voro affattade i de sväfvande ordalag, som denna gång var förhållandet. Så ej heller i nu ifrågavarande fall. Församlingen förklarade i en skrifvelse till konsistorium d. 16 jan. 1681, att hon icke kunde emottaga

[1] Det var icke sällsynt, att lycksökare för att betrygga framgången af sina bemödanden hos k. m:t föregåfvo, att af dem sökta gäll voro regala. Se t. ex. förut omnämnd skrifvelse fr. biskop Gezelius t. Åbo akademis kansler. R. A. — Till ofvanstående jämf. Visby konsistorii skrifvelse t. k. m:t, R. A. samt handl. i Visby konsistorii ark.

[2] Bland Visby konsistorii handl.

Ringhem såsom sin kyrkoherde, och konsistorium beslöt därför att hit befordra en annan prästman, David Herlitz, som under den danska invasionen kommit från Köpenhamn och blifvit befordrad till Lärbro, men i följd af förut omnämnda kungl. fullmakt för Printz måst lämna denna beställning.

Emellertid rådde därvid en viss tvekan. Herlitz hade nämligen, såsom nyss sagts, inkommit under krigstiden, hvarförutom han ej studerat vid svensk akademi, hvilket erfordrades af dem, som skulle vinna befordran på ön. Konsistorium hade helt nyligen, i kungl. skrifvelse d. 27 nov. 1680, därom ånyo erinrats. Spegel ingick därför med förbön för honom till k. m:t, och konsistorium ansåg bäst, att han i sådant tvifvelaktigt fall själf sökte konungens konfirmation. Tydligt är sålunda, att det är församling och konsistorium, som disponera öfver gället, och det var endast med anledning af de säregna förhållandena, som en kunglig *konfirmation* kräfdes. Denna beviljades också.

Herlitz fick dock icke länge njuta af sin befordran. 1682 erhöll han den kungl. konfirmationen, och i början af följande år afled han. Nytt prästval skulle anställas. Härvid visar sig detsamma, att det är församling och konsistorium, som äro bestämmande. Ståthållaren Cedercrantz, som innehade Roma kungsgård, jämte den öfriga församlingen begärde hos konsistorium först stadskaplanen i Visby, Nils Stenman. Men då staden icke gärna ville förlora honom och han därför själf tvekade, begärde församlingen på konsistorii »presentation» en tid därefter Per Lyth, hvilken också af stiftsstyrelsen »konstituerades pastor i bemälta församlingar» (Roma och Björke). I Lyths fullmakt, utfärdad d. 24 jan. 1684 af konsistorium och ställd till de bägge församlingarna, säges det, att den af konsistorium presenterade prästmannen af församlingarna blifvit med stort begär antagen. Enär han sålunda »sig utaf en kristlig och rättmätig kallelse hugna kan, fördenskull vi ock nu utaf den fullmakt, som k. m:t oss allernådigst förlänt hafver, med detta vårt inställebref förordna och stadfästa bemälte vördige och vällärde Hr Peder Lyth till eder rätte kyrkoherde och själasörjare».

Icke heller församlingen själf känner annat, än att gället

är oberoende af konungen. Därom vittnar den skrifvelse af d. 16 jan. 1681, hvari hon afsäger sig den af k. m:t rekommenderade Ringhem, emedan han synes »att icke vara sufficient och fullvuxen nog att förestå slikt ett högt ämbete, mycket mindre meriterad till något af de bästa pastoraterna på landet», men också enär han »okallad lupit» efter gället och därvid gått sin biskop och andliga förman »alldeles och obetänkt förbi emot det fjärde budordet, kungl. stadgar och förordningar». Församlingen säger också uttryckligen, att det är superintendenten, som »å kall och ämbetes vägnar» har att draga försorg om, att hon blir försedd med en skicklig, lärd och trogen själasörjare. Här lika litet som i samma församlings skrifvelse till konsistorium d. 1 maj 1682, däri hon kallar den förut nämnde Herlitz, nämnes om någon konungens rätt vid gällets tillsättande[1].

Sålunda ännu flere år efter 1680 finnes ingenstädes någon antydan ens om, att Roma skulle vara regalt. Lika litet behandlades det såsom sådant under den följande tiden. Något tillfälle därtill gafs föröfrigt icke, enär Lyth först 1719 genom döden afgick. Det oaktadt antecknades pastoratet 1693 helt omotiveradt af landshöfdingen såsom »tillförene» som regalt hållet. Hvad som härtill gifvit anledning, kan naturligtvis icke vara annat än k. m:ts skrifvelser d. 28 maj 1684 till biskoparne och d. 7 aug. s. å. till landshöfdingarne, enär i Roma församling en kungsgård var belägen, hvilket dock ingalunda borde hafva föranledt Roma församlings inregistrerande som regalt gäll, enär landshöfdingens anteckning härom var afsedd att gälla endast af ålder såsom regala behandlade pastorat. Men märkas bör ock, att i nämnda skrifvelser endast talas om *reducerade* kungs- och ladugårdar. Roma kungsgård undergick dock icke, för så vidt jag af ännu i kammararkivet befintliga handlingar kunnat finna, någon reduktion. Någon patronatsrätt hade aldrig heller, såsom vi sett, utöfvats i församlingen.

Ännu återstår ett af de gotländska regala pastoraten, det mest eklatanta bevis i stiftet för den nonchalance, med hvil-

[1] Församlingens skrifvelser bl. acta consist. Visb. Tom II, s. 37 o. 439. Jämf. ock Visby konsistorii prot. d. 19 jan. 1681, 22 febr. 1682, 17 jan., 4 okt. 1683, 9 jan. 1684.

ken hela denna fråga 1722 behandlades. Redan den omständigheten, att Atlingbo — hvarom här är fråga — är ett af de minsta pastoraten på ön, måste väcka förundran, att det blifvit regalt. Såsom bevis för att detta pastorat aldrig heller af gammalt stått under konungen, kunna vi visserligen icke åberopa några af stiftsstyrelsen under den närmast föregående tiden verkställda utnämningar, men det af den anledningen, att sedan ön blef svensk provins, hade gället, innan *alla* Gotlands församlingar af Karl XI förklarades regala, endast vid ett tillfälle varit vakant, nämligen under den danska invasionen. Huru tillsättningen då skedde, framgår icke af befintliga handlingar. Den då utnämnde var Nicolaus Kræklingius. Visserligen erhöll han, liksom öfriga af danskarne befordrade prästmän, sedermera, då provinsen åter kommit under Sverige, kungl. konfirmation, men detta icke emedan gället var regalt, utan emedan han, som sagdt, under den danska styrelsen blifvit insatt till kyrkoherde.

Det bästa bevis för detta pastorats konsistoriella natur är, att det icke ens på specifikationen 1693 upptogs såsom regalt. Men hur kunde det då 1722 antecknas bland de gäll, som 1693 angifvits såsom redan förut regala? Den nyssnämnda specifikationen för Gotland upptog hvarje pastorat under dess särskilda nummer. Endast Visby — af hvad anledning vet jag ej — saknar sådant. Detta gjorde, att 1722 års kommission, som endast gick efter dessa specifikationer, trodde, att närmast föregående med nummer försedda pastorat — det var just Atlingbo — hörde ihop med Visby stad, utgörande tillsammans med denna *ett* gäll. Nu hade på 1693 års förteckning såsom regala angifvits Lärbro, Roma och Visby. Det gjorde, att kommissionens lista på regala gäll, som redan 1693 hållits som sådana, fick följande utseende:

1. { Lärbro
Helgvi

2. { Roma
Björke

3. { Visby stad och socken med
Atlingbo.

Kommitterade hade dock tydligen känt sig ovissa, huru det kunde förhålla sig med Atlingbo, om det verkligen hörde till Visby stad. Det framgår däraf, att på konceptlistan har man, såsom det olika bläcket anger, först sedermera vid kollationeringen skrifvit till Atlingbo. I stället för att förvissa sig om, huru förhållandet kunde vara med detta pastorat, skref man sålunda till det på måfå. Så hade Atlingbo i en hast af 1722 års kommitté gjorts till regalt, något som det allt sedan fått förblifva. Kommitterades anslag mot Atlingbo såsom själfständigt pastorat gick dock om intet.

Vi ha sett, huru den kungl. kommissionen 1722 gick vida öfver hvad ständerna föreskrifvit i regeringsformerna och konungaförsäkringarna 1719 och 1720, i det den ifrågasatte att ställa en hel del gäll under konungens disposition, hvilka först efter enväldets införande af Karl XI blifvit gjorda regala. Vi ha också sett, huru justitiedeputationen vid 1723 års riksdag tillstyrkte ständerna att på detta sätt öka konungens inflytande öfver kyrkan, och vi ha hört, hvilka svaga och lätt vederlagda skäl deputationen hade att prestera för detta sitt tillstyrkande. Af den föregående framställningen har tillika framgått, huru prästerskapet, särskildt de ledande inom ståndet, gång på gång beklagat sig öfver, när konungen emot lag tog sig större makt i hithörande frågor, än han ägde. Man kan då ha skäl att fråga, om icke från prästerskapets sida något försök gjordes att afvärja det ingrepp i den kyrkliga friheten, som hotade. Där sutto ju flere biskopar såsom medlemmar i 1722 års kommission, och i justitiedeputationen följande år funnos naturligtvis en hel del representanter äfven för det andliga ståndet. Och äfven riksdagsprästerskapet i gemen hade alltid visat sig angeläget om att tillvarataga sitt stånds intressen. Men allt detta oaktadt sutto prästerna i denna fråga tysta och stilla, och ingen enda röst höjdes till försvar för kyrkans frihet. I synnerhet skulle man kunnat vänta, att under dessa ståndsintressenas tider äfven det intresse, prästerskapet i denna sak ägde, hade bevakats.

Det förhållandet, att så ej skedde, måste väcka förundran. Det kräfver förklaring — en förklaring, som ej heller

är så svår att finna. Den ligger just i de vid denna tid pågående ståndsstriderna. Den saken måste emellertid närmare utredas.

Ridderskapet och adeln hade vid riksdagen 1719 uppsatt förslag till nya privilegier utan att delgifva dem de andra stånden och inlämnat dem till regeringen. Adeln lyckades också att tillvinna dem, medständerna ohörda, rådets bifall och drottningens stadfästelse[1]. Stora förmåner tillerkändes härigenom de adlige på de ofrälse ståndens bekostnad. Bland annat kommo de i åtnjutande af, hvad de länge eftersträfvat, och hvad 1612 års privilegier redan, ehuru i mera sväfvande ordalag, utlofvat, en allmän patronatsrätt för adeln såsom stånd.

Hade de ofrälse förut icke kunnat enas för att omintetgöra det första ståndets försök att vinna ökade privilegier, fingo de nu ögonen öppnade för den fara, som var å färde. De stå därför, prästestånd, borgare och bönder, vid följande 1720 års riksdag eniga gent emot adeln. Gemensamma öfverläggningar dem emellan föras i privilegiefrågan. De protesterade mot dessa privilegier och begärde, att om adeln hos den nye konungen sökte bekräftelse på dem, sådant ej måtte meddelas, förrän de öfriga stånden blifvit hörda. Till något slut i saken fördes visserligen icke frågan vid denna riksdag, utan de ofrälse beslöto, när ständerna voro nära att skiljas, att till nästa riksdag uppskjuta frågan[2]. 1723 togs sålunda saken åter upp och då med ett för de ofrälse stånden lyckligare resultat. Särskildt blef genom de nya adelsprivilegierna af d. 16 okt. 1723 patronatsrätten icke obetydligt inskränkt.

Patronatsrätten hade af gammalt utgjort ett tvistefrö mellan adeln och prästerskapet. Ursprungligen hade denna rätt tillhört endast ett mycket begränsadt antal adelsgårdar, hvilkas innehafvare hade byggt eller rikt doterat församlingskyrkan, och hade endast utgjort en presentationsrätt. Emellertid allt efter som adelns makt i allmänhet ökas, stiga också ståndets anspråk i detta afseende. Hvad som förut varit bundet

---

[1] C. G. Malmström: Sveriges politiska historia fr. konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, 2:dra uppl. I, s. 125 ff.

[2] Malmström, anf. anb. I, s. 259 f.

vid ett fåtal adelsgårdar, ville adeln såsom stånd hafva sig tillförsäkradt, och den gamla presentationsrätten blef i själfva verket en tillsättningsrätt. Detta anspråk hörde länge till de fromma önskningarna, men vid Gustaf Adolfs tronbestigning såg adeln målet för sina sträfvanden i detta afseende uppnås. Genom adelsprivilegierna 1612 stadgas nämligen, att »ridderskapet och adeln skola ock hafva jus patronatus uti de prästgäll och socknar, *de boendes äro,* till att *välja* där kyrkoherde». Deras rätt var väl uttryckt i ganska obestämda termer, men utan tvifvel kunde ståndet göra gällande, att häri låg medgifvande för en hvar adelsman att utöfva jus patronatus i betydelse af valrätt i sin församling.

Hvad Gustaf Adolf här tillförsäkrar adeln, rimmar sig dock icke rätt med hvad han i sin försäkran af föregående år inrymt. Här hade han nämligen på ständernas begäran utlofvat, att biskoparnes »tillbörliga lagliga makt och myndighet till att ordinera präster och dem med församlingarnas samtycke till gällen sätta» skulle dem efterlåtas, hvarvid i en parentes tillägges »salvo jure patronatus». Här är patronatsrätten tydligen tänkt icke såsom en allmän ståndsrättighet, utan såsom den af ålder varit, såsom en åt vissa adelsmän medgifven, med förpliktelser förenad rätt. Den bristande öfverensstämmelsen mellan dessa båda stadganden blef sedermera under hela århundradet anledning till oupphörliga tvister mellan adeln, som helt naturligt åberopade sina privilegier, och prästerskapet, som lika naturligt stödde sig på Gustaf Adolfs försäkran samt sedermera på prästerskapets privilegier af 1647, 1650 och 1675, däri stiftsstyrelserna tillförsäkras rättighet att med »församlingens frivilliga val, konsens och goda nöja» utdela gäll »efter lärdom, ålder och förtjänst samt gåfvor och dygdeleſverne».

Så godt som vid hvarje riksdag var frågan om patronatsrätten före i form af besvär antingen från adelns eller från prästerskapets eller ock från båda ståndens sida. Regeringen var dock icke villig att ge sig närmare in på frågan och afgöra vidden af den adliga patronatsrätten, utan åtnöjde sig med hänvisningar dels till det föreslagna generalkonsistoriet, dels till den väntade nya kyrkoordningen eller ock med löf-

ten att »vara betänkt på bekväma medel, hvarigenom såväl ridderskapet och adelns, såsom församlingens förnämliga ledamöters, rätt på den ena sidan som ock det andliga ståndets och hela församlingens rätt på den andra sidan må oturberad blifva». För öfrigt sparades ej på välvilliga förmaningar åt båda hållen; adeln erinrades att icke »i någor måtto falla bisperne i deras auktoritet och myndighet» och biskoparne att icke »gifva adeln och församlingarna någon orsak sig öfver deras otidiga procedurer att besvära».

I viss mån frångick regeringen denna försiktighetspolitik i res. på adelns besvär d. 20 dec. 1643 och 1 sept. 1664, särskildt i den senare, där det synes, som om regeringen haft för afsikt att förklara adelsprivilegierna och på samma gång icke obetydligt inskränka den därpå grundade patronatsrätten. Däri heter det nämligen, att adeln skall njuta sin patronatsrätt, »så vida privilegierna sådant förmå». Därvid tillägges dock, att församlingens rätt äfven skall iakttagas, »behållandes nämligen de jus præsentandi, som jus patronatus hafva, och församlingarna sedan eligendi och vocandi, därhos oförminskad biskoparnes rättighet till att examinera och konfirmera» [1].

Ställningen kunde nu väl tyckas hafva blifvit klarare, men i själfva verket blef den mer invecklad. Visserligen förtydligas patronatsrättens innebörd — den är som den ursprungligen varit endast en presentationsrätt. Men, såsom vi strax skola få se, kunde denna teori aldrig i praktiken upprätthållas. Däremot innehåller resolutionen icke något afgörande i den fråga, som mest påkallade förklaring, nämligen hvilka patronatsrätten tillkom, några särskilda adelsmän eller ståndet i gemen. Det talas om dem, »som jus patronatus hafva», liksom om den saken varit klar, hvilka dessa voro. Men därom icke minst stod striden.

Se vi nu till, huru patronatsrätten utöfvades under denna tid, särskildt under den senare delen af århundradet, så finna vi, att patronus ingalunda lät nöja sig med blott presentationsrätt vid kyrkoherdeval. Han var faktiskt den ensamt afgörande. Hvad biskopens rätt åter beträffar att examinera och

[1] Härom se Stjernman: Riksdagars och mötens beslut.

konfirmera, nedsjönk den — åtminstone konfirmationsrätten — till en ren formsak. Någon vägran att konfirmera den af patronus utnämnde kunde nämligen icke med hopp om framgång komma i fråga. Där försök i den riktningen gjordes och tvister mellan patronus och stiftsstyrelse på grund däraf uppkommo och hänsköttos till k. m:t, var det alltid den senare, som drog det kortaste strået. Vi hafva redan i det föregående nämnt, huru biskop Lithman i Strängnäs 1677 fick sig en rätt allvarsam skrapa, emedan han ej velat konfirmera en helt omeriterad man, som af patronus kallades till Fogdö. Några år därefter råkar samma stiftschef ut för liknande öde, då han sökte hindra en annan, lika omeriterad, adlig »hofpräst» att på patroni, v. amiralen Gustaf Sparres kallelse, blifva befordrad till Gillberga. Konungen förklarade sig i skrifvelse af d. 29 juni 1680 icke kunna finna, med hvad fog biskopen gjorde patronus »diffikultet i hans rättighet», och i en kunglig skrifvelse följande år anbefalldes Lithman, sedan han inkommit med förklaring, att »strax på vänligt och tillbörligt sätt introducera» den kallade[1].

I konungens resolution på adelns besvär 1680 tillerkännes patronus också icke blott jus præsentandi, utan ock vocandi. Ståndet hade nämligen klagat, att det fick lida intrång från prästerskapets sida, i det att kyrkoherdar påträngdes adelsmännen, så »att dem inga vota eller jus præsentandi och vocandi tillåtas». Härpå svarade k. m:t, att detta vore obilligt, och att han ville, att adeln förblefve vid sina privilegier och förra resolutioner. I kyrkolagen intogs också bestämmelse därom, att patronus äger »att *utse och kalla* någon till prästlägenheten och föreställa honom biskopen, *hvilken ej bör en sådan ogilla,* så framt densamme icke, sedan han blifvit ordinerad, är märkligen i lärdom och lefverne förvärrad vorden».

I fråga om hvilka patronatsrätt tillkom, hade däremot prästerskapets åsikt vunnit gillande å högsta ort. När där-

[1] Härom se: k. m:ts skrifvelse d. 29 juni 1680, Str. konsistorii skrifvelse d. 24 juli s. å. (Bl. Str. konsistorii skrifvelser t. k. m:t). Kungl. resol. d. 17 juni 1681, Riksreg.

för adelsmän, som icke ägde någon särskild patronatsrätt, utan endast stödde sina anspråk på adelsprivilegiernas tvetydiga bestämmelser, sökt att blifva allenarådande vid prästval, hade sådana anspråk ogillats af k. m:t. Icke sällan hade konungen, då tvist uppstått, genom världslig myndighet låtit föranstalta undersökning, huruvida någon särskild patronatsrätt kunde förefinnas[1]. Äfven i detta afseende blef kyrkolagen afgörande. Här nämnes nämligen, hvarigenom patronatsrätt kunde *förvärfvas*. Efter den tiden blir det också slut med de adliga anspråken på allmän patronatsrätt — till en tid.

I 1719 års privilegier lät adeln åter tillförsäkra sig denna allmänna jus patronatus, men nu — i motsättning mot 1612 — i fullt klara och otvetydiga ordalag. Det heter nämligen, att i de socknar, som vid den i regeringsformen beslutade undersökningen befinnas icke hafva varit regala före 1680, »hafver ridderskapet och adeln ett dem tillhörigt jus patronatus, anten igenom urminnes häfd, förmåner dem kyrkan åtnjutit eller igenom privilegierna, då någon adelsman *äger sätesgård* i socknen». Man skilde sålunda mellan två slag af patronatsrätt, det förra grundadt på gammal häfd eller på af kyrkan åtnjutna förmåner, det senare, som endast stödde sig på besittandet af sätesgård i församlingen. Med de olika slagen följde också i viss mån olika rättigheter. Det förra var förenadt med rätt »att välja, antaga och befullmäktiga», det senare utöfvades genom att »kalla och föreslå en sådan kyrkoherde, den vid behörig examen kan bestå, hvilken biskopen och kapitlet ej måge sedermera ogilla». I förra fallet ägde patronus sålunda till och med rätt att meddela sin man fullmakt.

Detta var en utsträckning af patronatsrätten, som prästerskapet säkerligen aldrig kunnat tänka sig. Patronus hade dock aldrig förut ägt rätt att förse med fullmakt; här var stiftsstyrelsen helt och hållet utesluten vid prästvalet. Icke ens något — om än aldrig så betydelselöst — ingripande från dess sida behöfdes. Och den förut väl ifrågasatta patronats-

[1] Så t. ex. 1688 i Österhaninge, Strängnäs stift, då kungl. rådet Knut Kurck, därpå gjorde anspråk för den Bjelkenstjernska familjens räkning. Handl. i R. A.

rätten såsom ett allmänt adelsprivilegium hade kyrkolagen gjort om intet. Men adeln hade spänt bågen allt för högt. Det var just den öfver höfvan utvidgade patronatsrätten, som utgjorde en af de allra förnämsta anledningarna till det motstånd, adeln rönte i privilegiefrågan från medständernas sida.

Dessas gemensamma opposition resulterade däri, att den nya rätt, som adeln tillvällat sig, åter fråntogs ståndet genom de nya privilegierna 1723. Här omtalas ej någon annan patronatsrätt än den, som grundar sig på »urminnes häfd eller förmåner, dem kyrkan åtnjutit», och som består i att »välja» kyrkoherde, åt hvilken biskop och kapitel sedan hade att meddela kollationsbref. Det var sålunda en återgång, till hvad som förut *faktiskt* varit gällande.

Man må icke förtänka prästeståndet, att det icke kunde låta sig nöjas med adelns anspråk i 1719 års privilegier. Hade det redan förut visat sig förgäfves, när biskoparne sökt förhindra patronus att insätta alldeles omeriterade och olämpliga präster till kyrkoherdar äfven i stora och kräfvande gäll, huru skulle det då nu hafva gått? Af adliga »hofpräster», som sprungit kapp i adelstrapporna, täflande om mäktiga patroners gunst, hade stiften under den föregående tiden haft fullt nog. Det låg en icke så liten grad af sanning i ett yttrande, som biskop Terserus fällde vid 1675 års riksdag, då patronatsrätten var på tal, att denna »närmaste vägen är att kullslå Guds församling»[1]. Kunde detta sägas redan vid den tiden, huru mycket mera måste det icke då hafva gällt, i händelse adelns oblyga anspråk 1719 hade realiserats. Följden hade då blifvit den, att i en del stift icke blott församlingarnas önskningar ingenting betydt, utan ock att stiftstyrelserna blifvit faktiskt helt och hållet uteslutna vid prästvalen i så godt som alla pastorat.

Mycket hellre än att se rätten att tillsätta själasörjare i församlingarna öfvergå till för sina åtgärder i detta afseende oansvariga adelspersoner, som ofta missbrukade sin rätt till att befordra sina gunstlingar utan att så mycket tänka på församlingens bästa, önskade prästerskapet, att denna makt förbehölls konungen, som ju handlade under mycket större ansvar.

[1] Pr. st:s prot. d. 30 aug. 1675.

Detta gjorde, att så länge som privilegiefrågan ännu icke var löst och det sålunda var oafgjordt, huru det skulle kunna komma att gå med patronatsrätten, såg ståndet icke ogärna, att församlingarna, i så stor utsträckning som möjligt, såsom hittills förblefvo regala. Men det var just under denna ovisshetens tid, som 1722 års kommission och 1723 års justitiedeputation arbetade. Prästerna hade därför icke något emot, att man upptog såsom regala en hel del pastorat, som de nog under andra förhållanden gjort allt för att förbehålla församlingar och stiftsstyrelse.

Utan tvifvel var detta prästerskapets resonemang. Vi ha fullt ojäfaktiga vittnesbörd därför i riksdagshandlingar från denna tid. Under 1719 års riksdag, innan adeln ännu fått sina privilegier bekräftade af drottningen, var det vid flera tillfällen i prästeståndet fråga om de regala gällen och om verkställandet af beslutet om deras återbringande till det antal, de utgjort före 1680. Man ansåg det emellertid lämpligt att uppskjuta det genom konungaförsäkran biskopar och konsistorier meddelade uppdraget att uppge, hvilka gäll före den tiden varit regala, tills biskoparne återkommo, en hvar till sin ort, »och få det nogare skärskåda, emedan det eljest ej kan så fullkomligen låta sig göra». Från detta håll erkände man sålunda, att saken ej vore så lätt, och att det väl kräfdes noggranna undersökningar för att komma till ett tillfredsställande resultat. Men intresset för denna angelägenhet svalnade hastigt.

Adelns privilegier äro af den 26 maj. Samma dag heter det i prästeståndets protokoll: »Höllo alla hrr biskoparne för godt, att man nu intet gör någon ändring med de nuvarande regala gäll och dem indrager till det antal, de varit för anno 1680, utan att det hafver anstånd till en annan gång, då hvart och ett konsistorium får se uti akterna, hvilka för den tiden varit regala eller intet». Tydligtvis är den anförda grunden till uppskofvet icke den verkliga eller åtminstone icke den enda. Redan beslutets samtidighet med de stadfästade adelsprivilegierna vittnar om, att grunden egentligen låg i dessa. Detta framgår också med all önskvärd tydlighet af ett yttrande under följande 1720 års riksdag. Samma sak var då åter under debatt i prästeståndet. Den 26 mars väckte

prosten Strömer frågan på tal, men ärkebiskopen förklarade, att »förrän det kommer till slut, huru långt adeln får gå med sitt jure patronatus, håller han icke rådligt detta ärende att företaga, emedan, om adeln skulle få sitt fram, det vore bättre, att gällen vore regala. Men», tillade han, »så snart jus patronatus kan efter Guds lag och andra skäliga konstitutioner blifva modererad, kan listan uppå regala och o-regala gäll framtes, sådan som den bäst kan inrättas» [1].

Detta oaktadt hördes frågan ej heller af på den efter de reviderade adelsprivilegiernas stadfästande sammanträdande riksdagen. Den närmast följande riksdagen hölls 1726, 1727. Då var det andra stora frågor, som trädde i förgrunden, både allmänt politiska och sådana, som särskildt rörde prästeståndet, och i hvilka detta hade viktiga intressen att bevaka. Prästeståndet insåg nog också, att det vid denna riksdag, vid hvilken af inflytelserika motståndare till kyrkans prästerskap sådana högljudda rop höjdes för att konsistorierna måtte inför ständerna eller deras förordnade ecklesiastika deputation åläggas afgifva redogörelse för sin ämbetsförvaltning, hade varit fåfängt att söka till konsistorierna få öfverflyttad dispositionen af en hel del gäll. Utan tvifvel hade det också varit rätt genant att nu göra invändningar i en sak, mot hvilken man så kort förut ej haft något att invända. Alltnog frågan upptogs icke. Lika litet skedde det under följande riksdagar. Ju längre det led, ju mer måste man betrakta saken såsom faktiskt afgjord, om också icke något formelt beslut af riksdagen fattats angående de i status quo lämnade pastoraten. Först vid 1740 års riksdag dyker frågan helt plötsligt upp för att lika plötsligt försvinna. Den 10 dec. erinrade preses i prästeståndet om de gäll, »som ännu äro in statu quo». Men »efter något diskuterande pro et contra» öfverenskom man att låta ärendet hvila »till en annan gång» [2]. Därmed dör frågan bort. Emellertid betraktas saken, som sagdt, såsom de facto afgjord. Därpå tyder också konungaförsäkran den 25 nov. 1751. Då hade man säkerligen hunnit glömma bort, huru det egentligen

[1] Se prästeståndets prot. d. 29 april, 14 maj, 26 maj 1719, 26 mars 1720.
[2] Se prästeståndets prot. d. d.

förhöll sig. Däri heter det, att med kyrkoherdarnes tillsättande skall det förblifva vid det sätt, som varit före 1680 »*och år 1723 efter en tillförordnad kommissions undersökande om prästgälls egenskap och natur fastställdt blifvit*».

Det status quo beträffande de på listan n:o 3 upptagna gällen, som enligt kommissionens förslag skulle räcka, till dess näst infallande riksdag hunnit yttra sig i frågan, kom på detta sätt att förblifva, utan att ständerna någonsin afgjorde ärendet. Äfven i detta afseende visar sig, hvad vi redan påpekat, nämligen det ingalunda tillfredsställande sätt, hvarpå hela denna fråga, då den slutligen kom till lösning, behandlades, något som gjorde, att ständernas uppsåt i fråga om reduceringen af de regala gällen aldrig kom till utförande i den utsträckning, de enligt 1719 och 1720 års konungaförsäkringar och regeringsformer hade tänkt sig.

Det kan ju synas, att det är en i det stora hela tämligen likgiltig sak, huruvida några flere eller färre prästgäll ställdes till konungens förfogande. Bedöma vi saken efter vår tids förhållanden, komma vi kanske till detta resultat. Men se vi saken historiskt, hurudan ställningen under gångna tider varit, måste vi nog beklaga, att den politiska situationen band prästerskapets händer, då frågan slutligen skulle afgöras. Och för att antyda, i hvilket afseende icke minst detta är att beklaga, vilja vi anföra ett ord, som visserligen närmast gäller en föregående tid, men som i viss mån kan tillämpas äfven på en senare: »Man får visserligen det intrycket, att just i biskopsmaktens försvagade ställning och prästerskapets beroende af konungen och hofvet, af furstliga sekreterare och gunstlingar, ligger en af de förnämsta orsaker till det bedröfliga faktum, att tygellöshet, okunnighet och osedlighet under reformationsseklet och det därpå följande fick så stor öfverhand bland prästerskapet, där i följd af det rådande systemet lycksökare och furstetjänare mer än en gång lyckades tränga tillbaka fromma och plikttrogna arbetare» [1]. Men äfven i principiellt afseende kunna viktiga anmärkningar göras mot ett för vidsträckt bruk af kunglig patronatsrätt, hvarvid

[1] Appelberg: Prästtjänsternas besättande s. 67

prästtjänsterna företrädesvis betraktas som lämpliga belöningar för trogen tjänst på andra områden eller såsom — försörjningsanstalter.

Vi vilja visserligen icke förneka, att äfven konsistorierna under de tider, som gått, kunnat understundom missbruka sitt inflytande vid prästtillsättningar. Men tydligtvis ligger dock i detta deras inflytande en större garanti för, att kyrkans och församlingens bästa skall afses, än när prästvalens utgång är, såsom ofta varit förhållandet, beroende af hofintriger. Vi behöfva såsom stöd för detta vårt påstående endast erinra om det sorgligt bekanta, till skada för hela det kyrkliga lifvet så djupt ingripande, befordringssättet i regala gäll under Gustaf III:s och den följande förmyndarestyrelsens tid. Vi hafva så svårt att göra vår kyrkas vedersakare rättvisa genom att erkänna egna fel och brister. Vi tala med afsky om medeltidens simoni och köpslående om andliga ämbeten, men vi hafva därvid så lätt att glömma, hvad som i den vägen förnedrat vår egen svenska kyrka.

Herman Levin.

Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet.

Ett karaktäristiskt drag, som nära nog utan undantag återfinnes hos alla entusiastiska eller svärmiska rörelser i kyrkans historia, är att de sakna blick för historisk utveckling. Entusiasterna förbise eller vilja ej inse de kyrkliga institutionernas bibliska grund och underkänna hos den i det yttre framträdande kyrkan hennes världsöfvervinnande makt och hennes bestämmelse att vara den surdeg, som skall genomsyra världen och göra människorna till medborgare i Guds rike. I stället tilltro de sig att genom sitt förmenta ägande af den apostoliska tidens omedelbara andeingifvelse kunna här i tiden framskapa en sann kyrka utan fläck och skrynka, hvars alla lemmar äro utvalda och heliga människor. Alla skola i detta idealsamfund vara profeter eller lärare; någon skillnad mellan ett lärostånd och åhörare gifves icke. Den organiserade kyrkan, som ej vill i samma ytterliga mening tolka skriftens lära om det allmänna prästadömet, betraktas i sin förening med staten såsom ett Babel, som inom kort skall drabbas af tillintetgörelsens dom.

I detta ringaktande af den objektiva kyrkan och i det däraf härledda famlandet efter målet på irrvägar, som fantasien utpekar, hafva så godt som alla svärmiska rörelser öfverensstämt. Helt naturligt måste också på grund af denna inre öfverensstämmelse deras yttre framträdande i viss mån förete likheter, beroende på de kraftigare eller svagare impulser, som hålla dem vid lif. Dock lika visst som man kan framdraga likheter mellan de mörka sidorna hos dessa yttrin-

gar af den kristliga lifsrörelsen, lika visst torde man kunna erkänna, att de alla hafva sin ljusa sida i ett starkt andeligt behof och i ett redligt nit för en lefvande kristendom.

I tvenne föregående arbeten har författaren skildrat de religiöst svärmiska rörelserna i Norrland och därvid varit i tillfälle att påpeka åtskilliga yttre likheter mellan de af hvarandra fullt oberoende rörelserna i norra och södra delen af denna landsdel. I närmaste frändskap till den svärmiska rörelsen i södra delen af Norrland står det svärmeri, som ungefär samtidigt framträdde inom Västerås stift. I detta ganska vidsträckta biskopsdöme var det dock endast en ort, nämligen staden Sala, som under det adertonde århundradet syntes smittad af denna så att säga andliga farsot, som vid nämnda tid visade sig så allmän i Europa.

Det religiösa tillståndet i denna stad liksom i stiftet för öfrigt var vid tiden för vår skildring i allmänhet ganska godt[1]. Men under århundradets förra hälft hade i detta stift såsom flerstädes i Sverige pietismen vunnit insteg. Redan 1725 höll kamrer Wolcher konventiklar i Ramnäs, hvarigenom en stor del af församlingen afhölls från den allmänna gudstjänsten[2]. Och särskildt var staden Sala känd såsom en härd för pietismen. Härom vittnar kontraktsprosten, doktor Wrangels skrifvelse till justitiekanslärn, däri han säger, att Sala »sedan lång tid tillbaka varit ett näste för separatister, af hvilka ännu några lefva»[3]. Här bodde efter sitt afskedstagande den från pietistrannsakningarna i hufvudstaden bekante assessor Hans Filip Lybecker jämte sin syster Beata, änka efter bergsguadiéren i Sala Anders Stockenström, likaså fäktmästaren Portal, köpmannen Northun med hustru och informatorn P. Eneroth, alla kända såsom ifriga pietister[4].

Pietismens följder voro dock här nästan alltigenom väl-

[1] Jämför konsistoriiskrifv. till justitiekanslärn 4 mars 1777. (Acta ecclesiastica. Riksarkivet, cit. R. A.)

[2] Henning, K., Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, sid. 247 anm. 1.

[3] Wrangels skrifv. till just. kansl. 16 dec. 1776. (Acta eccles.)

[4] Henning, K., anf. ställe samt Upplästa handlingar 1760. (Västerås domk. arkiv).

signelserika. Ortodoxiens anhängare, som där och hvar hållit på att insomna i en viss andlig indolens, väcktes ur sin lojhet och började på nytt framställa kristendomens sedliga fordringar i all deras skärpa. Därigenom åstadkoms en afgjord förbättring i lefvernet, som dock ingalunda uppenbarade sig på ett ängsligt och ensidigt lagiskt sätt. Till pietismens konventikelväsen fann man utom Ramnäs och Sala ganska få och obetydliga spår. Västerås stiftsstyrelse hade också chefer, som ej tålte något afsteg från den kyrkliga ordningens banade stråt och ännu mindre voro sinnade att uppoffra den rena läran mot en föregifven vinst i afseende på lefvernets helgd och renhet.

Till den pietistiska rörelsen inom stiftet kom snart äfven den herrnhutiska, i hvilken pietismen nästan omärkligt öfvergick. Dels på grund af sitt något lättvindiga sätt att taga bättringen och dymedels bespara sina anhängare ångrens smärta och det ihärdiga sträfvandet efter helgelse, dels till följd af sin oförnekliga innerlighet hade herrnhutismen ingen svårighet att vinna anhängare. Från båda dessa håll var det emellertid vid tiden för vår skildring alldeles tyst sedan lång tid tillbaka[1]. I stället uppstod anledning till oro från annat håll. Spår till samma mystiska förvillelse, som framträdde i Lillherrdal några år förut, visade sig i Sala 1774, då en mantalskommissarie vid namn Lars Ekholm uppträdde med tal och skrifter, som gåfvo myndigheterna anledning att frukta, att det »Thunborgska svärmeriet fått insteg i stiftet». Början till Ekholms förvillelse sträcker sig dock längre tillbaka och var till sin begynnelse utan allt inflytande från svärmeriet i Lillherrdal.

Redan vid den generalvisitation, som hölls af biskop Lars Benzelstierna den 9—12 okt. 1762, nämndes några personer, som voro intagna af farliga villomeningar och försummade den offentliga gudstjänsten samt nattvardens begående[2]. Dessa personer, hvilka kanske på grund af sin ställ-

---

[1] Konsistorii skrifv. till just. kansl. 4 mars 1777. (Acta eccles.).

[2] Visitationsprot. 1762. (Finnes bland Sala stads handlingar i Västerå domkapitels arkiv.)

ning inom samhället ej offentligen namngåfvos vid visitationen men af biskopen enskildt varnades och undervisades, voro ofvannämnde Lars Ekholm samt mademoiselle Greta Kristina Sahlsten. Sina villomeningar hade de fått från en tre år förut, 1759, till Sala inflyttad fru Hedvig Maria Munsterhielm, dotter till framlidne vice presidenten i Åbo hofrätt samt änka efter öfverdirektören Dasson[1]. Till börden finska hade fru Munsterhielm enligt egen uppgift redan såsom barn fått sin religiösa riktning bestämd genom ett inre andeord, som hon en gång under ett kyrkobesök till sin undervisning och tröst mottagit af Gud, hvarefter hon dagligen trodde sig undfå ett nytt sådant andeord, hvilket hon också brukade uppteckna och skriftligen utlägga[2]. Hvad som således från början varit en ögonblickets exaltation, slutade med att fullständigt leda henne in på mysticismens villospår med dess godtyckligheter i religiöst hänseende. Då hon nästan betraktade sig såsom stående så under Guds omedelbara ledning, att hon icke behöfde använda Guds ord såsom norm för sitt handlingssätt, utan ansåg normen gifven genom Guds omedelbara ingifvelse, så må det icke väcka undran, om hon tog hvilka hugskott och dårskaper som helst såsom yttringar af en gudomlig inspiration. Icke nog med att hon ansåg sig stå under en sådan gudomlig ledning, som hvarje ögonblick bestämde hennes tankar och handlingssätt, hon hade icke en gång försyn att med begagnande af Jesu egna ord säga om sig: »När I försmäden mig, så försmäden I icke mig, utan min Herre Jesus Kristus, som mig sändt hafver till eder, I villfarande stjärnor»[3].

En naturlig följd af denna uppfattning om Guds andes sätt att verka var hennes förkastande af all ordnad gudstjänst och af ett ordnadt prästerskap. Dop och nattvard syntes henne såsom yttre handlingar och onyttiga mänskliga påfund[4]. »Den», sade hon, »som ständigt har sin Jesus hos sig, behöfver ej

[1] Borgmästare Wallenteins skrifv. till just. kansl. 31 mars 1777. (Acta eccles.).

[2] Stockholms konsistorii prot. 9 juni 1761.

[3] Prosten Ramzelii skrifvelse till konsistorium 19 maj 1760. (Upplästa handlingar 1760. Västerås domk. arkiv.)

[4] Stockholms konsist. prot. 9 juni 1761.

nattvarden». Den heliga skrift, som redan på grund af hennes subjektivistiska ståndpunkt för henne måste förlora sitt absoluta värde, erkände hon ingalunda till dess helhet såsom gudomligt ord. En stor del af densamma och särskildt det, som anfördes mot hennes villomeningar, förklarade hon ogeneradt vara »förfalskadt och inflickadt af djäflarne», d. v. s. prästerna. Icke blott ordets predikan syntes henne onyttig, utan öfverhufvud all undervisning. Barnen borde, enligt hennes förmenande, endast läras att läsa innantill, för öfrigt borde de enligt Joh. 6: 45, Ebr. 8: 10, Jer. 31: 34 vara lärda af Gud. Härtill kom ett ursinnigt hat mot kyrkan och hela prästerskapet, som ej ville erkänna den gudomliga ledning, under hvilken hon stod. Ett uttryck af hennes fiendtlighet mot kyrkoinstitutionerna var hennes vägran att låta viga sig genom kyrkans bemedling. I stället lät hon sitt äktenskap bekräftas genom hofrätten i Åbo. I likhet med sina själsfränder i Lillherrdal var hon också färdig att utslunga sina anathemer öfver kyrka och stat, hvilka hon i sin förmenta profetiska inspiration förklarade hemfallna åt snar undergång.

Med dylika åsikter kom fru Munsterhielm vid 57 års ålder öfver till Sverige, troligen för att hos konungen söka ändring i ett mål, som hon förlorat vid Åbo hofrätt och hvarigenom hon mistat sin egendom. Den misslyckade utgången af denna resa höjde ingalunda hennes förutvarande ringa aktning för den bestående ordningen. Af okänd anledning begaf hon sig från Stockholm till Capellbo egendom i trakten af Sala, där hon bosatte sig hos ofvannämnda fru Beata Lybecker, som i så måtto sympatiserade med henne, att hon icke fann sin uppbyggelse inom den kyrka hon tillhörde[1].

Redan kort efter sin ankomst till Capellbo begynte fru M. både i tal och skrift sina bittra utfall mot stat och kyrka. Hennes framgång bland allmogen blef emellertid mycket ringa, enär den till och med »fattat leda mot henne för hennes ursinniga utlåtelser». Detta blef utan tvifvel en af bevekelsegrunderna till, att hon efter en ettårig vistelse på Capellbo flyttade in till staden Sala 1759. Dessförinnan hade hon dock

[1] Ramzelii ofvan anförda skrifv. till konsist.

väckt myndigheternas uppmärksamhet genom en skrift, som hon öfverlämnat till kyrkoherden i Sala, kontraktsprosten Mathias Ramzelius, med tillkännagifvande, att hon en lika lydande »insinuerat hos Hans Maj:t». Skriften, som var uppfylld af angrepp, icke blott mot prästerskapet i dess helhet, utan ock mot domaremakten samt konungens höga ämbetsmän och riksens maktägande ständer, mot hvilka hon riktade den för öfrigt ganska befogade beskyllningen, att de »tagit makten af konungen», öfverlämnades af Ramzelius till kronobetjäningen att uppvisas för landshöfding Friesendorf, under förhoppning att fru Munsterhielm måtte förvisas ur orten.

Då skriften emellertid ej ledde till någon åtgärd och fru Munsterhielm omsider flyttat in till staden, fann sig borgmästare Wallentein därstädes föranlåten att i förnyad skrifvelse till landshöfdingeämbetet fråga, »om en så smädefull människa, som var utan pass, fick kvarstanna i orten»[1]. Härpå ingick det svar, att, så länge hon lefde i stillhet och ingen till förargelse, borde henne lämnas tillstånd att kvarstanna.

Detta förbehåll meddelades fru Munsterhielm, men kunde ej afhålla henne från att söka utsprida sina villoläror, hvartill hon så mycket lättare hade tillfälle, som hon ofta gick omkring i husen och hjälpte till med ullspånad och stickning. Hon uppträdde därtill med en ny skrift, däri hon föregaf sig vara sänd af Kristus att uppträda mot den kyrkliga gudstjänsten samt mot prästerna. Gudstjänsten kallade hon i denna skrift »Baals villfarelse», prästerna »djäfvulens prästerskap, herodianer, courtisaner, lönpredikanter och legotjufvar», ordningen om kyrkogång »en djäfvulens lag och stadga» m. m. — Det är anmärkningsvärdt, att jordmånen för hennes utsäde syntes mera lämplig här än i landsförsamlingen. Enligt Ramzelii skrifvelse till konsistorium tyckes hon nämligen varit väl liden i några hus i staden.

I syfte att bringa henne till sundare åsikter gjorde prosten Ramzelius henne vänliga föreställningar. Hans sträfvan i detta hänseende blef dock utan frukt. I stället för att låta rätta sig öfverhopade hon prosten med en mängd grofva till-

[1] Ramzelii ofvan anförda skrifv. till konsist.

mälen och lämnade honom knappt rådrum till svar. Ett nytt besök af Ramzelius i sällskap med borgmästaren samt stadsfiskal Tillberg aflopp på enahanda sätt. Då borgmästaren, mot hvilken hon visade sig något blidare stämd, framhöll det orätta i att öfverträda sabbatsbudet, som både gudomlig och mänsklig lag bjöde till efterlefnad, — hon brukade nämligen på söndagarne arbeta i sitt rum för öppna dörrar och fönster för att därmed visa, att hon ej var någon »dagväljare» — svarade hon, att »man bör skilja mellan gudfruktiga öfverhetspersoner, dem man väl kan lyda, och icke gudfruktiga, dem man icke bör lyda, ej heller deras djäfla lag och stadga».

Hennes oefterrättlighet gent emot alla föreställningar förmådde prosten Ramzelius och borgmästaren att vända sig till sina respektive myndigheter i Västerås i och för erhållande af förhållningsorder. Domkapitlets ledamöter, som hittills varit fullkomligt okunniga om fru Munsterhielms uppträdande i Sala, blefvo både oroliga och uppbragta öfver de civila myndigheternas stillatigande i en så viktig sak. Bref afsändes genast till konungens befallningshafvande, däri domkapitlet uttryckte sin förundran öfver att magistraten i Sala, som sedan förliden höst haft sig bekant fru Munsterhielms uppträdande, likväl ej, trots nådiga stadgan af den 20 mars 1735, fogat anstalt om, att hon blifvit ställd under laga rannsakning och till straff befordrad. Med anledning af denna skrifvelse gaf landshöfdingeämbetet befallning om rannsaknings hållande med fru Munsterhielm [1].

Rannsakningen, som skulle hållas den 11 juni nyssnämnda år, måste emellertid uppskjutas, emedan fru Munsterhielm ej kommit tillstädes. Då hon vid förnyad kallelse vägrade att infinna sig under utlåtande, att hon ej skulle komma inför rätten, om hon ej släpades upp som en hund, »emedan hon icke under någon världslig domstol eller djäfvulsk lag, utan under Guds lag lyda skulle», måste hon med våld upphämtas. Inför rätten bibehöll hon sin tredska, och vid förfrågan om sina skrifter nekade hon ingå i svaromål, förr än de blifvit »på torget i samtliga stadens innevånares och allmogens när-

[1] Västerås domk. prot. 21 maj 1760.

varo uppläste, då menigheten skulle blifva hennes domare och försvara henne inför rätten». Hon vore, förklarade hon, »redo att sätta sitt lif i sticket för hvad hon talat och skrifvit».

Då emellertid inga upplysningar kunde erhållas af henne, förklarades hon med anledning af sina skrifter skyldig enligt nådiga stadgan af den 20 mars 1735 samt 1 kap. 2 § i 1686 års kyrkolag, hvarpå handlingarna öfversändes till hofrättens afdömande. Efter rannsakningens slut fördes fru Munsterhielm till fängelset i Västerås under afbidan på hofrättens utslag. Men då hon härvid icke kunde afhållas från umgänget med andra personer, bland hvilka hon sökte utsprida sina läror, så hemställde landhöfdingeämbetet genom bref af 22 juli samma år, att hon måtte sändas till Stockholm att där hållas mera afskild, »*helst som hennes tillstånd och irrighet mera vore att beklaga, än att det såsom härrörande af vrångt uppsåt torde kunna genom bestraffning rättas*». Skrifvelsen röjer, som man ser, en viss ömhet om fru Munsterhielm och står i skarp motsats till domkapitlets nyss nämnda bref till landshöfdingeämbetet. Huruvida denna undfallenhet är att tillskrifva hennes adliga börd och förnäma släktförbindelser eller berodde på verklig omtanka, må lämnas osagdt. Emellertid synes nog hennes adliga börd, som ofta framhålles i de civila myndigheternas skrifvelser, hafva gifvit anledning till en större försynthet öfverhufvud i behandlingen af henne, än som iakttogs, då fråga var om hennes ofrälse själsfränder i Lillherrdal och annorstädes. — Till följd af landshöfdingens skrifvelse flyttades fru Munsterhielm till Stockholms stadshäkte vid Stortorget, där prästmännen Fant och Gottmark på hofrättens uppdrag af Stockholms konsistorium förordnades att ombesörja hennes undervisning. Om de voro de rätte männen för ett så grannlaga uppdrag, må lämnas därhän. Säkert är, att deras mer eller mindre visliga nit om hennes tillrättaförande förblef fruktlöst. Långt ifrån att aftaga tyckes hennes förvillelse hafva ökats. Hon fortsatte med sina domedagsprofetior och utpekade såsom domsmärken dels den nya stilens antagande i Sverige 1753, då antikristi välde och påfvedömet tillika skulle hafva blifvit infördt, dels frimurareordens införande i landet. På dessa påfund hänsyftade, sade hon, profeten Daniel samt Fräl-

saren själf, då de talade om förödelsens styggelse, som skulle komma.

Gottmark misströstade också om ett lyckligt resultat af sin verksamhet. I sin berättelse till konsistorium säger han: »Några fenomen, såsom att hon ger svar på frågor och tal, att hon fördrifver tiden med sina händers arbete m. m., tyda på, att hennes villomeningar och obändighet att mottaga rättelse ej böra härledas från någon brist på dess förstånd och sinne, utan fastmer från en framhärdande ondskefull envishet och föresats att blifva känd för besynnerliga tankar, hvilka afgå från allmänheten, hvilken driffjäder man vet hafva framfödt en stor hop af världens kätterier. Men i anseende till flera omständigheter förekommer mig likväl denna fru sådan, som vore hon något rubbad till sitt förstånd och verkligen genom någon orsak försatt i en sådan sinnes matthet och svaghet i tankekrafterna, att hon är alldeles utan stånd att begripa någon connexion af skäl» [1]. — Säkerligen har Gottmark med sina senast anförda ord ganska träffande karaktäriserat fru Munsterhielms tillstånd, ehuru svårigheten att rätt bedöma detsamma tydligen var ganska stor. I själfva verket tyckes här föreligga ett sådant fall, där personen under sina grubblerier genom sin öfverretade känsla blifvit bragt till religiöst vansinne, under det han bibehållit sina själsförmögenheters fulla bruk i alla frågor, som ligga utanför det rent religiösa området.

Då hofrätten, som synes mera åsyftat hennes rättande, än hennes dömande, sedermera uppkallade henne till förhör, vägrade hon att infinna sig, emedan Gud uppenbarat för henne, »att hon icke borde gå upp i hofrätten». Hon skulle därför, tillade hon, ropa och föra väsen på gatan, om hon blefve upphämtad.

Enär det var tydligt, att alla förnuftsbevis och förmaningar skulle blifva utan verkan på en person, som åberopade sig på enskilda uppenbarelser till försvar för sina fantasier, afstod hofrätten från hennes upphämtande och resolverade, att, emedan hennes sinnesförvirring varit orsaken till hennes för-

[1] Stockholms konsistorii handlingar 1761.

gripliga yttranden om konungens person och rikets ämbetsmän samt dess lagar och författningar, hon ej kunde beläggas med det straff, som följde på dylika förbrytelser. Hofrätten hemställde därför till k. maj:t, att hon måtte kvarhållas i något lindrigt fängelse och att underhåll af allmänna medel måtte för henne utanordnas, hvarjämte prästerskapet anbefalldes att flitigt besöka henne [1].

Prästerskapets ytterligare bemödanden syntes knappast egnade att åstadkomma någon förbättring i den stackars sinnessjukas (sinnes-sjukas) själstillstånd. Adjunkten vid stadshäktet, Anders Gaddelius, beklagade sig inför konsistorium, att hon »begagnade alla tillfällen att låta höra sina villfarande åsikter, både till dem, som bära mat till henne och de, som bo nära hennes rum, i det hon slår upp fönstren för att utropa sina satser». Gaddelius föreslog därför, att hon måtte förflyttas till Danviken, »där hon kunde komma att sitta mera inskränkt» [2]. Men ännu ville man ej uppgifva arbetet på hennes tillrättaförande [3]. Slutligen fördes hon dock såsom »oförbätterlig» till Danviken, där hon ock afled [4].

De mystiska villoläror, som fru Munsterhielm förkunnat under sin korta vistelse i Sala, hade ej varit alldeles utan frukt. Det var också myndigheterna bekant, att, medan hon ännu vistades därstädes, några funnos, som väl upptogo hennes läror. Hennes bortförande från orten synes dock hafva minskat intresset. Endast tvenne personer hade på ett allvarligare sätt tillägnat sig hennes läroåskådning. De ifrågavarande voro den förut omnämnde mantalskommissarien Lars Ekholm och mademoiselle Greta Kristina Sahlsten, en häftig och ondsint kvinna, om hvilken borgmästare Wallentein sade, att hon aldrig ansetts för riktigt klok [5]. Detta omdöme torde dock knappast vara tillförlitligt. Tvärtom visar hela hennes uppträdande alltid

[1] Hofrättens utslag 16 okt. 1761. (Acta eccles.)

[2] Stockholms konsist. prot. 16 okt. 1764.

[3] Stockholms konsist. prot. 13 nov. 1764.

[4] Borgmästare Wallenteins bref till justitie kanslärn 31 mars 1777. (Acta eccles.)

[5] Wallenteins skrifv. till justitiekanslärn 31 mars 1777.

en viss slug beräkning. Och då man läser rättegångsförhandlingarna, kan man knappt frigöra sig från den tanken, att man i henne har en religiös bedragerska, som utan att vara något djupare berörd af de religiösa intressena endast sträfvade att möjligen genom myndigheternas ingripande få martyrglorian och därigenom allmänhetens intresse och medlidande[1]. Ekholm återigen skildras före sitt sammanträffande med fru Munsterhielm af Wallentein såsom en »munter och sällskapslik» man med »ett hett temperament och temligen uppspänd af högmod, som yfdes med granna kläder och agerade mera sprätthök än allvarsam man».

Den personliga beröringen med fru Munsterhielm medförde emellertid en genomgripande förändring hos honom. Han började från den stunden flitigt studera bibeln, fasta och undandraga sig allt sällskap samt under starka rop bedja Gud om nåd och syndaförlåtelse. Hand i hand med denna inre förändring gick en nedsättning af kroppskrafterna med åtföljande yrsel. Omsider blef han dock åter frisk samt lugn och stilla i sin gudsfruktan, men han undvek den offentliga gudstjänsten samt nattvardens begående.

Några månader efter fru Munsterhielms bortförande inlämnade han till magistraten sin afskedsansökan från kassörssysslan under uppgift, att den store Guden låtit honom se sitt »eländes allra högst förskräckliga tillstånd och att nu visst måste vara världens allra yttersta dagar, uppå hvilka allt Guds heliga ord måste fullkomnas, emedan satans vrede är så stor, att om möjligt vore, skulle de utvalda ock förförda blifva»[2]. Han sade sig också ångra af allt hjärta det arbete, som han nu i 14 år såsom en otrogen Guds tjänare förestått i Sala. Till sist nedkallar han i samma sin ansökan Guds välsignelse öfver Salas och Svea rikes innebyggare, dess konung och drottning samt slutar med ett trefaldigt amen. Detta steg, som afklippte det sista gemensamhetsbandet med annorlunda tänkande, bidrog ingalunda att underlätta hans eller

[1] Jämför Doctor Wrangels skrifvelse till konsist. uppläst 27 nov. 1776. (Acta eccles.)

[2] Ekholms skrifvelse till magistraten 15 dec. 1760. (Acta eccles.)

hans enda umgängesväns, mademoiselle Sahlstens, återförande till kyrkogemenskapen. De föreställningar, som med anledning af deras öfverträdande af kyrkolagens bud gjordes dem af prästerskapet, ledde ej till något resultat. Måhända var ej heller prosten Ramzelius rätte mannen att taga de förvillade om hand. Visserligen erkändes han såsom en mycket nitisk och duglig prästman[1], men han synes dock hafva saknat det tålamod och den mildhet, som nödvändigt behöfdes för att leda dem in i den rätta strömfåran. Han fann lämpligare att lämna dem åt sig själfva än att under träget arbete utsätta sig för deras, särskildt mademoiselle Sahlstens, utlåtelser. Det är nog också möjligt, att äfven det mest ihärdiga arbete på de förvillade sinnenas tillrättaförande skulle hafva varit förgäfves, ty när religiositeten slagit öfver i svärmeri, så låta de uppjagade känslorna knappast genom undervisning och föreställningar lugna sig.

Någon anmälan hos vederbörande myndighet om separatisternas förhållande skedde emellertid icke förr än vid den generalvisitation, som, såsom vi förut omnämnt, hölls i Sala af biskop Lars Benzelstierna 9—12 okt. 1762. De af biskopen därvid gifna förmaningarna hade liten eller ingen verkan. Då separatisterna emellertid höllo sig stilla och ej åstadkommo någon förargelse, var man nog förståndig att undvika att med den kyrkliga lagens myndighet förfölja dem för att ej därmed ännu mer irritera deras sinnen. Först i januari 1766 fann sig kyrkorådet föranlåtet att ingripa, enär Ekholm och mademoiselle Sahlsten den 7 januari nämnda år utan laga lysning och vigsel ingått en äktenskaplig förening samt trots pastors förmaningar vägrade att enligt kyrkolagens föreskrift stadfästa densamma. Sedan äfven kyrkorådet förgäfves sökt förmå kontrahenterna därtill, kallades de den 12 febr. samma år inför domkapitlet i Västerås. Här sökte de med stöd af Matth. 15, 3 ff., Gal. 4, 4—5 och Col. 2, 20 försvara sin äktenskapliga förening såsom fullt loflig, och då de bestämdt förklarade sig ej vilja lyda domkapitlets föreställningar, öfverlämnades målet till landshöfdingeämbetet, för att

[1] Jämför J. Fr. Munktell, Västerås stifts herdaminne. Upsala 1843—45.

de genom dess åtgärd måtte vid vederbörlig domstol tilltalas och plikta för sitt tilltag[1].

Innan saken kom därhän, sökte dock konsistorium ännu en sista utväg att bringa de felande till rätta., Man vände sig till kyrkoherden Olof Djurman i Ramnäs, för hvilken de förut haft förtroende. Denne lyckades också föra dem till sundare tankar, hvarefter de ställde sig lagen till efterrättelse[2].

Något närmande till kyrkan innebar dock ej detta. Såsom förut fortforo de i sin separatism, ända tills herdeombyte i Sala pastorat inträffade genom prosten Ramzelii död. Till kyrkoherde efter honom valdes på församlingens enstämmiga begäran doktor C. M. Wrangel, en prästman lika utmärkt för sitt varma intresse för praktisk kristendom som fast och orubblig, då det gällde lärans och den kyrkliga ordningens upprätthållande.

Vid Wrangels tillträde till pastoratet 1772 tycktes Ekholm hafva något lugnat sig i sina mystiska funderingar och sysselsatte sig sedan några år tillbaka med barnaundervisning. Såsom lärare åtnjöt han stort förtroende till och med af stadens ståndspersoner. Wrangel, som ansåg sin skyldighet vara att undersöka hans undervisning, fann, »att han icke allenast anförde barnen [dem] med flit i läsande och skrifvande, utan äfven i catechismi lära utan att på något sätt bibringa dem villfarelse»[3].

Under så gynnsamma förhållanden lyckades Wrangel, för hvilken Ekholm fattat förtroende, snart förmå honom att åter deltaga i den allmänna gudstjänsten och nattvardens begående. Äfven hustrun fogade sig efter mannen, ehuru det af hennes utlåtanden tydligen framgick, att det ej skedde af inre öfvertygelse. Det blef också endast en tidsfråga, när Ekholm genom hennes inflytande skulle återvända till sin gamla separatism. Bland medel, som hon härvid använde, nämner Wrangel i en skrifvelse till konsistorium ett »*manuskript, kalladt den heliga Birgittas revelationer*». Ekholm synes dock i början ej riktigt hafva gillat dess inne-

[1] Västerås domkap. prot. 12 febr. 1766. (Västerås domk. arkiv).
[2] Konsistorii skrifv. till justit. kansl. 4 mars 1777.
[3] Wrangels skrifvelse till konsist. uppläst 27 nov. 1776.

håll, enär han öfverlämnade detsamma till doktor Wrangel för att höra hans mening därom. Wrangel, som fann detsamma »uppfylldt med de gröfsta villfarelser och isynnerhet med invectioner mot predikoämbetet», hyste vissa betänkligheter mot att lämna det tillbaka. Dock måste han, efter att ett helt år hafva haft det i sin ägo, på Ekholms otåliga yrkanden, återlämna detsamma. Efter den tiden blef också, säger Wrangel, Ekholms sinnesförfattning mer och mer förändrad.

I ett försvagadt både andligt och kroppsligt tillstånd kom han en dag i början af aug. 1774 till Wrangel och begärde, att hans stjufson, som åtnjutit Wrangels nattvardsundervisning, måtte få tillstånd att skild från den öfriga nattvardsungdomen gå till nattvarden tillsammans med sina föräldrar. Detta medgafs, men löftet togs aldrig i anspråk på grund af Ekholms nya åtgöranden. Dagen efter detta besök kom nämligen nyssnämnda stjufson med ett bref, dateradt 10 aug. 1774, från Ekholm med begäran, att doktor Wrangel samma dag måtte besöka honom i och för rådgörande om några samvetsmål, som lågo honom tungt på hjärtat. Brefvet var i sin helhet lugnt och sansadt skrifvet, men vittnade om brefskrifvarens djupa bedröfvelse och längtan efter skilsmessa från jordelifvet.

I enlighet med Ekholms begäran begaf sig Wrangel på eftermiddagen samma dag till hans hem och fann honom därvid »liggande på sängen uti nog synlig sinnesförvirring». »Han började nu», skrifver Wrangel, »att tilltala mig i de orimligaste utlåtelser, som alla gingo därpå ut att påstå, att alla präster i Svea rike skulle utrotas och Herren tala genom profeter m. m. dylikt. Alla föreställningar voro här fruktlösa. Han började skria på ett gräsligt sätt och att utropa förbannelser öfver alla präster m. m., så att folket af grannskapet samlades kring om huset. Under detta viste hustrun nog tydligen, hvad hon bar i skölden. Hon började att utfara i mycken bitterhet, sade, att Gud uppväckt hennes man att bära vittnesbörd mot alla präster och kyrkor, och lade till, att han nästa söndag ville därför göra början och att, om jag sådant tillstadde, skulle jag undgå det straff, som de öfriga förestod. Mannen begärde då af mig, att honom måtte efterlåtas att nästa söndag skrift-

ligen uppläsa sin trosbekännelse offentligen i kyrkan. Då jag föreställde honom, att hans nattvardsgång vore en tillräcklig trosbekännelse och slutligen begärde att veta innehållet af samma trosbekännelse, fick jag ej utan svårighet omsider höra, att den bestod i ett stycke af den ofvanrörda Birgittæ revelation, som innefattade försmädelse mot läroämbetet»[1]. Då Wrangel vänligen föreställde honom, att detta ej kunde gå för sig utan att härigenom gudstjänsten stördes, utbrast hustrun i de gröfsta försmädelser och sade, »att hon blott för att göra sin man till viljes hade gått till nattvarden samt att jag skulle svara därför, att jag förfört honom ifrån sin förra stillhet att löpa galen till kyrkan m. m.»

Under dessa lika oväntade som brydsamma förhållanden vände sig Wrangel till tvenne medlemmar af kyrkorådet, bergmästaren samt borgmästare Wallentein. Någon åtgärd mot Ekholm blef dock icke vidtagen, enär hans göranden och låtanden syntes vittna om en abnorm sinnesförfattning, men man beslöt att till undvikande af förargelse i stillhet leda honom ut ur kyrkan, därest han sökte uppläsa sin trosbekännelse.

Några dagar därefter fick Wrangel ett nytt besök af Ekholm, som i två vittnens närvaro uppläste en skrifvelse[2],

---

[1] Wrangels skrifv. till konsist., uppläst 27 nov. 1776.

[2] Skrifvelsen, som är dagtecknad den 14 aug. 1774, hade följande lydelse: »I namn Fadrens och Sonens och den Helige Andas, Amen. Till ödmjukt följe af denna kristliga och med Jesu Kristi blod dyrt köpte församlings respective lärares doctorns, öfverhof- samt ordenspredikanten högvyrdige Herr Carl Magnus Wrangels uppå Sala stads predikostol gifna befallning i och med det heliga ordet byggdt på profeternas och apostlarnas grund, där Jesus Kristus själf hörnstenen är, att samtliga denna församlings ledamöter borde ifrån den störste till den minste uti församlingens allmänna lärohus och ej annorstädes i smuggor och vrår offentligen bekänna allas vår högt förtjänte Frälsare Jesum Kristum och där, men ej uti andra rum begå H. H. Nattvard under bröd och vin; För den skull är hos högvyrdige herr doctorn, öfverhof- och ordenspredikanten min ödmjuka anhållan, det jag ovärdigaste människa, sedan världen skapad blef, måtte nästinstundande söndag denna Herrens befallning få fullgöra samt med hustru och barn för den högtlofvade treenige Guden, Fader, Son och Helig Ande i djup ödmjuk enfaldighet nederfalla, vår käre Frälsares Jesu Kristi kärleks måltid under bröd och vin anamma och vår ödmjuka trosbekännelse uppå vår och hela världens Frälsare Jesus Kristus, skrifteligen till allmänt uppläsande i djup ödmjukhet presentera. Lars Ekholm.» (Skrifvelsen finnes bland Acta eccles. R. A.)

däri han ånyo anhöll att i enlighet med doktorns eget på Sala predikostol gjorda uttalande få offentligen i kyrkan uppläsa sin trosbekännelse. Härjämte tillsade han doktor Wrangel, som berörda söndag hade att förrätta gudstjänsten i landsförsamlingen, att hålla sig tillstädes i stadens kyrka och afhöra uppläsandet. — Gent emot Ekholms bestämda föresats visade sig snart alla föreställningar fruktlösa, hvarför Wrangel med sitt ämbetes myndighet strängeligen förbjöd honom att företaga något, som kunde störa den offentliga gudstjänsten. Men långt ifrån att häraf låta hindra sig blef den exalterade mannen snarare ifrigare i sin verksamhet för uppnåendet af sitt mål. Påföljande lördag gick han omkring i staden och inviterade invånarne att till näst instundande söndag infinna sig i kyrkan och afhöra hans trosbekännelse. Själf begaf han sig till högmässogudstjänsten sistnämnda dag med hustru och fem barn liksom i procession och tog med sin familj plats i koret. Efter slutad gudstjänst framträdde han och ropade med hög röst efter doktor Wrangel, ehuru han förut var underrättad om dennes frånvaro. Därefter började han uppläsa sin skriftligen upptecknade trosbekännelse. I enlighet med kyrkorådsmedlemmarnes beslut blef han nu i stillhet utledd. Utkommen på kyrkovallen, grep Ekholm, såsom han själf säger, till det andliga svärdet och utropade i den treenige gudens namn doktor Wrangel offentligen för en hedning och publikan [1].

Myndigheternas handlingssätt, hvilket är så mycket förklarligare som de ej kände innehållet af Ekholms trosbekännelse, blef emellertid orsaken till hans förnyade brytning med kyrkan. Därhän synes också hustrun hafva sträfvat. Alla Wrangels försök att öfvertyga Ekholm och hans hustru om det olagliga i deras uppträdande voro fullkomligt fruktlösa. Hustrun bemötte honom med grofva otidigheter och ådagalade en ondska och en bitterhet, som Wrangel sade sig aldrig förr hafva hört eller sett. Det var icke någon helig vrede, icke någon kväfd rättfärdighetskänsla, som gaf sig luft i hennes smädelser. De syntes däremot vara utbrott af en andlig gall-

[1] Ekholms inlaga till Kungl. Maj:t. (Acta eccles.)

sjuka och en ärelystnad, som endast åsyftade att af andras pådiktade fel tillväxla sig en skådepenning med den egna förträffllighetens prägel.

I denna mot kyrkan och hennes tjänare fiendtliga sinnesstämning begåfvo sig de båda makarne till Stockholm för att hos kongl. maj:t klaga öfver orättvis behandling från prästerskapets sida. I denna afsikt inlämnade Ekholm i nov. 1774 sina klagomål. Han anmäler, att doktor Wrangel genom sin adjunkt Wigander vägrat både honom och hans hustru tillträde till nattvarden samt genom klockare och spögubbe låtit offentligen utkasta honom själf ur kyrkan. Till klagomålen voro äfven bifogade afskrifter af Ekholms ofvan anförda skrifvelser till Wrangel af den 10 och 14 aug. 1774, vidare af hans trosbekännelse samt af magistratens honom lämnade vitsord vid hans afsked från kassörsbefattningen. Hvad hans här för första gången offentligen framlagda trosbekännelse beträffar, söker man förgäfves i densamma något villfarande. Den är tydligen icke hämtad från ofvannämnda revelationer, såsom Ekholm uppgaf för Wrangel, utan ger snarare intryck af att vara en herrnhutisk psalm, antingen bekommen från detta läger eller möjligen författad af Ekholm själf. Härför talar såväl innehållet som formen[1]. Hvad som förmått Ekholm till denna, som det synes, falska uppgift, är svårt att säga. Möjligen förhåller sig saken så, att Ekholm, som vid doktor Wrangels ofvannämnda besök knappast var tillräknelig, ej haft klart för sig, hvad han egentligen sade. Att hans yttrande om den s. k. trosbekännelsen skulle hafva varit en medveten osanning för att från prästerskapets sida åstadkomma förbud mot uppläsandet, är väl knappast troligt. Mot ett dylikt antagande talar såväl Ekholms karaktär som hans sinnesförfattning vid ifrågavarande tillfälle.

Klagomålen ledde emellertid ej till annat resultat, än att k. maj:t i skrifvelse af den 23 mars följande år gaf konsistorium i uppdrag att vid detta mål lägga den ämbetes hand, som var enlig med kyrkolagen. I följd häraf fick doktor

[1] Den s. k. trosbekännelsen utgör ett lofprisande af Guds son för hans återlösningsverk och består af åtta sexradiga och en åttaradig rimmad vers med god meter. Den sista versen synes ursprungligen ej hafva tillhört psalmen; i denna är konung Gustaf föremål för hyllning och förbön. (Finnes i Acta eccles.)

Wrangel i uppdrag att med ömhet och varsamhet försöka Ekholms förbättring[1].

Var resultatet af resan i så måtto ej efter de klagandes önskan, så fingo de i stället godtgörelse på annat sätt. I Stockholm sammanträffade de med vid denna tid därvarande anhängare af den Thunborgska rörelsen, hvilka togo sig an de båda förföljda makarne och uppmuntrade dem till ståndaktighet i deras tro, hvarjämte ett penningeunderstöd lämnades dem. Förbindelsen med de båda makarna synes äfven följande år, 1775, hafva uppehållits af rörelsens anhängare i Stockholm, i det icke blott nya penningeunderstöd sändes dem, utan äfven åtskilliga exemplar af tidskriften »*Stockholms Dagligt Godt*» tillställdes dem till utdelning[2]. Men något gagn af de nya bundsförvandterna i Sala fick emellertid ej det svärmiska partiet[3]. Ekholm var ingen initiativets man, och hans hustru var allt för häftig och ogrannlaga i sitt uppträdande för att kunna vinna någon anslutning. Dessutom var doktor Wrangel nog förståndig att ej företaga något emot dem, som kunde gifva dem sken af att vara utsatta för ytterligare förföljelse. Hustru Ekholms beteende hade alltför tydligt ådagalagt, att hon önskade konflikt med stadens kyrkliga myndigheter för att genom martyrglorian vinna allmänhetens medlidande och därigenom möjligen äfven anhängare. Såsom oemottagliga för all undervisning men därjämte också alldeles ofarliga för sin omgifning lämnades därför Ekholm och hans hustru af Wrangel för en tid åt sig själfva, under förhoppning att deras ifver med tiden skulle svalna, sedan det visat sig, att ingen uppmärksammade dem. Detta blef dock ingalunda händelsen. Den fortsatta förbindelsen med svärmarne i Stockholm i förening med den omständigheten, att Ekholm i prästerskapet såg orsaken till kungl. maj:ts tystlåtenhet beträffande hans klagomål, bidrogo att underhålla hans fiendtliga hållning mot kyrkan. Härjämte fortsatte han med studiet af ofvannämnda revelationer och drog sig, då hemtrakten syntes oemottaglig

[1] Västerås konsist. prot. 11 april 1775.

[2] Nämnda tidskrift, som utgjorde den svärmiska rörelsens organ, utgafs i Stockholm 24 juli 1775—6 maj 1776 med ett nummer om dagen.

[3] Wrangels skrifvelse till konsist. uppläst 27 nov. 1776. (Acta eccles.)

för hans läror, alltmer från denna onda omgifning inom sin familjs sköte. Följderna af denna isolering visade sig också snart. Vid vårtiden 1776 uppträdde Ekholm på ett sätt, som gaf tillkänna, att han börjat taga sina egna fantasier för gudomliga uppenbarelser. Den 15 maj nyssnämnda år företog han sig nämligen att vid alla hörn längs den s. k. Norrby gata med ett omåttligt skriande skriftligen kungöra »staden Salas undergång och förödelse». Samtidigt gick hans hustru omkring i boningshusen och förkunnade under »hvarjehanda förebråelser dag och timme, då staden utom vissa hus antingen genom eld eller jordens öppnande ödeläggas skulle» [1].

Den undfångna uppenbarelsen, som Ekholm hade skriftligen upptecknat, hade följande lydelse:

»Försten öfver konungarna på jorden Herren Jesus och den svenska heliga Birgitta.

Patent.

I namn Gud Faders och Sons och den heliga Andas. Amen. Detta säger HERren, HERren, det är ännu fyratio dagar, och så skall detta Nineve, du Sahla Stad förgås, därför att du icke känna kunde den tiden, där du uti sökt var. Amen. Sahla stad den 15 maj 1776. Lars Ekholm.»

Ekholms sista uppträdande synes knappast hafva väckt något större uppseende i samhället. Myndigheterna kunde därför underlåta att inskrida emot honom, helst emedan man hade anledning tro, det Ekholm »väntade att genom någon laglig åtgärd blifva hindrad i sitt företagande eller satt i fängsligt förvar». Men då man misstänkte, att hans hustru stod bakom det hela och ämnade »förehafva någon tillställning mot staden», lät magistraten vid tiden för profetians fullbordande med dubbel vakt bevaka staden samt noga iakttaga Ekholms åtgöranden [2].

Den undervisning, som Wrangel, med anledning af det skedda sökte gifva honom, blef emellertid illa lönad. Redan vid sitt första besök mottogs doktorn med högljudda smädelser och

---

[1] Stadsfiskalen Sahlbergs stämningsmemorial mot Ekholm 12 aug. 1776. (Acta eccles.)

[2] Wrangels skrifv. till konsist. uppl. 27 nov. 1776.

domsrop, och hustrun »öppnade fönstren och kallade folket, som igenom hans rop sammanlockades, att inkomma». Ett nytt besök i tre vittnens närvaro blef lika fruktlöst. Ekholm iakttog denna gång en envis tystnad och sökte, ehuru förgäfves, äfven förmå sin hustru därtill.

Under sådana förhållanden må det ej synas underligt, om Wrangel förlorade hoppet att på undervisningens väg vinna något gent emot en sådan halsstarrighet. Han motsatte sig därför ej åklagarens yrkanden att få utfärda stämningsorder mot Ekholm, helst en del enfaldiga personer icke kunde frigöra sig från fruktan, att Ekholm och hans hustru förehade onda planer emot staden. I stämningen, som inlämnades 12 aug. 1776, ålades honom att inför rådhusrätten svara: 1:o för hvad han i kyrkan för två år sedan låtit komma sig till last genom försöket att där offentligen uppläsa sin trosbekännelse, 2:o för sitt senaste förargelseväckande uppträdande den 15 maj 1776, samt 3:o för smädliga utlåtelser mot kyrkoherde Wrangel. Till svaromål på sistnämnda punkt var äfven hans hustru instämd.

I svaromålet påminner Ekholm ganska mycket om sin själsfrände, komminister Thunborg i Lillherrdal. Det inledes af en längre bön, däri han under citerande af åtskilliga bibelord beder Gud öppna sitt »hjärta, mun och tunga och verka det tal», som han här till Guds namns ära tala och skrifva skall. Liksom om bönen också i sin helhet blifvit hörd, begynner han den egentliga förklaringen med orden: »Undfått af min allra högste principal,Försten öfver konungarne på jorden HERren Jesus genom hans ord och anda att inför högtärade magistraten i ödmjukhet förklara mig öfver herr stadsfiskalen Zacharias Sahlbergs emot mig ställte ämbetes talan» etc. — I afseende på första stämningspunkten svarar han, att doktor Wrangel befallt samtliga församlingsledamöter att i församlingens lärohus och ej annorstädes bekänna sin tro. »Och som denna befallning», säger han, »finnes vara likmätig den heliga skrift Matth. 10, 32—33, Marc. 8, 38, Rom. 10, 4—10 m. fl. vittnesbörd, så hafver Herren af nåd behagat draga mig med hustru och barn, och vi hafva oss draga låtit Jer. 20, 7, Joh. 6, 44, Es. 8, 18 till bemälta offentliga trosbekännelse». I

afseende på den andra stämningspunkten genmäler han, att »som Herren Jesus låtit mig veta, det fienderna till Herrens verk så begått hos min allernådigste konung, att min sak här i tiden aldrig skulle få se dagsljuset, hvaruti denna församling genom sitt stillatigande till min utkastning i församlingen äfven gjort sig delaktig, alltså har jag af samma välsignade Herre och blodsförvandt genom hans ord och anda Joh. 20, 23, 3, 27 undfått befallning i kraft af Jeremias 1, 7, 48, 10 att med hög röst, Es. 58, 1, den 15 sistlidne maj vid alla gatuhörn på denna stadens stora gata uppläsa bilagda patent till maning att göra bättring, Hez. 33, 11, och således undvika en svår undergång, som i annor händelse denna stad visserligen förestår; ty med Guds ord är icke till skämtandes, det finner sig dock på sistone 2 Mark. 4, 17, Ebr. 2, 1—4» etc. — Hvad slutligen den tredje punkten beträffar, förnekar han dess sanning och anklagar i stället doktor Wrangel för hård och djäfvulsk medfart med honom och hans familj[1].

En blick på de citerade bibelorden visar, hvilken fast öfvertygelse Ekholm verkligen hade om sin gudomliga mission, en öfvertygelse, som ingalunda rubbades af den omständigheten, att hans gudaingifna domsprofetia ej gått i uppfyllelse. I detta andliga högmod, i denna andliga förmätenhet att på sig tillämpa, hvad som endast gällde om de helige författarne eller om Kristus själf, i denna fasta förtröstan trots gäckade förhoppningar visar sig Ekholm som en sann själsförvant till svärmarne i Lillherrdal. — Hans förklaring, som var åtföljd af samma bilagor, som han två år förut inlämnat till kungl. maj:t, öfversändes af stadsfiskalen till justitiekanslärn i och för erhållande af förhållningsorder. I anledning härat affärdade denne, som ansåg Ekholms företag af samma art som »det enthusiastiska oväsendet i Norrland» en skrifvelse af den 23 okt. samma år till konsistorium i Västerås med begäran om snar underrättelse om förhållandena vid Salberget samt om förslag till lämpliga åtgärder.

Något svar från konsistorium affärdades egendomligt nog

[1] Ekholms ödmjuka förklaring till rådhusrätten i Sala inlämnad 28 aug. 1776. (Acta eccles.)

ej förr än 4 mars följande år, ehuru äfven Wrangel i sin infordrade berättelse ingalunda framställt saken såsom alldeles obetydlig. Han hade tvärtom uttalat sin fruktan, »att därest detta deras uppförande lämnades opåtalt, torde Ekholm i mera djärfhet med predikningar och fanatiska spådomars utspridande fortfara, som ej utan stor förargelse och det allmänna lugnets förstörande i församlingen kan aflöpa» [1]. Wrangels skrifvelse, som ganska tydligt förrådde, att hans tålamod med Ekholms familj tagit slut, synes emellertid hafva väckt konsistorii misstanke, att saken ej blifvit skött på alldeles riktigt sätt och att den rättsliga åtgärden varit förhastad, helst det af Wrangels skrifvelse äfven framgick, att Ekholm för närvarande vore stilla och sysselsatte sig med att undervisa barn i räkning och skrifning och för öfrigt förrättade sysslor, som fordrade mogen eftertanke. I sin skrifvelse till justiekanslärn föreslog därför konsistorium, att ännu en tid »lindrigare utvägar, bestående uti idkeliga förmaningar och undervisning» måtte brukas, enär det befanns, att »detta onda ej frätte omkring eller förorsakade oro uti rikskroppen» [2]. Härjämte anhöll konsistorium, att någon publik utväg måtte utses, hvarigenom Ekholms barn för någon tid skildes från föräldrarna, helst det befarades, att de kunde smittas af samma »enthusiastiska och fanatiska griller», som besjälade föräldrarne.

Innan detta svar sent omsider affärdades, hade i Sala en tilldragelse ägt rum, som syntes förskaffa Ekholm det sken af oförskyldt lidande, som han hittills förgäfves eftersträfvat. En i staden illa känd skräddare vid namn Söderström, som genom åtskilliga farliga tillställningar gjort sig fruktad, hade med några likasinnade företagit en våldsam husvisitation i Ekholms hem »under föregifvande att vilja undersöka, om några anstalter funnos till mordbränneri» [3]. Detta oförmodade ingripande, som var af alldeles privat natur, förskaffade Ekholm, som med sin familj för en tid lämnade hemmet, icke blott åtskilliga »medhållare, som tyckte honom vara lidande»,

[1] Wrangels skrifv. till konsist. uppläst 27 nov. 1776.
[2] Konsistorii skrifv. till just. kansl. 4 mars 1777. (Acta eccles.)
[3] Wrangels skrifv. till just. kansl. 16 dec. 1776. (Acta eccles.)

utan äfven penningesammanskott från flera orter. Händelsen hade föröfrigt intet inflytande på det allmänna religiösa tillståndet.

Till den goda utgång, det hela omsider fick, bidrog icke minst domkapitlets sansade och om människovänlighet vittnande åtgärder. Äfven den dåvarande justitiekanslärn synes hafva varit en man, som ägt både intresse och förstånd, då det gällde behandlingen af religiösa angelägenheter. Härom vittnar hans bref till borgmästar Wallentein i Sala.

Vi kunna ej underlåta att här anföra några rader ur denna skrifvelse, hvari det bland annat heter: »Då jag af de insända handlingarna och isynnerhet af Ekholms förklaring nogsamt förmärkte, detta folket vara intagne af fanatiska religionsgriller, och af vissa omständigheter kunde sluta, att dessa hade sammanhang med ett för några år sedan yppadt svärmeri både i Norrland, här i Stockholm och flerstädes uti riket, ansåg jag målet synnerligen grannlaga och fann nödigt att däröfver höra såväl konsistorium i Västerås som doktor Wrangel, hvilkens yttrande nyligen inkommit, däraf jag alldeles styrkes i den tanke, jag om dessa sekteriska människor fattat, och att målet dem rörande med mycken varsamhet bör handteras, helst dylika svärmares art alltid är, att, då man genom strängare medfart vill bringa dem från sina galenskaper, rasa de däri så mycket häftigare, anse sig för martyrer och himmelsförtjänte korsdragare, emedan deras dårskap alltid har högmod till grund och lystnad att anses för mycket visare och heligare Guds redskap än andra. Med sådana dårar har därför erfarenheten visat, att sällan annat är att göra, emedan föga hopp är, att de emottaga rättelser, än att lämna dem, efter alla med saktmodighet gjorda försök på undervisningsvägen, uti deras griller, åtminstone så länge de icke göra allmänt buller och oro samt söka utsprida sina irrmeningar och förföra andra — För att jag nu med bättre grund och kunskap må se, huru jag härutinnan må göra, motser jag af borgmästaren underrättelse, huru Ekholm och hans hustru förhålla sig sedan den tid, fiskalen uppträdde emot dem. Om de hålla sig stilla inom sitt hus eller göra vidare oro på offentliga ställen? Om de alldeles undandragit sig församlingens gemenskap och

än bemöta prästerskapet vid deras besök med otidighet? Men isynnerhet om hos dem förmärkes den andan att vilja göra proselyter. Om något tillopp är hos dem af enfaldigt folk och ungdom samt hvad anseende de hafva bland andra? Om Ekholm ännu undervisar barn och om deras egna barn uppfostras i föräldrarnes religion? Mån' inga välsinnade på orten skulle vilja taga de två äldsta Ekholms barn om 10 och 7 år till sig, eller hvad utväg kan föreslås till deras försörjande och undervisning på allmän bekostnad? Mån' till ett så kristligt ändamål man skulle i orten kunna få subskriptioner? Jag vill i den händelse gärna kontribuera mina plåtar därtill. Öfverlägg härom med doktor Wrangel och låt mig veta herrarnes tanke i målet. Emellertid tillsäges fiskalen att hvila, till han fått mitt svar» [1].

Enär i borgmästarens svar på nyssnämnda skrifvelse intet fanns, som kunde gifva justitiekanslärn anledning till någon åtgärd mot Ekholm, fick stadsfiskalen befallning att tillsvidare nedlägga målet. Något återupptagande af detsamma kom därefter aldrig i fråga, emedan Ekholm förhöll sig tyst och stilla till sin död. Stiftet var därefter befriadt från dylikt svärmeri.

Härmed hafva vi afslutat skildringen af den svärmiska separatism, som yppade sig inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. I motsats till Hernösands och Upsala stift blef detta, såsom vi sett, ganska lindrigt berördt af denna förvillelse. Af det anförda har framgått, huru svärmeriets frö, hitfördt af en finsk adelsdam, slumrade i mer än tio års tid, innan det sköt upp. Vi hafva också sett, hurusom svärmeriet härstädes icke blott genom en i allmänhet förståndig behandling från vederbörandes sida, utan också genom öfverdrifter och hätskhet från de förvillades, beröfvades de impulser, som nödvändiggjorde dess bestånd, samt så småningom aftynade och upphörde.

[1] Riksregistraturet 1777.

Bror Alstermark.

Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia (3:dje uppl. Upsala 1892)[1] och samme författares Svenska kyrkans historia efter reformationen (ibdm 1886, 87)[2].

Förvisso är det med rätta, som framlidne biskop Cornelius' kyrkohistoriska hand- och läroböcker länge åtnjutit ett stadgadt anseende. Med framställningens flärdlösa enkelhet och lättfattlighet förenas i dessa den vördnadsvärde författarens arbeten i stort sedt pålitlighet och noggrannhet i uppgifter. I åtskilliga hänseenden hafva dock de Corneliska böckerna genom nyare forskningar blifvit antikverade. Fortfarande torde de emellertid kunna användas vid det akademiska examensstudiet, likvisst endast under förutsättning, att de studerande erhålla kännedom om nödiga rättelser och tillägg till desamma. Vid Upsala universitet hafva också under de senare åren sådana kompletterande upplysningar plägat lämnas dels vid de kyrkohistoriska seminarieöfningarna, dels i de offentliga föreläsningarna. Åtskilliga tentamina hafva dock tillfylles ådagalagt det trängande behofvet däraf, att ifrågavarande rättelser och tillägg eller åtminstone de väsentligaste af dem äfven i annan form blifva de studerande tillgängliga. Och härmed torde offentliggörandet af följande anspråkslösa anteckningar vara tillräckligt motiveradt.

Redan vid sitt första framträdande hälsades Hb af kritiken med rätt mycket erkännande, om också ej anmärkningar saknades. Befogade sådana synas mig särskildt förefinnas i

[1] I det följande betecknad med Hb.

[2] I det följande betecknad med Er.

ett par recensioner, af hvilka den ena var införd i *Teol. Tidskrift* årg. 1867 under författaremärket T. N., som tydligen afser den ej långt därefter i unga år bortryckte kyrkohistorikern T. Norlin. Här säges bl. a.: »Planen och det stränga sammanhanget i författarens bok störes... ej af de talrika utdrag, som förf. gjort ur sina föregångare.

Det är svårt att afgöra, huru mycket profanhistoria bör intagas i en handbok i kyrkohistorien, och recensenten vill ej påstå, att författaren i allmänhet intagit för mycket. Någon gång synes dock gränsen vara nära att öfverskridas... Att den blifvit öfverskriden sid. 48 är dock tämligen klart. En så utförlig undersökning öfver platsen för det fältslag, i hvilket prins Magnus Henriksson, Erik den heliges mördare, stupade, tillhör icke den svenska kyrkans historia. Om detta fältslag stod vid Örabro eller vid Fårebro eller vid Örsundsbro, kan ej ur kyrkohistorisk synpunkt vara af någon betydelse. En och annan sådan liten ojämnhet kan vid en blifvande upplaga lätteligen afhjälpas.»

Detta har emellertid i verkligheten icke skett. Åtminstone möter äfven i handbokens senaste upplaga sid. 54 den s. k. undersökningen om platsen för fältslaget vid Örabro, en undersökning, som för öfrigt blifvit alldeles resultatlös.

En sakkunnig granskning af ifrågavarande arbete förekommer äfven i årg. 1868 s. 336 ff. af *Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* utg. af G. K. Hamilton. I denna recension yttras bl. a., att man troligen mot handboken skall rikta anmärkningen, att den »ägnat för ringa uppmärksamhet åt den analoga kyrkliga utvecklingen i broderländerna, hvarifrån kunnat hämtas åtskilligt till förklaring och belysning af likartade företeelser i Sverige. Denna anmärkning — fortsätter recensenten — äger nog sin riktighet; man kan ej finna, att förf. gjort något större bruk af Norges och Danmarks förträffliga kyrkohistoriska arbeten af Keyser och Helveg. Bägge dessa författare hafva äfven i det afseendet gifvit sina svenska yrkesbröder ett godt föredöme, att de vid behandlingen af sitt lands kyrka ej alldeles förlorat systerkyrkorna ur sikte, hvarpå deras arbeten vunnit.» Såsom en brist i arbetet framhölls vidare, att »förf. ej tagit kännedom af de nyaste forskningarna inom me-

deltidens *politiska* historia, hvarigenom han i denna del kommit att begå några faktiska misstag.» En rad sådana felaktigheter påpekas också. De flesta af dessa synas dock vara rättade i de senare upplagorna. Däremot hafva andra af rec. påpekade brister icke blifvit afhulpna, tydligen emedan de äro af mer principiel natur. »En svag punkt — heter det nämligen vidare — synes oss vara så väl begynnelsen som afslutningen af den katolska tiden: man saknar hvarje spår till öfvergång. Författaren uppvisar ej de förhållanden inom hedendomen själf, som banade väg för kristna läran, dess inre upplösning och förfall o. s. v., ej heller hvad som förberedde katolicismens fall i Norden. Visserligen äro ej förebuden till reformationen i Sverige betydande, men de saknas dock ej helt och hållet; dit hör i första rummet Birgittinerorden, hvars betydelse och verksamhet ej äro af förf. behörigt uppskattade. Någon gång har förf. ej nog iakttagit sambandet mellan de kyrkliga företeelserna i Sverige och dem i Europa öfverhufvud, ur hvilka de förra få sin förklaring: så t. ex. får man ej någon föreställning om det stora inflytande, som den allmänna katolska reaktionen i Europa utöfvade på Sveriges förhållanden under Johan III och Sigismund...»

Inledningsvis hafva dessa utdrag meddelats, då i dem onekligen vidröras svagheter, af hvilka icke blott Hb lider utan delvis äfven Er. Jag öfvergår till den ingalunda oviktiga frågan om *periodindelningen*.

Såsom pedagogiskt hjälpmedel är periodindelningen af icke ringa betydelse. En relativt god sådan måste ju väsentligen underlätta uppfattningen af den historiska utvecklingens verkliga förlopp och inre sammanhang. Fråga är nu, om den af Cornelius följda periodindelningen fyller de anspråk, som rimligtvis böra och kunna ställas på en sådan.

Hvad då först vidkommer de två stora hufvudafdelningarna af vår kyrkohistoria, så kan naturligtvis endast mot *benämningen* af dessa en erinran göras. Cornelius bibehåller de gamla beteckningarna *»det katholska»* och *»det lutherska tidehvarfvet»*. I öfverensstämmelse med bruket inom den allmänna kyrkohistorien torde dock de världshistoriska namnen *Medeltiden* och *Nyare tiden* kunna komma till användning

äfven vid indelningen af vår nationalkyrkas historia. De båda stora hufvudepokerna kunde sålunda lämpligen erhålla öfverskrifterna: *sv. medeltidskyrkans historia* och *sv. kyrkans historia under nyare tiden.* Om man emellertid nödvändigt vill behålla de gamla namnen, kunde förslagsvis följande rubriker gifvas: *Medeltiden eller den katolska tiden* och *Nyare tiden eller den lutherska* eller *tiden efter reformationen.* Sistnämnda uttryck torde ur flera synpunkter vara att föredraga framför »det lutherska tidehvarfvet», en beteckning, som mindre väl passar för exempelvis en stor del af 1500-talet och senare hälften af 1800-talet. Det må härvid äfven erinras om i den nyaste kyrkohistorien framträdande olutherska eller rent af lutherfiendtliga riktningar.

Den svenska medeltidskyrkans historia indelas af Cornelius i icke mindre än sex samordnade perioder, nämligen: I. *Kristendomens införande i Norden,* omfattande åren *829—1060;* II. *Kristendomens och hedendomens strid (1060—1134);* III. *Kristendomens seger och kyrkans fullständiga utbildning i Sverige (1134—1164);* IV. *Hierarkiens tillväxt och stadga i vårt land (1164—1248);* V. *Den svenska kyrkan under folkungarnes och konung Albrekts regering (1248—1389);* VI. *Den svenska kyrkan under unionstidehvarfvet (1389—1520).*

Att en förenkling af denna periodindelning är behöflig, ligger i öppen dag. Mot densamma kunna ock välgrundade invändningar göras. Som man lätt finner, hafva i regel de svenska konungaätternas regeringstid fått vara epokbildande med afseende på den svenska kyrkans historia: 1) den gamla konungaätten (—1060), Stenkilska ätten (1060—1134), 2) Sverkerska och Erikska ätterna (1134—1248), 3) folkungarne och konung Albrekt (1248—1389) samt 4) unionsregenterna under sista delen af medeltiden. Vid undervisningen i svensk politisk historia torde en sådan indelning med fördel kunna användas på det *lägre* skolstadiet, men näppeligen på det högre. Den mer försigkomne lärjungen får också numera i våra skolor lära sig inse, att det finnes ett djupare sammanhang i historien än det, som bestämmes af konungalängden[1]. Men

[1] Jfr C. T. Odhners uttalande i Pedag. Tidskr. 1886 sid. 160 ff.

gäller detta redan med afseende på den politiska historien, så äger det naturligtvis i ännu högre grad sin tillämplighet med hänsyn till vårt fäderneslands *kyrkohistoria.*

Ett enda undantag från regeln, att konungaätternas regeringstid fått bestämma de kyrkohistoriska perioderna under medeltiden, bildar det tidsskede, som omfattar sverkerska och erikska ätternas regementstid, som i Hb indelas i tvänne samordnade perioder. Skiljegräns mellan båda blir upprättandet af Upsala ärkebiskopsstol 1164. Den förra af dessa perioder omfattar sålunda en tidrymd af endast trettio år eller tiden från slaget vid Fotevig (som Hb alltså låter bilda epok i sv. kyrkans historia) till Upsala ärkestols upprättande. Ingen med vår kyrkohistoriska utveckling verkligen förtrogen skall nu kunna medgifva, att dessa 30 år af vår medeltids historia utgöra ett afrundadt utvecklingsskede i sv. medeltidskyrkans historia, eller att, såsom i öfverskriften i Hb uppgifves, »kyrkans fullständiga utbildning» i Sverige ägt rum under just denna tid. I verkligheten sker det långt senare.

Äfven till andra anmärkningar inbjuder ifrågavarande periodindelning med ty åtföljande rubriker. Så är ju uppenbarligen öfverskriften till afdelningen V för trång, enär ifrågavarande afdelning omfattar den svenska kyrkans historia ända till 1389 således icke blott »under konung Albrekts regering» utan äfven under Håkans och Margaretas.

»Det lutherska tidehvarfvet» indelas af Cornelius i fyra perioder, nämligen

I. *Reformationens införande i Sverige.*
(1520—1593)

II. *Den svenska kyrkan under det sjuttonde seklet.*
(1593—1693)

III. *Den svenska kyrkan under det adertonde seklet.*
(1693—1793)

IV. *Den svenska kyrkan under det nittonde seklet.*
(1793—1892)

Hb utkom sistnämnda år. Eljes fordrar naturligtvis konsekvensen, att fjärde perioden sträckt sig till 1893 års jubelfest, då 1693 och 1793 års fester till minne af Upsala möte

i denna indelning fått blifva epokbildande. Så betydelsefulla för utvecklingen hafva dock för ingen del dessa jubelfester varit, att de med rätta kunna sättas såsom råmärken mellan stora kyrkliga utvecklingsskeden, hvilka för öfrigt ingalunda alltid omfatta jämt hundra år. Af alla de i ofvanstående centurieindelning meddelade årtalen utmärker blott ett enda en i svenska kyrkans historia utan all fråga epokgörande tilldragelse, och det är naturligtvis året 1593. Däremot kan man nog tvista om lämpligheten af att, såsom Cornelius i anslutning till Reuterdahl gör, låta år 1520 bilda gräns mellan medeltidens och reformationens kyrka. Stockholms blodbad har större betydelse för den politiska än för den kyrkliga utvecklingen. Bättre kunde då möjligen vara att antingen sätta året för Olaus Petri's återkomst till fäderneslandet, eller för befrielsekrigets begynnelse eller för valriksdagen i Strängnäs o. s. v. För bibehållande af året 1520 talar dock dels lämpligheten af ett rundt tal med hänsyn till svårigheten att exakt bestämma tidpunkten för den lika djupt ingripande som omfattande reformationsrörelsens begynnelse i vårt land, dels den omständigheten, att just det året inträffade Olaus Petris diakoninvigning, hvarmed hans reformatoriska verksamhet inom fäderneslandet kan anses börja. I Tyskland var den 31 oktober 1517 märkesdagen, hos oss äro åren 1519, 1520, 1521, 1523, 1524, 1526 och 1527 nära nog alla lika betydelsefulla. Gränsen mellan medeltidskyrkan och reformationens kyrka i vårt land bildar i verkligheten en sicksacklinje.

Hellre än att framlägga ytterligare bidrag till kritik af nämnda periodindelning, må vi väl fråga: kunna vi då finna någon annan och bättre att sätta i stället? Ett litet försök i denna riktning må göras, ehuru vi naturligtvis på förhand afsäga oss hvarje anspråk på att lämna en periodindelning, som äger absolut giltighet. Så mycket hellre må emellertid detta betonas, som mången lätt frestas att kräfva för mycket af en historisk periodindelning. I denna ändlighetens och ofullkomlighetens värld fyller ingen sådan indelning det ideala måttet. Men förvisso kan den komma att stå antingen närmare till eller fjärmare från detta mått. Ju fullständigare och allsidigare det verkliga förloppet af och det inre sammanhanget

i den kyrkohistoriska utvecklingen afspeglas i periodindelningen, desto riktigare och sannare blir densamma.

Vid en indelning af svenska kyrkans historia i vissa tidsskeden bör uppenbarligen icke konungaätternas regeringstid läggas till grund. Trots det nära sambandet mellan stat och kyrka, som af ålder rådt i vårt land, kunna ej heller den politiska historiens skeden utan vidare blifva bestämmande för vår kyrkohistoria. Utvecklingslinjerna äro nämligen ingalunda städse sammanfallande eller ens jämlöpande med hvarandra. En i politiskt afseende epokgörande tilldragelse är ej alltid lika betydelsefull för kyrkohistorien och tvärtom. Hufvudsynpunkten vid en kronologisk indelning af vår kyrkohistoria torde icke böra vara någon annan än *den svenska kyrkans egen utveckling till nationalkyrka och såsom nationalkyrka.* Under fasthållande af denna hufvudsynpunkt men tillika med skyldig hänsyn till den politiska historien och den inhemska kulturutvecklingen i det hela samt äfven till förhållandet till den allmänna kyrkohistorien, vilja vi söka lämna ett förslag till periodindelning och i sammanhang därmed och delvis såsom motiv för indelningen i fråga taga en hastig öfverblick öfver de väsentligaste momenten af vår kyrkas utvecklingsgång genom tiderna.

Under vikingatiden är Sverige *ett missionsfält* med småningom allt flere diasporaförsamlingar, men utan ordnad kyrkostyrelse, dioecesanindelning o. s. v. Från kyrkohistorisk synpunkt är denna tid (829—omkr. 1060) att uppfatta såsom *inledningsperiod.* Först vid dennas slut tager den egentliga *medeltiden* sin början. Inom denna framträder tvänne från hvarandra väsentligen skilda stora utvecklingsskeden, *den äldre* och *den yngre* eller *senare* medeltiden. Det förstnämnda tidehvarfvet utgör den svenska medeltidens nybildningsperiod, det senare dess höjdpunkt och tillbakagång eller upplösningstid, som tillika genom nya insatser bildar öfvergång till den nyare tiden. Att den egentliga och stora vändpunkten mellan de båda tidehvarfven inträder ungefär 1250, därom äro våra medeltidsforskare nära nog fullkomligt ense, liksom därom att tiden från 1250 till början af 1300-talet betecknar höjdpunkten af den svenska medeltidens kyrkliga lika väl som politiska

och sociala utveckling [1]. I svenska kyrkans medeltidshistoria bildar året för Skenninge möte råmärket mellan den äldre och yngre medeltiden. Först nu vinner den katolska kyrkan sin fulla organisation i Sverige. Först nu knytes den svenska kyrkoprovinsen närmare påfvestolen och den utomsvenska kristenheten. Skenningemötets föreskrifter ha ock erhållit benämningen »den romersk-katolska kyrkans grundlag i Sverige». I motsats till det vanliga förhållandet inom den öfriga katolska kristenheten hade svenska kyrkan förut nära anslutit sig till den borgerliga samfundsordningen i landskapen. Den mäktigaste påfve, som suttit på Petri stol, klagar ock i en bulla år 1207 med afseende på svenska kyrkan, att »*nulla ecclesia*» vore »*in mundi partibus constituta, quæ tantum propter insolentiam populi jugo subiaceat servitutis*» [2]. Enligt den påflige legaten Vilhelms af Sabina utsago voro vid år 1248 nästan alla präster i Sverige prästsöner. Dittills lefde prästerna i äktenskap och förblefvo sålunda fortfarande förenade med det borgerliga samhället och äfven prästbarn togo arf efter sin fader. Endast munken var löst ur ättens band [3]. Nu ändrades i mer eller mindre grad dessa förhållanden. Det prästerliga *celibatet* föreskrifves och genomdrifves efter hand. Den *kanoniska lagen*, som biskoparne ålades af den påflige legaten att skaffa sig och studera, börjar allt mer tillämpas, om den också aldrig kunde fullt genomföras i vårt land. Först nu blir *domkapitelsorganisationen* utbildad och införd i alla stift, nu läggas *biskopsvalen* uteslutande i domkapitlens hand o. s. v.

Inom den äldre medeltidskyrkans i mycket dunkla historia kunna möjligen tvänne perioder urskiljas, den första omfattande tiden från omkr. 1060 intill tiden för Upsala ärkestols upprättande eller omkring 1164. Karaktäristisk för denna period är den häftiga striden mellan kristendom och hedendom samt kyrkans slutliga seger. De äldsta biskopsstiftens (Skara stift grundades i senare hälften af elfte århundradet, Linköpings under förra hälften af det tolfte århundradet) och klostrens upprättande höra ock till denna tid. Från början hade svenska

[1] Jfr C. T. Odhner, a. tidskr., s. 161 och E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. Sthlm 1896.

[2] Innocentius III:s bulla $^{25}/_{10}$ 1207. E. Hildebrand, a. a., s. 55.

[3] A. a., s. 56.

kristenheten varit underordnad Hamburgs (resp. Bremens) ärkebiskopar,[1] hvilka ännu fram på 1100-talet sökte häfda sina anspråk på metropolitanrätt öfver de nordiska rikena. Ännu så sent som 1133 bekräftar Innocentius II Hamburger-biskoparnes gamla rättigheter öfver de nordiska kyrkorna. Nu undandrager sig svenska kyrkan detta beroende, men *primatet* öfver henne tillerkännes vid slutet af 1150-talet ärkebiskopen i Lund. Med ärkestolens i Upsala upprättande är dock ett mycket betydelsefullt steg taget i riktning mot bildandet af en självständig *svensk kyrkoprovins* inom den katolska kyrkan, ehuru vårt land i själfva verket ännu länge i kyrkligt afseende officiellt räknades till *provincia Dacia*. Härmed är hufvudskälet angifvet därtill, att just året 1164 blifvit satt såsom gräns mellan de båda perioderna. Till tiden tämligen nära sammanfallande tilldragelser äro det första kyrkomötet i Sverige, Linköpings möte (1152), och enligt häfdvunnen mening, Erik den heliges död (1160).

Under tiden 1164—1248 fortgår kyrkans befästande och organisation i Sverige. Först omkr. 1200 torde hela landet kunna anses vara kristnadt. Till de fem under föregående period redan upprättade biskopsdömena *Upsala, Skara, Linköping, Strängnäs* och *Västerås* organiseras mot slutet af 1100-talet ett uti Värend med *Växiö* som biskopssäte och i början af 1200-talet (omkr. 1220) ännu ett uti Österland eller Finland, nämligen *Åbo* stift. Härmed är den kyrkliga stiftsindelningen genomförd, sådan den skulle förblifva under hela den återstående medeltiden. Till denna period hör ock *domkapitlens* uppkomst. Ännu under förra hälften af 1200-talet äro de dock ej färdigbildade. Grunden till den *andliga domsrätten* lägges (1200). Till de gamla munkordnarne komma nya, af hvilka särskildt de båda stora tiggarordnarne få betydelse.

Med afseende på präst- och biskopstillsättning samt testamentsrätten m. m. voro inhemsk lag och landskapens rättssedvänjor, men ännu icke de kanoniska föreskrifterna normerande.

Genom Skenninge möte med dess komplement, Innocentius IV:s bulla af den 7:de december 1250, bringas i Sverige en större likformighet till stånd med de kyrkliga förhållandena

[1] Missionsbiskopen Gauzberts undantagsställning torde ej här behöfva tagas med i räkningen.

inom den öfriga västerländska kristenheten, och vi hafva redan i annat sammanhang angifvit nämnda mötes betydelse. Den egentliga papismens tid begynner.

En indelning af den senare medeltidens kyrkohistoria är förbunden med icke ringa svårigheter. Är medeltidens karaktär i det hela ganska ensartad, så gäller detta icke minst om nämnda tidsskifte. Vill man från den angifna synpunkten likväl försöka en sådan indelning, kunna nog skäl gifvas för följande förslag. En första period fr. 1248—omkr. 1320, som betecknar den svenska medeltidens höjdpunkt. Den svenska kyrkan knytes närmare påfvestolen. Hierarkien utbildas allt mer, dess politiska makt och allmänna inflytande ökas betydligt. Mellan kyrkans och statens representanter råder i allmänhet ett godt förhållande. De för medeltiden utmärkande samhällselementen nå under denna tid sin fulla utveckling i Sverige på samma gång som de sammanhållas till ett harmoniskt helt genom kraftfulla regenter[1]. Större kyrklig uniformitet genomföres. Den svenska kyrkans tvänne första stora frihetsbref, Magnus Ladulås' af 1281 och Birger Magnussons af 1305, utfärdas.

Hvarför då anse, att en ny period inbryter omkr. 1319 eller 1320? Skälet är icke i främsta rummet, och den politiska unionens förberedande då tager sin början, men att det förtjänar från kyrkohistorisk synpunkt särskildt framhållas, att den *svenska kyrkoprovinsen vid den tiden emanciperas från det lundensiska primatet.* I Hb säges visserligen (s. 129), att »Lundastolens gamla primatsförhållanden till Sverige qvarstod . . . orubbadt» äfven under tiden 1248—1389, men detta är, enligt hvad nyare forskningar uppvisat, oriktigt. Den siste Upsala-ärkebiskopen, som stadfästes, invigdes och erhöll pallium af ärkebiskopen i Lund, var Olof Björnsson under 1300-talets andra årtionde. Det var sista gången Lunda-ärkebiskopen utöfvade sina primaträttigheter, och faktiskt lyckades Upsala-ärkebiskoparne från den tiden fullt lösgöra sig från det gamla beroendet, ehuru deras kolleger i Lund ännu länge fasthöllo vid sina forna anspråk, och ärkebiskopen i Lund sålunda intill medeltidens slut äfven förde titeln: *primas Sveciæ.*

[1] C. T. Odhner, anf. tidskrift, s. 162.

Härtill kommer att med 1300-talets början eller omkr. år 1320 tydligen »en ny tid och nya förhållanden» äfven i andra afseenden inträda. »De samhällselement, som under de första Folkungaregenterna sammanhållits med kraftig hand, börja nu att skilja sig från hvarandra och gå sina egna vägar. Det är isynnerhet den världsliga aristokratien, vanligen i förbund med den andliga, som utvidgar sin makt i en proportion, som icke stämmer öfverens med det helas välfärd»[1]. Såsom det världsliga och andliga *stormansväldets tid* i pregnant mening har ju ock med allt skäl tretton- och fjortonhundratalens svenska historia plägat karaktäriseras.

I den allmänna kyrkans historia begynner just med 1300-talet en ny tid, den medeltida regressens tid. Påfvarnes s. k. Babyloniska fångenskap tager sin början och särskildt från Johannes XXII:s tid och intill den stora schismen ingrepo påfvarne genom provisioner vid biskops- och prästtillsättningar inom svenska kyrkan. Samtidigt lämnar det svenska folket sin gamla isolering. Genom unionen och Birgitta och hennes ordensstiftelse träder vårt folk icke blott i politisk men efterhand i allt lifligare kyrklig och kulturell förbindelse med andra nationer. En religiös och historisk litteratur på modersmålet uppstår och når småningom en hög blomstring.

Ehuru fjortonde och femtonde århundradet både med afseende på de kyrkliga förhållandena, den inre samhällsutvecklingen och den allmänna odlingen i vårt land bilda ett sammanhängande helt, väsentligen bestämdt af samma ledande idéer, kan man af pedagogiska grunder ej gärna undvika att indela en så vidsträckt period i mindre afdelningar. Självmant erbjuder sig då synpunkten af kyrkans förhållande till det borgerliga samhället. Medan häftigare sammanstötningar mellan kyrkan och hennes målsmän å ena sidan och det världsliga samhället och konungamakten å den andra icke egentligen förekommo under 1300-talet, så blir förhållandet det motsatta under det följande århundradet, och »medeltiden slutade med den våldsammaste schism mellan stat och kyrka, hvarunder de mera försiktiga, såsom Hans Brask, förgäfves läto sin varnande stämma ljuda»[2].

---

[1] A. a., s. 162.

[2] E. Hildebrand, a. a., s. 198.

Hvad indelningen af den *nyare* tidens kyrkohistoria vidkommer, så bildar till att börja med tydligen Upsala Möte en afslutande gräns af tiden för reformationens införande och den romerska reaktionens tillbakakastande. Den följande tiden kännetecknas af å ena sidan ortodoxi och ortodoxism (incl. kryptokalvinismens öfvervinnande) samt af kyrkliga organisationssträfvanden på författningens och kultens områden å den andra. Karl XI:s kyrkolag bildar den fixerade afslutningen af sträfvandena på kyrkoförfattningens område och inleder en ny period med afseende på kyrkans förhållande till staten. Hon blifver först nu statskyrka i egentlig mening. Äfven af s. k. »kyrkliga böckerna» fastställas nära nog samtidigt nya recensioner, hvilka för lång tid blifva normerande för det gudstjänstliga lifvet i vårt fädernesland. Vid 1600-talets slut (Åbo Domkapitlets utslag ang. Ulstadius, Schæfer och Ulhegius 1689) framträder ock den pietistiska väckelsen, som aflöses af neologien eller upplysningen, hvars herravälde brytes i början af 1800-talet. Årtal lämpliga att sätta som råmärken mellan pietismens och neologiens tid å den ena sidan och den sistnämnda och nutidens kyrkohistoria å den andra äro ej lätta att finna. Redan långt innan neologien kan anses vara den dominerande åskådningen, öfvade den stort inflytande på det allmänna tänkesättet. Öfvergången mellan pietismens och neologiens tid är så flytande, att någon bestämd skiljegräns öfverhufvud icke torde kunna angifvas. Då emellertid neologiens egentliga herravälde kan anses begynna med den Gustavianska tiden, är möjligen 1770 lämpligt såsom rundt tal.

Brytningen med neologien sker i vårt land ungefär vid tiden för det genom den franska revolutionens följder i grund skakade europeiska statssystemets återupprättande på kongressen i Wien. År 1815 stiftas det svenska bibelsällskapet, vid hvars första allmänna sammankomst följande år J. O. Wallin uppträder mot det neologiska tänkesättet. Vid reformationsjubileet 1817 uttalar sig Tegnér i liknande riktning. Ungefär samtidigt börjar Schartau utöfva ett större inflytande än förut på det religiösa och kyrkliga lifvet, särskildt i de södra och västra delarne af vårt land.

Anser man slutligen en skiljegräns mellan den nyaste tidens kyrkohistoria och den närmast föregående tidens ändamålsenlig och önskvärd, så torde kyrkomötesinstitutionens upprättande ur flere synpunkter vara en tilldragelse af den betydelse, att tidpunkten för densamma synes uti ifrågavarande afseende företrädesvis böra komma i fråga.

I öfverenstämmelse med det anförda må följande schema uppställas.

A.

Inledningsperiod.

Sverige ett missionsfält.

(830—o. 1060)

B.

Medeltiden.

(o. 1060—1520)

I.

Den äldre medeltiden.

Nybildningsperiod.

(o. 1060—1248)

1.

Kristendomens och hedendomens strid. Kyrkans seger. Metropolitananspråkens öfver svenska kyrkan öfvergång från ärkestolen i Hamburg till ärkebiskopen i Lund. Biskopsstifts upprättande. De äldsta klostrens grundande. Det första kyrkomötet i Sverige (1152).

(o. 1060—1164)

2.

Kyrkans fortgående befästande och organisation i Sverige. Genom Upsala ärkestols upprättande grund lagd till en från Lundaprimatet oberoende svensk kyrkoprovins. Hierarkiens tillväxt. Stiftsindelningens genomförande. Uppkomst af domkapitel. Den andliga domsrättens grundläggning. Munkväsendets tillväxt och ökade betydelse.

(1164—1248)

II.

Den senare medeltiden.

Blomstrings- och afmattningsperiod. Papismens tidehvarf.

(1248—1520)

1.

Den svenska medeltidens höjdpunkt. Svenska kyrkans närmare anslutning till påfvestolen och större likformighet med den utomsvenska katolska kyrkan. Hierarkiens växande inflytande.

(1248—o. 1320)

2.

Svenska kyrkoprovinsens emancipation från det lundensiska primatet. Stormansväldets tid.

(o. 1320—1520)

a.

Jämförelsevis godt förhållande mellan kyrkans och statsmaktens målsmän. Birgittas tid. Religiös litteratur på modersmålet. De avignonska påfvarnes provisioner.

(o. 1320—1400)

b.

Konflikter mellan statens och kyrkans målsmän. Birgittinerordens utbredning och ökade betydelse för Sveriges kultur. Andligt förfall: Arcimboldi's aflatskrämeri m. m. Ljustecken: Upsala universitets grundläggande, åtgärder för kristlig folkupplysning (mötena i Söderköping 1441 och Arboga 1474 m. m.), boktryckerikonstens införande o. s. v.

(o. 1400—1520)

C.

Nyare tiden.

(1520—19**)

I.

Reformationens och kontrareformationens tid.

(1520—1593)

II.
Ortodoxiens och de kyrkliga organisationssträfvandenas tid.
(1593—1686)

III.
Kyrkan i större beroende af staten.
(1686—1868)

1.
Pietismens tid.
(1686—o. 1770)

2.
Neologiens tid.
(o. 1770—1815)

3.
Restaurationens och de andliga folkrörelsernas tid.
(1815—1868)

IV.
Den nyaste tiden.
(1868—19**)

* * *

Vi öfvergå till själfva framställningen i Hb.

1. Hb sid. 2 säges kejsar Karl den store hafva hyst »planer för de nordiska folkens omvändelse» och i detta syfte »inledt underhandlingar med danska furstar».

Väl är det riktigt, att kejsaren inledt underhandlingar med danskarne, men icke för att vinna dem för kristendomen. Karl eftersträfvade endast att vinna skydd för det tyska området gent emot danska infall. Veterligen hyste Karl ingalunda sådana »planer», som de i Hb omtalade. Mera afgjordt än Alkuin höll Karl den store danskarnes omvändelse för omöjlig. (Hauck, Kirchengesch. Deutschlands, *passim.*)

2. Antagandet (Hb s. s.), att kejsar Ludvig den fromme »varit lifligt intresserad» för kristendomens införande i Norden och varit »därtill bevekt lika så mycket af politisk klokhet som af kristlig fromhet» tål nog att upptagas med en viss varsamhet.

Ludvig slog tydligen in på en mera handlingskraftig politik i fråga om de nordiska angelägenheterna än hans fader. Och möjligt är, att tanken på kristendomens och kyrkans utbredning därvid medverkat. Men i hvarje fall voro Ludvigs politiska åtgärder icke egnade att jämna vägarne för missionen. (Hauck, a. a. II, 669.)

3. Hb s. s. Den ifrågavarande ärkebiskopens namn bör skrifvas EBO, icke Ebbo. Äfven WILLIBRORDS tidigare missionsförsök i Danmark omkr. år 700 bör ihågkommas.

4. Hb s. s. »Detta är allt, hvad vi veta, om den första nordiska missionen . . .»

Något mer än hvad som meddelas i Hb känna vi dock. Ebo's af Rheims resa till Danmark är sålunda icke att uppfatta såsom ett egentligt missionsföretag utan såsom i främsta rummet en »statsaktion». Saken hade förelagts en riksförsamling och af den blifvit gillad. — Påfvens uttryckliga fullmakt för Ebo utverkades på grund af riksförsamlingens beslut och finnes ännu i behåll. (Jaffé 2553). På sin färd ledsagades Ebo af biskop Willerich af Bremen. Helt och hållet fruktlös synes ej resan hafva varit, om också de gamla berättelserna om de många omvändelserna och om Ebo's befriande af talrika kristna trälar innebära öfverdrift. Visst är emellertid, att Ebo på ett gods, som han erhållit af kejsaren, anlade ett kloster, *Cella Wellana* (det nuvarande Münsterdorf i Holstein), såsom andlig bildningshärd och stöd för den danska missionen. (*Realenc. f. prot. Theol. u. Kirche* (3:dje uppl.) B. V, 130.)

5. Hb s. s. säges Haralds dop vara af »mycket stor historisk vigt».

I själfva verket kunna inga omedelbara följder af denna händelse uppvisas. Såväl Harald som Ludvig funno sig djupt

besvikna. Hade den förre hyst förhoppningar att efter sitt dop (märk väl: ej i hemmet men i främmande land) erhålla verksammare politiskt understöd än förut af kejsaren, så visade sig detta hopp fullständigt bedrägligt. Och hade man å andra sidan inom det frankiska riket väntat en hastig utbredning af kristendomen såsom frukt af Haralds öfvergång till kyrkan, så misstog man sig lika grundligt. För Danmarks och Nordens omvändelse hade sålunda Haralds dop icke någon som helst direkt betydelse. Att Harald på återfärden till sitt fädernesland erhöll Anskar till följeslagare, kan på sin höjd betraktas såsom en indirekt följd af hans dop.

6. Hb s. s. uppgifver utan minsta tvekan Anskar vara född år 801, medan det blott säges, att hans föräldrar »synas» ha varit franker.

Sannolikt var födelseåret det nyssnämnda. Om föräldrarnes frankiska nationalitet kan ej gerna tvifvel råda.

7. Hb. s. 2 och 3. Att Anskars första barndom stod under inflytelsen af en from moder, liksom den stora betydelse, hennes bortgång fick för gossens utveckling, borde väl omnämnts.

8. Hb s. 3 omnämner »en nattlig syn», som Anskar såsom barn hade, och längre ned på samma sida alluderas på densamma, då det säges: »De ord, han vid sin barndomssyn trodde sig hafva hört af Guds moder, klingade åter i hans öra». Om själfva »synen» berättas för öfrigt ingenting.

Efter Rimberts skildring lyder den rörande berättelsen om denna för Anskar så betydelsefulla drömsyn sålunda.

En natt tyckte sig den lille gossen befinna sig på en slipprig och dyig plats, från hvilken han endast med stor svårighet kunde komma. Men där bredvid var en ljuflig väg, på hvilken han såg en majestätisk kvinnogestalt röra sig, omgifven af flere andra kvinnor, alla hvitklädda, och bland dem hans egen moder. Och då han igenkände henne, började han söka springa fram till henne, men förmådde icke komma fram genom moraset. Men då kvinnoskaran närmade sig honom, hörde han henne, som föreföll honom att vara de andras her-

skarinna och som han var viss om att vara själfva den heliga Maria, säga till sig: »Son, vill du komma till din moder?» Och då han med ifver svarade, ja, det ville han gerna, tog hon åter till orda och sade: »Därest du vill bli delaktig af vårt sällskap, måste du undfly fåfänglighet och bortlägga barnsliga upptåg och vinnlägga dig om lifvets allvar, ty vi kunna alldeles icke lida fåfänglighet och lättja, och den som finner behag däri, kan icke vara i vår gemenskap». — Efter den synen — tillägger Rimbert — började han strax att uppföra sig allvarligare, undvika umgänge med de andra gossarne och sysselsätta sig med läsning, betraktelse och andra nyttiga ting, så att hans kamrater blefvo högeligen förvånade öfver hans så plötsligt förändrade uppförande.

9. Hb s. 3: »Man har antagit, att Ansgarius af sina föräldrar sattes i skola i Benediktinerklostret *Korbej* vid floden *Somme* i Picardie. Vare härmed huru som helst, säkert är...»

Först efter moderns död sattes Anskar af sin fader i skola. Antagligen var det klosterskolan i *Corbie* eller, om man så vill, *Korbie* (icke: Korbej). (Rimbertus, Vita Anskarii cap. 2.)

10. Hb s. 3 nämner såsom föreståndare för klosterskolan i »*Korbej*» »abbotten ADELHARD» och bland lärare därstädes »den berömde PASCHALIUS RADBERTUS».

I fråga varande abbots namn var ADALHARD. Af framställningen i Hb förledes man lätt till antagandet, att den berömde klosterläraren i Corbie, PASCHASIUS RADBERTUS, hörde till Anskars lärare (»vid denna tid»). Så var dock icke förhållandet. Först år 844 anses Paschasius hafva blifvit lärare i klostret.

11. Hb s. 4: »... Den nya kolonien kallades, likasom moderklostret, för *Korbej* . . .»

Detta är icke riktigt. Det tyska klostret i Westphalen fick namnet *Korvey*, som anlades den 6 augusti år 822. (RE[III] I, 574 *Dehio*, Gesch. d. Erzbistums Hamburg-Bremen I, 47).

12. Hb s. s.: »Efter en underrättelse, som synes tillförlitlig, återgick han (Anskar) 825 till Franken och emottog där innan kort kallelsen till en vidsträcktare verksamhet.»

Reuterdahl (Sv. Kyrkans Hist. I, 196), till hvilken Hb nära ansluter sig, säger: »Efter en underrättelse, som synes tillförlitlig, återgick han 825 till Franken och emottog där de budskap från kejsare och abbot, som kallade honom till en vidsträcktare verksamhet.» Reuterdahl anför emellertid lyckligtvis källan för denna »underrättelse, som synes tillförlitlig». Denna källa visar sig emellertid vara grumlig nog och i själfva verket icke förtjäna någon tilltro. Källa är nämligen ingenting annat än det af den för öfrigt utmärkte forskaren A. C. Wedekind i »Noten zu einigen Geschichtschreibern des deutschen Mittelalters» utgifna »*Chronicon Corbejense*». Detta fula falsarium har i likhet med de likaledes förfalskade »*Annales Corbejenses*» spelat våra äldre och — äfven yngre Anskarbiografer ledsamma spratt. T. o. m. den kritiske Reuterdahl föll för försåtet, och det är icke blott på nu citerade ställe, som hans framställning lidit skada af dessa, ursprungligen från historiografen F. CH. Paullini († 1712) och en pastor J. F. Falke († 1753) härrörande urkundsförfalskningar.

I själfva verket finnes ingenting i vår hufvudkälla (Rimberti vita), som på något sätt ger vid handen, att Anskar redan 825 lämnat Korvey. Tvärtom vistades han därstädes under tre års tid alltifrån sin ditkomst år 823. (Rimbertus, a. a. cap. 6 och 7. Dehio a. a. I, 47)

13. Hb s. 5. Tillägg: Utrustade af kejsaren och med understöd af biskop Hadebald af Köln (deras fartyg var en skänk af honom, icke af kejsaren) åtföljde de båda missionärerna, Anskar och Autbert, konung Harald till Sydjutland. Vid hans hof upprättade de efter frankiskt mönster ett slags hofskola.

14. Hb s. s.: »Endast så mycket veta vi, att de i Hejdaby (vid det nuvarande Slesvig) anlade en missionsskola, der de undervisade unge män, som de lösköpt ur trältjänsten, för

att sålunda dana dem till evangelii förkunnare bland deras landsmän.»

Om platsen för hofskolan verkligen varit den angifna, är mycket tvifvelaktigt. I sin Kirchengeschichte Deutschlands anser ock Hauck antagandet »svårligen» vara riktigt. (A. a. II, 674 not 4). Enligt Rimbert var lärjungaantalet i skolan ej stort, det steg ej mycket öfver 12.

15. Hb s. 5: »Efter två års arbete kände denne (AUTBERT) sig så svag, att han måste återvända till Korbej, der han snart afsomnade. Vid samma tid synes kriget återigen ha brutit ut. Harald måste ånyo fly till kejsar Ludvig och Ansgarius nödgades att följa med.»

Enligt denna framställning skulle Haralds fördrifvande ägt rum först tvänne år efter missionärernas ankomst till Danmark, men i verkligheten skedde det redan år 827. Men detta förhållande vederlägger antagandet om den tvååriga missionsverksamheten, då Anskar såsom konungens själasörjare måste vara honom följaktig på flykten. (Hauck, Kirchengesch. Deutschl:s II, 674).

16. Hb s. 5. Sannolikt var det hösten 829, som de svenska sändebuden infunno sig hos kejsar Ludvig.

17. Hb s. s.: »En annan ordensbroder, munken GISLEMAR, blef i hans ställe skickad till Harald och de danska kristna.»

Vi hafva ingen underrättelse om, att Gislemar, såsom missionär eller för öfrigt verkat bland »de danska kristna». Rimberts ord lyda helt enkelt: »cum Herioldo esse disposuit Gislemarum». Den sistnämnde anstäldes således i stället för Anskar såsom, hvad vi skulle kunna säga, Haralds hofpredikant. (Jfr Hauck, a. a. II, 675).

18. Hb s. 6. Troligen började Anskar och Witmar sin resa till Sverige först våren 830. (Dehio, a. a.)

19. Hb s. s. »Lika ovisst är, hvarest Birka varit beläget. Vanligen antages, att det blott var ett annat namn på *Sigtuna.*»

Efter D:r Stolpes betydelsefulla undersökningar af »svarta jorden» på Björkön i Mälaren råder numera ingen tvekan bland forskarne, att Anskars Birka legat därstädes. Omkring år 1000 förstördes Birka. Först därefter blef Sigtuna handelscentrum för att i sin ordning aflösas af Stockholm.

20. Hb använder s. s. och annorstädes namnet »Svithiod» såsom beteckning för Sverige.

Jag tillåter mig härvid anföra, hvad ingen mindre än C. Th. Odhner redan 1870 yttrat (Pedag. Tidskr. för anf. år, s. 396): »Äfven namnet Svithjod torde, såsom uteslutande isländskt och i svensk skrift först i slutet af 1400-talet förekommande, böra utgå ur vår historia och endast användas såsom isländsk öfversättning af vårt Svealand.»

21. Hb s. 7. Anskars och Witmars hemfärd är, enligt Dehio, att förlägga till sommaren 831.

22. Hb s. s. säges, att Ludvig upprättade »ett erkebiskopsdöme i *Hamburg,* hvarunder skulle lyda icke blott hela Nordalbingien, som biskoparne af Bremen och Verden måste afstå, utan äfven alla norr derifrån liggande länder, så att den hamburgske erkebiskopen öfver samtliga nordländerna skulle föra den högsta andliga styrelsen . . .»

Det är riktigt, att den nye metropoliten i Hamburg erhöll Nordalbingien såsom sitt omedelbara stift, men däremot är det ej fullt korrekt att säga, det »alla norr därifrån liggande länder» skulle »lyda» under honom o. s. v. Sådan rätt kunde enligt kanonisk rättsåskådning icke meddelas, förr än suffraganstift upprättats. (Se närmare under n:o 25.)

23. Hb s. s. säges, att »man är ej ense om året» för Anskars förordnande till förste ärkebiskop af Hamburg; »somlige antaga 831 andra 833».

Numera råder ej tvekan om, att Anskar invigdes i sitt ärkebiskopsämbete i november 831 af kejsarens bro-

der, biskop (*icke:* ärkebiskop, såsom i Hb uppgifves) Drogo af Metz i närvaro af ärkebiskoparne EBO af Rheims, HETTI af Trier och OTGAR af Mainz. (Dehio, a. a. I, Kritische Ausführungen n:o VI, s. 54. RE[III] I 575, 28. Hauck, a. a. II, 677.)

24. Hb s. s.: »Genom öppet kejserligt bref stadfästes såväl inrättningen af det nya erkestiftet som äfven Ansgarii utnämning och invigning till dess öfverherde.»

Det öppna kejserliga brefvet eller Ludvigs stiftelseurkund för Hamburgs ärkebiskopsdöme är en icke mindre än trenne gånger förfalskad urkund. (Se Koppmann, Die ältesten Urkunden etc. s. 42 och Dehio, Hartwich von Stade s. 87.) Det falska aktstyckets uppgift om den kejserliga gåfvan af godset Turholt är emellertid troligen riktig. (Dehio, Gesch. d. Erzbist. Hamb-.Bremen I, 64. Hauck, a. a. II, 678, 679 not 1).

25. Hb s. 8. Rörande betydelsen af de värdigheter, med hvilka Anskar nu bekläddes torde följande böra tilläggas.

Hamburgs kyrka och hennes ärkebiskop erhöllo »en egendomlig, komplicerad och till sin natur provisorisk ställning». Anskar förlänades en trefaldig myndighet såsom biskop, ärkebiskop och legat. Hans *biskopsstift* omfattade Nordalbingien, ingenting mer och ingenting mindre. Biskopssäte blef den till jungfru Marias ära invigda kyrkan i Hamburg. Men vidare erhöllo Anskar och hans biskopsstol *ärkebiskoplig* värdighet. För den närmaste framtiden hade detta ingen som helst praktisk betydelse. Den ärkebiskopliga myndigheten var — såsom Dehio uttrycker det — liksom latent. Ännu funnos nämligen inga suffraganbiskopar och suffraganstift, öfver hvilka den ifrågavarande myndigheten kunde utöfvas. Den förlänade metropolitanmyndigheten är att betrakta såsom en »vexel på framtiden», innebärande anspråket och rätten på metropolitan-öfverhöghet öfver alla de biskopskyrkor, som framdeles kunde komma att grundas genom ärkebiskoparnes i Hamburg verksamhet. Slutligen förlänades Anskar äfven värdigheten att vara påflig *legat* för Norden. Men redan förut hade Ebo af Rheims erhållit en alldeles likadan påflig delegation för alldeles samma område. Härigenom uppstod onekligen

ett rätt tilltrassladt förhållande. En öfverenskommelse synes emellertid hafva kommit till stånd mellan de båda legaterna, enligt hvilken missionsområdet delades sålunda, att Sverige förblef under Ebos uppsikt, medan Anskar under den närmast följande tiden fick inskränka sin verksamhet till sin dioeces och missionen i Danmark. (Dehio, a. a. I, 65 ff. Hauck, a. a. II, 678, 679. RE[III] I, 575, 36.)

26. Hb s. s.: »Till upprätthållande och förökande af den unga församlingen i Birka utsåg Ansgarius efter samråd med Ebbo dennes frände GAUTBERT derstädes, ett val som äfven af kejsaren godkändes. Denne Sveriges förste biskop... ankom till Birka omkring 837... Men snart blef hans verksamhet störd. Vid ett upplopp dödades Gautberts frände och medarbetare NITHARD...»

En sammanställning af de autentiska källornas uppgift tydliggör, att det var i första rummet Ebo och icke Anskar, som bestämde GAUZBERT (så lyder hans namn) för missionsarbetet i Sverige. Ebo utnämnde honom till sin subdelegat. Möjligen skedde det under samförstånd med Anskar, ehuru Adams af Bremen uppgift, att Ebo och Anskar gemensamt invigde Gauzbert är till sin riktighet mycket tvifvelaktig.

»Med förutnämnde kejsares (Ludvig's) samtycke och goda minne — säger Rimbert — utsände den vördnadsvärde Ebo till svenskarnas land sin släkting vid namn GAUZBERT, som blifvit utvald till detta kall och beklädd med den biskopliga värdigheten. Åt denne gaf han kyrkokärl och nödvändiga penningar i öfverflöd såväl af egna medel som en kunglig gåfva. Därjämte insatte han honom såsom sin ställföreträdare hos svenska folket *(quasi vice sua... legatum in gentibus Sueonum)*, emedan han själf förut af den apostoliska stolen erhållit uppdrag att där förkunna evangelium.»

Anmärkningsvärdt är också, att Gauzbert för ingen del underkastades Anskars metropolitanmyndighet — såsom man dock skulle hafva väntat. Gauzbert förblef oberoende af Hamburg. Visserligen var han blott missionsbiskop — hvilket med hänsyn till Hb's framställning bör uttryckligen betonas —, men onekligen var härmed en ansats gjord till upprättandet

af ett självständigt, från den Hamburgska metropolitöfverhögheten fritt biskopsdöme i Sverige. (Dehio, a. a. I, 67. RE[III] a. st.)

Gauzberts ankomst till Sverige förlägges af de främste nutida forskarne redan till år 832. Hans verksamhet synes ingalunda hafva varit kortvarig. Rimberts vittnesbörd, att den svenska församlingen under Gauzbert erhöll betydlig tillväxt, att en andra kyrka byggdes o. s. v., gör sannolikt, att Gauzbert's fridfulla verksamhetstid i vårt fädernesland varat flere år — enligt Dehio omkring tretton. Först omkring 845 uppstod den våldsamma hedniska reaktionen.

27. Hb s. 8 och 9. Det första stycket på s. 9 borde hafva plats före det sista stycket på s. 8. Hb's framställning hvilar på det oriktiga förmodandet, att Hamburgs förstörande af danska vikingar till tiden föregått fördraget i *Verden* (843). I verkligheten förhåller det sig tvärtom. Hamburgs ifrågavarande härjning är att förlägga till år 845. (Dehio, a. a. I, Anmerkungen s. 13.)

28. Hb s. 8 säges kyrkan i Hamburg, som förstördes af vikingarna, hafva varit ett »verk af Ansgarius».

Ifrågavarande kyrka var byggd af Karl den store. (Dehio, a. a. I, 64.)

29. Hb s. 9. Hvad här berättas om det ovänliga bemötande, som Anskar skulle hafva rönt af sin grannbiskop Leuderich af Bremen grundar sig ytterst på Adams af Bremen uppgift, hvilken dock är af mycket tvifvelaktigt värde. Hela berättelsen om den »gudfruktiga och välmående» enkan Ikia och hennes skänk af godset Ramesloh är ock till sitt värde i hög grad misstänkt. I den förnämsta källan, Rimberti Vita Anskarii, saknas den helt och hållet och har för sin uppkomst sannolikt hufvudsakligast att tacka den under 1000-talet mellan biskoparne af Bremen och Verden förda striden angående klostret Ramesloh, på hvilket båda gjorde anspråk. Skildringen afser sålunda att stödja anspråken från Verdens sida. »Diese Erzählung — yttrar Dehio om densamma (s. 159, 160) — ist ein leicht zu durchschauendes Ge-

spinnst von dunkler Sage und betrügerischer Erfindung, aus dem sich das Teilchen Wahrheit, das schliesslich darin stecken mag, nicht mehr ausscheiden mag. Eine glaubwürdige Nachricht über Ramesloh giebt erst das Immunitätsprivileg Otto I von 937...»

30. Hb s. 9: »Biskop Leuderik af Bremen dog 847.»

Hans dödsdag var den 24 augusti 845. (Dehio, a. a. I, 71. Hauck, a. a. II, 680 not 4.)

31. Hb s. 9 och 10. Tillägg: Konung Ludvig den tyske föreslog Anskar att intaga den genom Leuderich's död lediga biskopsstolen i Bremen och därmed förena den hamburgska dioecesen. Därigenom skulle Anskar erhålla medel att fullfölja sin välsignelserika verksamhet men hans samvetsgrannhet gjorde svårigheter. Det var tvifvelaktigt, om en förening af tvänne dioeceser stod i öfverensstämmelse med de kyrkorättsliga krafven. Visserligen uttalade sig riksförsamlingen i Paderborn hösten 845 till förmån för den af konungen önskade åtgärden. Men Anskars betänkligheter blefvo därigenom icke häfda. Synoderna i Mainz 847 och 848 lyckades däremot göra detta, sedan Anskar dessutom funnit saken vara i öfverensstämmelse med Guds vilja. Redan år 848 (icke 849, såsom Hb uppgifver) introducerades Anskar i sitt nya residens i Bremen. (Dehio, a. a. I, 75).

32. Hb s. 10: ... »Nikolaus I stadfäste ... genom en bulla af den 31 maj 858 bremiska och hamburgska diecesernas förening till ett af Köln oberoende erkestift...»

Det ifrågavarande påfliga dekretet, som utgör det Hamburg-Bremiska ärkebiskopsdömets fundamentala författningsurkund, måste i verkligheten hafva varit dateradt den 31 maj 864. (Dehio, a. a. I, Anmerk. s. 13.)

Hb s. s. Man saknar den af Rimbert meddelade sköna berättelsen om Frideborg, en värdefull interiör från det spirande kristna lifvet i Birka. (Rimberti, *Vita Ansk.ii* cap. 20.)

33. Hb s. 11. Den här omtalade *danske* konungens namn var HÅRIK, icke Erik.

34. Hb s. s.: »Vid Ansgarii ankomst voro konungen och bönderna just i berepp att uppresa ett tempel och offra åt en afliden konung Erik, den de upptagit bland sina gudar.»

H. Hildebrand anmärker härvid: »Denna berättelse, som förekommer i Rimberts lefnadsteckning öfver Anskar, förefaller ytterst otrovärdig. Hon torde bero på något missförstånd. Ett sådant gudamakande är, synes mig, otänkbart.» (Sveriges Medelt. III, 32.)

35. Hb s. 12 talar om »det stora *Alshärjartinget*» i Upsala.

Redan 1870 yttrade med all rätt C. T. Odhner (i Pedag. Tidskr. s. 396): »Namnet *allshärjarting*, som spelar en så stor roll i våra äldre historiska arbeten, torde helt och hållet böra förvisas ur vår historia. Det förekommer nämligen i svensk skrift först under de senaste århundradena; och då Snorre talar om Svearnes ting, kallar han det Uppsala þing, þing allra Suia o. s. v. . .» Angående de båda af Rimbert omtalade tingen yttrar H. Hildebrand i sitt nya arbete *Sveriges Medeltid* III, s. 32 ff.: »Ett ting hölls å Björkön och å detta medgafs förkunnandet af kristendomen och utöfvandet af kristendomens sed. Men för att beslutet skulle vinna kraft erfordrades godkännande från ett annat ting. Detta godkännande erhölls, och därmed var saken afgjord. När vi pröfva denna berättelse efter hvad vi veta om de forna förhållandena i Sverige, är det ganska svårt att fatta, hvad som menas med det ena och det andra tinget. Båda kunna icke hafva varit lagliga. Ett för riket viktigt beslut måste fattas på ett folkting, och beslutet kunde då icke gälla vidare än folktingets, d. v. s. landskapets område, ty någon riksförsamling fanns icke den tiden. Björkön kan icke hafva varit en tingsplats för någon lagsaga. Ett ting å Björkön måste derföre hafva haft en mera tillfällig natur. Det andra tinget, som stadfäste Björkötingets beslut, måste hafva hållits å laga tingstad inom någon lagsaga. Hvilken denna var — det kunna vi icke nu utransaka. Men — under omständigheter, hvilka vi icke förmå pröfva — nu voro emellertid kristendomens förkunnande och öfvergången till kristendomen medgifna.»

Framställningen i Hb synes för öfrigt utgå från den oriktiga meningen, att det ifrågavarande stora tinget eller det af Hb s. k. allshärjartinget utgjorde ett riksting eller en representation för hela riket, då det här i hvarje fall endast kan vara fråga om ett *landsting*, Upplandens representation, eller ett *folklandsting* eller ett *hundares-ting*, för så vidt tinget var lagligt.

35. Hb s. 13: I Danmark »hade den förutnämnde konung Erik år 854 blifvit störtad från thronen af ett hedniskt reaktionsparti. En ännu helt ung ättling af det gamla konungahuset, som likaledes hette ERIK, utkorades till konung...»

Den förstnämnde konung HÅRIK dog 854 och efterträddes af HÅRIK den yngre. (Hauck, a. a. II, 684.)

36. Hb s. 14. Jag kan ej underlåta att meddela det väsentligaste af Haucks ypperliga karaktäristik af Anskar. Inledningsvis framhålles det ringa resultatet af den ädle mannens missionsarbete, ett resultat, som nära nog ter sig som ett misslyckande. Det var dock icke — heter det vidare — Anskars skuld. Väl må man draga i tvifvelsmål, om han på liknande sätt som exempelvis Willehad var af naturen danad till missionär. En reflekterande eller vi våga väl säga grubblande natur, sådan som hans, saknar vanligen den hänförelsens ursprungliga kraft, som förmår rycka andra med sig. Städse var han uppfyld af betänkligheter, än öfver sitt själstillstånd, än öfver sina arbeten och sina åtgärder. Att få bugt med sådana tankar, kostade honom ej ringa möda. Om dess betydenhet få vi en föreställning genom de mångahanda drömmar, om hvilka hans biograf vet att förtälja. Men det, som fattades honom i naturlig begåfning, ersatte han genom oförliknelig trohet och outtröttlig ifver. Hade han först väl kommit till klarhet öfver den väg, han hade att gå, visste han icke af hvad det var att vika tillbaka. Måhända har ingen inom denna tids tyska kyrka arbetat så osjälfviskt som han; ständigt var han färdig att på sin del taga lejonparten af arbetet och nöja sig med den mindre delen af anseende och inflytande. Karaktäristisk är särskildt hans andra resa till Sverige: han företog den, då Gauzbert icke ville, och slutet

blef, att en Gauzberts frände skördade frukten af hans arbete. Att det goda förhållandet till Ebo aldrig stördes, är utan tvifvel hans förtjänst. Han oroades redan af blotta tanken, att man kunde tilltro honom egennyttiga motiv. I sin osjälfviskhet liknade han föga sin samtids biskopar; de blefvo furstar, han fattade sin ställning såsom en ordets förkunnare; därför passade han till missionsbiskop. Om han det oaktadt hade liten framgång, så berodde det delvis på de af Ludvigs politik skapade svårigheterna, men delvis äfven därpå, att den tyska kyrkan lämnade Anskar i sticket. Hvilken mängd missionsarbetare hade icke under det föregående århundradet utgått från det lilla Northumberland. Nu höra vi icke, att den mäktiga tyska kyrkan ställde ens en enda medhjälpare till den i Danmark verkande missionärens förfogande. Det var det afgörande: den tyska kyrkans expansionskraft var förlamad, Anskar var icke buren af hemlandets deltagande; fördenskull förslet han sin kraft förgäfves på en tillspillogifven post.

Anskar kände sin isolering. Året före sin död utarbetade han en minnesskrift öfver den nordiska missionen, för att tillställa konung Ludvig och de tyska biskoparne. Hon utgjorde en bön om befrämjande af hans lifsarbete, men hon blef fruktlös. Förhållandena blefvo icke bättre efter hans död.»

Härtill må fogas H. Hildebrands ord (a. a. III, s. 35): »I början af år 865 sjuknade han; hans af späkningar medtagna kropp höll icke längre ut. Han hade hoppats att finna en martyrs slut, och han sörjde djupt, att denna hans åstundan icke skulle gå i fullbordan, han trodde sig hafva fått ett himmelskt löfte därom. Rimbert, som sedan blef hans efterträdare, sökte trösta honom: han hade icke fått något löfte om att omkomma genom järn, eld eller vatten, hela hans lif hade varit ett martyrium. Sjuk och ängslad tyckte han sig under en messa höra en röst från himlen säga: »Räds icke, du klenmodige, Herren skall uppfylla allt». Då vann han åter ro i sin själ och började ordna sina angelägenheter. . . Morgonen den 3 februari afled han.

Hans dödsdag finnes visserligen upptagen i den svenska medeltidens kalendarier, och af hans lefnadsteckning gjordes

under medeltiden en svensk öfversättning. Men den svenska medeltidskyrkan ägnade honom uppenbarligen icke den vördnad, som hans arbete förtjänt. Många helgon blefvo afbildade i svenska kyrkor, många sådana bilder äro ännu bevarade, men bland dem förekommer icke en, som återgifver den hel. Anskar. Visserligen förekom i Skepptuna kyrka i Upland en väl snidad bild af en biskop, hvilken traditionen betecknade som den hel. Anskar, hvadan denne bild också fick spela en viss roll vid minnesfesten öfver Sveriges kristnande år 1830. Men en inskrift inom den gloria, som utgör bakgrund till biskopens hufvud, visar att bilden icke återgifver den hel. Anskar, utan den för Sverige vida mera främmande erkebiskop Tomas af Canterbury.»

37. Hb s. 15: »Omkring år 860 anställdes han (Rimbert) såsom pastor vid den nybildade församlingen i Ribe.»

Icke blott årtalet utan hela uppgiften är ohållbar. Den är tydligen hämtad, från Reuterdahl, (a. a. I, 219), som i sin ordning grundar den på de falska s. k. *Annales Corbejenses*. (Jfr Dehio, a. a. I, Anmerk. s. 15.)

38. Hb s. s.: »Det är ett gammalt antagande, att äfven Rimbertus besökt Sverige. Men huruvida detta antagande är grundadt, kan icke afgöras.»

Återigen hafva de understuckna Korveyer-annalerna öfvat ett menligt inflytande. Att Rimbert t. o. m. upprepade gånger besökt Sverige, är väl betygadt af de äldsta källorna, främst *Vita Rimberti,* men äfven indirekt af *Vita Anskarii.* Hauck, Dehio m. fl. forskare draga ej heller deras vittnesbörd i minsta tvifvel.

39. Hb s. 15 och 16: »Deremot var hedendomen herskande på de danska öarne, hvadan det ej kunde vara annat än olycksbådande, när Danmark, som förut varit deladt mellan flere fylkeskonungar, omkring år 900 såsom helstat förenades under seländske konungen GORM DEN GAMLES spira . . . Men vid sitt begär att utsträcka sitt rikes gränser söderut stötte

han på motstånd af tyske kejsaren HENRIK I, som år 934 besegrade Gorm . . .»

Redan JESSEN har i sina *Undersögelser til nordisk Oldhistorie* uppvisat grundlösheten af antagandet, att först Gorm den gamle enat Danmark till ett enda rike. För länge sedan har ock uppgiften strukits i de vid skolorna använda läroböckerna. »Den vanliga uppgiften om Erik Emundsson och Gorm den gamle — säger Odhner i Pedag. Tidskr. (årg. 1870 s. 393) — såsom Nordens förste thjodkonungar stöder sig på det bekanta stället hos *Snorre*, der prinsessan Gyda helsar till Harald Hårfagre, att hon skulle blifva hans gemål, 'om han vill göra det för min skull, att lägga under sig hela Norge och råda öfver det riket så fritt som kung Erik öfver Svea välde eller kung Gorm öfver Danmark; först då synes det mig, att han kan kallas thjodkonung.' Detta ställe har blifvit missförstådt; ser man närmare på saken, så är här endast sagdt, att Erik och Gorm verkligen voro thjodkonungar, men ingalunda, att de voro de *förste* thjodkonungar.» — *Henrik I* var som bekant icke kejsare, utan konung, vanligast känd under namnet *Henrik Fågelfängaren.* Först med hans son *Otto den store* (936—973) återupplifvades år 962 den romerska kejsarevärdigheten. Det angifna årtalet för Gorms besegrande är ej fullt säkert. Vi få nöja oss med att säga, att det skedde omkring nämnda tidpunkt.

40. Hb s. 17: »Säkert är emellertid, att en engelsk missionär, vid namn Sigfrid . . . vid ifrågavarande tid verkade i Westergötland . . .»

Skäl för antagandet, att den helige Sigfrid till sin nationalitet icke var engelsman utan tysk, sänd af ärkebiskop Bruno, har H. Hildebrand framlagt i sin i *Hist. Tidskr.* för år 1891 (s. 71 ff.) införda undersökning *S:t Sigfrid och hans mission.*

41. Hb s. 18. Såsom år för Olof Skötkonungs dop brukar numera allmänt angifvas 1008. (Jfr t. ex. C. G. Styffe, Upplands Fornminnesfören. tidskr. 1894 s. 15, H. Hildebrand, a. a., C. T. Odhner m. fl.)

42. Hb s. 19 och 30. Tillägg: S:t Sigfrids bild, som ofta framställdes af medeltidens svenska konstnärer, är lätt igenkänlig på de trenne hufvuden han bär, hvilka naturligtvis skola föreställa hans trenne mördade följeslagare, prästen Unaman, diakonen Sunaman och underdiakonen Winaman.

Bilder af den helige Botvid pläga igenkännas därpå, att i den högra handen sitter en yxa, medan den venstra håller en fisk.

43. Hb s. 20: »Olof Skötkonung dog 1024 . . .»

Såsom hans dödsår torde böra sättas 1022 eller tvänne år efter konungamötet i *Konghäll* (o. 1020).

44. Hb s. s. uppgifver bestämdt, att Anund Jakobs död inträffat år 1053.

Vi kunna emellertid endast komma till approximativ tidsbestämning. Anund dog omkr. år 1050.

45. Hb s. 22 och 23 omtalar den »vidtfrejdade sigurdska ätten».

Denna benämning på den gamla konunga-ätt, som i Sverige regerade före den stenkilska, är såsom saknande allt historiskt stöd numera allmänt öfvergifven.

46. Framställningen i Hb s. 22 angående svear och götar (eller såsom Hb kallar dem: »göter») såsom hvardera »en folkstam för sig» eller skilda »hufvudstammar» eller »nationaliteter» hvilar tydligen på de antikverade invandringsteorierna. Allt klarare hafva senare årens forskningar ådagalagt, att en och samma folkstam sedan urminnes tid bebott våra fäders land och att man sålunda väl kan tala om Svea- och Göta-landskapen, men icke uppfatta dessa landsdelars bebyggare såsom tillhörande skilda folkstammar.

47. Hb s. 23: STENKIL »var son till . . . vestgötajarlen Ragnvald Ulfson i dennes senare gifte. Själf var Stenkil förmäld med en dotter af Anund Jakob och var således dels genom sin gemål dels genom sin fader, som var Olof Skötkonungs syskonbarn, nära befryndad med den gamla dynastien.»

Stenkils fader var »Ragnvald den gamle». Identifieringen af denne med vestgötajarlen Ragnvald Ulfsson är ett lika osannolikt som obestyrkt och därför numera allmänt öfvergifvet antagande.

Därmed faller ock stödet för uppgiften, att Stenkils fader varit »Olof Skötkonungs syskonbarn».

Slutligen var Stenkil icke gift med Anund Jakobs dotter utan måg till den siste konungen af den gamla konungaätten, d. v. s. gift med *Emund den gamles* dotter. (Jfr t. ex. O. Montelius i del I af *Sveriges hist. från äldsta tid till våra dagar* s. 373.)

48. Hb s. 26: Konung Stenkil »dog 1066».

»Man plägar — yttrar Odhner (anf. Tidskr. s. 397) — uppgifva Stenkils dödsår, 1066, såsom det första säkra årtal i Sveriges historia; men då både *Snorre* och *Hervararsagan* endast berätta, att Stenkil dog 'nära vid den tid', då Harald Hårdråde stupade i England, så torde man ej kunna bestämdt angifva 1066 såsom Stenkils dödsår.»

49. Hb s. 26 och 27. De äldsta uppgifterna om händelserna närmast efter Stenkils död äro så förvirrade och sins emellan stridiga, att man ej torde kunna med säkerhet utleta sammanhanget.

Hvad det ena alternativet vidkommer, som på tinget förelades konung Inge den äldre, eller att han skulle hålla lag och gamla sedvänjor, så innebar detta troligen hufvudsakligast ett häfdande af konungens urgamla plikt såsom upprätthållare af de hedniska offren.

50. Hb s. 27. Det bör tilläggas, att självfve *Gregorius VII* uppmanade konung Inge den äldre till kristligt nit. I denne påfves år 1080 utfärdade, ännu bevarade bref uppmanas Inge, svearnes eller svenskarnes konung, att afsända en biskop eller klerk till Rom, för att lämna upplysningar om folkets seder samt mottaga den apostoliska stolens uppdrag och befallningar. Ett andra likaledes af Gregorius VII (troligen 1081) utfärdadt bref uppmanar Inge och Halsten, »vestgötarnes konungar», att *gifva tionde* och i hela ri-

ket påbjuda dess erläggande samt att genom sändebud ofta meddela sig med den romerska stolen.

51. Hb s. 30 antager, att »Halstan» aflidit senare än sin medregent Inge.

Troligen afled dock konung Halsten, om hvilken det heter, att han var »hofsam och godlynt», *före* sin broder, Inge d. ä. (Montelius, a. a., s. 375.)

52. Hb s. 31: Inge d. y:s »grafvård visas ännu i *Vreta klosters* kyrka».

Till missförstånds undanrödjande torde behöfva nämnas, att denna grafvård för ingen del härrör från tiden närmast efter Inges död, utan först mot slutet af det sextonde århundradet blifvit förfärdigad genom konung Johan III:s försorg.

53. Hb s. s.: »SVERKER, sannolikt Erik Årsälls son och Blotsvens sonson.» (Jfr Hb s. 34.)

Ett föga tillförlitligt antagande. Vi veta alldeles icke, hvad Sverkers fader hette. »Om vi känna hans namn eller icke, gör just icke så mycket till saken. Vida viktigare är krönikornas enstämmiga uppgift, att Sverker var till börden en Östgöte. Och detta är så viktigt för den riktiga färgläggningen af denna periods historia, att man kunde kursivera det — och i stället låta Erik Årsäll m. fl. försvinna i det tysta, hvarifrån onyttiga ordaträtor och genealogi-fabrikationer frammanat dem.» (H—d i *Pedag. Tidskr.* årg. 1866, s. 383 ff.)

54. Hb s. 32. Sigurd Jorsalafares s. k. »korståg» till Småland år 1123 har, såsom särskildt Montelius framhåller, en märklig likhet med de gamla vikingafärderna. Kort och träffande skildrar Snorre, huru Sigurd med trehundra skepp »styrde österut till köpbyn Kalmarna, härjade där och i Smålanden, lade vistgäld på Småland, femton hundra nöt, och småländingarne kristnades. Sedan vände Sigurd åter med hären och kom till sitt rike med många stora dyrbarheter och skatter, som han förvärfvat i denna färd, den så kallade kalmarnaledung.»

55. Hb s. 33: »Härmed (med upprättandet af ärkestolen i Lund år 1104) var det sålunda slut på Sveriges undergifvenhet under den bremiska erkebiskopsstolen. Vårt lands kyrka sattes i stället under den danske erkebiskopens i Lund andliga öfverhöghet.»

Denna framställning är icke riktig. Svenska kyrkan fortfor, såsom redan förut framhållits, att äfven efter Lundaärkestolens upprättande stå i beroende af de hamburg-bremiska ärkebiskoparne. Påfvarne Calixtus II och Innocentius II utfärdade åren 1123 och 1133 bref, som bekräftade sistnämnde ärkebiskopars öfverhöghet öfver de nordiska biskopsdömena. Först mot slutet af 1150-talet erhåller ärkebiskopen i Lund primatet öfver svenska kyrkan.

56. Hb s. 35: »Så fanns vid det forna biskopssätet *Dalby* det s. k. *Heliga korsklostret* och liktidigt med biskopsstolen i Lund inrättades i sistnämnda stad det s. k. *S:t Laurentii kloster*. Båda dessa kloster synas hafva tillhört den gamla *benediktinerorden*, som *den hel Benediktus* af *Nursia* stiftade redan 529.»

Dalby var ett af danske konungen Sven Estridsson grundlagdt kanikkloster, som vid unionstidens början tillhörde *Augustiner-orden*, och måhända sedermera Johanniterorden. Klostrets *kyrka* bar namnet *Heligkorskyrkan*. Hon var näst domkyrkan i Lund den förnämsta i stiftet och är liksom denna försedd med en krypta. Hvad det s. k. *S:t Laurentii kloster* vidkommer, så synes detsammas verkliga art vara outredd. Det i äldre handlingar omtalade *domus* eller *claustrum S:t Laurentii* synes hafva tillhört de regulära kaniker, som tjänstgjorde vid den åt just S:t Laurentius helgade domkyrkan. (Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 2:dra uppl., s. 57 och 45.)

57. Hb s. 36. *Allhelgonaklostret* i Lund var ett munkkloster, hvars latinska namn var *Monasterium omnium Sanctorum* (1410) och som äfven blifvit kalladt *Helnekirkekloster*. (A. a., s. 45.)

58. Hb s. 37: »Men under hans (Eskils) tid och genom hans åtgärd tillkommo flere nya (kloster). Så i Lund det s. k. *S:t Salvatorsklostret* och *Trefaldighetsklostret*, om hvilka vi dock hafva ganska få underrättelser och icke ens veta, hvarest de varit belägna.»

Uppgiften om det förstnämnda klostret, som skulle vara grundlagdt under Eskils tid, beror på något missförstånd. *S:t Salvatorsklostret* var grundadt före Eskils episkopat och är i själfva verket identiskt med Allhelgonaklostret, som var beläget norr om staden Lund på den nu s. k. Helgonabacken. S:t Salvatorsklostret utgör sålunda endast en annan benämning på Allhelgonaklostret, en benämning som det bar vid första början af sin tillvaro.

Möjligen har det s. k. Trefaldighetsklostret sin existens att tacka en förväxling med ett annat utom Lund beläget kloster eller med en af Lunds många sockenkyrkor under medeltiden, nämligen *Sanctæ Trinitatis* eller *Sankt Drottens* kyrka, som var belägen vid Drottens gränd, sydvest om domkyrkan. (A. a., s. 44 not 3 och s. 45.)

59. Hb s. s.: »Det förnämsta bland dessa (af ärkebiskop Eskil grundlagda) kloster var det skönt belägna *Herrevad* i Riseberga socken. Det tillhörde *Cistercienserorden*, hvars författning var bildad efter cluniacencerkongregationens . . .»

Det ifrågavarande vid Rönneån belägna klostret bar namnet *Herivad.* Cistercienserorden inleder just med afseende på författningen ett alldeles nytt utvecklingsskede inom klosterväsendets historia. Hos cluniacenserna kan man knappt tala om en författning. Förbindelsen mellan de till kongregationen hörande klostren var där synnerligen lös. Här däremot sammanslutes för första gången en klosterkorporation genom en formlig författning till en organism, och öfver- och underordningsförhållandena blifva genom denna författning noggrannt bestämda. Här skola sålunda ej blott dotterklostren utan äfven *moderklostret* underkastas visitation, hvarigenom man ville vinna garanti mot inre upplösning och förfall. På denna punkt liksom föröfrigt i hela cistercienserordens orga-

nisation och egendomligheter framträder en uppenbar och medveten motsättning till cluniacenserna. Rigorismen i askesen, den så att säga puritanska enkelheten med afseende på byggnader, kyrkoprydnader, kyrkliga kärl m. m., underordnandet under den episkopala auktoriteten, allt detta och mera därtill inom cistercienserorden stod sålunda i afsiktlig motsats till cluniacensernas ordningar, hvilka man betraktade såsom affallna från det äkta och sanna munkväsendets ideal. (Jfr P. Giseke, Über den Gegensatz der Cluniacenser uud Cistercienser. Magdeb. 1886.)

Herivads kloster tillhörde nu, hvilket förtjänar särskildt framhållas, en — om vi så må säga — förnämare gren inom cistercienserorden, än klostren i det egentliga Sverige. Hela orden var nämligen indelad i fem stammar eller *lineæ* på så sätt, att hufvudklostret i Citeaux jämte dess fyra äldsta dotterkloster och alla af moderklostret i Citeaux sedermera direkt grundade klostren bildade *Citeaux-linien*, medan de andra *lineæ* utgjordes af de från de fyra äldsta dotterklostren, *La Ferté* (Firmitas) i dioecesen Chalon, *Pontigny* i dioecesen Auxerre, *Clairvaux* och *Morimund* i dioecesen Langres, omedelbart eller medelbart utgångna klosterstiftelserna. *Herivads* kloster tillhörde nu *linea Cistercii* och var t. o. m. enligt *Janauschek* »den trettonde (således icke såsom i Hb uppgifves den sextonde) dottern af Citeaux», under det att de egentliga svenska klostren, Alvastra och Nydala med dotterkloster, hörde till *Clairvaux-linien* och föröfrigt endast i aflägsnare härledning. (Alvastra skall sålunda hafva räknats såsom den fyrtionde och Nydala som den fyrtioförsta dottern af Clairvaux).

60. Hb s. 38: »Utom Herrevad har Eskil äfven grundlagdt *Beckaskogs* i Villands och *Tomerup* i Järestads härad.»

Beckaskogs munkkloster af premonstratenserorden var troligen anlagdt först i början af trettonde seklet och sålunda icke af Eskil. Någon gång benämnes klostret *Saltus Sanctæ Maria,* emedan kyrkan var helgad åt Jungfru Maria. Munkklostret i *Tummathorp* eller Tommarp var grundadt före 1155, och dess kyrka liksom klostret kallades S:t Peters. (C. G. Styffe, a. a. s. 74 och 48 ff. F. Nielsen, Kirkeleks. f. Norden Art. *Eskil.*)

61. Hb s. s.: »Om *Öfveds* kloster i Färs härad är en stiftelse af Eskil är ovisst. Likaså hvad orden det tillhört...»

Styffes utmärkta, flere gånger förut citerade arbete upplyser (s. 57): »ÖVITH, vid nuvarande sätesgården Övedskloster, på en ö vid östra stranden af Vomb-sjön, var ett munkkloster af Premonstratenserorden (Script. rer. Dan. VIII: 316), som på latin kallades Insula S. Trinitatis, anlagd i medlet af 12:te seklet af munkar från Prémontré.» Och i femte noten på samma sida få vi följande underrättelse. »Att klostret äfven under den senare medeltiden hörde till denna orden, bevisas af ett bref af den 3 Sept. 1443, som abboten Johan i Pudgloue (nu Pudagla på Usedom) i egenskap af ordens-visitator utfärdat till abboterna i Tumetorp, Bekkeschogh och Övith, angående en beslutad reformation af orden. Officiel vidimation i Danska Geh.-arkivet.»

62. Hb s. 42. I sammanhang med meddelandena angående *Varnhems* kloster i Vestergötland kunde nämnas, att de svenske konungarna af S:t Eriks ätt där blefvo begrafna.

Det s. s. omtalade klostret *Vitæ schola,* som är mera kändt under namnet *Vithskyflæ* (eller *Vitsköl*), anlades år 1158 af konung Valdemar I. (Styffe, a. a. s. 20.)

63. Hb s. 43: »Så finna vi i Södermanland ett berömdt cistersienserkloster vid namn *Saba* eller *Juleta,* som enligt krönikornas samstämmiga vitsord skall hafva blifvit anlagdt år 1160 . . . Ehuru Juletaklostrets grundläggning . . . vanligen uppgifves hafva skett år 1160, så saknas dock icke spår, som häntyda på att munkar där haft bostad redan långt förut.»

Uppgiften, att Juletaklostret redan år 1160 blifvit grundlagdt, beror på ett missförstånd. Då anläggningsåret så angifves, måste det förstås om den klosteranläggning, som vid midten af tolfte århundradet fanns vid *Viby* eller Vigby vid Garnsviken, mellan Sigtuna och Vängarn, i Uppland. Under den förste Upsala-ärkebiskopens tid, men före 1170, gaf konung Knut Eriksson munkarne Säby gods i Juleta socken i utbyte mot de gårdar i Uppland, som klostret förvärfvat. Vibymun-

karnes flyttning till Säby (på latin: *Saba*) skall enligt uppgift af Messenius, hafva ägt rum först 1184. Uppgiften kan numera icke kontrolleras. (Styffe, a. a. s. 227 ff. och s. 286. H. Hildebrand i Upplands Fornminnesfören:s Tidskr. årg. 1895 s. 112.)

64. Hb s. 44. Det gotländska munkklostret af cistersienserorden kallades under medeltiden dels *Ruma* dels ock ofta *Gutnalia*, emedan det var beläget ej långt från det ställe, där Gutnalting hölls. (Styffe, a. a. s. 348.)

65. Hb s. 47 meddelas, att *Peterspenningen* skulle enligt Linköpings mötes beslut 1152, erläggas »till betygande af vördnad för den helige Petrus» o. s. v.

Några meddelanden om denna skatts uppkomst och historia må här lämnas. Redan år 725 skall konung Ina af Wessex hafva betalat en årlig penningafgift till påfven, på det att underhåll måtte tillförsäkras de engelska pilgrimer, som besökte Rom, under deras vistelse därstädes. Särskildt afsågs upprättandet och underhållet af ett herberge i Rom med därtill hörande kyrka och skola för engelsmän. Denna »*schola saxonum*» återupprättades af konung *Aethelwulf* år 855, som därvid lade grunden till den tryckande pålaga (*Peterpenny*, lat.: *Denarius Petri*), som i början bestod af en silfverpenning från hvarje bofast familj. Ursprungligen skulle nu denna skatt betraktas såsom en fri kärleksgåfva, men påfven Gregorius VII kräfde dess erläggande såsom tecken till Englands afhängighet af den romerska stolen. Vid midten af 12:te seklet bestämdes hela den engelska afgiftens storlek till 299 mark silfver, en för den tiden icke obetydlig summa. Under senare delen af medeltiden gjorde Englands regenter det ena försöket efter det andra att undandraga England denna tunga, men alltid förgäfves. Först 1533 upphörde skatten att utgå från England. Henrik VIII stadfäste då den parlamentsakt, hvarigenom erläggandet af densamma förbjöds.

Förmodligen såsom tecken till underdånighet under den romerska stolen utgick ifrågavarande skatt från *Danmark* och *Polen* redan alltifrån det elfte århundradet. I *Norge* och *Is-*

land liksom i vårt land började Peterspenningen, hos oss äfven kallad *Romaskatten*, erläggas från det 12:te seklet och i Preussen under 14:de århundradet, i sistnämnda land dock med klent resultat. Helt och hållet utan framgång sökte man i 11:te seklet utkräfva *Denarius Petri* i Frankrike. Lika liten framgång hade man i Spanien. Närmare upplysningar om de inkomster, som genom denna »Romaskatt» eller »Romaränta» tillföllo den romerska stolen, lämnar särskildt HONORIUS III:S *Liber censuum*, (som år 1889 började utgifvas af *Paul Fabre*).

Med reformationen upphörde öfverallt denna skatt att utgå. I de katolska länderna återupplifvades den emellertid år 1860, och nu skulle den betraktas såsom en fri kärleksgåfva till påfven. I själfva verket bar den nya Peterspenningen föga mer än namnet gemensamt med den medeltida. Vid sitt halfsekelsjubileum såsom biskop mottog *Pius IX* 16 ½ millioner franc under denna inkomsttitel. Och vid sitt tioårsjubileum såsom påfve år 1888 erhöll likaledes Leo XIII 25 millioner. Numera klagas i den ultramontana pressen öfver det högst betänkliga utsinandet af denna vatikanska inkomstkälla.

66. Hb s. 49 ff. De här förekommande uppgifterna om *Erik den helige* må upptagas med en viss försiktighet. Så säges det utan hvarje restriktion: »Eriks moder hette CECILIA.»

Den gamla uppgiften härom är dock otillförlitlig. Ännu osäkrare är naturligtvis antagandet, att Cecilia varit »dotter af den forne sveakonungen Blot-Sven och syster till Erik Årsäll». Om den senare, se ofvan anm. n:o 53.

67. Hb s. s.: »Före Erik den heliges tid hade alla konungar, som bekände sig till den kristna läran, städse uppehållit sig i Göta rike. Erik åter var den förste kristne konung, som stadigt vistades i svearnes bygder...»

Härvid må erinras om, att konung Sverker lefde under fem eller sex år af de tio, under hvilka Erik säges hafva regerat. Det är mycket ovisst, om Erik någonsin varit konung äfven öfver Göta land. Sannolikt var hans välde inskränkt till Svealand.

68. Hb s. 53 talas om det dyrbara silfverskrinet med Erik den heliges jordiska lämningar, »hvilket den 24 Januari 1273 med stor högtidlighet» öfverflyttades från Gamla Upsala till Öster-Aros eller det nuvarande Upsala. Därefter heter det: »och än i dag är detta skrin uppställdt på högra sidan om altaret i Upsala domkyrka.»

Det nuvarande silfverskrinet, som har sin plats bakom altaret, har den form, det erhöll genom den på Johan III:s bekostnad år 1577 verkställda omarbetningen.

69. Hb s. 54. Större delen af innehållet på denna sida torde saklöst kunna och böra utmönstras.

70. Hb s. 55. Det torde förtjäna framhållas, icke blott att Karl Sverkersson är den förste konung efter Stenkil, om hvilken man med visshet känner, att han regerat öfver hela riket, utan äfven att Sverige nu erhåller ungefär samtidigt med ärkestolens upprättande *en* jarl för hela riket.

71. Hb s. 56: »Af dessa biskopar erkändes den i Skara såsom herde öfver *Vestergötland, Markerna* och *Vermland,* den i Linköping öfver *Östergötland, Småland* och *Gotland.*»

Till Linköpingsbiskopens stift hörde äfven *Öland,* men icke *hela* Småland, ehuru större delen af detta landskap.

72. Hb s. 57. Biskopen i Strängnäs hade (under perioden 1134—1164) »landskapet *Södermanland* och snart äfven *Nerike* under sin uppsikt . . .»

Närke lades till Strängnäs stift först på 1170-talet.

73. Hb s. s.: ». . . troligt är, att efter föredömet i Danmark åtminstone en begynnelse var gjord till s. k. domkapitelsinrättningar i Sverige.»

Detta är utsagdt om tiden *före* 1164. Urkunderna lämna emellertid ej stöd för ett sådant antagande. Det äldsta domkapitlet i det egentliga Sverige är Upsala, som organiserades till ett af *sekulära* kaniker bestående kapitel under ärkebiskop Jarlers tid (1234—1255), ehuru redan vid *slutet* af 1100-talet ett munkkapitel, *collegium monachorum,* synes hafva stått vid

ärkebiskopens sida. (Jfr min undersökning öfver våra äldsta domkapitel i *Kyrkohist. Årsskr.* årg. 1900 s. 79 ff.)

74. Hb s. 58: »Det nya blomstrande *Sigtuna,* denna tid Svea rikes största köpstad, delade då (1187) samma öde, som i början af 11:te seklet hade öfvergått det snedt öfver på andra sidan sjön ungefär i trakten af det nuvarande *Signilsberg* belägna *Forn-Sigtuna.*»

Den stad, som förstördes i början af 11:te seklet, var *Birka.* Det är först från den tiden, som Sigtunas blomstring begynner. Myntfynden från det gamla Birka och Sigtuna hafva gjort det möjligt, att med stor säkerhet konstatera tidpunkten för Birkas undergång och Sigtunas begynnande uppåtgående.

75. Hb s. 59 säges Sverker Karlsson hafva grundlagt det s. k. *andliga frälset.* »Han utfärdade nämligen år 1200 ett konungabref, som högtidligen förklarade alla kyrkan tillhörande hus, gods och gårdar fria från alla till konung och krona utgående utskylder, hvarjemte stadgades, att inga klerker finge för några af dem begångna brott dragas inför verldslig rätt, utan skulle de hafva att därför stå till ansvar endast inför biskopar och prelater.»

Betydelsen af Sverker d. y:s ifrågavarande bref är här öfverskattad. Genom detsamma lades endast grund till den *andliga domsrätten,* enär Sverker, åtminstone för Upsala stift, befriar prästerna för deras personer från skyldigheten att besöka tinget och underkasta sig världslig rätt. De skulle svara »för biskopar och prelater». »Man har», säger E. Hildebrand, (a. a., s. 57) — »räknat det andliga frälsat från en Sverker Karlssons urkund år 1200. Ifrågavarande bref är sannolikt ställdt till någon fogde (»discrecio vestra») i Upsala stift och har sålunda endast gällt detta. Hvad det beviljar är för öfrigt befrielse från kungliga »exacciones». Härmed åsyftades närmast frihet från kungl. uppbördsmäns eller soknares besök. Jämför man detta bref med konungarna Johans och Eriks privilegier och Magnus Ladulås' stadfästelse å dem

1279 15/10 (SD. I, n. 690), så vill det synas, som härmed egentligen åsyftats rätten att uppbära böter eller sakören. (Jfr Schlyter, Jurid. Afhandl. I, sid. 43, Bergfalk i Frey 1841 s. 213.)»

76. Hb s. 60 talas om, att »Sverker fört en fridsam tioårig regering med godt vittnesbörd» till dess, att »dråpet vid Eljarås» gjorde slut på detta förhållande.

Redan före sammandrabbningen vid Elgarås år 1205 trädde dock de Sverkerska och Erikska partierna i öppen kamp mot hvarandra. Det skedde kort efter konung Knuts mäktige jarl Birger Brosas död år 1202.

77. Hb s. s. Vid den utförliga redogörelsen för slagen vid *Lena* och *Gestilren* saknar man det ur kyrkohistorisk synpunkt betydelsefulla meddelandet, att konung Sverker efter sitt nederlag 1208 vände sig till själfve den mäktige *Innocentius III* för att med hans hjälp återvinna sin tron. Ehuru påfven till följd häraf uppmanade de svenska biskoparne att under hotelse med bannlysning öfver Sverkers motståndare förmå Erik att återlämna kronan till Sverker, blef detta påfliga inskridande resultatlöst.

78. Hb s. 61. Konung Johan Sverkersson tillerkände biskopen sakören icke blott af klerkerna, utan äfven af dem, som bodde på kyrkans jord, eller kyrkohjonen. (SD. I, n. 184).

79. Hb s. s. Uppgifterna angående Livlands kristnande behöfva kompletteras och rektifieras.

Genom handelsförbindelser med svenskar och danskar hade livländarne redan tidigt kommit i någon beröring med kristendomen. Men först efter midten af 12:te seklet började egentliga missionsförsök i Livland. *Meinhard,* en augustiner-korherre från Segeberg, som en sommar tillsammans med åtskilliga köpmän uppehöll sig vid Dünafloden, erhöll af storfursten Wladimir af Polozk tillstånd att predika i landet. Redan 1184 började byggandet af den första kyrkan vid *Yxkull,* en ort belägen vid Düna-floden nära Livlands gräns mot Semgallen och Kurland. År 1186 upprättade Meinhard det

livländska biskopsdömet. Efter Meinhards död (1196) utbådo sig de kristna livländarne en ny biskop från Bremen. En cistersienserbroder, vid namn *Berthold af Loccum* utsågs till Meinhards efterträdare och sändes till Livland, men mottogs med misstroende af landets inbyggare och blef fördrifven. En krigisk mission började nu, och domherren *Albert af Stade* från Bremen grundade år 1201 den tyska handelsstaden Riga samt förskaffade sig i den af honom år 1202 stiftade »*Svärdsbrödernas riddareorden*», ett »broderskap af Christi riddaretjänst», ett starkt organ för förverkligandet af sitt mål: upprättandet af ett starkt, enhetligt andligt-världsligt välde i Livland. Snart följde massomvändelser bland livländarne, och år 1207 mottog Albert Livland som län af konung Filip i Tyskland.

80. Hb s. 62. Med den här upprepade gånger omnämnde »biskop Albrekt» menas den i föregående anm. omförmälde Albert af Stade.

81. Hb s. 64: »Af denna slägt (Folkungaätten) var KNUT JOHANSSON LÅNGE, hvilken gjorde uppror mot Erik och besegrade konungens här vid *Olustra* (troligen en gård, nu kallad Olstra, nära Eskilstuna).

»Att han — säger H—d i Pedag. Tidskr. (1866) s. 385 — hette Johansson är kanske ej fullt säkert, då uppgiften därom hör till slutet af medeltiden . . . Att han *icke* är Folkunge torde vara *fullkomligt* säkert, alldenstund hans son Holmgeir på den kort efter hans död förfärdigade tapeten, som nu förvaras i statens Historiska Museum, afbildas med Folkungavapnet såsom *möderne*-vapen och inskriften uttryckligen säger honom vara regali stirpe Sveorum ortum.»

82. Hb s. s. talas om »BIRGER TILL BJÄLBO».

Detta är ett namn, som hvarken jarlen BIRGER MAGNUSSON själf eller hans samtid i någon till våra dagar bevarad handling användt. Anledning till namnets uppkomst i senare tid torde vara Rimkrönikans uppgift, att Birger var född i Bjälbo i Östergötland.

83. Hb s. 64 omtalas Gregorius IX:s skrifvelse till Sveriges biskopar af år 1230, men det påfliga brefvet af 1170 (eller 1171) förtjänar icke mindre att ihågkommas. I detta till de svenska biskoparne och jarlen Gutorm riktade bref klagar *Alexander III* öfver, att finnarne, så ofta en fiendtlig här hotade dem, lofvade att hålla den kristna tron, men, så snart hären borttågade, åter afföllo. Påfven manar därför vederbörande att förekomma detta genom fästens besättande eller andra försiktighetsåtgärder. I ett annat med det förra samtidigt bref uppmanar påfven konungar, furstar och andra kristna i alla de tre nordiska rikena att till kristendomens försvar och utbredande företaga härtåg mot esterna och andra hedningar i samma trakter. De, som tappert strida mot hedningarna, få löfte om ett års aflat, och fullständig indulgens utlofvas åt dem, som falla i striden. (Jfr Hb s. 62). Slutligen torde äfven *Innocentius III:s* skrifvelse af år 1216 till den svenske konungen böra omnämnas, hvarigenom bl. a. konungen bekräftas i besittningen icke blott af det land, som hans förfäder ryckt ur hedningarnes händer, utan äfven af det, som han själf af dem kunde vinna. Därjämte erhåller konungen bemyndigande att där bland hedningarna upprätta ett eller två biskopsdömen, som skola lyda under ärkestolen i Upsala. (Forts.)

Herman Lundström.

Meddelanden och aktstycken.

Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka.

Något mer än ett år efter den store konungens hjältedöd satte sig dåvarande biskopen i Strängnäs ned att skrifva nu meddelade bref till den i otröstlig sorg försänkta enkedrottningen. Visserligen sysselsätter sig biskopen i sin skrifvelse mest med sina enskilda affärer och önskemål, men omisskänligt framskymtar ock hans uppriktiga och djupa hängifvenhet för den bortgångne konungen. Det i mer än ett hänseende intressanta brefvet, som i original återfunnits i Riksarkivets samling »Skrifvelser till Drottning Maria Eleonora», har förut veterligen icke varit tryckt. *Ldm*

Thenn Stormechtigste Högborne Furstinna och Frw, Frw Maria Eleonora, Sweriges, Göthes, Wendes Drotning, Storfurstinna til Finland, Hertiginna vthi Estland och Carelen, Frw vtöffwer Ingermanland etc., bohren aff then churfurstlige stamme til Brandenburg, Preuszen, til Gülich, Clewe och Bergen, Hertiginna etc. Min Aller Nådigste Drottning etc., Gwdz thens alrahögstes mildrijka welsignelse och thens H. Andes tröstrijka hugswalelse, genom Frelsaren Jesum Christum, sampt min vnderdånige tienst och trohet, så lenge jagh leffwer etc.

Stormechtigste Högborne Furstinna, Allernådigste Drotning etc. E. M:tt etc. tacker jagh på thet vnderdånligste för

all konungzligh ynnest och högha benegenhet migh så wel på mitt tilbetrodde embetes, som ringa persons vegna, altid nådigst bewijst; särdeles att E. M:tt (som aff wälborne richsrådz resolution jagh nyligest förnummidt) nådigst haffuer efflerlatidt migh fyra pantehemmanen i Åsby och Gredby behålla til thes mina förstreckte penninger migh igen warda restituerede. Hwilka högha welgerningar medh tilbörligh berömelse att deprædicera och E. M:tt til nådigt welbehagh medh all vnderdånigh trohet förtiena, såsom jagh kenner migh wara plichtigh, så skal jagh migh och städes redebogen finna late, så länge Gwdh täckes lijfwet förlängia.

Och aldenstund alrasaligste hos Gwdh och i hela christenheten högstberömeligste H. K. M:tt, fordom min allernådigste Konung och högmechtigste Mecænas, vtaff högh adfection til att befordra Gwdz ähra sampt hans helige ord och församblíng, synnerliga genom nyttige scriffters publicerande, nådigst haffuer efflerlatidt migh twende kyrckieherbergen på Rekarna: Thet ena Jeder til att vpretta itt tryckerij, ther på jagh aff samma kyrckeherberge 4,600 och aff mitt eghet wid pass 1,500 daler alt här til bekostadt och än ytterligare haffwer några nyttige och federneslandet berömelige materier vnder henderna til att lata vtgå, så frampt min condition icke blifwer förringadt. Thet andra Kiwla, til en konungzligh förähring för mina vtgångne scrifters, så nw i thetta, såsom alla föregångende åhren, continuerlige dedicationer. Så på thett then helige konungens högstprijslige gudhelige vpsåt icke motte så hastigt och, medan H. S. K. M:tz saligste lekamen ännu ligger på båren, blifwa fördempadt, är fördenskuld min vnderdånigste begäran, E. M:tt etc. nådigst tecktes H. Alrasaligste K: M:tz etc. christelige donation lata continuera på någon behageligh tidz termin etc., att jagh dherigenom motte haffwa förmögenhet tryckerijd vppeholla och mitt arbete til Gwdz ähra, församblingenes vpbyggelse och mongas salighet publicera.

Thernest kan E. M:tt jagh vnderdånigst icke oförmält late, effter thet Gwdh Alzwoldigh haffwer teckts welsignadt migh, på min högha ålder, medh fem små och somblige spåde barn och min dödzstund kan intett wara fierran, icke ägher

jagh heller så stor jord anthen innan eller vtanom staden, ther vppå man kan födha en koo eller vthså itt faat sädh, aldenstund jagh the twende mina hemman i Eldesund, effter theres hos Herranom alrasaligste Maijesteters, fordom min Allernådigste Konungz och Drotningz etc. nådigste donationer, haffwer med 1000:de richsdaler testamenteredt til domkyrckian och collegium här i Strengnes, för 13 åhr sedhan. Therföre haffwer jagh min fattighe hustro och små barn (hwilka effter min snart tilstundande dödelighe afgång moste här sittia på en baar stengatw och icke haffwa itt korn att inbekomma) til itt ringa, doch alranödtorfftigste näringsmedel, köpt vtaff chronan, vnder ewerdeligha frelseprivilegier, tw små hemman här wid Strengnes, Söder- och Grundfinge benemde, thett ena nederrödt och thet andra aldeles i aska vpbrendt, medh twende fierdedels torp Rösetter och Hattetorp, så att samma köp och contract är aldeles lagligitt bådhe therföre, att the högh och wälborne herrar richs- och cammerrådh, som hemmanen sålde, hadhe ther på vtaff Alrasaligste H. K. M:tt fulkomligitt tillstånd och myndighet. The giorde medh migh contract, icke i hastighet eller obetenckt, vtan på åtskillelige tidher; wiste och så wäl, att hemmanen woro belägne vthi E. M:ttz leibgeding och för then orsaken skuld icke skulle lenda migh til någott mheen. Penninger 1,385 riksdaler äro vpburne och qwitterade i chronones cammar, och köpebreffwen medh Alrasaligste H. K. M:tz Konungzlige secret sampt theras Furstlige Nådhes och H. Högheters egna hender fulkomligen bekrefftade; såsom och att jagh på en sådana fast grund haffwer icke allenast occuperadt samma hemman, vtan och them förbygdt, heffdadt, sampt medh rödningar och rothugningar till 2,000 dalers bekostning förbättradt.

Thett war icke heller något thett ringaste twiffwelsmhål (ther Gwdh hadhe teckts befordra Alrasaligste H. K. M:tt etc. hem i rijket igen), att H. S. K. M:tt etc. icke allenast thesse små hemmanen och torpen medh sin Konungzlige hand och secret iw ratificeradt, vtan jemwel migh medh flere godz ther offwan vppå wisserligen hadhe benådadt. vtaff then synnerlige ynnest och höghe adfection, ther medh Alrasaligste H. K. M:tt etc. migh nådigst war bewåghen; såsom och vtaff thett alra

nådigste lyfftet, som H. S. K. M:tt etc. giorde min äldare son, när H. S. K. M:tt etc. vppå återferden ifrån samptalet medh Konungen i Danmark, then 9 Martij Anno etc. 1629, hölt middagzmåltid vthi mitt ringa hws, thett jagh och mina barn och effterkommande aldrigh kunnom eller skolom förgäta eller förtigha, så lenge werlden står. Ty nhär min lille son, som tå nepligh war fyra åhr gammall, laas til bordz och ifrån på grekisko, förundrade Hans Salig Kongl. Majestät sigh och sade til migh: »*Her biscop! Edher son motte haffwa itt herligitt ingenium; later honom få fara fortt, så blifwer han wäl medh tidhen en nyttigh person*». Ther til jagh vnderdånigst swarade: »*Alranådigste, herre Konung! Jagh tacker Gwdh, som migh i min stora ålder med lijfzfrucht welsignadt hafwer; men thet står i Gwdz hender, hurw han och the andra effter min dödh kunne blifwa vpfostrade.*» Ther på gaff Hans Salig Kongl. M:tt etc. thessa hugnelighe swar: »*Bekymbrer edher intett ther om, när Gwdh kallar edher, så wil jagh wara hans och the andras mhålszman, särdeles medhan jagh förnimmer min salige frw modher haffwa waritt wittne wid hans döpelse. Them skal ingen nödh gå vppå.*» Gwdh nådhe migh och mina små, ja hela Sweriges rijke och then ganska evangelische församblingen, att thenne stora Konungen och högstberömligste hielten så snart falla skulle, på hwilken, nest Gwdh, all wår welferd och sällhet hengde! Af hiertans obotelighe sorgh, qwidha och weeklaghan etc., etc., etc., etc.

Är förthenskuld, högmechtigste allernådigste Drottning etc., till E. M:tt etc. min vnderdånigste bön, (E. M:tt etc. nådigst betenckiandes, Alrasaligste H. K. M:tz etc. alranådigste adfection emot migh, thett E. M:tt etc. wäl sielff vndertidhen sedt och hördt sampt Konungzligha lyffte emot mina små barn, så och wernlösa enckiors och faderlöses älendighet, ther til medh mina förre hemmans gudelighe testamentering och thessas lagköptes fasta grund och oryggeligha bekrefftelse, ther wid jagh aldeles blifwer beståndande, och sidst min fattigdoms stora bekostning på offtabemelte hemman) och therföre nådigst wille komma migh och min fattigha snartt wernlösa hustro och faderlöse barnen til tröst, hielp och bijstånd, att wij icke måghom så plotzligha, vtan all skääl och förhop-

ning trengias ifrån wår lagligha fasta arfftlige egendom, vtan att E. M:tt nådigst tecktes först thetta contractet medh sin Konungzligha hand och secret adprobera och ratificera; thernest, på thet leibgedinget icke therigenom skal lidha någon affsaknadt eller förkorttning, nådigst vptagha vthi wedergeldning i staden igen andra lijkmätighe hemman vtanom leibgedinget, efftersom wälborne herrar rikzens regerande rådh etc. migh gunsteligen vpdragha och tilbiwdha.

Til thet sidsta begäres vnderdånligen, att H. M:tt etc. nådigst wille considerera: 1) Hurwledes the Helige såsom Abraham, Dawid, Jeremias etc. haffwa köpt jord och åkrar til theras nödtorffter; 2) Min longlige tienst i Vbsala akademia och Strengnes sticht, ther jagh icke haffwer tagedt sömpn eller tidfördreff före; 3) Hurw monga äre i leibgedinget, som besittia köpte- och nådhe-godz, the en part tiena hwarken Gwdhi, öffwerheten, rijket eller androm til godho, vtan heller til förargelse etc., etc., etc.

Gwdh then Alrahögste, som rijk är aff barmhertighet och nådhe, warder sådana E. M:tz alranådigste högha welgerningar emot enckior och the faderlösa medh ympnigh welsignelse, effter sitt Gudomeligha lyffte, här och i alla ewighet rijkeligha belönandes, vthi hwilkens mildrijka protection, til hiertans innerligha tröst och hugswalelse, lyckosampt, rolighitt och longwaricht regemente. E. M:tt såsom och E. M:tz högmechtighe, elskeligste lijfzarffwinge, min allernådigste vtkorade Drottning etc. jagh på thett trohierteligste vnderdånigst befaller. Aff Strengnes thenn 25 Novembris åhr etc. 1633.

E. K. M:tt etc., etc., etc

till all vnderdånigh tienst och
trohet städes förobligeredt

L. Paulinus Gothus
E. Str.

Från kyrkobokskrifningens barndom.

Rååstenen skillier åkraråth,
att hwar oc en were sin låth;
så giör god ordning i alle saker
för buller frij oc altid waker.

Iohannes Ionæ husbymontanus.

Om Skultuna kyrka säger Olof Gran i sin bekanta beskrifning öfver Wästmanland[1], att hon äger ett bibliotheque. Detta häntyder på något extra i bokväg. Gamla inventarieförteckningar visa ock, att här funnits åtskilliga permansböcker. Så t. ex. förekommo 1621 5 större och 3 mindre sådana. Nu däremot ingen, endast ett par obetydliga fragment, det ena tryckt och det andra prentadt. Det senare har tjänstgjort såsom omslag åt en bok, som för närvarande är den raraste i samlingen: ALBUM ECCLESIÆ SKULTUNENSIS, hvilken förflyttar oss midt in i kyrkobokskrifningens barndomsdagar. Boken har nämligen tillkommit ex mandato Reverendissimi, Clarissimi d[omi]ni Episcopi Arosiensis dignissimi doctoris Iohannis Rudbeckii och utgör ett af de få förefintliga bevisen för, att den mannens nitälskan för den kyrkliga statistiken icke varit alldeles fåfäng.

Enligt en latinsk anteckning i Album Ecclesiæ installerades Rudbeckius högtidligen i sitt ämbete d. 5 sept. 1619[2] och jämt 3 år därefter är pastor i Skultuna Iohannes Ionæ husbymontanus[3] färdig att upplägga denna kyrkobok, som innehåller för att tala med dess egna ord: »hwars oc eens kyrkiobalk oc kyrkiobänck, som i samma församling boendes äro; sammaledes allom them, som äro komne til doop oc christen-

[1] Utkom 1754.

[2] Th. Norlin uppgifver i sin monografi öfver Rudbeckius (s. 55), att denne invigdes till sitt biskopsämbete den 28 Jan. 1619.

[3] Kyrkoherde i Skultuna 1607—40.

doom samt med deras föräldrars, Gudfäders oc Gudmödrars namn antecknade. — Item them, som i samma församling äro komne till echteskap eller döde wordne samt med deras föräldrars etc. namn antecknade.»

För att nu vara i sitt slag de första äro dessa dop-, vigsel- och begrafningslängder, som sträcka sig från 1622 8/9 t. o. m, 1640, ovanligt ordentligt förda och fullständiga, synnerligast om de jämföras med dem, som förekomma i Westerås' domkyrka från samma tid. Men boken innehåller äfven kyrko- och prästgårdsinventarier, dels enbart skrifna, dels affattade enligt Rudbeckius' tryckta formulär [1]. — När Rudbeckiusbiografen Norlin i Teol. Tidskrift för 1870 pag. 208 säger, att för de längder, Rudbeckius infordrade, begagnades tryckta formulär, så gäller detta endast om inventarieförteckningarna. Några andra formulär, äfven om de varit tryckta, ha ej blifvit följda. Dessa nu nämnda äro emellertid ganska fullständiga; där redogöres för församlingens mantal, kyrkans tjänare, kyrkobol, prästbol och klockarebord samt stommar; vidare för kyrkans hus, dit äfven präst- och klockaregården räknas; vidare för kyrkans rörliga ägor, näml. inventarier i kyrkan, präst- och klockaregårdarne; för kyrkans och hennes tjänares inkomster, dels årliga fasta, dels tillfälliga samt utgifter; slutligen ock för gjorda förbättringar samt för kassabehållning och skuld.

Det ligger i sakens natur, att en så betydande nyhet, som reglementerad kyrkobokskrifuing skulle väcka betänkligheter hos den tidens föga upplysta prästerskap samt framkalla ovilja och motstånd. Detta bestyrkes också af det enkla faktum, att hela åtgärden stannade vid ansatser. I Skultuna upphörde anteckningarna med Iohannes Ionæ, som afled i dec. 1640, och upptogos först på 1660-talet af en komminister loci. Det samma blef förhållandet flerestädes. Så snart den pådrif-

[1] Det första af den sorten är af Rudbeckius själf underskrifvet i Skultuna d. 5 aug. 1623.

vande kraften var borta, domnade saken af, för att först vid midten af 1700-talet upptagas på allvar, men äfven då under knot och knorr. Så mycket märkvärdigare är det då att träffa på en sådan man som Iohannes Ionæ, hvilken icke blott stillatigande går under oket, utan äfven söker för sig och andra klargöra icke blott det berättigade utan ock det nödiga och nyttiga i kyrkobokskrifningen samt härför framlägger bibliska bevis. Hans kyrkliga anteckningslängder inledas nämligen med en högst aktningsvärd afhandling, däri *några orsaker* angifvas, *för hwars skull man skall wpscrifwa födelses oc christendomsstunden, af hwad slecht man födder eller lagligen i echtenskapet sammanföjadt är; eller när någon af wåre wenner etc. döder är.* — Vi ha trott det skulle intressera synnerligast dem, som nu sucka och pusta under den alltjämt växande statistikbördan, att höra, huru en prästman på 1620-talet såg saken, då den ännu var i sin linda, och därför må nu den hederlige, fromme och bibelfaste Iohannes Ionæ få ordet.

Hans afhandling lyder som följer:

Någre Oorsaker för hwar skull man skall wpscrifwa födelses oc christendomsstunden; af hwad slecht man födder eller lagligen i echtenskapet sammanföjadt är; eller när någon af wåre wänner etc. döder är.

1:a Causa. Jucundum et honestum. Först att hwar oc enn, som weet sinn födelse oc echtenskaps begynelse, är icke allenast allom menniskiom af naturen begärligit, liufligit oc lofligit, såsom man seer, att oc the ogudachtige med K. Pharaone[1] oc Herode[2] hafwa begått sinn födelse dagh; oc huru gärna hwar oc enn frågar, huru lenge thet är sedan then cröningen, bröllopet, begrafningen, pestilentien eller thet slaget war, att han ther af må weta sinn ålder eller giftermåls tidh; wtan thet är gudz befalning, medan Gud

2:a Causa. Mandatum Dei. sielf i sitt h. ord hafwer så wttryckeligen welat nämnpt men-

[1] Gen: 40, 20. [2] Matt: 14, 6.

niskiones dödz dagh oc födelsedag, sorgehuus oc gestebåds huus oc hennes endelycht[1] oc att then lefwande skall leggia thet på hierta. Item: kom i hugh, hwad fara tin moder ståndat hafwer, tå hon tig wnder sitt hierta drogh[2].

Hos Ezechielem P. befaller Gud Hierusalems inbyggiare (oc ther med alla menniskior), att the skola ihugkomma sitt fädernesland oc sitt slecht oc huru förachtade the voro i sinn födelse, liggiandes i sitt blod såsom ett wtkastatt hittobarn. Men Herren Gud wpfödde them, lätt them degelige oc store warda, med sin kiortelflijk öffwertäckte theras blygd, trolofwade oc gaf sig i förbund med them, att the skulle wara hans, gaf them ähra, rijke oc en g. fulkommelig fägring etc. Men sedan straffar han them, att the i all sinn styggelse icke eens hafwa tenckt wppå sin wngdoms tidh[2]. Altså säger oc K. Dawid, att Gud will hafwa enn åminnelse af sin wnder[3]. Oc Syrach: The helige menniskior äre begrafne i frid. Men theras nampn blifwer ewinnerligen[4].

Till thet *tridie* hafwom wij Gudz helgons exempel, huru the sådant grant achtat oc wpscrifwit hafwa, såsom Abraham giorde ett stort gestebod på then dagen, tå Isaak afwandes[5]. Tobias oc Sara hafwa scrifwit sitt echtenskaps förbund wthi ett bref[6]. Jaa, Gud hafwer grant nogh strax i werldens begynnelse welat låta wpscrifwa, icke allenast hwad han sielf hwar dagen skapat hafwer wtan oc the h. förfäders födelse, lifztid oc dödzstund, såsom man af födelseboken Genesi[7] see må oc sedan i månge andre rum både i Gamble och N. Testamentzens böcker.

3:a Causa. Exemplum sanctorum.

Ett för alle må man see om Anna P., huru then h. Ande så granneligen hafwer låtet wpscrifwa hennes nampn, födelse, slecht, jungfrudom, echtenskap oc enkiostånd oc huru hon sig gudfruchteligen förehålledt hafwer[8]. Ja, kommer Gud als[mechtig] sielf ihåg wår födelse, lijf, sina wälgärningar[9], räknar våra flycht oc fattar wåra tårar wthi sine läghel[10] oc hafwer alle wåre dagar wthi sine book screfwet[11], oc hans helgons död är

[1] Eccl. 7, 3. [2] Ezech. 16, 3. [3] Ps. 111, 4. [4] Syr. 44, 13. [5] Gen. 21, 8. [6] Tob. 7, 14 (16). [7] Gen. 1, 2, 5. [8] Luc. 2, 36. [9] Hiob 10, 12, 14. [10] Psal. 56, 9. [11] Psal. 139, 16.

dyrhållen för honom, skulle då wij arme muldsäckiar alt sådant så lätteligen förgäta.

4:a Causa. Utilitas maxima. 1:o ad agnoscendum beneficia Dei.

Till thet *fierde* hafwer alt thetta stor nytto med sigh. Såsom wår födelses, christendoms oc echtenskaps påminnelse kan oss wpwäckia till att tacksamblingen ihogkomma Gudz then ald. högst. wälgärningar, hwilke oss för i födelsen oc altsedan så nådeligen oc rikeligen wederfarne äro; om wij eliest icke sjelfwa wele aldeles göra oss till hestar och mulor, hvilke intet förstånd hafwa[1] eller wara så ogudachtige oc ställte att wij efter ingen fråga[2], see thens rättfärdiges eende oc intet achtat eller leggia på hierta[3] oc ther med tilstädia the tilkommande dagar att förgäta[4], för hwilket Gud oss allom så fliteligen warnat hafwer. Exempel om thenna nyttona see wij wthi K. Dawid oc then h. Hiob.

Tu hafwer draget mig wthu mitt moderlijf oc wast min tröst, tå iag ännu på mine moders bryst lågh, på tig är iag kastatt wthu moderlifwet; ty tu äst min Gud alt ifrå mins moders lijf[5]. Jag tackar tig therföre, att iag så wnderliga giord är, wnderlig äro tin werk oc thet besinnar min siäl wäl. Tin ögon sågo mig, tå iag ännu oberedd war etc.[6] Tu hafwer klädt mig wthi hudh oc kött, med been oc senor hafwer tu sammanfögadt migh, lijf oc wälgärning hafwer tu giört migh oc titt wpseende bewarar min anda[7]. Ja, hafwer K. David tackatt then högsta för hwar oc enn gerningh, såsom Syrach witnar[8], oc elskatt then honom giordt hafwer oc bidit Gud, att han icke wille tenckia på hans wngdoms synder oc öfwerträdelse[9], så borde oc oss thet ingalunda förgäta. Till hwilket wij kunnom bäst bewekas af födelsens etc. påminnande.

2:o Ad considerandum vitæ fragilitatem etc.

Then andra nytto som födelsens oc echtenskaps dagsens kunskap såsom oc the dödes påminnelse med sig hafwer är thenna, att hierta warder therigenom förbättratt[10], såsom Salomos Predicare säger, oc wij theraf kunne thes bätre besinna wår elendigheet oc korta lijfztidh oc bereda osz till enn saligh hädanfärd, hwilket K. David dömer wara thet yppersta förståndet säijandes: wårt lijf warar 70 åhr, åth högsta 80, oc, tå

[1] Ps. 32, 9. [2] Ps. 10, 4. [3] Sap. 4, 18. [4] Eccle. 2, 16.
[5] Psal. 22, 10. [6] Ps. 139, 14, 16. [7] Hiob. 10, 11. 12. [8] Syr. 47, 8.
[9] Ps. 25, 7. [10] Eccle. 7, 3.

thet bäst warit hafwer, så hafwer thet möda oc arbete warit, thet går snart sin koos like som flugu wij bort. Lär oss betenkia, att wij döö moste, på thet wij måge förståndige warda[1]. Oc Syrach: Tenk på honom, såsom han är död worden, så moste oc tu döö, i gåår borde mig, i dagh tigh[2].

Then tridie nytto, som thetta med sig hafwer är thetta, att thet hielper till att förswara ens gode nampn oc rychte, hwilke Salomo[3] oc Syrach[4] så högt berömmt. Ty när en kommo på fremmande stad till att wijstas eller boo (thet ofta wtan eens förhopning snart nogh henda kan), kunde han ofta warda förkastatt, att han icke woro född af echta säng oc ärlige föräldrar eller att han woro eij lagligen kommen i thet echtenskapet eller att han något annat dåligit hade bedrifwit, ensen som the ogud. sodomiter sade till Loth: Äst icke tu allena enn frembling här inne oc will nu regera?[5] Då kunde han thetta snarare icke förläggia oc sin åhra förswara änn när han förser witnesbörd på then ort, ther han eller hans föräldrar bodt hade. 3:o Ad conservandum Famæ integritatem.

Oc ther han[s] eller hans föräldrar kunde döde wara och han oc hans föräldrar whr minne komne, såsom thet hende med Joseph oc hans bröder oc alle them, som på then tiden wthi Ægipten lefwat hafwe, att thet wardt enn ny konungh öffwer Ægipten, hwilken (efter 62 åhrs tid) intet wiste af Joseph[6]; då woro rättwisast oc tryggast att bekomma witnesbörd wthur Kyrkiones book, ther sådant antecknatt woro, om än han oc död woro, som thet wpscrifwitt hade.

Till thet fierde tienar sådana scrifwelse att förswara hwars oc eens rättwise saak wthi arftagande etc. oc ther med all orättwiso att fördrifwa, synnerligen när någre saije sig wara närmare skylde oc arffaldne efter then mannen eller qwinnan, som ther och ther bodde, thet ofta henda plägar, för lag oc rätta, hwilket efter begge parternes berättelser owist woro att åskillia. Men woro hans föräldrar oc slecht, barn oc barnabarn, byen, åhret oc andra omständigheter i kyrkiones book antecknade, tå kunde man snarast skillia trätan åth, oc hwar oc en finge thet honom med rätta borde. 4:o) Ad tuendum justiciam in tribuendo cuiq. suum.

---

[1] Ps. 90, 12. [2] Syr. 38, 22. [3] Pro. 22, 1. [4] Syr. 42, 15(?).
[5] Gen. 19, 9. [6] Ex. 1, 6. 8.

5:o) Ad agnoscendum patrinos eorumque officia et beneficia.

Till thet fempte, hwad Christendoms wpscrifwelsen anlanger, är han nyttig först för barnen, att the äre wisse om sin Christendom oc the stycker, som the herrannom Gudi wthi döpelsen lofwatt hafwe oc kunne ther med påminnas till tacksamheet för alt thet goda, som the med döpelsen wndfånget hafwa. Item, att barnen moste weta sine Gudfäder oc Gudmödrar, till hwilke the nästan like som af naturen näst Gud oc sine egne föräldrar hafwa enn inympat kärlek oc all sonlig tilförsicht om thet trogneste råd, om alt gott, både för thet att the ther af wäl förnimma, att the j nu hafwa warit theras föräldrars trogneste wenner, så oc för thet myckla goda, som the barnomen i döpelsen med böner, förböner, föregångande lyfte oc mycken annan tienst, som barnen tå besynnerligen behöfwe, bewist hafwa. Ther med skeer, thet K. Salomo så mycket beprisar, säijandes: hiertet frögdar sig af salwo oc röökwerk; men en wen är behagelig för siälennes rådh skul. Tin wen oc tin faders wen förlåt icke[1].

Till thet tridie är Christendomsens wpscrifwelse nyttig, att gudfäder och gudmödrar måge kenna sine Gudbarn oc ther med hafva orsak att åhogas om theras wptuchtelse oc om alt thet, the för dem i dopet i Guds åsyn oc hans församblingz närvaro lofwet hafwe. Om hwilket K. Salomo således råder: Min sonn, warder tu löfwetzman etc., så är tuu inweffwet med tins muns taal, löp, skynda tig oc drijff tin nästa, lätt icke tinn öghon soffwa eller tinn öghnehwarf sömpnigh wara[2].

Men att the äre sådana löfwetzmän oc ther med plichtige att kenna, lära oc förmana sine gudbarn och drifwa them till att hålla thet, the för them i dopet lofwatt hafwe, kan man förstå icke allenast ther af, att theras tienst är enn Christelig oc så gammal kyrkioordning,' 14 hundrade åhr efter Christi födelse af Higone först påbegynt[3] oc alt sedan hoos alle Christne för samma orsak skull hållen i stoor wördning; wtan oc gudfaders nampnet oc sielfwa döpelsens handling kan them thet öfwertala. Ty, såsom predicanten står i Gudz stad, som sielf döpelsen befalt hafwer, oc faddrarne kallas Gudfäder; altså

---

[1] Pro. 27, 9. [2] Pro. 6, 1, 4.
[3] Victor in persecutione V: Aug: de temp: Serm 116. Paul: Dia: lib: 16.

göra oc the sitt löfte för ba[rnens] vptuchtelse icke så besynnerligen för predicanten, wtan innför Gud then h. trefaldigheet och hans h. försambling. Hwarföre borde them thes bättre achta then förmaningen, som predicanten strax efter döpelsen steller till gudfader oc gudmoder, att the skulle hafwa med barnet ett christeligit wpseende etc., så frampt the såsom ordlöse, åhreförgätne, Gudz ordz oc hans helgedoms förachtare allenast för wtwärtes prål skull till att fylla mantalet icke willia stå oc skrymta eller apas med Gud, hwilken låter intet gecka sigh och således med Gudz rättmätige dom (om the sig icke bättre besinna) infalla wthi Gudz wrede oc odrägelige syndestraff, hwilket Gud sielf således afsagt hafwer: När tu gör Herranom tinom Gud ett löfte, så skall tu icke fördröija att hålla thet. Ty Herren tin Gud warder thet wtkräfjandes af tig oc thet blifwer tig räcknat till synd. Hwad af tina leppar wtgånget är, thet skall tuu hålla oc göra ther efter, såsom tu Herranom tinom Gud med frij willia lofwat hafwer[1]. Oc Syrack: See till, att tinn Gudzfruchtan icke är ett skrymterij oc tiena honom icke med falskt hierta, sök icke prijs när menniskiom genom skrymterij oc see till, hwad tu talar, troor eller för hand hafwer, och herren wppenbarar tin argheet oc wmstörter tig wppenbarliga för menniskiomen[2].

Om nu gudfädren etc. willia hafwa någon omwordnadh om thetta sitt löfte eller predicanten will påminna them om ett sådant löfte, thet honom böör göra, der föräldrarne döde äre eller faddrarne försummelige finnes; så kan han bäst af kyrkiobooken wpfinna hwars oc eens Gudbarn, thet snart nogh kunde hoos predicanten, Gudfader eller Gudmoder oc sielfwe Gudbarnen warda förgätit, medan wij alle äre såsom i gåår komne och wete icke oc moste fördenskull fråga the slechter, som för oss warit hafwa, såsom then h. Hiob klageligen förmanar[3].

[1] Deut. 23, 21. [2] Syr. 1, 35. [3] Hiob. 8, 8.

K. Hult.

Två skrifvelser från Haquin Spegel till Skara stifts prästerskap.

De två skrifvelser, som här meddelas, finnas i Spegels brefbok i Skara konsistorii arkiv. De belysa flera sidor af Spegels betydelsefulla verksamhet som Skara stifts biskop. Ett särskildt intresse äga de såsom tillkomna vid samma tid som 1686 års kyrkolag. De ge ett uttryck åt den sträfvan efter kyrklig uniformitet, som utmärkte denna tid och ej minst satte sin prägel på Spegels verksamhet. Den första af dessa skrifvelser upplästes på det prästmöte, som hölls i Skara omedelbart efter Spegels tillträde af sitt biskopsämbete därstädes (Skara kons. prot. d. 26 aug. 1685) och innehåller således de första föreskrifter, som Spegel lämnade detta stifts prästerskap.

I.

Venerandi D[omi]ni Præpositi et Pastores, patres dilectissimi.

Emedan synodi äre til then endan förordnade, at man deels skal warda underrättad om Guds församlings tilstånd, samt presternas lärdom och lefwerne, deels påminna thet, som pröfwas nödwändigt wara til gudsfruchtans och christelig ordnings befrämjande, så hafwer man för thenna gången hållit tiänligit wara at låta hos Vener. Clerum förnimma:

1. Om någon af D:nis Præpositis i sit samwete och genom säker förfarenhet wet någon iblant presterna oskickeligen lefwa, gudstiänsten försumma, sina studier tilbakasättia, eller i them så ogrundad wara, at han ej rät kan dela sanningens ord och thet för sine åhörare them til tröst och saligheth rätteligen förklara.

2. Hwad thet ärewördiga prästerskap hafwer til at påminna wid kyrkeordningens sluteliga revision, som, effter thetta stifftets beskaffenhet, kan lenda både lärare och åhörare til froma.

3. Om presterskapet tycker thet giörligit wara (på thet Christi lära må prydas och wij alle med Hans rätta kännemärke, som är kärleek, betecknas) at inretta een liten Fiscum för fattige preste-enkor i landet och studiosis wid academien, på thet the förre måge weta sig någon hugnad och hielp til underhåll, och the senare ej bemöda presterna wed visitationer, lämnandes theras Årewördigheter till fritt betänkande, om icke hwar pastor årligen skal wilia til så pios usus och rem tam sancti exempli gifwa en d:r smt. och hwar sacellanus 2 ö. smt., försäkrade, at hwad the sålunda så uti wälsignelse, thet skola theras efterkommare, när the behöfwat, upskiära uti wälsignelse.

4. Om alle sacellani hafwa then H. Biblien, såsom och wåra Symboliska Böcker iemte andre anderike schriffter, the ther wisa os wår christendomsplicht och egenskap.

5. Om hwar bonde, som sitter på heelt heman skal, kunna öfwertalas till att gifwa af friwillig godhet 1/2 mark sölf:mnt årligen til kyrkians underhåll och conservation, så wil man ther på underdånigt söka Hans Kgl. Maij:etz nådigste tillåtelse och samtycke.

6. Om the unge prester hafwa wissa och med Guds Ord likmätige formular til absolutionen, til at trösta the siuke, anfechtade med etc.

7. Om then H. Sabbathen blifwer med tilbörlig andacht och uti christelig stilhet firad af åhörarna etc.

8. Om catechizationen på eenhälligt sätt i hela stifftet idkas.

9. Om alla Hans Kongl. Maij:etz bref, som i sommar äre ifrån Consistor. utsende, med underdånig lydno äre fulgiorde och werkstälte.

10. Om præpositurae hafwa nu samma beskaffenhet och bestå utaf så månge pastorat, som thet fordom warit hafwer.

Här jämte warder och til Guds namns ära med broderlig tillit utaf Venerando Clero begärt:

1. At ingen wänier sig wid at prädika utaf book eller paper på prädikestolen, med mindre ålderdomen hafwer aldeles förswagat någors minne.

2. At hwar och en med största flijt och fogelighet teckes öfwertala sine åhörare til at förbettra kyrkior och kyrkegårdar, hwarest så behöfwes.

3. At probsterna oförsummeligen hwart år wilia visitera.

4. At kyrkioherdarna, emedan giällen her och ther skola redintegreras, när tilfälle gifs, wilia ther af låta beweka sig til at gifwa sine medtiänare något rundare underhåll.

5. At the granneliga och med hiertans åhuga låta sig wårda om ungdomens uptuchtelse i Guds sanna kunskap och fruchtan.

6. At ingen låter i någon måtto förmerkia, thet han hafwer lust til slem winning, utan giör sit embetes stycken mest för Guds ära skull och then lön, som frambiudes ofwan effter.

7. At ingen understår sig söka något giäll, förr än een andächtig och offentlig bön til Gud är giord i then försambling, som vacant är, någon tid effter pastor kan begrafwen wara.

8. At the wijd alla tilfällen tala med sine åhörare om thet, som gudeligit är och lender them til uplysning och förbettring i christendomen.

9. At prester, som ämna låta sine söner söka samma H. Embete, biuda them med san gudachtighet, alwarsam drägt och sedig åtbörd bereda sig til thet andeliga stånd och lefwerne.

10. At hwar och en prest, som hafwer några Kongeliga Stadgar och Förordningar eller Rescripta et Consulta nostratium Theologorum öfwer hwariehanda casus, teckes låta sådant afcopiera och til nestkommande synodum (om Gud will) uti consistorio ad decus et usum publicum inläggia, emedan ther befinnes stor brist, besynnerliga på gamle handlingar, som lenda ståndet och stifftet til någon rettelse.

Sådant och annat mera warder fuller uti Nya Kyrke-Ordningen stadgat och befallat, men man hafwer doch welat thessa få nödwendiga stycken för ut påminna, på thet at samma ordning må finna os til alla goda gerningar skickelige; hwar til man och wäl wid hwar punct hade kunnat allegera månge drifwande skiäl, men man förmodar, thet ej behöfwas in för it så ärewördigt presterskap, som för al ting anseer Guds H.

namns ära, christelig ordning, samwets glädie, stifftets seder, inbyrdes förbettring och then ewiga nådelönen.

Scara d. 26 Aug. A:o 1685. — *Haqvinus Spegel* cum Consistorialibus.

II.

Till Presterskapet i Scara stifft, utskrifwit a:o 1688.

Ehuruwel Kgl. M:tz, wår allernådigste Konungs och Herres Kyrkelag nogsamt och tydeliga föreskrifwer os, huru wi uti Guds hus umgå och wårt embete förretta skole, så hafwer doch somblige wåre medbröders förfrågan gifwet tilfälle til at meddela Eder samtlige wårt wälmeente betänkande om it och annat ärende, på thet en almän likformighet uti gudstiensten öfwer hela thetta stifftet så mycket nogare hållas må, som högstbem:te Hans Kgl. M:t bredewid underdånig lydno, låter sig eenhällig ordning nådigst behaga.

1. Utaf bem:te kyrkelag synes, at på alla söndagar, högtider och stora bönedagar måste catechismi förhör ske Confer. p. 21 § 9 p. 45 pag. 72 § 2, allena apostladagarna unnantages, och nu genom Kgl. M:tz nyligste dispensation the fyra stora bönedagar.

2. Effter thet är af Kgl. M:t lofgifwit uphöra med catechismi lära i then brådaste andetiden, och så länge (p. 23) kortaste dagarne äre, synes för en uniformitet skull rådsamt, at nämna thenna tiden, om sommaren högst en månad; om wintren från then 1 Nov. til d. 24 Jan., til thes man i underdånighet kan förfråga sig om Kgl. Maij:etz egen determination.

3. Som presterskapet wet hurudan eed Biskoparna aflägga, at the ingen olärd eller odugelig skola befordra samt hwad wite them är förelagt, om the utan personernas wälbepröfwade skickelighet och wärdighet någon till giäl promovera, p. 153 et 177., så begiäres tienstl., at dn. pastores wille trägit förmana sina medtiänare til at studera, så framt the någon befordran wenta wilia, ty om någon genom sin egen försummelse utslutar sig sielf ifrån then promotion, han prætenderar, tå syndar han dubbelt, om han sedan beskyllar andra. Som therföre Consistorium bör och wil hålla Konungens ord och Guds eed,

så måge the allena förmoda sig it godt upsteeg, hwilcke wäl tiäna och sine studier idka. Eccl. 8. 1 Tim. 3 v. 13.

4. The pastores, som behöfwa capellaner, wille sielfwe med sine åhörares samråd ifrån academierna utse och kalla sig the personer, hwilke äre af gudsfruchtan, lärdom och skickelighet bekandte, och icke låta något uti gudstiensten och församblingarnas underwijsning brista, ty thet kan lenda them in för Gudi och Konungen til answar.

5. Then wedergälning, som Kgl. M:t hafwer uppå samledagarna nådigt förundt presterskapet i stellet för dukepenningarne, beder Consistorium, at dni pastores wilia på lika sätt presse effter Kgl. M:ts bref her uti stifftet uptaga och at dni præpositi teckes med hwar annan ther om correspondera, så at alt må skickeligen kunna tilgå och ingenstädes någon förargelse spörias, som kan förorsaka Hans Kgl. M:ts mishag och wårt stånd försmädelse.

6. Man förmodar och, at dni præpositi ingalunda connivera eller förtiga, om the merka någon prest oskickeligen lefwa eller i sit embete och sina studier försummelig wara, hafwandes ingen delachtighet med the onyttiga mörksens werk, uthan them fast heller straffandes, p. 224 § XV. Eph. 5 v. 11.

7. På then futura synodus til inbördes nöje och heder må hållen warda, beder man, at hwar och een wille med flit igenomse materiam disputationis och något framföra, som til auditorii nytta och christendomens förkofring lenda kan.

8. När Consistorii bref skola uti stifftet kringsendas, önskar man, at wederbörande wilia them utan dröjsmål fortskynda, besinnandes at man ingen med andra ärender bemödar än med them, som angå Guds ära och Konungens tienst.

9. Som thet är förr begiärt, at eho ther hafwer några scripta publica, sive vetustiora sive recentiora, som i någon måtto angå andeliga ståndet eller i synnerhet thetta stifftet, wille meddela en copia ther utaf, som her in acta Consistorii kan förwaras til almän effterrättelse och successorum nytta.

10. Domini præpositi uti städerna behaga med al möjelig åhoga wårdas om scholarnas upkomst, offta förmana både informatores och discipulos til flit, gifwa tilkenna, hwilka böcker ther kunna fattas och behöfwas, at the samma för billigt wärde

måge till Scara förskrefne blifwa, så och tilhålla wederbörande för en nyttig conformitet skull at fölia then method uti prælectionibus, som nu uti Scara schola brukas, til thes en authorizerad Schole-ordning af höga öfwerheten warder os tilskickad.

11. Sammaledes wille dni præpositi tilse, at alla Catechizations lengder på lika sätt blifwa af hwar och en pastore inrettade, hwar om thet ena contract kan med thet andra hålla en broderlig communication, så att thet besta och richtigste formular må treffas och fölias.

12. Näär någon apostledag infaller på söndagen, synes tiänligit wara, at thes evangelium blifwer sedan uti näste weckuprädikan förklarat på landsbygden.

13. Önskeligit wore thet och til almän skickelighet nödigt, at thet offer, som kyrkegångs hustru med sit fölie pläga på altaret frambära, warder allestädes på lika tid gifwit, nämlig strax effter inledningen är skeedd och förr än confessionen wid högmessan warder upläsen.

14. Om någon pastor hafwer förundt sin medtiänare (som är hans son eller måg) någon deel af giället med sig, så lärer han effter Kyrkio Lagens anledning sådant ändra, på thet icke i framtiden någon oreda ther af må förorsakas, p. 185.

15. Man hoppas thet dn. pastores utan någors påminnelse troligen fulgöra så thetta stycket som andra uti Kyrke Lagen, at the wid tilfälle besöka sine åhörare hemma uti theras hus, hwilket någre redo med stor nytta förspöries giort hafwa.

16. Skulle thet på någon ort befinnas, at ther är bygt alt för när in på kyrkiorna, så teckes dn. pastores, för then wådan som ther af tima kan, gifwa sådant Hr Landshöfdingen eller Befallningsmannen tilkenna, på thet icke then skul må os sedan tilwitas, at Wij genom tidig påminnelse ej hafwe, som os budit är, sökt skadan afwäria.

17. Lika som gudstiensten måste effter Kyrkie Lagen så förrettas, at ther församlingen är folkrikast, skal (utan något annat anseende) offtast ske prädikan, så bör thet i lika måtto förhållas med weckuprädikningarna, at oachtad een eller annan sokn kan ligga närmare eller hafwa i annor måtto förmon, så måste likwäl ther, hwarest största mantalet är, offtast

prädikat blifwa, och arbetet ymsom af kyrkeherden och capellan förrettas, när Gud them begge hälsan förunnar.

18. När dni pastores eller theras medtiänare trolofwa några personer, beder man, at the ther wid ej wille bruka för mycken solennitet eller thet formular och then benediction, som wid sielfwa wigningen wanlig är.

Thesse eenfaldige doch wälmeente påminnelser, som fuller för the welbetänkte als intet behöfwes, hafwer man likwel til then endan författat och utsendt, at hos os må öfwer alt hållas eenhällig likhet uti wårt embetes förrätning, såsom och at wij alle med een hog måge prisa Gud och tiena Konungen, eenkannerliga at Consistorium må wara ursäktat, om något emot kyrke-ordningen antingen företages eller försummas, ty wij betyge för Gudi och Herranom Jesu Christo och för the utkorade englar, at I hålle Guds och konungens bud, utan egen godtycko, och gören intet efter weeld. 1 Tim. 5: v. 21.

Elof Haller.

Bref från Jesper Swedberg.

Af de trenne här nedan meddelade skrifvelserna är en, nämligen brefvet till *M. Steuchius,* förut känd och citerad af vår senaste Swedbergsbiograf. (Se H. W. Tottie's monografi I, 81.) Däremot synes brefvet till Universitetskansleren, Grefve Piper, hafva varit okändt. Det påträffades i original af mig i Skara stifts- och gymnasiebibliotek vid mitt besök därstädes sommaren 1894. Såsom synnerligen intressanta torde både dessa och det nedan meddelade brefvet till Swedbergs brorson kunna betecknas. Icke minst kommer måhända det sistnämnda att intressera Årsskriftens vänner och läsare i Amerika. Omisskänligt framlyser här biskopens varma kärlek till de »indianiska» församlingarna liksom hans missionsintresse. »Kan

ske — säger han — några hedningar kunde omwendas, som wore mer än monga böcker.» Alla tre brefven aflägga ett vackert vittnesbörd om brefskrifvarens brinnande nit, om hans mångsidiga intressen och verksamhet till kyrkans och undervisningsväsendets fromma. De synas därför väl förtjänta att offentliggöras och återgifvas här efter originalen, af hvilka det första (brefvet till Steuchius) förvaras i *Westinska* handskriftssamlingen på Upsala universitetsbibliotek (sign. W. 601), det andra bland »*Westgöthars originalbref*» (N:o 24) i Skarabiblioteket och det tredje i *Westerås* läroverksbibliotek i en fascikel, tillhörande den »*Muncktellska samlingen*» med påskrift »Kgl. Plakat, Cirkulär, Bref m. m. af äldre datum».

1. Från biskop Swedberg till superintendenten Steuchius.

Högwyrdige H:r Biskop,
Högtährade, gunstige gynnare etc.

Thed lärer förmodeligen wara högwyrdige H:r Biskopen bekant, hurusom Hans Maj:t, wår allernådigste konung, har för någon tid sedan behagat resolvera, at wår Swenska Bibel skal noga öfwerses, på thed han måtte, befriad ifrån hijt in til influtne tryckefehl, af trycket med läslig stijl, på skiönt papper vtgå. Då Hans Maij:t jämwäl har för godt funnit, att then förbättring, som åhr 1600 vti Strängnäs giordes och sedermehra åhr 1602 på rikzdagen i Stockholm auctoriserades, när den är noga igenomsedd, skal intagas, sampt ock ther något handgripeligit fonnes, som ändras och rättas bör, at man ded giör etc. etc., och, såsom jag ringa person är ibland the flere wtnämbd at sittia öfwer sådant heligt och swårt wärck, är jag högst bekymrad til att fullgiöra en sådan Hans Maij:tz hälsosam hefallning. Betrachtande ibland annat mig, som til thetta wärket myckit swag är, märkeligen kunna wnderstödias, tå jag förfråger mig och pläger råd med them, som sådant arbete bättre wuxne äro och större ehrfarenhet och myndighet hafwa,

hwilka af slike förrättningar dess utan förmodeligen böra hafwa kundskap, althenstund *res agitur totius Ecclesiæ.* Har förthenskul sådane mine tankar ytrat för Hans Maij:t konungen, som har låtit sig them nådigst behaga, och således samtyckt och för gott funnit, at jag inhämptar the förr nämbdes råd och söker deras bistånd. Jbland hwilka högwyrdige H:r Biskòpen hos Hans Kongl. Maij:t flere resor nämbder är, som intet litet lärer kunna här til contribuera. Och skulle jag långosedan hafwa skrifwit högwyrdige H:r Biskopen til härom, hade jag icke blifwit hindrad af en feber, som mig en lång tid plågat har, den nu dock, Gudi lof, har sachtat sig.

Förthenskul wil jag här med hafwa högwyrdige H:r Biskopen på thet flitigaste ombeden, där högwyrd. H:r Biskopen har funnit och änn finner, hwar vti H:r Biskopen pröfwar wår Swenska Bibel och dess version kunna och böra förbättras, thed högw. H:r Biskopen för Guds församlings allmänna bästa skul täcktes ded wid handen gifwa och wara mig med dess mogne råd och hiälp biståndig. Theras högwyrdigheter, Archiebiskopen, Biskop Spegel och Biskop Gezelius gifwa också som oftast igenom bref til mig ett och annat nyttigt wid handen. Hwar öfwer Hans Maij:t är myckit glad, som gärna ser, at nyttige wärck af oss präster företagas, som illa nöijes åt thet, at wi uti slikt gemenligen äre så misshällige; och derföre, som sades, har Hans Maij:t befalt med nu förnämbde och med H:r Biskopen här öfwer at correspondera. Uti Bibelen äre wi alloreda komne til propheterna och, emädan jag siuker är, gå nu de andre igenom *libros Apocryphos,* warande wi i den gode förmodan, at blifwa aldeles färdige med wårt arbete til hösten, där Gud widare nåd och wälsignelse förlänandes warder.

Psalmbokens revision är af Hans Maij:t oss också anbefallet, förmodandes också med then til samma tid wara til redz, wid hwilket arbete, om H:r Biskopen också något har at påminna, wore w[äl][1] och skulle thed, som thet förra med största tacksamhet och H:r Biskopens största beröm ihogkommas och omtalas.

---

[1] En bit af originalpapperet är här bortrifven, hvadan tillägget inom klammer endast utgör en gissning af mig. *Utg.*

Slutligen näst tienstlig hälsning til fr. Biskopinnan, och trogit anbefallande i Gudz nådiga beskydd, förblifwer jag stedze

Högwyrdige H:r Biskopens

hörsammeste Tiänare

Jesper Swedberg

Stockholm d. Apr. 1692.[1]

A tergo: Kongl. Maij:ts troman och Biskop[2] öfwer Hernösands stifft, then Högwyrdige Herren M:r *Matthias Steuchius,* min högt[ärad]e gunstige gynnare.

Hernösand. tjenstligen.

2. Från biskop Swedberg till grefve Piper.

Högwälborne H:r Grefwe, Kongl. M:tz Råd
och Upsala Academie Canceller,
min höggunstige herre och befordrare.

Såsom then högste Guden och hans Kongl. Maij:t hafwa förtrodt mig, theras ringesta tienare, vpsichten och wården öfwer the siälar och then vngdom, som här i Westergiötland med Iesu dyra blod återlösta äro, så beder jag min Gud om nåd at kunna samma angelägna och swåra ämbete tilbörligen förwalta; och är således omhogsader om alt thet, som kan wärket beforderligit wara, men finner ther ett stort hinder vtinnan, at vngdomen lider brist på böcker; then ene skrifwer af then andra, galnare och galnare. The ganske få böcker, som komma hit från Åbo, Stockh[olm] och Göteborg äro alt för dyra. Här är i Skara allena öfwer 800 scholepersoner, mindre och större. Ty är högst af nöden, wi finge här, som vid andra Gymnasier är, ett boktryckeri, så skulle wärket märkeligen hulpit warda icke allenast til gymnasium och scholerna, vtan och til församlingarna, at the få sina böcker. Jag reser alt jämt i kring til församlingarna och inplantar guds-

[1] Uppgift om dag har uteglömts.

[2] Det är ingalunda ovanligt, att superintenderna titulerades biskopar. Från Karlstads och Kalmar stift känner jag flere exempel därpå.

Utg.

fruchtan etc. Westerås och Stregnäs liggia så när Stockholm, och hafwa doch boktryckeri. Jag hafwer några Swenska arbeten färdiga, som torde gagna Guds församling och thet almänna bästa; kan ske the kunde tå komma i dags ljuset. Ibland hwilka är ett wärck, kallad Schibboleth (Judic. 12, 6) om wårt Swenska språk; ther jag wiser, at thet är så wackert, regelbundit och wälrychtadt, som någonsin Latinen och Grekiskan är; allenast wi wele nu wara vmtänckte, at ställat på the fötter, som wåre förre Swenske hafwa thet oss lämnat i wår heliga Bibel; men sker thet icke, tå warder wårt språk ett ibland the wärsta språken och råkar oförtöfwad vti största willerwallo och mörckhet.

Thet blifver ett lagligit quartband, om thet någonsin kommer vt. Gud gifwe, Eders Höggrefl. Excell:n wore hemma i landet, så torde thet få kraftig befordran; men nu är thet N. N. som thet hindrar. Skrifarten är sådan, som jag brukar i thetta brefwet; menar, at ingen Svensk skal med skiäl kunna klaga öfwer then. Nog och kanske för myckit om thetta.

När någor siuknar hos oss, så hafwe w[i] 10 a 12 mil til doctor, och innan han kommer, är menniskian antingen frisk, och måste betala doctorn dyrt nog reson, eller död, som för 15 öres läkedom kunde blifwit hulpen.

Thet Stipendium Cathedrale, wi hafwe gifwit förslag vppå, är nu i behåll, och hwad mera H:r Landshöfdingen och Consistorium hafwer i vndereånighet gifwit förslag vppå. När Ed. Excell:tz jemte Hans Maij:t förhielper oss här til och tillåter oss wår bön, så hafwa Hans M:t och Ed. Excell:s här i landet många, som innerligen bedia Gud för konungens och kon. råds wälfärd; ibland hwilka ock förblifwa skal in til sin död, Ed. Höggrefl. Excell:ns

en trogen tienare och förebidiare

Jesperus Swedberg

Brunsbo d. 23 Julii 1704.

A tergo: Hans Höggrefl. Excell:s Kongl. Maij:tz råd, och Upsala Academie Canceller, then Högwälborne Herre och Grefwe, H:r Gref Carl Piper, min höggunstige herre.

3. Från Swedberg till brorsonen Johan.

Min högl. k. Broderson Johan Swedberg.

Innelycht följer i Herrans namn kallelsebref til the Swenska församlingar i Indien. Gud gifwe nu här nåd och lycko til för Christi skull. Warer nu ingalunda twehogse mera. Skulle någon swårhet infalla, så tencker på Sirachs ord: *Min son, wti motgång war tröst och drista wppå titt embete. Ty then, som wantröstar wppå sitt embete, ho wil hielpa honom?* Sir. 10: 31, 32.

Ser, til I kunnen komma til *Examen Philosophicum*. Och reser nu strax til Stockholm. Gifwer Eder an hos Mag. Norlind, som strax lärer skaffa eder tilträde hos Hans Excell:z Gref Wrede, så at I kunnen utbekomma p[ennin]g[a]rna, hwareffter I giören eder stat. Upwachter ock Hans Excell:z Gref Gyllenstolpe. Hr Mag. Norlind eller M:r Barck kunna ther skaffa eder audience. I lären få gunst för then stora bestelning skull, I hafwen eder vppåtagit, och för min skull. Vti kongl. Cancellie Collegio fråger vp *Actuarien H:r Salin,* af honom få[n] I all hielp; han har och giöra med bökren. Jag menar at blifwa the inpackade i Stockholm och edra böcker och saker, och med Cancellicollegii sigil oah bref inskeppade och til Extr. Envoyén i England afsende, så wore bätst, til I kommen effter. Jag har allaredo skrifwit gref Gyllenborg til ther om.

Sedan resen I hem och tager afsked och welsignelse af Edra k. föräldrar, hwars jakord jag och nu har fått. Kommer sedan hit at här wijas til prest och få bref med eder och en hop böcker til Indien, them jag them skenckia wil. Och för min skull lären I niuta alt gott i Indien, tror det säkert.

Skepp går här altid ifrå Göteborg til Engeland, hwarom jag wil correspondera.

Gud hielpe Haquinius snart til helsan.

Scriverii Selenschatz, Gotthold He[r]bergers Hertzenspostil, Magnalia Dei, Sirach etc. Kortholtz tyska tractater, Gejeri commentarii, Dieterici Antiq. V et VI T., Guttermuth's Furstenlehre, Tarnow, Joh. Schmid in Prophet., Dankw. Cate-

chism Milch, Joh. Arndts werck, Grotij de Ver. Relig., Huetii Demonstr. evangelica, Balduini et Köningii Cas. Consc., Hunnii opera, Gerberi unerkante Sünde, Chemnitii Harm. Evang., Lutkem. Vorsmack, Catechismus, Epist. Postil., Withi Miscel. Sacra, Gerh. LL. Theol. och slika böcker. Engelska böcker skal jag gifwa eder namn vppå, när I kommen hit til mig.

Bereder eder vppå en wacker predikan i Stockholm för kongl. hofwet, hwarom i innelychte bref til Hr Mag. Norlind, thit I strax gån. H:r Dahlborg lärer ock kunna wara eder til tienst, som flitigast ifrå mig helsas. Helser Haqvinius, kan ske I kunnen vttaga p[ennin]g[a]rna på hans wegna också? Lärer eder Engelska.

Gudi härmed trol. befallad.

Jag förblifwer städse

Ed. welwilligste
Jesperus Swedberg

Tillägg af Swedberg i marginalen: Stiger til Sahl. Hr Secret. Guttermuths Enkefru i Stockh[olm] (Mag. Norlind följer eder til henne), helser henne öfwermotton flitigt å mina wegnar och beder henne flitigast, at hon skencker några exemplar af hennes sal. mans, H:r Secr. Guttermuths *Furstena lehre* til the indianiska församlingarna. Jag kenner henne mykit wel och wet, at hon för sin dygd och gudfruchtighet skull lärer thet giöra, när hon hörer, at jag beder ther om. Jag wet, hon utslår intet en så christelig bön och lärer hafwa monga förböner för sig igen och kan ske någre hedningar kunde vmwendas, som wore mer än monga böcker. — Läser vp för henne thetta.

Då de af biskop Swedberg uppräknade böckerna i allmänhet äro lätta att identifiera, synes öfverflödigt att fullständigt meddela alla deras titlar. Herbergers förnamn har i brefbrådskan blifvit oriktigt angifvet, då han, som bekant, heter *Valerius Herberger*. Med »Gejeri commentarii» menas tydligen Gejer's *Liebe zu Gott und dem Nechsten nach Anleitung 52 biblischer Sprüche erwogen* och hans *Allgegenwart unsers allsehenden Gottes nach Anleitung etlicher bibl. Sprüche betrachtet.* Baldvin's och König's *Casus conscientiæ* voro

mycket bekanta och lästa arbeten liksom de flesta andra af de här uppräknade skrifterna, såsom Kortholt's traktater, Lütkemans *»Föresmak på Guds godhet»*, såsom den svenska öfversättningens titel löd, m. fl. Med *Tarnow* menas förmodligen Paul Tarnovius' *Commonefactio de sacro ministerio* o.s.v.

Brefvet är odateradt, och jag är ej i tillfälle att kunna exakt bestämma tiden för dess affattande. Sannolikt är det dock skrifvet mellan åren 1707 och 1710. Senare kan det icke vara författadt, enär Johan Swedberg sistnämnda år blef *fil. magister,* men enligt brefvet ännu ej aflagt *examen philosophicum.* Troligen kan brefvet icke heller vara tidigare tillkommet är 1707, enär Johan S. först det året uppnådde det af 1686 års kyrkolag fordrade åldersmåttet för prästvigning. Han var nämligen född 1682.

Johan Swedberg kom emellertid icke att egna sin tjänst åt den svenska församlingen i Amerika. Enligt *Muncktell* (Westerås stifts herdam. III, 140) var det »en resekamrats dödsfall», som föranledde »honom att ändra sin afsikt och försaka denna vocation». Prästvigd 1711 blef han först lektor i Westerås och verkade därefter från 1737 till sin död år 1762 såsom kyrkoherde och prost i Norbergs och Westanfors' då förenade församlingar. Han skildras såsom en from man med »ett stilla och förnöjsamt sinne, som föga brydde sig om världens buller. Ämbetet och boken var för honom hufvudsaken.»

Ldm

En egendomlig ämbetsskrifvelse från Strängnäs domkapitel år 1623.

Bland åtskilligt annat, som nämnda år tydligen gått biskop och kapitulares i den vackra Mälarestaden rätt hårdt till sinnes, var äfven, att de tvärtemot en »gammal och loflig sed-

vänja» icke blifvit ihågkomna med inbjudning till adelspersoners inom stiftet — begrafningar. Uppenbarligen hade härigenom själfva konsistoriets värdighet blifvit kränkt, och man beslöt att rätta sina mått och steg därefter. Så uppsattes och afläts följande »ämbetsmemorial», hvilket torde förtjäna räddas från glömska och som jag påträffat i Riksarkivets *Oxenstiernska* samling bland *Handlingar rörande svenska läroverken i Axel Oxenstiernas tid.*

Ldm

Salutem et Pacem a Deo patre per Christum Saluatorem etc.

Begäras utaff eder, Venerabiles Domini Præpositi, D. Siggo in Forss et D. Laurenti in Tuneboo, fratres in Christo perdilecti, att I thesse effterföliande ärenden welen oförsummeligen effterkomma och uthretta, nembligh:

1) Nomine consistorii citera pædagogos nobilium, nembligh Zachariam Andreæ och Jnhannem Prytz, som *inconsulto consistorio* haffua antaghitt pædagogias uti eder prosterij, hwilket är emot *constitutiones publicas;* att the inthet befatta sigh medh informatione nobilium, för ähn the hafue warit här hoos capitlet och låtit see sijne testimonia, och således legitime bliffue admitterade.

2) Att, effter man förnimmer aff Adelen een stoor *Consistorij Contemptum* i så motto, att emoot een gammall och lofligh sedwänie inga ex capitularibus bliffue kallade till theras begrafningar, I medh edre contractister ingelunda comparere uthi någon Nobilis begrafningh, för ähn consistorio thär om ähr tilkenna giffuit och I bekommen thess consens och samtyckio, undantagandes pastore et sacellano loci, thär begrafningen ståår. The måge wäl göra, consistorio oåtspordt, sin tienst, men icke någon aff andre sochner och omliggiande contracter. Hwar någon af fratribus fördristar sigh göra här emot, *subibit poenam inobedientiæ, quæ est officii privatio.*

3) Att granneligen warnat bliffuer uthi Nobilium Sepulturis, att icke några dieknar aff fremmande stifft thär sigh antingen kallade eller okallade finna låta, ty i så motto skeer wåra infödde förnär.

Att thessa ärender medh flijt effterkomne warde både af eder och edre contractister, isynnerheet thär wij wete både Nobilium begrafningar nu nyligen haffua warit och tilstunda, twifle wij ingalundha. Hisce Dominos Fratres divinæ protectione fideliter commendamus. Dabantur Strengnesij 22 Octobris Anno 1623.

V. V. Stud.

Episcopus et consistoriales Strengnenses.

A tergo: Ad Venerabiles Dominos Præpositos, Dominum Siggonem Forsensem et Dominum Laurentium Tuneboensem, officiose.

Bidrag till prästedens historia i Sverige.

Före utfärdandet af 1686 års kyrkolag rådde inom svenska kyrkan stor brist på likformighet. Saknaden af verklig konformitet framträder icke minst med afseende på prästeden. Innehållet i denna kunde inom olika stift vara mycket olika. Under det att sålunda t. ex. Rudbeckius i prästeden inryckte en mild förpliktelse till hela konkordieboken, var denna icke omnämnd i den obligation, hans grannbiskop i Strengnäs affordrade ordinanderna. Däremot upptog Paulinus ett par andra bestämmelser, som väckte mycken ovilja och till och med påkallade regeringens ingripande. Den ena var, att ordinanden förpliktades att icke utan biskops och domkapitlets vetskap och råd samt ännu mindre mot deras vilja eftersträfva någon (kyrklig) befattning eller lägenhet. Biskopen ville härmed motverka oskicket att lycksökande präster med förbigående af biskop och domkapitel hos konungen och den högre adeln utverkade s. k. kollationsbref på prästerliga lägenheter. Den andra bestämmelsen, som utgjorde ett ännu större

ingrepp på den personliga frihetens område, innefattade ett förbud för prästen att utan biskops och domkapitels vetskap och samtycke ingå äktenskap eller ens förlofva sig. Sedan saken år 1635 varit föremål för regeringens behandling, synes emellertid ej denna prästed varit använd.[1]

I den obligation, till hvilken Paulinus lät ordinanderna i Upsala förplikta sig, hade också den punkt strukits, som varit mest ägnad att väcka anstöt och oro. Däremot bibehölls den bestämmelse, som afsåg att hindra lycksökare att på otillbörliga ginvägar vinna befordran. En i ögonen fallande skiljaktighet mellan de båda edsformulären är, att, medan Strängnäseden egendomligt nog saknade ett åberopande af Upsala mötes beslut 1593, detta icke är förhållandet med den under Paulini ärkebiskopstid i Upsala använda prästeden. Slutligen hade i den sistnämnda en ny, synnerligen anmärkningsvärd bestämmelse inryckts, nämligen en förpliktelse till ärkebiskopens arbete *Thesaurus Catecheticus* och till *Exegesis Pauliniana*. Ordinanden förband sig nämligen att »juxta rationem et normam in *Thesauro Catechetico* et *Exegesis Pauliniana* expressam et præscriptam» både för egen del »quam exactissime» utveckla och genomforska »doctrinam et praxin catecheticam» och med allt nit och flit, i största trohet drifva denna lära och praxis bland sina åhörare.

De båda från Paulini tid härrörande prästedsformulären har jag fullständigt meddelat i bilagorna till min monografi öfver honom, hvarför jag här nöjer mig med att hänvisa till detta arbete. I den förmodan, att prästedens historia, som ännu är oskrifven för vårt lands vidkommande, säkerligen skulle kunna lemna värdefulla bidrag särskildt till bekännelsefrågans utveckling, har jag under årens lopp sökt samla bidrag till nämnda eds historia. Mycket har det hittills ej blifvit, men

[1] Se H. Lundström, *L. Paulinus Gothus*, II, 302 ff.

äfven ett litet strå till stacken kan möjligen hafva något värde. Följande »ordinand-obligationer», som jag afskref vid mitt besök i *Westerås* sommaren 1894, sakna i hvarje fall ej sitt intresse. Det första af nedan meddelade aktstycken är en »obligation» från biskop Bellini tid och är egenhändigt skrifven af Olaus Nicolai Biörskogensis. Den återfanns i Westerås läroverks bibliotek (sign. B. b. 5). Med sina detaljerade utsagor om »simonia», om klädedräkten o. s. v. är den i all sin otymplighet ett äfven i allmänt kulturhistoriskt hänseende intressant dokument. Björskogensis' ifrågavarande förbindelse lyder, som följer.

Obligationis Scriptum, propositum mihi Olao Nicolai Biörskogensi anno 1616, Maij 14.

Diligentiam et fidelitatem in omnibus ministerij partibus hoc pacto me servaturum, sancte promitto.

I. Först will iagh migh förplichtat haffwe, ingen annan lärdom, troo och bekiännelse gilla, framställe eller och lijda, åhn then, såsom är grundat vti Gudz ordh effter then förklarningh, som Gudz ande siälff gijffwit och giort haffwer vti alle schrifftenes rum: både vti thet gambla Testamentet såå och thet Nya och efter then grundh och samsättningh, som vti heela Swäriges Rijke christeligen wedertagen åhr, gillat och approberet och sigh grunder vppå then oförandrat Ausburgiske Confession, och sädan vti Vbsala Concilio åhr vprepeteret och medh vnderskriffningar wedertagen att hållas, sampt medh alle ceremonier, som kyrkio ordningen och then Nya handboken vtwijsser; Och förplichtar migh ther vtinnan bewijsa all lydno och hörsamheet.

II. Will iagh migh förplichtat haffwa vti ingen församblingh, bruka någon kyrkiotienst, sine speciali venia et præscripto mej Episcopi, och migh taga till wara, at migh per inconsideratam simoniam icke må förwijtas, quod in hoc versu pontificijs simonia laborantibus objicitur pro cupris nummis

(cupreas lege, Christo[1] missas) meque pro virili elaboraturum [san]cte promitto, vt ab hac simonja pontificijs gratissima, sim liber: De quorum Simonia
extat, qvi hisce versibus exprimitur,

Venalia Romæ

Templa, sacerdotes, altaria, sacra coronæ,
Ignes, thura, preces, coelum est venale Deusque.

Förplichtar migh therföre icke giöre något mässekram: att låte för migh lysa och af predikostolen förkunnas; allenast förbehållit vti then församblinghen (inge andra), ther iagh mijn slecht och förwanter haffwer, och thermedh will iagh låte migh benöija.

III. Till thet tridie förplichtar iagh migh att willia vti alt mitt leffwerne och hele predikoambetet förhålla efter mitt homagium, thet iagh in ipsa ordinatione giort haffwer, Gudi till all tilbörligh ähre och min nådige öfwerheet till all troheetz bewijsande.

IIII. Till thet fierde, taaga migh till wara för swalgh och dryckenskap och all annor odygd, som mitt vppåtagna prästeambetet (sic) kan wara til förklenande och lända till förächt; will migh och vti kläder och christeligh habit såå förhålla, at iagh then habjt brukar, som kan vtwijsa migh een prästman wara och icke någon annor högfärdigh menniskia, medh höge hattar, stoore skiortekrager och annan sådana förargeligh habijt som andra menniskior eller theras ståndh hoos them brukeligit är; vtan will migh thervtinnan såå skicka och förhålle, att thet migh icke skall wara förwijtteligit vti mitt predikoämbetet (sic), vtan efter Nårrkiöpunghz beslut, som är giort aff alle Rickzens Bisper them til rättelse, som vti läreämbetet stadde äre, ther om och alle rectores scholarum skole vngdomen förehålle ij tijdh sådana habijt bruka, som them kan lända till beprydelse och sådana berömmelse, att the iblandh andra dygder läre ödmiukhet och eenfaldeligen[2] sigh ställe vti Gudz och alle rättsinnige menniskiors ååsyn.

---

[1] Handskriften är här ytterst svårläst, och det ifrågavarande ordet kan möjligen läsas: *clerico* eller *clerice*.

[2] I originalskriften: *eenfaldigheeten*.

Thetta alt förplichtar iagh migh medh all hörsambheet willia efterkomma, ther vpå iagh tager migh till wittne then leffwandes Gudh, hwilkens tiänare jagh efter thenna dagh will migh beflijta att wara in wti döden. Män ther, Gudh förbiude, att iagh annorlunda tänckte migh till att förhålla, thet Gudh nådeligen förhindre, will iagh wara fallen vnder thenna dom, som Gudz ordh och alle christelige ordninger vtwijsa vti sådena fall och saker: thett är haffwa mitt prästekall och ämbetet oförståndeligen förwärkat, alt så vti sanningh will iagh min obligation medh mitt nampn och vnderskriffne handh haffwa bevilliet och corroboreret, Actum anno 1616

Olaus Nicolaj Biörskogensis
Manu propria

A tergo: Obligationis scriptum ac declaratio Olaj Nicolaj Biornskogensis.

I nu anförda »obligatio» är, som man ser, icke konkordieboken åberopad, men väl Augsburgiska bekännelsen. Under biskop Rudbeckius' tid blef det annorlunda. På samma pappersark, som Björskogensis' förbindelse finnes, har tydligen Rudbeckius själf med egen hand nedskrifvit följande formulär, hvars ordalag återklinga i alla öfriga prästeds-formulär från Westerås stift under 1600-talet.

Wij effterskreffne personer loffue och förplichte oss medh hand och mund, alle samtelighen och synnerlighen widh wår timeligha och ewigha wälferd at effter thet then alrahögsste Gudh, himmelens och jordenes herre, aff siinn guddomligha försyyn igenom sijn Församlinghz röst oss ringa och owerdigha til så högt embete kallat och förordnat haff[ue]r, at wij hans församlingz predikanter och lärare wara skolom; at wij tå, såsom hans eghen wilie och befalning är,

I. Först ingen annan lära wele efterfölia och uthi hans församling driffua än then, som uthi then canoniska skrift klarlighen aff Gudh sielff oss uppenbarat är, huilken och kortelighen författat i the trij Gudz församlingz symbolis Apostolico, Nicæno et Athanasiano och sedhan någhot widhlyfftighare i then retta, oförandrade Ausburgiska confessionen, som ther år 1530, aff clerum och Förstar i Tysklan then stoormechtigha kejser Carl V:te bleff antwardat, huilken ock aff wåre församlingar i thet loffligha Ubsala concilio åår 1593 eenhelleligha samtyckt och underskriffuinn bleff, äffuen i thet förstånd, såsom hon i Libro concordiæ är förklarat A. 1580 och nv almenneligha uthi wårt Fädhe[r]nes land läres och förstås.

Wele ock uthdeela herrans höghwerdigha sacramente, såsom the aff Christo sielff instifftade äre uthan all menisklig superstition och widhskepelse, och huadh andra frijwilkorligha ceremonier tilkomer; altiidh så hålla såsom i thetta loffligha biskops stifft hålles och almenneligha samtyckt är eller än samtyckias kan.

II. Til thet andra at wele thenna helsosama läran medh itt christelighit och skickelighit leffuerne beprydha; icke allenast oss beflite at leffua effter Gudz lagh i gemeen uthan och således oss förhålla, såsom thet wyrdigha predikoembetet tienar och wäl står; serdeles och i synderheet medhan thesse laster nw bliffua fast gemene, såsom är sualg och dryckenskap, höghferd och läferdigheet (sic) i klädher och åthäffuor, horerij och lösachtigheet, ther igenom monge bliffua förförde och förargade, loffue wij sådana laster medh all flit sky och wnfly, på thet wii icke medh leffuernet skole omkullriiffua, thet wii medh läran upbygt haffue, och, ther wij om thesse eller andre feel aff wåre förmän warde tiltalte, wele wii oss gerna retta och emendera låta.

III. Til thet tridie loffue wii ock, at wij wår christligha och ordenteligha öffuerheet, icke allenast för wåre personer wele i alla christeligha saker all lydno och hörsamheet bewiisa; uthan ock altidh förmana och styrckia wåra åhörare ther til, at the thet sama göra och wele, så myckit oss möijelighit är, winleggia oss om wår höghe öffuerheetz och fädhernes

landz wälferd och welstånd och all skadha effter wår förmågho affweria och förhindra.

IV. Til thet fierde wele wii och wår biskop och andre wåre förmän i capitelet[1] al tilbörligh äro, hörsamheet och wyrdning bewijsa, så at, ehuadh för helst för tienst i predikoembetet the oss tilförordna wela, antingen capellanstienst uedh krigzfolket eller til någhon herragård, wele wij then godhwilleligen wedhertagha och föruthan theras friwilligha rådh och betenckiande huarghen genom skenker, intercessioner, prachtiker, antingen hoos högre eller läghre offuerheetz personer eller hos någhon församling til någhon tienst oss anbiudha, myckit minner anträdha eller wedhertagha skolom, så framt wij någhon welsignelse ther wthi förwenta weliom.

V. At effter thet til at wäl förestå thetta embetet behöffues een flitigh Gudz åkallan och itt idhkelighit studerande i Gudz ord och bookligha konster; loffue och tilsäije wii, at wij icke mindre hädhan effter än härtil wele fliitight uthi för[bemäl]de saker studera, så at man årligha genom Gudz hielp förbätring aff oss formerckia och spåra skal, och wele therhen trolighen och daghlighen bidhia Gudh om sin nådigha hielp och biistånd til at så förestå wårt ombetrodda kall, at Gudh ther igenom skal' åhrat warda, hans församling upbygdt och wij sielffue förhoppes thet kunna förswara och itt gott samwet ther öffr haffua.

Alt thetta haffue wij aff betencht rådh friiwilleligha loffuat, at wij thet troolighen och oförsumelighen effterkoma skolom, så sant oss Gudh hielpe [till lif och siäl]. Och huar wij emoot en eller annan aff thesse puncter oss förhålle, wele wii uthan widhare protestation haffua förwerkat wårt embete, och uthan wår biskops och förmäns tilstånd icke trädha ther til igenn, thet wii medh wåre eghne nampn medh egna henders underskriffne wele stadfest och bekrefftat haffua.

Hvilken skilnad mellan den Rudbeckska »obligationen» och Björskogensis'! Genom språkets och tankarnes klarhet, kraft och koncentrering, genom uteslutandet af citaten på vers

[1] I orig. är öfverskrifvet: *predikoembetet.*

och prosa angående papistisk simonia, liksom af löftet att bruka den »habit, som kan utvisa mig (d. v. s. den ordinerade) en prästman vara och icke någon annor högfärdig menniska med höge hattar, store skjortekrager och annan sådana förargelig habit» o. s. v. — genom allt detta och mera därtill — säger jag — betecknar det senare formuläret ett afgjordt framsteg framför det förra. Skiljaktigheten mellan båda med afseende på åberopade bekännelseskrifter är också uppenbar. I hög grad anmärkningsvärdt är nu, att i den prästed, som användes under den ortodoxe Laurelius' biskopstid, hänvisningarna till »*Upsala concilio åår 1593*» och till »*Libro concordiæ*» äro uteslutna. Den ifrågavarande obligationen, som är meddelad efter handskrift (befintlig i en trasig foliovolym, innehållande början: anteckningar rörande »Consistorii Fiscus», och slutet: en med Laurelius' tid begynnande förteckning på prästvigde inom Westerås stift), tillhörande Westerås Domkapitels Arkiv, har följande lydelse:

Obligatio Ordinandorum.

Wij efterskrefne personer lofwe och förplichte oss medh hand och mun, alle samtligen och hwar för sigh, in för Gudh then helge Treefaldigheet och wårt eget samwet, at efter then aldrahögste Gudh, himmelens och jordennes herre, af sin gudomelige försyn igenom en laghligh kallelse, oss ringa och owerdige til så högt embete kallat och förordnat hafwer, at wij hans församblingz predikanter och lärare wara skolom, at wij tå, såsom hans egen wilie och befalning är.

Först ingen annan lära wele efterfylia och vti hans församblinç drijfwa, än then som han sielf vti then helge, canoniske skrift oss klarligen vppenbarat hafwer och korteligen vti the tree Gudz församblings symbolis, apostolico, Nicæno och Athanasiano så och vthi then oförendrede Ausburgische confessionen författat är. Wij wele och vthdeela Herrens hög-

werdige sacrament, såsom the af Christo sjelf instichtade äro, vthan all menniskligh superstition och widskeppelse. Och huadh andre wilkorlige ceremonier tilkommer, altijdh så holla, som här til och här efteråt af then rette Christi försambling här i fäderneslandet enhelleligen samtyckt och öfwat är och blifwer. I en summa. Wij wele i all stycker, som wårt presteembete fordrar och kräfwer, medh all flijt, trooheet och yterste förmögenheet såsom oss böör gerna vthretta och efterkomma.

Til thet andra, at wij wele thenne hrlssosamme lähran, medh it christeligit och skickeligit lefwerne beprydha, icke allenast oss beflijta at lefwa i gemeen efter Gudz heelige lagh, vthan och serdeles oss förholla, såsom thet wyrdige predikoembetet tienar och wel står. Serdeles och i synnerheet, medan thesse laster blifwa nu fast gemeene, som är swalg, dryckenskap, högferd och lettferdigheet i klädher och åthäfwor, horerij och löössachtigheet, ther igenom månge blifwa förförde och förargede; lofwa wij genom Guds hielp sådanna laster medh all flijt wela skyy och vndfly, på thet wij icke medh lefuernet skole omkullrijfwa thet, wij medh lähran vpbygt hafwe.

Och ther wij om thesse eller andre fleere af wåre förmän warda tiltalte, wele wij oss gerna retta och emendera.

Til thet tridie lofwe wij och, at wij wår Christelige och ordenteligh öfwerheet, icke allenast för wåre personer wele i alle Christelige saker all hörsamheet och lydno bewijsa, vthan och altijdh förmana och styrckia wåra åhörare ther til, at the thet samme göra. Och welom, så myckit oss möijeligit är, winleggia oss om wår höga öfwerheetz och fäderneslandzens welfärd, och thess skadha, så myckit wij förmå, altijd afweria och förhindra.

Til thet fierde wele wij och wår biskop och andre wåre förmän vthi predikoembetet all tilbörligh ähro, hörsamheet och wyrdning bewijsa, så at, ehwadh för tienst i predikoembetet the oss ordenteligen, skiäligen och lagligen tilförordna wela, wiliom wij thet godwilleligen wedertaga och vthan theras frijwillige rådh och betenckiande, hwarcken igenom skencker, intercessioner eller annor olagligh medel och practicer antingen hoos högre eller lägre öfwerheetz personer eller hoos nogon

försambling til tienst oss anbiudha, myckit mindre anträdha eller wedertaga.

Til thet femte, at efter thet til at wel förestå thetta embetet behöfwes en flijtigh Guds åkallan och it idkeligit studerande, lofwe och tilseije wij, at wij först och för alt wele troligen och dageligen bidia Gudh om thens helge andes nådige bijstånd til wårt embete, och sedan at wij, icke mindre här efter än här til, vti Gudz ord och loflige konster fliteligen studera wiliom, så at man åhrliga genom Gudz nådh förbättring af oss förmerckia och spöria skal.

In summa: wij wele wårt ombetrodde pund så anleggia, at thet medh Gudz hielp skal wendes hans heelige namn til åhro, hans försambling til vpbyggelsse och wij hoppas thet kunna förswara och hafwa ther öfwer it godt samwet.

Alt thetta hafwe wij af betänckt rådh frijwilleligen lofwat, at wij thet troligen, och oförsummeligen efterkomma wele, så sant oss Gudh hielpe til lijf och siäl.

Och hwar wij emot en eller fleere af thesse puncter oss förbrythe, wele wij vtan wijdhare protestation hafwa förwerckat wårt presteembete och, vthan wår biskops och förmans tilstånd, icke trädha ther til igen.

Thet wij medh wåre namns medh egne henders vnderskrifwande wele stadfest och bekräftat hafwa.

Anno 1647 . . .

Någon förändring af denna formulering synes ej hafva ägt rum under biskoparne Nils Rudbeckius' och Brodinus' tid. Ja, ännu under de första åren af den bekante Carl Carlssons episkopat användes tydligen samma formulär. Först vid Jesper Swedbergs prästvigning i Februari 1683 uppstod eller kanske rättare yttrades betänkligheter mot densamma. »Efter något betänkiande föregåfvo de (d. v. s. Swedberg och hans kamrater) — upplyser Westerås domkapitels protokoll för den 14 Februari 1683 [1] — tvänne ting, som voro betänke-

[1] Vid detta konsistoriesammanträde var äfven biskop Carlsson närvarande.

liga. 1. Om ceremonierna, dem man intet alltid kan umbära. Förklarades dem, att hvad ceremonier vidkommer, så förstås de, som brukeliga äre på denna tiden och på den ort, en vistas, så att en intet införer något nytt och obrukeligit, eller förändrar de [ceremonier], som Gud själf har förordnat; däruti intet kan dispenseras; och när kyrkioordningen utkommer, så blifver likhet i alla församlingar och då håller han sig därvid. 2. Med intercessioner förstås olofliga, hwilka her förbiudas, inga andra. Dock fann consistorium icke så nödigt, att desse orden skulle stå qvar och att man till dem skulle sig förbinda, utan att de kunde strykas ut, hvilket ock skedde.» Den sålunda förändrade »obligationen» meddelas efter originalhandskriften i den ofvannämnda Westeråsvolymen i domkapitelsarkivet.

Obligatio Ordinandorum.

Wij effterskrefne personer lofwe och förplichte oss med hand och mun, alle samptel. och hwar för sig, in för Gud den H. Trefaldigheet och wårt eget samwet, at effter den aldrahögsta Gud, himmelens och jordenes herre, af sin gudomeliga försyn, genom en laglig kallelse, oss ringa och owärdiga til så högt embete kallat och förordnat hafwer, at wij hans församblings[s] predikanter och lärare wara skolom, at wij tå, såsom hans egen wilja och befalning är,

först, ingen annan lära wele effterfölja och uthi hans försambling drifwa, än then, som han sielf uthi then helge canoniske skrifft oss klarligen uppenbarat hafwer, och korteligen uthi the tre Gudz församblings *Symbolis, Apostolico, Nicæno* och *Athanasiano,* så ock uthi then oförandrade *Augzburgiske confession* författat är. Wij wele ock uthdela Herrans högwärdige sacrament, såsom dhe af Christo sielf instichtade ähro, uthan all mennisklig superstition och widskepelse. I en summa, wij wele i all stycker, som wårt prästeembete fordrar och kräfwer, med all flijt, troheet och yttersta förmögenheet, så som oss bör, gerna uthrätta och effterkomma.

Til thet andra, at wij wele thenne helsosamma läran med et Christeliget och skickeligit lefwerne bepryda; icke allenast oss beflijta, at lefwa i gemen effter Gudz helige lag, uthan ock särdeles oss förhålla, såsom thet wyrdige predikoembetet tienar och wäl står. Serdeles och i synnerheet emedan desse laster blifwa nu fast gemene, som är swalg, dryckenskap, högfärd och lätferdigheet i kläder och åthäfwor, horerij och lösachtigheet, therigenom månge blifwa förförde och förargade, lofwe wij genom Gudz hielp sådana laster med al flijt wela sky och wndfly, på det wij icke med lefwernet skole omkulrifwa, thet wij med läran upbygt hafwa. Och ther wij om desse eller andre flere, af wåre förmän blifwa tiltalte, wele wij oss gerna rätta och emendera.

Til thet tridie, lofwe wij ock, at wij wår Christeliga och ordenteliga öfwerhet icke allenast för wåra personer wele i alla Christeliga saker all hörsamheet och lydno bewijsa, uthan ock altid förmana och styrkia wåra åhörare der til, at dhe dhet samma göra. Och welom, så mycket oss möjeligit är, winleggia oss om wår höge öfwerheetz och fäderneslandzens wälfärd, och des skada, så mycket wij förmå, altid afwerja och förhindra.

Til thet fierde, wele wij ock wår biskop och andre wåre förmän uthi predikoembetet al tilbörlig ähro, hörsamheet och wyrdna bewisa, uthlofwandes derjemte, at wij hwarken genom skänker eller annor olaglig medel och practiqver, antingen hoos högre eller lägre öfwerhetzpersoner eller hoos någen församling till tienst oss anbiuda wele, mycket mindre inträda eller wedertaga.

Til thet femte, effter det til at wäl förestå detta embetet behöfwes en flitig Guds åkallan och et idkeligit studerande, lofwe och tilseije wij, at wi först och för alt wele trol[igen] och dagel[igen] bidia Gud om thens h. andes nådige bistånd til wårt embete; och sedan at wij, icke mindre her effter än her til, uthi Gudz ord och loflige konster flitel[igen] studera wiljom, så at man åhrliga genom Gudz nåd förbettring af oss förmärkia och förspörja skal. *In summa:* Wij wele wårt ombetrodde pund så anleggia, at thet med Gudz hielp skal wändas hans h. nampn til ähro, hans församling til upbyggelse

och wij hoppas thet kunna förswara och hafwa ther öfwer et godt samwet. Alt thetta hafwe wij af betenckt råd friwilleligen lofwat, at wij thet troligen och oförsummeligen effterkomma wele, så sant oss Gud hielpe til lijf och siel. Och hwar wij emot en eller flere af desse puncter oss förbryte, wele wij uthan wijdare protestation hafwa förwärkat wårt prästeembete och uthan wår Biskop och förmans tilstånd icke träda der til igen. Thet wij med wåre nampns med egne henders underskrifwande, wele stadfäst och bekräfftat hafwa.

Anno 1683 d. 14 Februarii

Jesper Swedberg, Pastor wid K. M:tz lijfregemente.
Ericus Tulenius, Cons. Aros. Not.
Johannes Sernander, Adjunctus i Lijma.
Petrus Essenius, Adjunctus i Sahla.
Petrus Möcklinius, Adjunctus in Orssa.
Olaus Murman, Notarius Gymnasii.
Matthias Malmberg, Adjunctus i Jernboåhs.
Daniel Lalinius, Adjunctus i Grytnäs.

Som vi se, segrade till sist ordinandernas mening, enär icke blott punkten om »intercessioner» uteslöts, utan äfven den, som rörde ceremonierna. Den senast anförda formuleringen af ordinand-obligationen fortfor att brukas, så vidt jag kunnat finna af Wästerås domkapitels handlingar, till och med den 19 September 1687. Första gången, den i Karl XI:s kyrkolag intagna prästeden kom till användning i Wästerås, synes hafva varit den 18 Juni 1689.

Ldm

S. Erikslegendens författare och en autograf af honom.

Hvem vi härmed afse, är *broder Israel Erlandi*, sedermera biskop i Västerås. Redan Joh. Schefferus ansåg 1675[1] att denne person författat *Vita et miracula Sancti Erici regis*[2] på grund af yttranden, som förekomma i texten och hvilka vi nedan få tillfälle att närmare beröra. Man har också in i senare tider ej haft anledning att betvifla, det denne man författat eller snarare till ett helt sammanfattat, hvad man i slutet af 1200-talet ansåg sig hafva bekant angående S. Eriks lefnad och de underverk, som timat i sammanhang med hans person. Först på senaste tid har man sökt bringa hans författarskap i tvifvelsmål[3].

Hvad nu texten till *Vita et miracula Sancti Erici regis* angår, finnes förvisso den äldsta nu kända intagen i *Liber ecclesiæ Upsaliensis*, som är upplagd *1344* och ännu förvaras i riksarkivet. En annan, ehuru betydligt *yngre* text uti *officiets* form, förekommer i en handskrift, som förvaras i Dresden och en gång tillhört Linköpingskaniken Laurentius Odonis († 1417 samt efter allt att döma tillkommit efter 1389[4]. Vidare finnas både *legenden* och *mirakelsamlingen* på latin och svenska i en uti dr. Kristinas forna bibliotek i *Vatikanen*[5] förvarad pergamentshandskrift, bestående af 32 blad folio. Att den ej varit själfva originalhandskriften, hvilket utgifvaren påstår[6],

---

[1] *Israel Erlandi filius de vita et miraculis Sancti Erici Sueciæ regis*. Holmiæ 1675.

[2] Schefferus, a. a., *Lectori benivolo.*

[3] Schück, *Svensk literaturhistoria*, I, s. 196, yttrar om *Vita S. Erici* och *Miracula S. Erici:* »Såsom författare till *det sistnämnda arbetet* uppgifves Israel Erlandi († 1328 såsom biskop i Västerås), men sannolikt är denna uppgift oriktig.» Detta påstående har Schück sedermera (1896 i *Illustrerad svensk literaturhistoria*, I, s. 103) modifierat så till vida, som han anser *miraklen* upptecknade af Israel Erlandi i början af 1300-talet.

[4] Jfr Kjellberg, *Erik d. Helige i historien och legenden (Finsk Tidskrift* XLV, s. 318).

[5] *Handl. rör. Skandinaviens hist.*, VI, ss. 3 ff.

[6] *Handl. rör. Skandinaviens hist.*, VI, företalet.

är dock tydligt däraf, att den svenska texten enligt stafningen och på grund af språkliga skäl synes vara från 1400-talet. Slutligen bör nämnas, att *legenden* förekommer i den s. k. *Codex Bildstenianus*, som förvaras på *Upsala universitets-bibliotek;* men äfven denna handskrift förskrifver sig att döma af pikturen och språket från 1400-talet. Den äldsta texten och den på latin förefinnes således i *Liber ecclesiæ Upsaliensis* (fol. 151 v. — 161 v.)[1]. Den har blifvit ordagrannt aftryckt af J. Schefferus.

Där förekomma både *vita* och *miracula* i en följd utan afbrott. Hvad då författarskapet beträffar, säges i slutet af *mirakelsamlingen*, att »*jag broder Israel Erlandsson*, predikar-ordens i Sigtuna prior, hade under sedisvakansen *fått i upp-drag* af några kaniker vid Upsala domkyrka att troget återgifva och med enkla ord skriftligen uppteckna de *mirakler och goda gärningar (miracula* et *beneficia)*, som kommit till min kännedom och vederfarits dem, hvilka åkallat S. Erik»[2]. På ett annat ställe säger han om ett timadt underverk, att fru Ramborg: *hoc mihi fratri Israeli retulit*, och slutligen på ett tredje ställe, att 1308 en person beträffande ett mirakel: »*Mihi fratri Israeli . . . enarravit*»[3]. Israel Erlandsson har således ovedersägligen upptecknat och redigerat *mirakelsam-lingen* i den form, den äger i *Liber ecclesiæ Upsaliensis*. Där är den dock *afskrift* efter ett numera förkommet eller åtminstone ännu okändt original.

De flesta miraklen synes han hafva upptecknat efter samtidas muntliga berättelser eller egna iakttagelser. Men Israel hade äfven att tillgå äldre skriftliga uppteckningar. Så t. ex. hänvisar han[4] till *anteckningar* (memoralia), som blifvit ned-

---

[1] *Consequenter miracula beati Erici regis et martiris cum legenda de eodem.* Jfr *SD*, V, s. 362.

[2] *Ego igitur frater Israel Erlandi filius*, ordinis prædicatorum prior Sictoniensis, *rogatus a quibusdam canonicis ecclesiæ Upsaliensis* sedevacante, ut *miracula et beneficia*, quæ beatum Ericum invocantibus per ipsius martiris merita et suffragia præstiterit potentia salvatoris, quæ relatu fide digna ad meam pervenere notitiam, in prædicatione *fideliter enarravi et simplici stilo commendavi scripturæ.* Schefferus, *Vita et miracula*, s. 185; *SRS*, II, 1, ss. 314 ff.

[3] Schefferus, *Vita et miracula*, ss. 147, 173; *SRS*, II, 1, ss. 286, 310.

[4] Schefferus, *Vita et miracula*, ss. 166 f.; *SRS*, II, 1, s. 306.

skrifna af Israels morbroder, ärkebiskop Folke († 1276), som intresserade sig mycket för Erik d. Heliges minne[1]. Då Israel gick i skolan uti Linköping var han sjuk i frossan. Hans morbroder, som då var ärkedekan i Upsala, uppmanade honom att för återvinnandet af sin hälsa besöka S. Eriks lik, som då förvarades i G:a Upsala och där låta bränna ett ljus till helgonets ära. Folke öfverlämnade då också till Israel *antiphonan cum versiculo et collecta,* som han ofta borde recitera till S. Eriks ära[2]. Häraf tyckes framgå, att ett *Eriks-officium* redan fanns utarbetadt, men naturligen författadt af en annan än Israel. Denna omständighet hindrar dock ej, att Israel författat själfva lefnadsteckningen, sådan den nu föreligger i *Liber ecclesiæ Upsaliensis* och föregår mirakelsamlingen. Detta synes snarare blifva tydligt af det, som finnes anfördt i slutet af lefnadsteckningen[3], där dess sammanhang med mirakelsamlingen verkligen angifves. Författaren talar där om, att en källa uppsprang på den plats, där S. Erik led martyrdöden, och att en kvinna fick synen igen genom att bestryka sina ögon med helgonets blod, ett par bekanta legendmotiv, som gifvetvis höra nära samman med miraklen. Därpå fortsätter författaren: »Hvad i öfrigt angår hans (S. Eriks) lif och forslandet af hans kropp och *de under,* som Herren *låtit ske* genom sitt helgon och som *fortfarande sker* samt *här för korthetens skull förbigås, finnas skildrade på annat ställe*»[4]. Till sist kommer angifvandet af år och dag för S. Eriks död. Dessa nyss anförda yttranden gifva ju tydligt vid handen, att lefnadsteckningen tillkommit i samband med upptecknandet af miraklen. Vidare kan man godt säga, att också lefnadsteckningen afser att skildra de händelser i S. Eriks lif, som voro af den beskaffenhet, att de skulle utgöra bevis för hans

[1] Schefferus, *Vita et miracula*, s. 125.

[2] Tradidit etiam ei *antiphonan cum versiculo et collecta*, quæ *de glorioso martire* frequenter recitare deberet. Schefferus, *Vita et miracula*, ss. 125 f.; *SRS*, II, 1 s. 296.

[3] Schefferus, *Vita et miracula*, s. 14; *SRS*, II, 1, s. 276.

[4] Reliquæ vitæ ejus et translatio corporis, ac miracula, quæ Dominus operatus est per sanctum suum, et usque in præsens non desinit misericorditer operari, *que hic omissa sunt brevitatis causa, alibi scripta sunt.* Schefferus, *Vita et miracula*, s. 14; *SRS*, II, 1, s. 276.

egenskap af helgon, hvadan den står i visst *inre* samband med mirakelsamlingen. I *Liber ecclesiæ Upsaliensis* står den ju också i ett *yttre* sådant. Slutligen är det mer än sannolikt, att hela arbetet tillkommit i syfte att för ett eller annat ändamål bevisa S. Eriks helighet. Kanske det skett i afsikt att hos *påfven* utverka Erik d. heliges kanonisation, ty hela samlingen har en viss likhet med kanonisationsakter från äldre medeltiden. Under sådana omständigheter är det *mer än sannolikt,* att *broder Israel,* som *bevisligen* författat mirakelsamlingen, äfven skrifvit *lefnadsteckningen.*

Israel Erlandsson var af en gammal upländsk stormannasläkt. Hans morbroder var, som förut nämndt, ärkebiskop *Folke* († 1276), Johan Engels son, hans farbroder ärkebiskop *Jakob Israelsson* († 1281), hans kusiner voro domprost *Israel Petersson* i Upsala och lagman *Birger Pedersson,* den heliga Birgittas fader, som var gift med östgötalagman Bengt Magnussons dotter[1]. Själf var Israel redan 1276 *kanik* vid Upsala domkyrka[2] och 1281 *broder* i Sigtuna dominikanerkloster[3]. 1291 var han *lektor* i klostret[4] och 1298 *prior* i samma kloster[5]. I april 1311 blef han *biskop* i Västerås[6] och innan den 10 juli samma år har han blifvit invigd, ty då kallas han ej längre electus utan blott *episcopus Arosiensis*[7]. Han har aflidit emellan den 7 jan. 1328 och den 15 maj 1329[8]. Israel synes hafva dött i hög ålder, ty 1327 i dec. säges han

---

[1] Jfr släkttaflan hos Annerstedt, SRS, III, 2, s. 189.

[2] *SD*, n. 618.

[3] *SD*, n. 734.

[4] *SD*, n. 1049.

[5] *SD*, n. 1220.

[6] D. 8/4 1311 kallas han *prior Sictunensis* (*SD*, n. 1789) och d. 28/4 s. år *electus Arosiensis* (*SD*, n. 1791).

[7] *SD*, n. 1803.

[8] *SD*, n. 2649, 2716. Att han såsom det uppgifves i den *Peder Swart* tillskrifna *biskopskrönikan* öfver Västerås' biskopar, skulle hafva dött i Västerås »*åhr 1332 trettondagstiden*» (Annerstedt, *SRS*, III, 2, s. 124) är genom nyss nämnda bref bevisadt vara orimligt. Detta blifver också förklarligt, då nämnda biskopskrönika först i början af 1700-talet hopkonstruerats af Hedemoraprosten Nils Rabenius, hvadan allt hvad där står om Israel saknar allt värde. Bevisen för detta påstående hoppas jag få tillfälle att framlägga i en följande årgång af denna tidskrift.

på grund af sin höga ålder vara liksom halfdöd och fånig samt hade då under 5 år ej kunnat på grund af sin svaghet sköta sitt ämbete[1]. 1310 synes mirakelsamlingen vara afslutad, således innan Israel blef biskop i Västerås, ty det yngsta miraklet är hänfördt till 1310.

Att Israel varit en för sin tid kunskapsrik andlig, är tydligt, om man besinnar den ställning, han efter hvartannat intog som lektor och prior i Sigtuna kloster samt sist som biskop i Västerås. Att man uppdrog åt honom att sammanfatta, hvad man kände om *helgonet S. Erik*, torde mer än väl visa, det han både besatt och var känd för att äga en viss litterär bildning. Det är därför mycket möjligt, att han författat eller som *broder* i Sigtuna kloster åtminstone afskrifvit en del af de andliga och kyrkopolitiska skrifter, som funnos i nämnda kloster. Intressant är då att kunna meddela en autograf af broder Israel, hvarigenom man möjligen skulle kunna blifva i stånd att identifiera af honom författade eller afskrifna arbeten. Därigenom skulle man möjligen kunna spåra de legendmotiv, som gå igen i lefnadsteckningen öfver S. Erik. I *Palmskiöldska samlingarna* på Upsala universitetsbibliotek[2] finnes också en *pergamentslapp* 15 1/2 cm. lång och 5 1/2 cm. bred samt af beskaffenhet, som bifogade faksimile utvisar. Den är af Palmskiöld inhäftad bland akter rörande Sigtuna kloster.

Texten lyder med lösta förkortningar som följer:

Apud fratres predicatorum Sictunæ eligo sepulturam, quibus lego quatraginta marcas denarum. Item deputo V marcas pro lapide sepulcri. Item illic volo transferi corpora filiorum meorum . . . et . . .[3] pro aliis eidem conuentui lego XX marcas denarum ita quod eque quid eis tradidi in potestate solucionis quantum valuerit computetur. Item ecclesie Upsalensi ad fabricam III marcas, fratribus minoribus ibidem III marcas. Item domui dei ibidem I marcam, sanctimonia-

[1] *SD*, n. 2645.

[2] Löpande n:r 276, ss. 308—309.

[3] Prickadt i originalet.

libus in Sko IIII marcas. Item dilecte sorori mee ibidem domine Botilde . . .[1] minoribus Stockholmie III marcas, minoribus Enicopie III marcas, hospitali ibidem I marcam, ecclesie mee parokiali in Birium II marcas et I sacerdoti. Item ecclesie in antiqua Upsalia II marcas et aliam sacerdoti. Item ecclesie Næs I marcam et alteram sacerdoti, ecclesie Feringatunum vnam marcam et alteram sacerdoti, ecclesie Tyllinge I marcam et alteram sacerdoti, ad solutionem predictorum

Ego frater Israel recepi
61 marcas denarum

Executores

testes dominus Inguarus, Thyrgillus de Upsalia, Martinus et Nicolaus de Tidhaby, Suno, Fasti et Lucas de Nyaby, Marcus Campanus et Gudmundus in Gismastum

deputo pro salucione crucis fratris mei Haraldi XXX° II marcas denarum

Ista dedit Laurentio vnum equm. Item Laurentio equm, Johanni equm, Magno in Gy - - us[2] unum solidum terre in Almum. Item Johanni Bagga I marcam. Huluasto Knappi i marcam.

Själfva aktstycket utgör *konceptet* till ett testamente, där endast det *faktiska innehållet,* själfva kontexten, är upptagen och rum t. o. m. lämnadt för att införa namnen på testamentsverkställarne. Akten har ännu ej fått den yttre urkundsformen. Pergamentet är från diplomatisk synpunkt så mycket intressantare, som det innehåller *det enda kända svenska brefkoncept,* åtminstone från så tidig del af vår svenska medeltid. Hvem testamentets utfärdare är, får man dock ej veta af konceptet, men några bref utfärdade af och rörande *fru Katarina af Steninge* visar såväl detta som att de ofvan kursiverade och i akten med särskild piktur skrifna orden härröra från *broder Israel Erlandsson,* blifvande prior i Sigtuna och till sist biskop i Västerås. Fru Katarina af Steninge gör nämligen d. 5 nov. 1311 upp sitt testamente[3], däri hon väljer sin graf i Sigtuna

[1] Prickadt i originalet.
[2] Det öfriga oläsligt.
[3] *SD*, n. 1821. Tryckt där efter ett förment original i R. A.

klosterkyrka och gifver 40 mark penningar till klostret, på sätt som äfven uppgifves i konceptet. Bland vittnena i nyssnämnda testamente förekomma *dominus Thyrgillus*, som tydligen är identisk med *Thyrgillus de Vpsalia* i konceptet, och *Holwastus*, som uppenbart är samme person som *Huluasto Knappi* i konceptet. Det största beviset gifva dock följande rader, som skrifvits i kanten af testamentet i stället för några andra, som där blifvit öfverstrukna: »Porro si contingat me in breui decedere, peto et humiliter rogo ac instanter requiro a venerabili *patre domino Jsraele, episcopo Arosiensi*, quod ipse ex speciali gracia hoc *testamentum meum intuitu bonorum, que a me habuit, dignetur exsoluere*, necnon et funeralia cum omnibus expensis tam in exequiis quam in sepultura faciendis ac de vno baldekino, de quo casulam vellem fieri pro altari beate Katerine in domo fratrum Sictunensium, simulque *pro meo sepulcro ac vno lapide prouidere*. Volo tamen et ordino, quod decima pars de bonis meis residuis tota quam se extendit in solucionem mei testamenti primitus expendatur.»

Slutligen bör nämnas, att något sigill aldrig blifvit satt under testamentet, hvadan det i sin föreliggande form och med den gjorda ändringen ej är att fatta som ett utfärdadt *originalexemplar*, utan har genom den gjorda ändringen blifvit kasseradt, ehuru det kommit att ligga kvar, troligen bland biskop Israels tillhörigheter. Jag har ej varit i tillfälle att se, huruvida ej den på det nämnda testamentet gjorda anteckningen är af *Israels hand*.

Fru Katarina var redan 1299 änka efter *Anund af Steninge* och gör då en öfverenskommelse med ärkebiskopen i Upsala, hvilken beseglas af broder Israel, prior i Sigtuna klostor[1]. D. 5 nov. 1311 gifver hon också biskop Israel vissa uppdrag å sina vägnar[2]. D. 20 dec. 1311 är hon död, hvadan hon aflidit mellan d. 5 nov. och 20 dec. nämnda år. Israel blifver sedan verkställare af hennes testamente[3].

Möjligen hafva vi äfven uti en annan urkund att se en autograf af broder Israel. Det är Israels och konventets i

[1] *SD*, n. 1281.
[2] *SD*, n. 1819.
[3] *SD*, n. 1874.

Sigtuna förklaring och hemställan till dominikanernas provincialprior och konventet i Skeninge rörande tvisten med Sigtuna kloster om rätten till själabodarna i Stockholm[1]. Urkunden slutar med följande ord: »*Ego frater Israel fratribus nostris mandaui supersedere. Supplicamus igitur*» o. s. v. Urkunden har form af bref och har som sådant varit sammanvikt. Märket efter sigillet öfver fogningen synes ännu.

Carl M. Kjellberg.

Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

I en liten pigg artikel, benämnd *Historiskt ogräs* och införd i Pedag. Tidskr. för år 1866 (s. 382 ff.) yttrar H—d: »Det lär finnas i svensk lag ett förbud mot utsående af frön till vissa slags ogräs, som äga den sorgliga egenskapen, att de svårligen kunna utrotas från det ställe, där de en gång slagit sina rötter. Det vore väl, om en hvar, som fattar pennan för att teckna ett folks häfder eller för att lämna bidrag till en dylik teckning, väl granskade och sållade, hvad han har att föra fram, eller, då man icke kan alltid och allestädes hoppas fullkomlighet i detta afseende, om en hvar, som är i tillfälle att studera historiska arbeten, ville samvetsgrannt granska allt, som han får under ögonen, ty det har visat sig, att understundom en osannfärdig uppgift eller en orimlig sammanställning eller slutledning sekler igenom står som en fullgod historisk uppgift, opröfvad och vilseledande.»

Ett exempel på den oerhörda seghet, hvarmed s. k. historiskt ogräs kan hållas vid lif och t. o. m. frodas genom århundraden, är uppgiften, att den första eremitföreningen, som

[1] *SD*, n. 1475.

bildar öfvergång från eremit- till det egentliga munkväsendet, stiftades på Nil-ön Tabennæ. Uppgiften förekommer sålunda ännu i den senast utgifna upplagan af CORNELIUS' bekanta *Handbok i* (allmänna) *kyrkohistorien* (s. 67), ja t. o. m. i ett så modernt och på nyare forskningar grundadt arbete, som W. MOELLERS, *Lehrbuch der Kirchengeschichte,* där det på sidan 374 säges, att omkr. 330 eller 340 grundades »auf der Nilinsel Tabennæ in der oberen Thebais ein rasch aufblühendes kloster.» Äfven forskare, som i senare tid egnat munkväsendets uppkomst en speciell undersökning, hafva fasthållit härvid, såsom t. ex. WEINGARTEN i sin för öfrigt ganska förtjänstfulla i *Zeitschrift für Kirchengesch.* (I, 1 ff.) införda afhandling: *Ursprung des Mönchtums.* Under sådana förhållanden är det ej underligt, att den, såsom här nedan skall visas, oriktiga uppgiften upprepas i de flesta vid våra allmänna läroverk använda läroböckerna i kyrkohistoria. (Undantag bildar, så vidt jag kunnat finna, endast den af mig öfversedda fjortonde upplagan af CORNELIUS' *Lärobok i kyrkohistorien för de allm. läroverken,* Upsala 1899 s. 23). Uppenbarligen hör uppgiften, att det första klostret grundades på en ö i Nilen, till de kyrkohistoriska notiser, som lättast fastna i minnet och senast glömmas. Man finner det ju vara så naturligt, att de fromme män, som ville föra ett gemensamt„ men från den yttre världen strängt afskildt, åt andaktsöfningar egnadt lif, skulle till stamhåll just utse en sådan plats.

Och dock är uppgiften oriktig. Nil-ön Tebennæ har aldrig i verkligheten funnits till, ehuru man t. ex. i B. Fuglsang's *Kirkehistorisk Atlas . . . i fire Kort* finner den t. o. m. uttryckligen angifven på kartan. Sin tillvaro har denna ö uteslutande att tacka afskrifvares ouppmärksamhet eller slarf. Den gamle grekiske kyrkohistorikern Sozomenos skrifver i sin omkr. år 439 författade kyrkohistoria, att Pachomius plägade uppehålla sig *ἐν Ταβεννήσῳ τῆς Θηβαΐδος,* således vid Ta-

bennesis, en ort nära Thebe. En försumlig afskrifvare bildade nu två ord af det andra här återgifna grekiska ordet, och fick sålunda tillstånd en ö (νήσῳ) vid namn Taben. En annan afskrifvare fann nu på att låna förstafvelsen från det följande ordet, och så var ön *Tabennæ* skapad. Nicephorus Kallisti, som i allmänhet kritiklöst afskrifver Sozomenos, uppgifver nu i sin från fjortonde århundradet hörrörande kyrkohistoria, att Pachomius grundade sitt kloster *ἔν τινι νήσῳ, ἥ Ταβέννη ὀνόμαστο,* och en senare författare (Ortelius † 1598) identifierade den egendomliga ön med den i Nilfloden verkligen belägna Elephantine. Så hade i den kyrkohistoriska litteraturen inplanterats ett hardt när outrotligt ogrässtånd. Det hjälpte icke, att Sozomenos' lärde utgifvare och kommentator, Valesius till fullständig evidens uppvisade, huru härmed förhöll sig. Först i våra dagar har Grützmacher i sin monografi: *Pachomius und das älteste Klosterleben, Ein Beitrag zur Mönchsgeschichte* (Freiburg u. Leipzig 1896) ånyo framdragit Valesius' vederläggning af det gamla skrifvare-felet.

Enligt de äldsta, trovärdiga källorna var Tabennisi eller Tabennesis (eller såsom ordet i senare, förkortad form äfven angifves: Tabenna) en på fastlandet öster om Nilfloden belägen ort. Själfva ordet betyder *Iris' palmträd* eller *Iris' palmlund.*

Ldm

Biskop Rhyzelius och Bautil.

År 1666 blef genom rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardies försorg som bekant ett antikvitetskollegium inrättadt med säte i Upsala. På samma gång som denna institution var att betrakta såsom en direkt fortsättning af det af Gustaf II Adolf

tillsatta »antiquariatus triumviratet», hade den fått betydligt vidgade och förstorade uppgifter att lösa. Klart var, att då kollegiets högste beskyddare, Karl XI sjelf var varmt intresserad för runkunskapen, detsamma ock skulle få ett alldeles särskildt uppdrag att eftersöka och studera vårt lands runminnen och specielt runstenarne.

Tack vare män, sådana som Hadorph och hans efterträdare Peringskiöld, blefvo ock dessa forskningar bedrifna med en enastående ifver. Man sökte upp, läste, ritade och »skar i trä» allt hvad runstenar man kunde påträffa från den den ena ändan af Sverige till den andra. Men märkligt nog kom föga af allt det material, som sålunda hopades, att bli tillgängligt för allmänheten, ty, med undantag af de få hufvudsakligen af Hadorph och Peringskiöld i samband med deras afhandlingar aftryckta runstensklichéerna, blef hela samlingen liggande magasinerad. Först så sent i tiden som 1750 såg ett tillnärmelsevis fullständigt sammelverk öfver då kända svenska runstenar dagen. Detta var Johannes Göranssons sagda år i Stockholm tryckta folioarbete: »*Bautil, det är alla Svea och Götha Rikens Runstenar Upresta ifrån verldens år 2000 til Christi år 1000.*»

Rörande orsaken till detta arbetes utgifvande skrifver Göransson sjelf i sitt företal: »år 1747 den 14 december på Riksdagen behagade Riksens högloflige ständer hos hans Majestät i underdånighet anmäla, at mig skulle detta arbete påläggas; hvilket af vår Allernådigaste Konung d. 3 maji derpåföljande blef i nåder stadfästat.»

Hvilken var då den man, som föranledt detta ständernas beslut?

Under förarbetena till »Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne» påträffade sagda anteckningars utgifvare, d:r J. Helander, i Ups. Univ. Bibl. ett papper, som på det närmaste berör ofvanstående fråga. Detta är nämligen ett i preste-

ståndet den 4:de december 1747 uppläst »välment memorial» författadt af Rhyzelius och innehållande just en framställan om vikten af att utge Antikvitetskollegiets runskriftssamlingar och om lämpligheten af att anförtro uppdraget åt J. Göransson. Memorialet äger för öfrigt sitt stora intresse ej blott för det resultat, hvilket det åstadkom, utan ock därför, att det visar oss, huru en af 1700-talets mest framstående prästmän, trots den massa göromål, af hvilka han var öfverhopad både såsom stiftschef och riksdagsman, och trots sitt vacklande hälsotillstånd, dock visste skaffa sig tid och lägenhet att sysselsätta sig med de utom hans verkningsområde liggande ämnen, som han ansåg kunna lända till fäderneslandets och vetenskapens fromma, samt att han gjorde detta på ett sätt, som både bar frukter och bör mana till efterföljd. Då jag tror att Rhyzelii memorial bättre talar för sig och sin författare än alla eloger kunna göra, lämnar jag här nedan en kopia af detsamma efter det sagda, af d:r Helander påträffade, i Ups. Univ. Bibl. befintliga, manuskriptet (i Handlingar till Sv. Litteraturhist. II, sign. U 143, afdeln. »mot Dalin Svea rikes historia», 4 sid. i kvartformat, afskr., enl. handstilen att döma, af prestest. sekret. Laur. Norin efter Rhyzelii original).

Oskar Vilh. Wennersten.

Upl. i prest. d. 4 dec. 1747.

Välment Memorial.

Ibland the flere oomkullstöteliga skiäl, som kunna försäkra, at Runaskrifft hörer, såsom en enskild Antiquitet, til vårt K. Fädernesland, Svea och Götha Rike, och är Nordens äldsta Inbyggares, våra hedniska förfäders diupsinniga påfund och makalösa konststycke; är thet väl thet ögonskenligaste. at ingenstädes i verlden så monga och så mongaslags Runor och Runastenar än i dag äro til finnandes, som här hoss oss oachtadt, at mongtusende, ja väl millioner slika Stenar äro ifrå Christendomens införssel här i Norden, icke allenast i K.

Olov Skötkonungs tjd, på then Romerska Påfvens tilstyrckande :| som misstänchte och beskylte Runastenarna för at innehålla hednisk Truldom och förthenskul icke böra ej eller kunna lidas i Christenheten |: utan och under the följande christna Konungar, tå the som i Landsorterna bygde Kyrkior mente sig giöra Gudi thermed en behagelig tienst, at the låto omkulbryta, och i grund under kyrkorna undergömma så monga som tilgängeliga voro,. Runastenar, som med stor Kostnad, flit, Konst och mödo hade blefvet upreste och ristade ifrån hedenhös, stora Drotter och vidfrägdade Män til evärdeligit Äreminne. Utan ljkväl finnes än i vårt K. Fädernesland flera Runastenar, än eljest i hela Verlden, til handgripelig öfvertygelse at Runor blefvet här aldraförst upfundna och aldralängst brukade. Emedan Runaskrifft icke allenast, ther hon finnes inhuggen i stenar, vitnar om våra gamla Förfäder, huru äro och dygdsökande, tappre, vidabereste och berömlige the i sin [tjd] varit, utan och ehvar hon finnes, antingen på Stenar eller och på Skin och Paper, tryckt eller skrefven, gifver viss och nyttig undervisning om vårt gamla Göthiska språks skapnad, art, alfvar och näthet. Förthenskul hafva våra Glorvördigste Konungar ansedt thet för sin Kongliga Äro och en Sak ländande til Rikets och Nationens digra heder, at förordna, löna och underhålla vissa, vitra och thertil både öfvade och hugade Män, som uti et särskildt Collegio skulle, effter föreskrefven Instruction, ständigt vara, såsom i gemen alla Rikets befinteliga Antiquiteters så i synnerhet Runaskrifftens häfdare, gömmare och ryck-tare. Thesse Män, ju the, som blifvit thit förordnade, icke blot för lönen, utan för tienst och skickelighet skuld, hafva tjd effter annan, mycken på Skin och Paper befunnen RunaSkrift på nu gängse Svänsko öfversat, och therutur medelst lärda Skrifter til vårt Fäderneslands Historia merkeligit och mycket Lius förskutit. Men af then Runasteniska Skrifften är ännu icke thet bruk giordt, el:r then nytta vunnen, som kunnat ske och mången hafver länge väntadt. Uti Kongl. Antiquitets Contoiret finnes en ganska stor hop Runastenar, dels i Träd skurna, dels på papper ritade. På thessa är icke ringa, utan ansenlig Kostnad giord, både när de samlades och aftogos i K. Carl then XI tid, effter then stora Mæcenatis och Cancellairens Gref

Magni Gabr. DelaGardies tilstyrckande och pådrift, the berömliga Antiquarii, Elias Brenner, Johan Hadorph, Petr Törnewal, Joh. Peringskiöld och flera, i sina yngre åhr, på Public Kostnad, reste genom hela vårt K. Fädernesland, ja och i Finland, til at upspana och samla Monumenta Antiquitatum; och i sednare tjd, tå effterhand Brauta-stenars Runaskrifft blifvit af Joh. Leitz och andra snälla Formsnidare i Trädformer inskurne. Sådana Runastenars Antal är i ber:rde Collegio större än mongen sig inbillar: allena ifrå Östergöthland väl ottatjo, ifrå Up-, Västman- och Södermanland långt flera. Af them är dock föga gagn ännu giordt, utom hvad Sal. Joh. Peringskiöld uti sina utgångna skriffter, til Fäderneslandets stora heder och vår Histories dråpeliga lius och prydnad, then lärda Verlden för ögon lagt hafver. För öfrigit ligger, såsom hon redan alt för länge legat, thenna ansenliga Runaskriffts Samling uti ofvannämbda Collegio fördold och onyttig, tagandes kanhända genom oordning eller oredighet, vangömmo och af ålder, ju lenger thess större förderf, och alt för snart en obotelig skada; oss som nu lefva och vår EffterVerld :| om någor blifver |: til en ganska svår och doch skiälig förvitelse, at hafva genom föracht, eller försummelse, eller af annan orsak, ogillat och ljka som förkastat våra högtberömda Konungars och Förfäders fattade upsåt, samt verkeligen giorda både anstalt och kostnad til vår histories otvifvelachtiga uplysning, och våra gamla Förfäders Namn och Heder. Huru sådan förvitelse skulle kunna undvikas och then timade försummelsen botas, beder jag mig tilstånd til at välment få gifva vid handen.

Hoss oss är nu ifrå nedrig härkomst och kundbar armod, genom lyckeligit studerande, förekommen en ung Man, benämd Mag:r Joh. Giöranson, som redan med lärda Skriffter, enkannerligen med then Svea-Göthiska Eddans makalöst välträffade Öfversättning på Svensko[1] och med en diupsinnig Tractat om Runaskrifftens höga ålder, samt undransvärda upfinnelse, bemerkelse, begrep och hemligheter[2], gifvit tilkiänna, at han

[1] De Yfverborna Atlingars eller Sviogötars och Nordmänners Edda. ad Mscr. Bibl. Ups. antiquissim. membranac. Gothicum. Ed. e. Præfamine de Eddæ etc. Ups. (1746) Qv.

[2] Is Atlinga, det är de forna Göthers Bokstäfver och Salighets-Lära 2200 år före Christum. Sthlm 1747. Qv.

verfvat sig och verkeligen äger diupare Jnsicht utj vår aldraäldsta Historia och större färdighet uti al befintelig Runaskriffts Läsning, tydning och utredning, än knapt någor hit intil hunnit med det visa sig hafva hafft ibland alla våra framfarne Antiquarier. Om thenne qvicke och fulhogade Mag:r Göransson blefve antagen och brukad til at i ordning bringa, samt til mögeligit bruk och gagn använda alla i Antikvitets Collegio befinteliga RunaStenskriffter, tå skulle man visserligen med stor förundran och icke mindre Nöge och Glädie förnimma, hvad rik Lärdom, förstånd, S[n]ille, Kundskap, uplysning och lius våra äldsta, ja och hedniske Förfäder åt oss — lämnat med sina konstigt ristade Runor på the tysta Stenar och hårda Bergshällar. Men skal bem:te Magr slikt arbete sig åtaga och kunna utföra, så vill vara angelägit, at han blifver försed med tilständigt Salario til sin betarfveliga Nödtorfft; och hvar vil man taga thet thenne tjden? Ach! jo thenne tjden finnas the, som lofvat både mindre och sämre, och gifvit löst hop, at något kunna præstera; men doch fåt 3, 4 och flere tusende daler, antingen Kp:r el:r Silf:r mynt. Hvi tå icke thenne, som så vetterligen är skickelig och hugad och ljka som af Gudi utrustad och upväckt til at på ett förnämt och förtreffeligit sät vindicera vår Historia, hedra Vår Nation och illustrera vårt K. Fädernesland? Med 2 à 300 plåtar årligen vore han hulpen. Skulle the icke, som väl troligt är, vara tilgängeliga uti Antiquitets Collegii Besparings- eller annan Cassa, så vore til förmodandes :| jag dristar icke venda mina tanckar in uppå Rikets höga herrskap |:, at någor ibland the många högförnäma och förmögna herrar Patrioter resolverade sig, af medföd ädelmodighet, til at blifva en gracieux Mæcenas eller at therigenom immortalisera sit Namn, at han toge och med thet nämda årl. Salario giorde thenne M:r Göransson til sin gratialist eller Pensionaire på några åhr, medan han sit Svea och Götharjkes illustramentum Runico Lapideum eller Runastena Lius uptände och upsatte, och imedeltjd thermed giorde sig förtiänt och verdig til at af höga Öfverheten och Publico benådas och påtänckas på annat billigt och honom tilstendigt sätt, alt effter som then altstyrande Guden behagar med sin H. Vishet skicka och laga.

Hvad oförgripeligit Tycke, tanckar och hop jag giör mig och äger i min enfallighet om vår RunaStenaSkrifft samt om thet myckna och merkeliga Gagn, som står til at väntas genom thes visa utredande och frambringande utur thes nu tryckande mörcker i et önskeligit lius, jag hafver vågat mig at gifva, samt et välment och mera löst Förslag, huruledes thet i vår tjd kan låta sig giöra, och kanskie sedan aldrig. Jag må icke räddas för andras misshag och motsägelsse, än theras som missunna sina Förfäder theras odödeliga Äreminne, hata Historien, then the effter döden fruchta före, och vårdslösas om sit Fädernesland Beröm och Heder. Men theremot lofvar jag mig Bifal och mit förslags bjträde af alla dygds, Sannings och Fädernesland Älskare, och altså af Samtel. Rikets Ständer; men enkannerligen af högl. Ridderskapet, hvars glorieuse Förfäder blifva lefvande af RunaSkrift.

Stockholm d. 22 Novemb. åhr 1747.

AminthOR

(*Andr. Olaui Rhyzelius Ep.*
Lincop.)

Underrättelser.

— Den 31 januari 1901 konstituerades i Friedberg en »*Verein für Hessische Kirchengeschichte*» utgörande en afdelning af »der historische Verein für das Grossherzogtum Hessen». Den nya sammanslutningens första publikation är ett litet häfte »*Beiträge zur Hessischen Kirchengeschichte*», med bidrag af doc. W. Köhler, pastorerna W. Diehl och O. Koehler samt lic. Herrmann. Denna den yngsta kyrkohistoriska föreningens bildande utgör ett nytt bevis på de kyrkohistoriska intressenas lifaktighet i Tyskland. Det kan vara ändamålsenligt att meddela en kort öfversikt af de i detta land förut existerande föreningarna af samma art och syften. Det äldsta af de tyska partial-kyrkohistoriska sammanslutningarna är »*die Gesellschaft für sächsische Kirchengeschichte*», som redan ägt bestånd i snart tjugo år och hvars årspublikation, »*Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte*», allt ifrån 1882 redigerats af Dibelius och Lechler, samt efter Lechlers död af prof. Brieger i Leipzig. Under hela tretton år var det sachsiska sällskapet det enda af sådan art i hela Tyskland. Först år 1895 framträdde första bandet af den väl redigerade tidskriften »*Beiträge zur bayrischen Kirchengeschichte*». Redaktör är prof. Kolde i Erlangen, som lyckats förvärfva tidskriften en hel rad framstående medarbetare äfven utom Bayern, såsom professorerna Kawerau, Bossert och Haussleiter m. fl. Sistnämnda år bildades äfven en »*Verein für niedersächsische Kirchengeschichte*», hvars litterära organ redigeras af superintendenten Kayser under medverkan af den äfven i Sverige genom sina skrifter mycket kände och aktade d:r Uhlhorn samt prof. Tschackert. År 1896 grundlades »*der Verein für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte*», hvars publikationer fördelas på tvänne hufvudserier, af hvilka den ena är afsedd för större, sammanhän-

gande historiska undersökningar, den andra för mindre bidrag. Gemensam hufvudtitel för båda serierna är: »*Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte*». År 1897 erhöll också den württembergska landskyrkan en egen kyrkohistorisk tidskrift, som under titel: »*Blätter für württembergische Kirchengeschichte*» utgifves af pastor Keidel i Degerloch vid Stuttgart. Slutligen har ungefär samtidigt med vår svenska kyrkohistoriska förening äfven i Westfalen bildats en »*Verein für Kirchengeschichte der ehemaligen Grafschaft Mark*». Alla dessa sällskap hafva blifvit koncentrationspunkter för den nationalkyrkliga historieforskningen, på samma gång som de mäktigt bidragit till det historiska sinnets lyftning och stärkande närmast hos prästerskapet, men äfven i vidare kretsar. Under sin mer eller mindre korta tillvaro hafva dessa föreningar enligt sakkunnigt vitsord ådagalagt icke blott sitt existensberättigande utan rent af sin nödvändighet.

— I Louvain har förlidet år börjat utgifvas en katolsk *Revue d'Histoire ecclésiastique,* publiée sous la présidence d'honneur de Monseigneur Abbelloos, Recteur honoraire et la direction de MM. A, Cauchie et P. Ladeuze avec le concours de MM. A. Bondroit, R. Maere et A. van Hove. Revyn utkommer med en omfångsrik volym hvarje kvartal och är tydligen hittills mycket förtjänstfullt redigerad. Prenumerationspris: 15 francs pr år.

— Generalsuperintendenten och tillika professorn i kyrkohistoria vid den protestantiska teologiska fakulteten i Breslau d:r David Erdmann har vid nära uppnådda 70 års ålder såsom pensionsberättigad afgått från sin tjänst. Bland hans utgifna skrifter må nämnas: »*Lieben und Leiden der ersten Christen*» (1854); »*Die Reformation und ihre Märtyrer in Italien*» (1855); »*Luther und seine Beziehungen zu Schlesien*».

— Den bekante professor H. A. Köstlin i Giessen har blifvit professor emeritus och prof. D. Drews, förutvarande prof. i Jena, hans efterträdare.

— Till extraordinarie professorer i Königsberg hafva befordrats kyrkohistorikerna H. Achelis och F. Lezius, som förut voro privatdocenter, den förre i Göttingen, den sistnämnde i Greifswald.

— Till privatdocent i kyrkohistoria vid universitetet i Rostock har förordnats teol. lic. A. Galey.

— Den 16 maj 1901 afled vid 72 års ålder intendenten vid naturhistoriska riksmuseet i Stockholm, professor Gustaf Lindström. Född i Visby intresserade han sig lifligt för sin fäderneös historia, och hans åren 1892—95 utgifna arbete »*Anteckningar om Gotlands Medeltid*» är äfven i kyrkohistoriskt afseende värderikt.

— Den 17 maj afled f. d. rektorn i Borås, fil. jubeldoktorn A. G. Hollander öfver 83 år gammal. Bland hans utgifna skrifter må här särskildt nämnas: »*Svenska undervisningsväsendets historia från äldsta tider till 1724*» (1884) samt »*Om Borås stad och skolväsen i äldre och närvarande tid*» (1863).

— Öfverinspektorn vid öfverstyrelsen för skolväsendet i Finland, professor Johan Gustaf Frosterus afled i Helsingfors den 3 april 1901. Född 1826 blef han 1860 docent och 1867 e. o. prof. i historia vid Helsingfors universitet samt 1869 öfverinspektor. Under sin vistelse på 1860-talet i Schweitz och Frankrike ägnade han sig åt forskningar rörande de franska protestanternas historia och utgaf flere arbeten tillhörande detta område såsom »*Les insurgés protestants sous Louis XIV. Etudes et documents inédits,* (Paris 1868) och *Protestanterna i Frankrike under 18:de seklet.* (Öfvers. af Finska Vetensk. soc. förh. 1879—80).

— Den 13 juli afled i Bonn den gammalkatolske kyrkohistorikern och exegeten Joseph Langen. Född i Köln den 3 juni 1837 blef han efter universitetsstudier i Bonn prästvigd 1859. Efter en kortare tids prästerlig tjänstgöring anställdes han år 1861 som privatdocent och tre år senare som extra

ordinarie professor vid universitetet i Bonn. År 1867 befordrades han därstädes till ordinarie professor i nytestamentlig exeges, i hvilken egenskap han verkat till sin död. Hans egentliga betydelse och förnämsta vetenskapliga arbeten tillhöra dock det kyrkohistoriska området. År 1870 vägrade han att underkasta sig Vatikankonciliets dekret om den påfliga ofelbarhetsdogmen och blef på grund häraf år 1872 exkommunicerad genom ärkebiskop Melchers i Köln. Därefter deltog han i den gammalkatolska rörelsen, till dess att den gammalkatolska synoden år 1878 i Bonn med 75 röster mot 22 beslöt att upphäfva celibattvånget, hvilket beslut förmådde Langen jämte andra meningsfränder såsom teologerna Friedrich och Reusch att skilja sig från synoden och gammalkatolicismen, utan att dock därför återvända till den romerska kyrkogemenskapen. Bland Langens skrifter må nämnas »*Das vatikanische Dagma von dem Universalepiscopat und der Unfehlbarkeit des Papstes* (2 uppl. 1876) och hans betydande verk: »*Geschichte der römischen Kirche bis zum Pontifikate Innocenz' III*», hvaraf första bandet utkom 1881, det andra, tredje och fjärde åren 1885, 1892 och 1893.

-- Den berömde professorn i klassisk filologi i Berlin E. Hübner afled den 22 febr. 1901. Bland hans arbeten torde här särskildt förtjäna framhållas: »*Inscriptiones Britaniæ christianæ*» och »*Inscriptiones Hispaniæ christianæ*».

-- Vid 58 års ålder afled den 14 januari 1901 biskopen af London, d:r Mandell Creighton. Af kyrkohistoriskt innehåll och intresse äro hans arbeten: »*Age of Elisabeth*» (London 1876); »*Life of Simon of Montfort*» (London 1876); »*History of Papacy during the Reformation* (intill 1527, 5 vol. London 1882 ff.). År 1886 grundade Chreighton *The English historical Review*, och under hans ledning började man förlidet år utgifva *Epochs of Church history*. År 1896 utnämndes han till biskop af London.

-- Ett verkligt storartadt kyrkohistoriskt företag har nyligen startat i Frankrike. Under ledning af professorn vid universi-

tetet i Bordeaux, m:r Imbart de la Tour har en komité bildats i Paris för utgifvandet af publikationen: *Archives de l'histoire religieuse de la France* från slutet af medeltiden intill nittonde seklet. Bland komiténs ledamöter finnas flere berömde forskare. (Se vidare *Revue d'hist. eccl.* 1901 s. 408, 409.)

— Den 19 sistlidne januari afled i Frankrike den som kyrkopolitisk personlighet och historisk, namneligen kyrkohistorisk skriftställare lika bekante Hertigen de Broglie. Charles-Jacques-Victor-Albert de Broglie var född den 23 juni 1821. På 1870-talet blef han efter att en tid hafva varit fransk minister i London franska republikens utrikesminister. Från och med år 1885 hade han helt och hållet lämnat det politiska lifvet. Redan den 26 febr. 1862 tog han säte och stämma i franska akademien. Bland hans talrika skrifter intressera oss särskildt hans betydande, under 1856—59 med stor lärdom och flit skrifna arbete *L'Eglise et l'Empire au IV:e siècle.* Bland öfriga skrifter af honom må här nämnas: »*La souveraineté pontificale et la liberté* (Paris 1861); *Le Père Lacordaire* (Paris 1889); *Le Concordat* (Paris 1893) och *Saint Ambroise* (Paris 1897).

— Hr O. V. Wennersten har i första häftet af Bibelforskaren 1900 utgifvit *Biskop Hans Ofeghs Ordning om Sacellanis uti Westerås Biskops stift.* Biskop Ofegh, kallad Liqvorista af sin förordning, att prästerna under den rådande vinbristen kunde ersätta nattvardsvinet med vatten, förestod med ordning och skärpa Westerås stift under åren 1562—1574. Hans här meddelade och förut i Sw. Mercurius, årg. 1759, tryckta sacellanordning, som upplästes och af prästerskapet godkändes in synodo 1570, lämnar ett intressant bidrag till kännedomen om prästernas och i synnerhet de stackars ringaktade kapellanernas ställning under femtonhundratalets senare hälft. Ordningen afser att bringa reda i förhållandet mellan pastor och hjälppräst. Pastor är enligt densamma skyldig att gifva sacellanen lön, skor och skjortor, en stuga odrupen jämte lakan och säng, men ingen uppassning kommer honom till del. Han skall hugga sin ved, elda och bädda ensam. Han får

icke sofva långt in på dagen eller gå sent i säng, men skall hållas till att studera och predika, ty en präst bör vara vakande och nykter. Utan gensägelse måste sacellanen vara sin herre lydig, ej blott i det prästerliga, utan, då tiden medger, äfven i ekonomiska och husliga saker stå till hans tjänst. Han skall tappa ölet, såsom gammal sedvänja kräfver, lägga humlegårdar, hvart år åtminstone 40 stänger. Undandrar han sig detta, böte till biskopen ett pund humle för hvart års försummelse. Vidare skall han öfva sig att plantera träd och sålunda lämna efter sig en god åminnelse. Dagligen skall han stånda på golfvet för sin herres bord och läsa till bords. Att taga hustru utan biskopens lof är kapellanen strängt förbjudet, men har denne hustru, får han endast med pastors goda minne begagna den åt kapellanen upplåtna bostaden och bör hellre leja sig hus på annat håll på det icke träta och obestånd skall uppväckas mellan pastor och hans hjälppräst och däraf stor förargelse komma. (J. H.)

— Af flere bland vårt lands mest framstående personligheter utfärdades i april månad innevarande år följande, i hög grad behjärtansvärda upprop

Till den svenska allmänheten.

I Nordamerikas Förenta stater finnas för närvarande närmare två millioner människor, hvilka ännu tala svenska. Att hos dessa emigranter och emigranters afkomlingar stärka den samhörighetskänsla, de hafva med det gamla fosterlandet, med svensk kultur och svenskt språk, bör tydligen ligga hvarje fosterlandsvän om hjärtat, ty om dessa emigranter än i den nordamerikanska republiken fått ett nytt fädernesland, hafva de dock icke alldeles gått förlorade för Sverige, så länge de ännu tala dess språk och intressera sig för hemlandets nuvarande och förra öden. Att hos dem bibehålla och stärka denna känsla är således att göra Sverige större och rikare på söner, det är att eröfra ett nytt land för den svenska kulturen.

Årligen sändas från Amerika 5 à 6 millioner i postanvisningar öfver till Sverige, under det att vi så godt som intet göra för alla dessa våra landsmän, som i antal nästan uppgå till

till hemlandets halfva befolkning. Men hvad vi ej gjort, hafva de själfva uträttat. Utan vår hjälp hafva de arbetat och kämpat sig fram. I regeln hafva de utflyttat med två tomma händer, men oftast hafva de i det nya landet blifvit goda och nyttiga medborgare, och icke så få hafva bragt sig upp till en välbergad och ansedd ställning. De hafva af egna medel skaffat sig svenska skolor, af hvilka några stå på gränsen till universitet, och de hafva efter bästa förmåga sökt stärka kärleken till Sveriges språk och kultur. Men huru mycket kraftigare skulle icke denna strömning blifva, om de visste, att de i hemlandet kunde påräkna någon medkänsla och någon kärleksfull uppfattning af dessa sträfvanden?

Det är i detta syfte, vi våga vända oss till den svenska allmänheten.

År 1860 grundlade svenskarne i Amerika en skola, som vuxit upp till att blifva deras förnämsta läroanstalt, nämligen Augustana College & Theological Seminary i Rock Island, Illinois. Det har utöfvat ett oberäkneligt inflytande på det svensk-amerikanska folket och varit den förnämsta härden för svenskhetens bevarande i det fjerran landet. De allra flesta af dess lärare äro ock till någon del fostrade i Sverige. Anstaltens första mål var till stor del att utbilda präster för att möta de under den starka emigrationens tid alltjämt växande behofven. Nu har prästbristen fylts, anstalten har fått en mera allmän typ, andra afdelningar med högre kurser hafva tillkommit, och man vågar därför nu hysa den grundade förhoppningen, att anstalten skall kunna utveckla sig till ett verkligt universitet.

Men för att samla de fonder, som därtill behöfvas, kräfves en särskild kraftansträngning från svensk-amerikanernas sida, en kraftansträngning, till hvilken en impuls behöfves.

Hvarifrån skall denna komma? Vore det icke riktigast, om denna komme från det gamla fäderneslandet såsom ett tecken på att vi icke glömt dem, som dock där ute i Amerika hafva bibehållit kärleken till Sverige, dess språk och kultur? Förvisso skulle intet kraftigare kunna knyta sambandet mellan det gamla och det nya Sverige, intet hafva varaktigare följder för svenskhetens bevarande än ett bidrag härifrån till svensk-

amerikanarnes högre skolväsen, och intet skulle kraftigare sporra dem att nå det mål, vi för dem utvisat.

Vi vilja därför föreslå, att vi här i landet insamla en fond till en professur vid Augustana College. Om ämnet för denna kan man möjligen vara tveksam. Men då man tager i betraktande, att svenskarne åtminstone inför utlandets vetenskap äro bekanta såsom Linnés och Berzelius' landsmän, tro vi det vara lämpligast att söka insamla en fond till en professur i ett naturvetenskapligt ämne, som sedermera närmare kunde bestämmas.

Denna fond, hvars storlek torde böra sättas till 100,000 kr., skulle sedermera öfverlämnas till Augustana College med villkor, att svensk-amerikanerna till anstalten donerade tvänne fonder å tillsammans 60,000 dollars (228,000 kr.) till tvänne andra professurer. Efter hvad vi från Augustana College försport, skulle man där hälst önska att med i Amerika insamlade medel upprätta en Oscar II:s professur i nordiska språk med särskild hänsyn till svenska språket och litteraturen samt en professur i kyrkohistoria.

Dessa båda lärostolar angifva nämligen starkast universitetets svenska karaktär, och just därför hafva våra landsmän på andra sidan Atlanten själfva velat upprätta dem för att angifva den riktning, i hvilken de vilja utveckla sin högsta undervisningsanstalt. Denna tanke har synts oss så tilltalande, att vi ej kunna annat än med glädje ansluta oss till densamma.

Såvida denna plan kan genomföras, skulle svenskan såsom undervisningsämne till evärderliga tider vara fastslagen vid Augustana College, och den intellektuela förbindelsen mellan denna högskola och fäderneslandet skulle aldrig upphöra. Såsom vilkor för erhållandet af denna professur i nordiska språk borde ock bestämmas, att kandidaten skall efter aflagd mogenhetsexamen hafva tillbringat åtminstone två år vid universitet i Skandinavien och af denna tid åtminstone ett år vid ett svenskt.

Listorna jämte de insamlade penningebeloppen torde insändas till häradshöfding *Gustaf Ribbing* (adress: Upsala), som åtagit sig förvaltningen af fonden.

— Frågan om vården af *de centrala ämbetsverkens arkiv* ıar ånyo varit föremål för behandling. Vi meddela efter en, om det synes, tillförlitlig redogörelse i dagspressen, en öfversikt af dessa förhandlingar.

Sedan 1888 års riksdag aflåtit till K. M:t den skrifvelse ›m åtgärder för en bättre vård af Sveriges offentliga arkiv, ıvilken föranledde riksarkivariens utlåtande af den 24 de:ember samma år och sedermera utlåtanden af ett stort ıntal myndigheter, hvarefter riksarkivarien å nyo yttrade sig len 29 oktober 1895, blefvo till en början de lokala arkiven landsorten föremål för K. M:ts åtgärder till följd af den verkställda undersökningen; och genom de beslut, som 1897 och 1898 års riksdagar fattade angående inrättandet af landsarkiv, ıar vägen jämnats för ett bättre handhafvande af de lokala ırkiven i orterna.

Frågan om en bättre vård af de centrala arkiven i hufvudstaden förekom till behandling vid sistlidne riksdag, dels med anledning af K. M:ts proposition om ett anslag på extra stat, att utgå under fyra år, till fortsatt ordnande och registrerande af vissa handlingar i kammararkivet, dels på grund af en enskild motion, som afsåg de centrala arkiven i allmänhet. För sitt beslut i dessa ämnen redogjorde riksdagen i punkten 8 af sin skrifvelse till K. M:t angående utgifterna under sjunde hufvudtiteln. Riksdagen lämnade där en utförlig framställning af så väl kammararkivets som öfriga centrala ämbetsverks arkivs behof af vård och anmälde sitt beslut att till ordnande och registrering af vissa handlingar i kammararkivet bevilja ett anslag, att utgå under fyra år, samt anhöll slutligen, att K. M:t ville snarast möjligt föranstalta en undersökning af de i hufvudstaden befintliga centrala ämbetsverkens arkiv. Denna undersökning skulle åsyfta att få en utredning så väl rörande beskaffenheten, omfånget och förvaringssättet af deras arkivalier som ock angående möjligheten och lämpligheten att förena de äldre delarne af dessa arkiv med riksarkivet under gemensam styrelse. Slutligen anhöll riksdagen, att om en sådan förening skulle befinnas möjlig och önskvärd, K. M:t måtte vidtaga de åtgärder, som voro ägnade att förbereda och främja densamma, hvarjämte riksdagen framhöll önskvärd-

heten, att det måtte tillses, om ej en närmare samverkan kunde åstadkommas mellan kammararkivet och riksarkivet vid ordnandet af likartade samlingar, så att en gemensam plan därvid följdes. Riksdagen ville dock icke framställa detta önskemål såsom ett villkor för anslagets utgående.

I sitt af K. M:t anbefallda utlåtande häröfver har Riksarkivarien D:r E. Hildebrand anfört, att denna riksdagsskrifvelse och de omständigheter, som föranledt densamma, äro blott nya moment i den lifliga rörelse för en bättre vård af våra offentliga arkiv, som började framträda under sista fjärdedelen af förra århundradet och som icke torde upphöra, förr än frågan i sin helhet får en tillfredsställande lösning.

Genom sistlidne riksdags skrifvelse i ämnet har frågan om de centrala ämbetsverkens arkiv åter blifvit aktuel. Bekant är, att dessa ämbetsverks till en början anspråkslösa registrators- eller aktuariekontor under årens lopp svälla ut och efter ett eller annat årtionde växa till verkliga arkiv — en förvandling som från början aldrig tagits med i beräkningen. Så småningom uppstår frågan om utrymme, och vinden eller källaren blir gärna sista tillflyktsorten för de illa vårdade handlingar, som ej längre behöfvas för den dagliga verksamheten. Men äfven efter dessa förflyttningar kan det börja blifva för trångt, och då har det händt, att vederbörande beredt sig tillfälle till mer eller mindre genomgripande gallringsåtgärder. En sådan urskillningslös förstöring har visserligen för framtiden förekommits genom k. kungörelsen den 5 juni 1885, enligt hvilken ur de särskilda arkiven hos ämbetsverk, domstolar och andra myndigheter intet må förskingras, som kan vara af värde för riksarkivets samlingar, och icke utan riksarkivariens yttrande; men något annat har härmed ej vunnits. Trångboddheten är ej afhulpen, och härtill kommer, att temperaturförhållandena om vintern göra vissa arkivlokaler otillgängliga.

Sannolikt finnes bland de centrala ämbetsverkens äldre handlingar åtskilligt värdelöst, som kan gallras, men därom kan man svårligen döma, förr än man fått en bättre öfverblick af det hela. Och det är ej nog med, att de centrala ämbetsverkens arkiv sakna goda lokaler; de sakna äfven fackmässigt bildade vårdare, men utan sådana blir ett arkivs användt-

barhet mycket begränsad, liksom det lätt löper fara att, äfven om det en gång blifvit ordnadt, åter hemfalla under oordning.

Riksarkivarien hemställer därför, att, i öfverensstämmelse med sistlidne riksdags skrifvelse, K. M:t täcktes, med anlitande af riksarkivets krafter, föranstalta en undersökning af de i hufvudstaden befintliga öfverrätters, ämbetsverks och andra arkivbildande eller arkivvårdande statsmyndigheters arkiv för att få till stånd en utredning angående omfånget, beskaffenheten och förvaringssättet af arkivalierna äfvensom angående möjligheten och lämpligheten att sammanföra vissa delar af desamma till en enda administrativt historisk arkivdepot. Såsom ledning vid denna undersökning har af riksarkivarien uppgjorts ett frågeformulär i 13 punkter, bl. a. rörande arkivaliernas nuvarande omfattning, arkivlokalerna och utrymmet, de uppkommande ordinarie serierna af handlingar (inklusive räkenskaper), sättet för arkivaliernas förvaring och behandling, den årliga tillväxten i medeltal m. m.

Kammarkollegiet är ej undantaget från denna allmänna arkivrannsakning; detta arkiv kommer att utgöra den kanske viktigaste beståndsdelen i den centrala arkivdepoten. Intill dess vore emellertid en närmare samverkan mellan kammararkivet och riksarkivet önskvärd, såsom riksdagen begärt.

— *Elfva århundraden* hafva i år gått till ända, sedan Anskar föddes. Sannolikt är nämligen 801 hans födelseår. Det stora sekularminnet har fått passera skäligen obemärkt. Ehuru detta förhållande måhända bäst motsvarar den ädle och uppoffrande Sveamissionärens anspråkslösa och ödmjuka karaktär, synes dock minnet af »Nordens apostel» icke mindre värdt att tacksamt vårdas än exempelvis en Tycho Brahes och en Anders Celsius', hvilkas förtjänster vi naturligtvis för öfrigt ingalunda vilja förringa. I Upsala hölls emellertid den 29 november 1901 ett offentligt minnestal öfver Anskar. Just som detta ark skall läggas i press, erfara vi äfven, att Biskop *Fr. Nielsen* i Aalborg i Danmark förliden sommar vid ett »kirke- o. kunsthistoriskt Möde» upplifvat Anskars minne.

— (Svensk) *Historisk Tidskrift,* (Dansk) *Teol. Tidskrift* jämte flere svenska tidningar liksom åtskilliga tyska och ameri-

kanska publikationer hafva på det vänligaste hälsat vår *Kyrkohistoriska Förenings* bildande och så godt som undantagslöst uttalat sig synnerligen fördelaktigt om innehållet af föreningens första årspublikationer. Sådana uttalanden hafva vi sålunda antecknat af riksarkivarien d:r E. Hildebrand, svenska akademiens sekreterare d:r C. D. af Wirsén, prof. d:r E. Loescher i Wien, d:r Oskar Andersen i Köpenhamn m. fl. Äfven i den värdefulla *Revue d'Histoire Ecclésiastique* för den 15 april 1901 (sid. 410 ff.) är *Kyrkohistorisk Årsskrift* föremål för ett mycket välvilligt omnämnande jämte rätt utförlig redogörelse för dess innehåll. I »*Augustana*, tidning för den svenska lutherska kyrkan i Amerika», hvilken som bekant utgifves i *Rock Island, Ill.,* säges (den 4 april 1901), att den Kyrkohistoriska Föreningens första årspublikationer i Amerika mottagits »med största tacksamhet». »De allra flesta — heter det vidare — hafva uttryckt sin stora belåtenhet. Jag tager mig friheten att härmed anföra, hvad en värderad ämbetsbroder skrifver härom: 'Dessa skrifter', säger han, 'öfvergå min förväntan. De äro värda medlemsafgiften många gånger. Få våra pastorer en 'Taste' på denna utmärkta och värdefulla litteratur, skola de säkerligen alla anmäla sig (såsom medlemmar af föreningen). Man må väl åtminstone hoppas, att Augustana-synodens prästerskap ännu intresserar sig för fäderneslandets kyrka och dess intressanta historia.' Mångas liknande uttalanden kunde anföras, men detta må vara nog». Vi behöfva väl knappast säga, att det vänliga intresse, som sålunda äfven från våra stamförvandter på andra sidan Oceanen kommit vår förening och hennes verksamhet till del, utgör en uppmuntran, på hvilken icke minst Red. vet att sätta värde.

— I slutet af förra året utkom tredje delens tredje häfte af Hans Hildebrands kulturhistoriska arbete *Sveriges Medeltid.* Här behandlas kyrkornas inredning, kyrkogårdar, grafskick och grafstenar samt dopfuntar. Arbetet prydes af många och vackra illustrationer af kyrkor, korstolar, orglar, järnbeslagna kyrkodörrar, dopfuntar o. s. v.

— Frih. Carl Bildt's intressanta, rikt illustrerade *Svenska minnen och märken i Rom* (1900) anse vi oss här böra omnämna, äfven om det torde vara öfverflödigt att fästa våra läsares uppmärksamhet vid detta värdefulla arbete, då det säkerligen redan är väl kändt. Med stort nöje följer man förf:s på grundliga forskningar hvilande skildringar af »*S. Birgittas kyrka*», »*S. Birgittas reliker*» m. m. Icke minst läsvärd är den vackra artikeln »*Resurrecturis*», ägnad åt minnet af svenskar, som slutat sina dagar i den eviga staden och där blifvit begrafna.

— Biskop U. L. Ullman har i »Kyrkl. Tidskrift» innevarande årgång s. 451 ff. offentliggjort en intressant skildring af den bekante kapellpredikanten *L. O. A. Simsons* på Käringön personlighet och verksamhet. Uppsatsen, som förf. gifvit öfverskriften *På en klippö i Kattegatt,* utgör ett afsevärdt bidrag till det nyss förflutna århundradets svenska kyrkohistoria och gifver äfven goda vinkar med afseende på den praktisk-pastorala församlingsvården.

— Af »*Svensk historia enligt samtida skildringar*» utgifven af fil. d:r P. G. Berggren hafva nyligen utkommit de tvänne första häftena på W. Billes förlag i Stockholm. Publikationen är afsedd att tjäna som historisk läsebok och synes ganska väl motsvara sitt ändamål. I första häftet meddelas utdrag *ur Anskars lefnad* af Rimbert och ur *Adams af Bremen* kyrkohistoria. Andra häftet ägnas åt *Ericus Olai* och *Olaus Magnus*. Om utdragen alltid företagits med lämpligaste urskilning, kan ju vara föremål för olika meningar. Åtminstone hade vi för vår del gärna sett, att ett och annat ur Anskars sköna ungdomshistoria medtagits. I hvarje fall förtjänar utgifvaren varmt tack för sin sträfvan att göra vår ungdom bekant med några af våra yppersta kyrkohistoriska källskrifter från medeltiden.

— Professor Harald Hjärne har i år utgifvit ett arbete, benämdt *Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe, några synpunkter.* Boken är i hög grad fängslande och intresseväckande, om vi också för vår del nödgas sätta ett litet

frågetecken vid en eller annan af författarens synpunkter och särskildt våga betvifla, att Gustaf Adolfs förhållande till lutherdomen i verkligheten var, hvad förf. söker göra gällande.

— I Svenska Litteratursällskapets tidskrift *Samlaren* för innevarande år har d:r K. H. Karlsson meddelat *Lars Romares Berättelse om den heliga Birgittas kanonisering* efter en handskrift i Vatikanarkivet. Berättelsen gifver flere nya upplysningar och är så mycket värdefullare, som »broder» Lars själf varit närvarande vid kanonisationsakten.

— I fråga om den i föreliggande årg. af *Kyrkohistorisk Årsskrift* införda undersökningen af professor O. Ahnfelt förtjänar möjligen nämnas, att redan Swebilii föregångare, den store kateketen PAULINUS, skattade *Conrad Dieterici* arbeten synnerligen högt och tydligen, såsom också påpekats i H. Lundströms afhandling *L. Paulinus Gothus* (I, II, Ups. 1893 s. 208), haft dessa till förebild vid sitt eget kateketiska författarskap. Såsom prokansler sökte han energiskt, ehuru fruktlöst, att vid universitetet få Hafenreffers bekanta *loci* utbytta mot C. Dieterici catechesis. (Se a. a. III s. 123 ff. Paulini egen *Thesaurus Catecheticus* har, som bekant, i ganska hög grad influerat på den senare kateketiska litteraturen i Sverige och således kan äfven på denna väg ett Dieterici inflytande skönjas.

— Under redaktion af prof. Emil Egli i Zürich och gymnasieläraren Georg Fischer förberedes utgifvandet af *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke,* hvilket kommer att ske under medverkan af Zwingli-föreningen i Zürich.

— Den 21 sistlidne juni erhöll riksarkivarien C. T. Odhner sitt afsked och erhöll till efterträdare lektor E. Hildebrand.

— »Några anmärkningar om Birgittas revelationer» utgöra ämnet för professor H. Schücks inträdestal i *K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien,* hvilket är infördt i nya följden af akademiens handlingar, trettonde delens första häfte.

— Vid Helsingfors universitet har i år ventilerats en af teol. kandidaten B. H. Helander författad afhandling: *Piirteitä Neologian vaikutuksesta Suomen Kirkollisiin ja Uskonnollisiin Oloihin 18:nnen vuosisadan keskivaiheilta 19:nnen vuosisadan keskivaiheille.*

— I årets läroverksprogram från Wexiö finnes en af lic. J. H. T. Rosengren författad afhandling: *Om Olof Wallquist såsom biskop och eforus.*

— Fortsättning af prof. Schücks intressanta *Svenska Pariserstudier under medeltiden* hoppas red. få tillfälle införa i nästa års Kyrkoh. Årsskrift liksom en *svensk kyrkohistorisk bibliografi* för åren 1900 och 1901.

— *Pelagius in Irland, Texte und Untersuchungen zur patristischen Litteratur* lyder titeln på ett synnerligen värdefullt arbete af Heinrich Zimmer, hvilket nyss utkommit i Berlin. Zimmer har i en anonym S:t Gallen-handskrift från 9:de seklet lyckats upptäcka den store heresiarkens fullständiga kommentar till de Paulinska brefven. Hufvuddelen af framställningen ägnas naturligtvis åt Pelagius-kommentaren, men boken innehåller därjämte en rikedom värderika upplysningar om den egendomliga kristliga kulturen inom de iroskottska klostren från det fjärde till och med sjunde seklet.

— I andra häftet af (svensk) *Historisk Tidskrift* för innevarande år har prof. O. Ahnfelt dels lämnat ett *bidrag till tolkningen af »påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg»* dels undersökt frågan *om biskop Olaus Stephani Bellini lefnadsålder.* Den förstnämnda undersökningen utgör ett beaktansvärdt inlägg i den nyaste debatten om helge Eriks historiska existens. I den senare artikeln uppvisas, att Wästeråsbiskopen Bellinus icke vid sin död kan hafva varit så gammal som 104 år.

— *Diplomatarium dioecesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok* utgifven af Laurits Weibull heter en ny ståtlig publikation och är enligt meddeladt prospekt afsedd att

innehålla en så vidt möjligt fullständig samling af de medeltida urkunder, som röra det under ärkebiskopen och kapitlet i Lund lydande ärkestiftet. Materialet är hämtadt från skilda håll; de flesta handlingarna stamma från riksarkiven och biblioteken i Stockholm och Köbenhavn, det påfliga arkivet i Vatikanen samt tyska och holländska stadsarkiv. Gränserna för urkundsverkets omfång äro dragna så vidt, att icke blott urkunder rörande de kyrkliga institutionerna, deras lif och utveckling genom tiderna äro medtagna utan äfven sådana som äga intresse för enskilda andliges historia. Af tidigare utgifna diplom komma dock före 1351 endast de viktigare att inflyta i sin helhet; de öfriga lämnas i regestform.»

Hittills hafva i denna publikation 250 urkunder från ärkebiskoparne Peder Lykkes och Hans Laxmans tid (1421—1443) utgifvits.

Granskningar och anmälningar.

Domprosten C. Olbers' Föreläsningar I. Föreläsningar öfver Kyrkans Förhistoria och Kyrkobegreppet såsom inledning till kyrkans historia, efter författarens död utgifna af V. S. Lundberg, V. D. M. Göteborg 1894. Pris kr. 2,25.

Ofvanstående postuma arbete af den särskildt bland sina många lärjungar högt uppburne, framlidne domprosten och professorn i kyrkohistoria i Lund C. Olbers sönderfaller, såsom titeln angifver, i tvänne hufvuddelar, den ena afhandlande kyrkans förhistoria, den andra kyrkobegreppet. — Beträffande den förstnämnda framhåller förf., att man under den förkristna tiden kan iakttaga förebilder till och skuggor af de element, genom hvilkas hopfogning sedermera kyrkan vinner gestalt såsom ett organiskt helt. Dessa förebilder äro icke tomma utan innebära en verklig förberedelse för kyrkan. Den direkta förberedelsen försiggår inom Israel, den indirekta inom hednavärlden. Beträffande den förra utgöres det egentligen förberedande i teofanien, löftet, lagen samt de reella och personliga typerna. Så förberedes själfva frälsningen, Kristus kommer allt närmare i typerna. Inom den förkristna hedendomen åter förberedes frälsningens gestaltning eller formen för frälsningsinnehållet. Den mänskliga utvecklingen inom hednavärlden föreligger i dess vetenskap, konst och samfundsordning. Inom dessa former måste alltid de mänskliga krafterna vara verksamma, där öfver hufvud en mänsklig utveckling skall kunna äga rum. Rörande förhållandet mellan Israels och hednavärldens förberedelse uttryckes detta vanligen så, att i judendomen

frälsningen beredes för mänskligheten och i hedendomen mänskligheten för frälsningen. Förf. påvisar, att denna åskådning hvilar på en ensidig uppfattning af humanitetens begrepp. Man har med humanitet blott förstått det mål, hvartill människoanden åt sig själf lämnad förmår komma. Men är den vår ursprungliga bestämmelse att vara Guds fria organ, Guds tjänare i världen, så hafva vi en sida vänd åt Gud och en åt världen. Från denna synpunkt sedt bestämmes förevarande förhållande så, att i Israel människans sinne för Gud utvecklas och i hednavärlden åter människans förhållande till den skapade världen. Sist i denna hufvudafdelning afhandlas betydelsen af kyrkans förhistoria för den följande kyrkohistorien, hvarvid särskildt erinras, att förberedelsen afser Kristi kyrka ej blott som en inre utan äfven som en yttre företeelse.

I arbetets senare hufvuddel behandlas kyrkobegreppet. I första afdelningen uppvisas dess betydelse för behandlingen af kyrkans historia. En undersökning af kyrkans väsen måste föregå den kyrkohistoriska framställningen, emedan man helt naturligt först måste göra sig redo för, hvad kyrkan är och sålunda erhålla ett kriterium på, hvad som är kyrkohistoriskt material eller icke. I andra afdelningen redogöres för olika uppfattningar af kyrkans begrepp. Såsom hufvudsynpunkter betraktas kyrkans synlighet och osynlighet. Den romersk-katolska kyrkan betonar så starkt synligheten, att osynligheten hotar gå förlorad. I den reformerta teologien framträder en motsatt ensidighet. Den lutherska åskådningen åter vill låta båda dessa synpunkter komma till sin rätt. De olika riktningar, hvilka icke vilja veta af kyrkans synlighet, sammanfattas i den donatistiskt-separatistiska och den kyrkligt liberala. Dessa båda hafva det gemensamt, att de isolera den enskildta människan från allt, som kan hålla henne fästad vid något slags samfundslif, och rycka henne sålunda upp från den historiska verklighetens mark. Men de skilja sig med afseende på utgångspunkterna. Den donatistiska uppfattningens utgångspunkt kan sägas vara en antecipation af den slutliga fulländningen, under det den kyrkliga liberalismen utgår från sitt blott formella frihetsbegrepp. — I en tredje afdelning ingår förf. närmare på kyrkans i och med hennes stiftelse gifna be-

grepp. Olikheten mellan det reformerta och lutherska kyrkobegreppet ställer sig enligt förf. sålunda. Den reformerta uppfattningen fäster sig i fråga om kyrkans öfvergång från idé till historisk verklighet så starkt vid Andens verk på den första pingstdagen, att Kristus själf och hans verksamhet vid kyrkoskapelsen träda i bakgrunden. Hufvudvikten ligger för de reformerta därpå, att den Guds tanke, uti hvilken kyrkan præexisterat, gick upp till medvetenhet inom apostlakretsen. Detta är hufvudsaken i pingstdagens tilldragelse. Visserligen förbises icke, hvad Kristus gjort för att förbereda detta medvetande, ej heller att nådemedlen äro af Kristus instiftade och föreskrifna. Men de senare äro enligt reformert åskådning icke i egentlig mening instrumenta, genom hvilka det genom Kristus gifna lifsinnehållet meddelas, utan snarare blott former, hvari de troendes sinnesförfattning tager sig uttryck. Förloppet vid kyrkoskapelsen är således, att den krets af troende, som under Andens inflytande var samlad på pingstdagen, själf förenar sig till ett samfund. Annorlunda ser lutheranismen saken. Den stannar icke vid Andens verk på pingstdagen. Enligt Jesu ord om Anden: »af mitt skall han taga» (Joh. 16: 14) går den lutherska uppfattningen tillbaka till den evangeliska historiens fakta, till hvad Kristus själf talade och gjorde. Elementen till kyrkan funnos samtliga till före första pingstdagen, såsom insatta af Kristus själf. Objektivt konstitueras kyrkan af dopet, ordet, nattvarden och — enligt vår förf. äfven af — ämbetet. De subjektiva betingelserna äro tron, bekännelsen och bönen. Allt detta är för handen redan före pingstdagen. Hvari bestod då Andens verk på nyssnämnda dag? Efter en mycket intressant och vidlyftig undersökning svarar förf. så, att Andens verk afsåg att bringa till stånd ett teleologiskt sammanhang mellan de nyss nämnda elementen och sålunda sammanfoga dem till ett organiskt helt. Tron t. ex. var förut en mera receptiv tro, som var bunden vid Herrens sinnliga närvaro, men genom Andens verk på pingstdagen öfvergår den sinnliga receptiviteten till en af den sinnliga närvaron oberoende tillegnelse. — Följande afdelning har till öfverskrift: kyrkans osynlighet och synlighet, det substantiella och det tillfälliga i kyrkan.

Den förut antydda åtskillnaden mellan det lutherska och reformerta kyrkobegreppet med afseende på kyrkans synlighet och osynlighet utvecklas nu närmare. Enligt reformert uppfattning består den osynliga kyrkan uti det subjektiva troslifvet och Andens verksamhet hos de troende subjekterna; den synliga är egentligen ingenting annat än den trosbekännelse, det handlingssätt och de samfundsinrättningar, som de troende själfva bringa till stånd. För den lutherska uppfattningen åter betyder den osynliga kyrkan detsamma som innersidan både af nådesinrättningarna och församlingslifvet. Enär den reformerta kyrkan alltså lägger tyngdpunkten vid det troende subjektet finner hon sig behöfva en fast basis, och hon finner en sådan i sin teori om skriftens verbalinspiration. Till en sådan ohistorisk åskådning behöfver ej lutherska kyrkan taga sin tillflykt. Kyrkan är realiter insatt af Herren själf; genom Andeutgjutelsen förmedlas blott hennes öfverlämnande åt den mänskliga friheten, hvarigenom en historisk utveckling åvägabringas. Det fasta och oföränderliga, som äfven den lutherska teologien måste uppsöka, omfattar således mycket mer än som på reformert ståndpunkt betraktas såsom sådant. Denna senare ståndpunkt fasthåller blott det subjektiva momentet — förklaringen af Herrens kyrkoskapande verk i apostlarnes medvetande —, under det att den lutherska såsom något fast och oföränderligt erkänner allt, som tillhör kyrkan såsom nådesanstalt: ordet, sakramenten och ämbetet, men icke blott detta, utan likaså äfven de till kyrkan såsom församling hörande beståndsdelarne: tron, bekännelsen och bönen. Detta med hänseende till omfånget af det fasta och oföränderliga. Men äfven i fråga om den mening, i hvilken fastheten och oföränderligheten fattas, råder en åtskillnad. För reformert åskådning tenderar fastheten alltid till något lagiskt och ohistoriskt. Lutheranismen däremot söker fatta i sikte, hurusom den gudomliga Anden, som på pingstdagen och tiden närmast därefter helt och hållet öfverväldigade den mänskliga anden, successivt drager sig tillbaka ur det omedelbara förhållandet och lämnar i samma mån rum åt den mänskliga eftertanken och själfbestämningen. Därvid uppstå vissa differenser t. ex. mellan Paulus och Petrus, men dessa differenser lösas på ett typiskt sätt. Den apostoliska kyrkan ut-

gör således enligt luthersk uppfattning icke en oföränderlig lag för alla tider, men väl har hon lämnat, hvad förf. kallar de kanoniska typerna för lösningen af differenserna äfven under de följande tidehvarfven i kyrkans historia. — Förf. sammanfattar resultatet af hela den föregående undersökningen sålunda: den lutherska uppfattningen af kyrkoskapelsen skiljer sig från den reformerta 1:o) genom att erkänna kyrkoskapelsen såsom en Kristi handling, icke blott såsom Andens verk, 2:o) därigenom att hon låter gränsen mellan synlig och osynlig kyrka blifva dragen lika visst midt genom den objektiva nådesanstalten som genom församlingen, 3:o) att hon till kyrkans substans hänför nådemedlen och ämbetet tillika med det subjektiva troslifvet, under det de reformerte tendera till att blott erkänna detta senare som substans samt 4:o) räknar lutheranismen till denna fasta och oföränderliga substans icke blott det omedelbart genom Anden gifna, utan ock de under den början de historiska utvecklingen tillkommande kanoniska typerna, i hvilka hon söker en garanti för kyrkans organiska gestaltning under alla tider. Den reformerta kyrkan stannar vid det första. — Den följande afdelningen behandlar det kyrkliga ämbetet och dess förhållande till nådemedlen och församlingen. Af denna vidlyftiga utredning vilja vi blott framhålla, att förf. betraktar ämbetet såsom en vid en viss person fästad befogenhet att *så* funktionera, samt att prästen är i viss mån ett *personligt* medium. (Jfr Augustana art. V). Både nådemedlen och förvaltarne äro organ för den i sin församling närvarande och verkande Herren, men skillnaden är den, att förvaltaren är organ som person. Förf. belyser den frågan, hvarför kyrkans Herre vid sin bortgång velat låta sin närvaro och verksamhet medieras icke blott af nådemedlen utan ock af mänskliga personligheter. Han fäster uppmärksamheten dels på det förhållandet, att redan den gammaltestamentliga ekonomien förmedlades icke blott af symboliserande gudstjänsthandlingar utan äfven af typiska personligheter, dels därpå, att, om någon organisk utveckling skall kunna ske och en magisk uppfattning undvikas, måste personligheten, ämbetsinnehafvaren, i viss mån tänkas såsom medium. Såsom belysande exempel anföres 2 Tim. 1: 6.

I sista afdelningen behandlas kyrkans predikat: en, helig allmännelig. Dessa utgöra kyrkans positiva väsensbestämningar till skillnad från de gränsbestämningar, som hittills varit undersökningens föremål. Äro nu enhet, helighet och allmännelighet kyrkans väsentliga kvaliteter, så måste kyrkohistoriens både arbete och mål bestå däri, att dessa kvaliteter blifva verkliggjorda i tiden. Förf. söker därför vinna en öfverblick öfver kyrkans historia ur synpunkten af dessa hennes väsentliga predikat för att tillse, huru och i hvad mån de stora perioderna i kyrkans historia företrädesvis röja förverkligandet af något bland dessa predikat. Beträffande gamla tidens kyrkohistoria är det omisskännligt, att kyrkans enhet är dess signatur. Härtill bidrogo isynnerhet tvänne faktorer: det romerska världsväldets enhet och förföljelserna, hvilka verkade en starkare sammanslutning mellan kyrkans lemmar. Men äfven katoliciteten finner uttryck i gamla tiden, men blott i kvalitativ bemärkelse eller så, att kyrkan, där hon möter den hedniska, allmänmänskliga kulturen, tager denna i sin tjänst. Då nu den hedniska kulturen kan sammanfattas i dess vetenskap, dess konst och dess samfundsordning, tillägnar sig kyrkan just dessa allmänmänskliga former och bringar in i dessa former sitt nya, specifika innehåll — människors frälsning. — I medeltidskyrkan åter förverkligar sig mer och mer helighetspredikatet. De germanska folken äro förnämligast bärare af medeltidskyrkan. De voro icke i egentlig mening kulturfolk. Men i gengäld för denna brist utmärka sig dessa folk för sitt manliga mod och sin utpräglade frihetskänsla. I denna senare låg ett substrat för helighetens förverkligande. Denna kan ju utvecklas endast på frihetens område. Men det var endast ett substrat. Medeltiden har därför karaktären af att förbereda den nya tiden. Förf. urskiljer i medeltiden trenne utvecklingsstadier. Formationen — så kallar han det första skedet — tillägnar sig de kyrkliga lifsformerna, sådana de på klassisk grund blifvit utvecklade i lära, kult och författning. Det följande tidehvarfvet — deformationens — betecknas af brytningen mellan det germanska skaplynnet med dess frihetskärlek och de på nyss nämnda sätt tillägnade kyrkliga lifsformerna. Till sist följer reformationens stadium, som karaktäriseras af en

sträfvan att efter brytningen återställa allt det tillägnade på ett med den germanska andens skaplynne öfverensstämmande sätt. Den nya tidens särskilda uppgift är alltså att förverkliga helighetens ideal både för individen och samfundet.

Härmed hafva vi i korthet redogjort för författarens framställning. Omisskännligt är, att den Hegelska konstruktionsmetoden ligger till grund för arbetet, som därför äfven förefaller oss något tungt och svårfattligt. Äfven kunde man ha anledning att där och hvar sätta ett frågetecken vid författarens uttalanden. Men rikt som det är på originella tankar, fina begreppsdistinktioner och vid syn på tingen lämnar det den, som ger sig tid och ro att närmare begrunda dess innehåll, rik behållning. I synnerhet visar sig förf. besitta en skarp och djup uppfattning af skillnaden mellan reformert och lutherskt åskådningssätt — något som i sanning icke minst nu behöfver närmare beaktas, då på vissa håll den reformerta typen synes mer och mer uttränga den genuina lutherdomen i lära och praxis. Häri ligger enligt vårt förmenande en fara. Den lutherska kyrkan har erhållit sin särskilda gåfva af kyrkans Herre, och blott så länge hon är denna gåfva och sin därmed följande uppgift trogen, kan hon ock äga utsikt att af Herren blifva rikt välsignad. Icke genom utplånande af skiljaktigheterna — utan genom ett djupare tillägnande af hvars och ens egendomlighet skola de båda protestantiska systerkyrkorna utföra sin gärning. Genom yttre imitation och ett oorganiskt jämkande på lärouppfattningen vinnes däremot intet. Detta var äfven den fast rotade öfvertygelsen hos den klarsynte kyrkoman, som kämpade så troget för den ostyckade lutherska bekännelsen i Konkordieboken och som i nu anmälda arbete lämnat vår kyrka och dess vänner ett värdefullt testamente. Den teologiska vetenskapen slår in på nya banor — det ligger särskildt i den protestantiska andens väsen —, nya forskningsmetoder aflösa småningom de gamla, men ett förblifvande värde skall dock alltid tillerkännas vår författares lifsgärning, hans, som tänkte så djupa tankar och så varmt älskade vår svenska lutherska kyrka.

C. G. Wahrenberg.

Samlingar utgifna af svenska Fornskrift-Sällskapet. Häft. 119. — *Svenska Kyrkobruk under Medeltiden.* En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna af Robert Geete. Sthlm 1900. Pris för köpare kr. 6,25.

Det svenska fornskrift sällskapet har närmast en rent språklig uppgift till grund för sina publikationer, men har på samma gång kommit att på ett högst betydelsefullt sätt tjäna den kyrkohistoriska forskningen. Detta omdöme gäller icke minst ifrågavarande häfte. I någon mån framgår detta af själfva innehållsförteckningen. Den upptager utom en inledning följande traktater: 1. De sju sakramenten. 2. Speculum missæ (Mässans uttydning). 3. Lucidarius. 4. När biskopen viger kyrka. 5. De arte bene moriendi (Om själabot). Bihang: Fragment af ett biktformulär. 6. Tolf fastefredagar om året. 7. Mässor och fastor för att läsa en själ ur skärselden; Om S:t Jörans fasta. 8. Tros- och Syndabekännelser: Det apostoliska credo; Modus confitendi in sveco; Syndabekännelse för nunnor. 9. Ord med hvilka påskljusen vigas. 10. Antifones och Responsorier m. m. i Advent. 11. Anvisning till själfpröfning och bikt. 12. Huru en döende skall gifva sig Gud i våld.

I sin inledning lämnar utgifvaren några kortfattade men intressanta notiser rörande såväl de olika traktaterna som ock de handskrifter, hvarifrån de äro hämtade. Samtliga de olika traktaterna ha sitt stora värde och intresse. Det torde dock vara rätt, hvad utgifvaren anmärker, att Lucidarius måhända är den märkligaste. Den, som vill underkasta sig den jämförelsevis ringa mödan att tolka den gammalsvenska täxten, vinner en god inblick i det väsentliga af medeltidskyrkans undervisning, både hvad form och innehåll beträffar. Flere viktiga sanningar både för tron och lifvet betonas och framhållas vid sidan af det mest vidunderliga, som den kyrkliga traditionen skapat. För öfrigt får man ett omedelbart intryck af, att det väsentliga drunknar för den katolska kyrkan i oväsentliga detaljer.

Det säger sig självt, att den kyrkohistoriska forskningen hvarken kan eller vill stanna vid de yttre konturerna af det lif som lefvats, vare sig samfundets eller den enskildes. Ju mera den förmår tränga in i själfva helgedomarne, i den tro, den åskådning, de föreställningar, det känslolif, som uppbure de yttre händelserna, desto fylligare och sannare blir själfva framställningen. Ur denna synpunkt synes det anmälaren, som måste vi tillskrifva doktor Geetes mycket kräfvande, förtjänstfulla arbete synnerligen stor betydelse.

Det har icke varit anmälarens uppgift att gå in på någon granskning af ifrågavarande arbete. Jag har endast i öfverensstämmelse med Årsskriftens utgifvares önskan velat fästa uppmärksamheten på doktor Geetes bok såsom en källa af verklig betydelse bland annat för kyrkohistorisk forskning i ofvan angifna hänseende.

Otto N—g.

K. A. Appelberg. Bidrag till belysning af sättet för prästtjänsternas besättande i Finland från reformationen till medlet af 17:de seklet. Helsingfors 1896.

Samme förf. Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686. Helsingfors 1900.

Liksom hos oss under den senare tiden visat sig ett särskildt intresse för kyrkohistoriska forskningar rörande vårt eget lands kyrka, så har äfven i vårt grannland Finland framträdt forskare med lifligt intresse för att genom arkivstudier belysa frågor af historisk art i fråga om hemlandets kyrka. En särskild förtjänst i detta afseende har professor Appelberg förvärfvat genom de här nämnda arbetena. Såsom rörande en tid, då den finska och svenska kyrkan voro nära förenade, ha författarens forskningar äfven kommit vårt land till godo. Professor Appelbergs arbeten äro redan från denna synpunkt väl värda ett omnämnande i Kyrkohistorisk Årsskrift. Kommer så härtill, att förf. på ett särdeles förtjänstfullt sätt löst

sina ingalunda lätta uppgifter, synes mig däri ligga en ytterligare anledning att genom ett omnämnande bidraga till att prof. Appelbergs arbeten blifva kände af dem, som i vårt land intressera sig för kyrkohistorisk forskning.

Vi ha hittills i vår kyrkohistoriska litteratur saknat en undersökning sådan som den, hvilken förf. framlagt i det första af ofvannämnda arbeten. Biskop Wallquists kända *Handbok öfver ecclesiastique befordringsmål* är nämligen i de historiska delarna allt för knapphändig och brister i grundligare undersökning af de behandlade frågorna. Prof. Appelberg har för sin undersökning haft till sitt förfogande ett rikt material, som han, för så vidt rec. kunnat se, grundligt behandlat. Hit höra de kända arbetena af Leinberg, Arvidsson och Lagus m. fl. Dessutom ha våra tryckta registratur blifvit flitigt begagnade.

En undersökning af här behandlade ämne har sin stora betydelse. Frågan om prästtjänsternas tillsättande kan väl vid första påseendet synas vara en för kyrkans inre lif helt oviktig sak. Så är dock ingalunda förhållandet. Det torde icke kunna jäfvas, hvad förf. inledningsvis yttrar: »Sättet huru och af hvilka myndigheter församlingens lärare blifvit tillsatta, har alltid utöfvat ett djupgående inflytande på kyrkans eget inre lif, så till vida som därpå till stor del berott arten af den predikan, den själavård och kyrkotukt, som inom församlingen blifvit möjlig.» Skulle man vilja ifrågasätta den saken, måste man dock efter genomläsandet af förf:s arbete gifva honom rätt.

I en första afdelning lämnas en öfversiktlig framställning af tillvägagångssättet vid prästtjänsters besättande i Sverige och Finland under medeltiden. Vi äga ett ojäfvigt vittnesbörd om, att allmogen i vårt land ägt ett icke obetydligt inflytande på prästvalen i påfven Alexander III:s yttrande till Sveriges biskopar, att lekmännen vobis inconsultis aut contemptis concedunt et conferunt ecclesias quibus volunt, ett förhållande som naturligtvis måste vara föremål för påfvens stora missnöje. Troligt synes, att äfven allmogen i Finland, känd för sin demokratiska anläggning, vetat att förskaffa sig en viss frihet äfven i fråga om prästval. Emellertid blef längre

am socknemännens inflytande vid valet af ringare innebörd. 'et blef faktiskt biskopen, som med eller utan sitt kapitels ıedverkan afgjorde hithörande frågor, hvarvid det dock för yrkans egen skull var af vikt, att stiftsstyrelsen härvid visste g äga socknemännen på sin sida. Det biskopliga inflytandet ar dock reduceradt i de s. k. patronella pastoraten, i hvilka atronus — vare sig en enskild man eller konungen — ägde *resentationsrätt.* Därtill inskränkte sig också patronatsrätten. *nstitutionen* tillhörde den kyrkliga myndigheten. Genom ett ungabref af 1352 afgjordes den tvistiga frågan — rörande 'inland —, till hvilka gäll konungen skulle äga en kyrko-atrons rättighet. De »regala» gäll, som funnos under medel-iden, voro alla af här nämnd beskaffenhet.

Viktiga författningar rörande sättet för prästernas till-ättande under den tid efter reformationen, som förf. behand-ar, äro Västerås ordinantia, K. O. 1571, Gustaf Adolfs för-äkran 1611 och prästerskapets privilegier 1647 och 1650. Dessa ligga också till grund för förf:s indelning af sin af-ıandling.

Såsom det ideala, som borde eftersträfvas, ha våra re-'ormatorer framhållit de andligas tillsättande såsom beroende ıufvudsakligen på menighetens fria val. Utan tvifvel måste vi gifva dem rätt däri. Det är idealet. Men verkligheten måste ju så ofta stanna långt efter idealet. De århundraden, som förflutit, sedan reformatorerna uppträdde, och den erfaren-het, som under denna tid vunnits, ha ingalunda jäfvat den mening, de uttalade, att menigheten behöfde uppfostras af Guds ord för att kunna rätt fullgöra sitt kall i detta afseende, om ock de tänkte sig, att denna uppfostran lätt nog skulle gå för sig, endast Guds ord blefve predikadt i evangelisk ren-het. Kanske stå vi den dag, som i dag är, knappast närmare det ideala mål, reformatorerna menade vara snart vunnet. Det är alltför bekant, att ännu göra sig många otillbörliga hän-syn gällande vid menighetsvalen.

Reformatorernas tankar i fråga om prästvalen finnas ut-tryckta i »Een liten boock om Sacramenten» af 1528, som också innehåller en afdelning »Om prestaviyelse och theras velielse», däri det framhålles, att det tillkomme menigheten

»att välja och uppropa skickliga, lärda och fromma män till allas deras tjänare och själavaktare». Men enär församlingarna ännu icke ägde den insikt i Guds ord som därför erfordrades — då bibeln hittills icke varit menigheten tillgänglig på modersmålet —, »är det väldet att skicka själavaktare kommet till biskoparne och kapitlet, som sig på latin förstå».

Som bekant lade också Västerås ordinantia detta värf i biskoparnes händer, hvilka kyrkans styresmän hos oss bibehöllos och utgjorde ett värn för kyrkans frihet under den kamp, som under den följande tiden fördes mellan kyrkans representanter å ena sidan och å andra sidan statsöfverhufvudet och de adliga intressenas tillvaratagare. Vasakonungarne under reformationstidehvarfvet sökte utsträcka sina rättigheter öfver kyrkan och ville särskildt hafva sista ordet vid prästtillsättningar. Förf. påpekar, huru därvid för kyrkan helt och hållet främmande intressen gjorde sig gällande. Gustaf Vasa förstår att först och främst tillgodose sina politiska och ekonomiska intressen. Han gick så långt, att han lät de regalt-patronella pastoraten blifva för sig och riket en inkomstkälla, i det att innehafvare af sådana gäll måste till det kungliga kansliet inbetala årliga s. k. pensioner. Johan III åter använde sitt inflytande till att vinna anhängare för sina reformförsök. Det stöd, som kyrkan för upprätthållandet af sin frihet ägde i biskopsämbetet, kan under sådana förhållanden knappast öfverskattas.

I förbigående anmärker förf. — något som närmare utföres i den senare afhandlingen —, att det inflytande, konungen på grund af besluten i Västerås vann öfver biskoparne i fråga om prästtillsättningar, ingalunda innebär något summepiskopat. Däri är nämligen endast medgifven konungen rätt att ingripa korrigerande, där en stiftschef vid prästtillsättning möjligen komme att handla i antireformatoriskt syfte. Det hindrar dock icke, att Gustaf Vasa längre fram — liksom också hans efterföljare — betraktade sig såsom ett slags öfverbiskop öfver kyrkan. Gustaf Vasas åtgärder för att vinna denna maktställning äro väl bekanta. Han fråntog biskoparne befattningen med prästtillsättningar, ställde dem under uppsikt af sin »ordinator och supperattendent» Georg Norman, sökte afskaffa det

gamla biskopsnamnet och gjorde stiftschefen till »vår Tilsynnesmann och ordinarius», han fråntog prästerna deras inkomster och gaf dem vederlag af kronotionde. Prästen liksom biskopen skulle i första hand vara en statstjänare. Konungens åtgöranden i detta afseende hänga nära tillsammans med de absolutistiska tendenser, han i slutet af 1530-talet och början af följande årtionde lade i dagen i fråga om statsstyrelsen (jfr Karl Nordlund, Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer).

Att »rycka, rappa och kippa» ifrån kyrkan blef efter det höga föredömet hvar mans sak. Och följden? Naturligtvis, förutom oredor af allehanda slag i de kyrkliga förhållandena, att prästerskapets moraliska halt försämrades. Prästämbetet innebar ingalunda något lockande för dugande män.

Genom K. O. 1571 fastslogs kyrkans oberoende af den världsliga makten. Det är församlingen och kyrkostyrelsen (biskopen), som hafva att sörja för prästvalen. Däremot känner K. O. icke något om någon konungens myndighet i dessa frågor. Det är reformatorernas tankar, som här komma till heders. Om regala och patronella gäll talas ej. I själfva verket innehåller kyrkoordningen endast detsamma, som var stadgadt i kyrkobalkarna. »Det nya är egentligen endast», säger förf., »den så att säga pastorala tankegång, som behärskar det hela.»

K. O. innehåller bestämmelser om, att den till något gäll utsedde skulle af biskopen pröfvas i afseende på lefverne och skicklighet. Det torde dock vara tvifvelaktigt, huruvida det är riktigt att, såsom förf. synes vilja göra, i denna pröfning se en ansats till den senare pastoralexamen. Undertecknad kan icke heller vara riktigt med om att i det uttalande, som enligt en bevarad handskrift gjordes på Upsala möte, att ingen finge »byta gäll eller komma till ett annat gäll, *förrän han på nytt examinerad är»*, se en sådan ansats alldeles bestämdt framträdande. Allra minst ha de prof, som K. O. stadgar och de som påyrkas på Upsala möte — det torde föröfrigt endast hafva stannat vid ett yrkande —, något historiskt sammanhang vare sig med Karl XI:s »pastoralexamen» eller med den egentliga examen pastorale, som infördes genom k. förordn. d. 19 dec. 1748. Hvad

Karl XI:s »pastoralexamen» beträffar, så var den ett påhitt af denne konung, hvarigenom han sökte befria sig från de anmärkningar, som gjordes från stifsstyrelsernas sida mot de ofta undermåliga präster, som erhöllo kungl. fullmakter. 1748 års examen pastorale hade också ett särskildt, af tidsförhållandena förestafvadt syfte. Oaflåtliga strider hade som bekant förts mot pietister och dippelianer. Nu hade också herrnhutismen börjat väcka oro. Något allmänt förbud mot denna sista rörelse ville regeringen icke utfärda, i tanke att ett sådant kunde komma att endast väcka »en skadlig nyfikenhet». Däremot borde prästerskapet vara beredt att vid alla tillfällen »sorgfälligt föreställa och grundligen undervisa sina åhörare om den rena läran». Så hade k. m:t förklarat i en skrifvelse till samtliga konsistorier 4 dagar före utfärdandet af den nämnda stadgan om pastoralprof. Dessa hafva också till ändamål egentligen att ådagalägga, att den prästman, som skulle till pastorat befordras, vore kapabel att vederlägga de nya villolärorna. Hvad som förnämligast fordrades af examinanden vid det ifrågavarande profvet, var nämligen »utförligare besked om de nyare stridigheter och uppkomna villosatser, samt huru de som däraf intagna blifvit, undervisas och öfvertygas böra». Utan tvifvel motsvarar det af K. O. föreskrifna profvet, hvarigenom den af församlingen utsedda kandidaten hade att inför stiftschefen ådagalägga sin kompetens till ämbetet, det i K. L. 1686 påbudna förhöret före tillträdet till ämbetet.

Om K. O. också icke talar om någon konungens rätt vid gällens bortgifvande, är därmed naturligtvis icke sagdt, att icke äfven under den följande tiden kungligt inflytande därvid gjorde sig gällande. Både biskopar, präster och församlingar hade intresse af att genom kungl. konfirmationer försäkra sig om att i händelse af behof äga stöd hos regeringen. Sådant kunde icke ske utan att utöfva en menlig inverkan på biskopens auktoritet. Under det att biskopens myndighet förminskades, ökades det kungl. kansliets makt. På grund häraf tadlade ordföranden på Upsala möte »episcopos, att de slätt bortgifvit sin jurisdiktion in cancellariam» och »cancellarios som hade tagit uppå sig biskopsämbete». Det skulle hädanefter endast »stå uti bispens och kapitlets vård» att utdela lösa

gäll. Fordran härpå upptogs också i de privilegier, prästerskapet inlämnade till konung Sigismund utan att lyckas erhålla regeringens stadfästelse.

Karl IX, som redan såsom hertig sökt vinna förmynderskap öfver sitt prästerskap, utfärdade d. 28 juli 1606 en förordning, hvarigenom han förbehöll sig konfirmationen öfver *alla* gäll, en åtgärd som liknar Karl XI:s tilltag, då han vid århundradets slut ville tillvälla sig en fullkomlig envåldsmakt vid prästtillsättningar. (Se rec:s uppsats »Om våra regala gäll».) Men lyckades den genom Karl XI införda nya ordningen icke länge hålla sig, så blef detta ännu mindre förhållandet med förändringen af 1606. Karl IX:s förordning har enligt förf:s åsikt aldrig blifvit efterlefd.

Genom Gustaf Adolfs försäkran fastställdes den ordning för prästval, som redan var stadgad i K. O. Förbehåll gjordes endast i fråga om de stora hufvudgällen, till hvilka konungens konfirmation erfordrades, samt med afseende på de patronella pastoraten. Förf. lämnar härvid en utredning af frågan om uppkomsten af de regala gällen samt redogör för patronatsrättens innebörd under olika tider. Adelns anspråk i detta afseende växa. Man fordrade, att hvarje adelsman skulle äga tillsättningsrätt (äfven afsättningsrätt) i sin församling. Så ville man förvandla den gamla patronatsrätten till en allmän ståndsrättighet, utan några som helst skyldigheter för vederbörande patronus. I lagstiftningen, adelns privilegier af 1612, inkom också en bestämmelse härom, ehuru i uppenbar strid mot hvad som i Gustaf Adolfs försäkran några dagar förut var prästerskapet utlofvadt. Förf. meddelar en intressant upplysning, huru de stridiga lagbestämmelserna tillkommit. Axel Oxenstjerna erkänner under en senare tid sig hafva varit skulden därtill, enär han vid privilegiernes uppsättande ej förstått patronatets innebörd.

Hvad församlingens valrätt angår, erkändes den under denna tid, till 1611, väl i princip, om också både regering och stiftsstyrelse understundom gjorde intrång på den lagliga rätt, som var församlingarna tillförsäkrad. Några fixa former för anställande af församlingsval funnos ännu icke.

Den sist behandlade perioden omfattar tiden 1611—1650. Genom 1611 års konungaförsäkran hade regeringen förbehållit sig rätten till de regala gällen. Men emedan deras antal var mycket obestämdt, kunde regeringen ofta tillvälla sig en vidsträcktare makt, än författningarna afsågo, äfven om regenterna i allmänhet under denna tid visade sig måna om att icke öfverskrida sin befogenhet. — Äfven adeln tillvällade sig ett inflytande, som ingalunda bidrog att höja prästerskapets nivå i intellektuellt och sedligt afseende. Adelns huspräster, som i följd af detta inflytande voro de, som gärna kommo i åtanke, voro i stort sedt de minst meriterade. Man måste vara biskopar och stiftsstyrelser tacksam för det motstånd, de gjorde mot det intrång, den vid denna tid allsmäktiga adeln gjorde på kyrkans frihet, om de också oftast under dessa strider med den af regeringen gynnade adeln funno sina bemödanden i detta afseende fåfänga. Det synes dock rec., som om missförhållandet i detta afseende blifvit ännu svårare under den senare delen af århundradet än under den förra. Emellertid gjordes redan under den tid, förf. behandlar — ehuru dessa blefvo ännu talrikare sedermera — påminnelser från kyrkans sida angående det adliga missbruket, liksom adeln å sin sida, stödjande sig på sina förut nämnda privilegier, klagade öfver, att de ej fingo styra och ställa, som de behagade, vid prästvalen. Att dessa tvister skulle bidraga till att församlingens rätt mera vann erkännande, är uppenbart. Stiftsstyrelsen var mån om att veta sig hafva församlingen på sin sida gent emot de självrådiga adelsmännen, hvarför domkapitlet gärna dröjde med att utfärda fullmakt, till dess att man förvissat sig om församlingens bifall. Dessutom ägde församlingen ett medel att göra sig hörd däri, att hon vägrade mottaga en församlingsherde, som ej ägde hennes förtroende, om han också var försedd med biskoplig eller kunglig fullmakt,

Förf. framhåller, att biskopen vid saknad af en bestämd valordning intog en mera patriarkalisk ställning, hvarigenom han bäst lyckades att ställa rätta mannen på rätta platsen. Det kan nog vara sannt. Jag tror dock, att det understundom förekom, att stiftscheferna missbrukade denna sin patriarkaliska ställning på ett sätt, som icke var till de enskilda församlin-

;arnas fromma. Till de stora regala gällen rekommenderades ›fta äldre meriterade skolmän. Det blef ofta nog ett medel ıtt få uttjänade lärare pensionerade genom att befordra dem ill något indräktigt pastorat och att få deras poster i skolorna ›esatta med yngre krafter. Åtminstone har jag funnit i akter 'rån en något senare tid, att vissa biskopar och stiftsstyrelser ·id här ifrågavarande rekommendationer mera afsett skolans in kyrkans bästa. Ett belysande exempel må anföras från ›örjan af 1700-talet. Biskop Bilberg i Strängnäs rekommenderade 1706 hos k. m:t till ett pastorat matheseos lektorn i stiftsstaden Johan Ström »både för sin långliga tjänst såsom besynnerlig, att han nu oförmögen är den nyttiga lektionen såsom sig bör att förvalta». Såsom betecknande må också anföras, att Bilberg, sedan Ström fått fullmakt till pastoratet, till hans efterträdare vid lektoratet hos konungen rekommenderade sin egen son. Det visar, hur personliga intressen ofta tillåtits spela en viss roll vid prästtillsättningar. Så var också förhållandet vid de s. k. konservationerna, då stiftsstyrelserna mera tänkte på att uppspåra en lämplig giftermålskandidat än en duglig själasörjare. Äfven i detta afseende må en karakteristisk skrifvelse från nyss nämnde stiftschef meddelas, denna gång skrifven till en regementspastor, som han utsett som kandidat till ett ledigt gäll, Lerbäck i Nerike, »där man gärna konserverar änkan, *som är domprostens systerdotter,* hon är om sina 40 år, ser väl ut, men har 6 barn — — —, om Ed. ärevördighet detta anstår, beder jag med första låta mig veta». Sådana fall som de nämnda, hvilka utan tvifvel äfven förekommo under den ännu mer »patriarkaliska» tid, förf. behandlar, och i Finland lika väl som i Sverige visa, att det *icke alltid* gällde att ställa rätta mannen på rätta platsen. Dock må detta betraktas som undantag, och undantagen bekräfta ju regeln. Jag vill icke förneka att i stort sedt biskoparnes mer patriarkaliska ställning haft den betydelse, som förf. däri funnit.

I Tyskland, den lutherska kyrkans moderland, kom den protestantiska kyrkan redan från början i ett afgjordt beroende af den världsliga makten. Kyrkostyrelsen tillhörde prästen. Cujus regio ejus religio blef — om ock i strid emot reformationens ande — den ledande grundsatsen. Annorlunda ut-

vecklade sig förhållandena i vårt land och därmed också i Finland, tack vare den mera självständiga ställning, våra reformatorer kunde intaga och intogo gent emot konungamakten. Kyrkan blef ett fritt lifsområde för sig, icke blott en statsanstalt, om också förhållandena äfven i vårt land blefvo väsentligen förändrade genom 1686 års kyrkolag.

I den första afdelningen af sin senare afhandl., *Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland* redogör förf. inledningsvis för de tyska reformatorernas uppfattning af förhållandet mellan stat och kyrka. Därvid betonas de båda reformatorernas, Luthers och Melanchtons, förkärlek för den gamla episkopala kyrkoförfattningen, naturligtvis reformerad i evangelisk anda och sålunda först och främst frigjord från medeltidens starkt hierarkiska anstrykning, en styrelseform, som icke heller är främmande för den augsburgiska bekännelsen.

Reformatorerna vilja dock ingalunda utesluta öfverheten från alla kyrkliga funktioner. Ty såsom af Gud anförtrodd med det världsliga svärdet, har öfverheten både rätt och plikt att bruka det äfven i förhållande till kyrkan. Han är custos utriusque tabulæ legis och har att utöfva den honom därmed gifna makten äfven *emot* de kyrkliga myndigheterna själfva, där de afvikit från Guds ord. Öfverheten har på grund häraf jus reformandi. Det är just detta författningsideal, som i vårt land mer än i andra lutherska landskyrkor kommit till sin rätt.

Den gängse åsikten har varit, att konungen i kraft af Västerås ordinantia erhållit ett högsta episkopat öfver kyrkan (jämf. t. ex. Anjou, Cornelius m. fl.). Förf. uppvisar gent emot denna åsikt, huru det icke kan bli tal om något sådant summepiskopat i vår kyrka under den tid, han i sin afhandling behandlat. Genom Västerås riksdagsbeslut fick konungen ingalunda rätt att bestämma, hvilken lära som skulle af prästerskapet predikas. Normen hade man i evangeliet, i Guds ord, och man utgick därifrån, att detta var fullt klart och tydligt. Någon mänsklig auktoritet, som afgjorde, hvad som var bibelns lära, behöfdes alltså icke. Biskopsämbetet fortfor i kraft af besluten på Västerås riksdag att funktionera, visserligen om-

ildadt. Kyrkans ledning och vård är fortfarande biskoparnes ätt och plikt. Det är de, som tillsätta sockenpräst, hafva uppikt öfver undervisningen, utöfva domsrätt öfver prästerna.

Hvad beträffar ordinantians första punkt angående konungens rätt att hafva uppsikt öfver det sätt, hvarpå biskoparne försågo ediga gäll med präster — den punkt på grund af hvilken nan uppkonstruerat läran om konungens högsta episkopat —, så är den häri konungen tillerkända makten endast ett uttryck för reformatorernas lära om regentens reformationsrätt, en rätt som för Luther icke innebar något betänkligt, då han i regenten såg en »Mitpriester».

Att man måste betrakta ordinantians bestämmelse i ifrågavarande punkt så, som förf. gjort, framgår redan af den förklaring af densamma, Laurentius Petri själf gifvit. Han säger: »Att konungen skulle taga däruti med, det vardt ordineradt för den skull, att biskoparne voro på den tiden föga benägna till evangelium och Guds ord, utan föllo där svårliga emot.» Och han tillägger: »Där man nu hafver redeliga och kristeliga biskopar, som därutinnan rätt handla, är denna artikeln intet af nöden, utan biskoparne kunna då bruka sin rätt, som de af ålder plägat hafva.»

Konungen erhöll visserligen rätt att genom sitt samtycke bekräfta biskopsval, en rätt, som dock icke ens varit främmande för medeltida åskådning. Det var en konungen tillkommande majestätsrätt att hafva uppsikt öfver de andliga i sitt land. Kyrkan utgöres enligt reformatorernas lära af »alla kristtrogna människor ihop», icke blott af biskopar, präster och munkar. Men såsom en yttre anstalt representeras kyrkan af sina biskopar och präster, öfver hvilka regenten visserligen äger den sagda tillsynen, hvaremot våra reformatorer ingalunda vilja medgifva öfverheten någon slags andlig makt, *jus in sacris*, hvarigenom »dessa tvenne ämbeten, hvilka skriften icke utan viktiga orsaker så flitigt åtskilt hafver, nämligen öfverhetens och kyrkotjänarens, skulle åter mängas tillsammans, såsom under påfven skedt är» (Laurentius Petri).

Såsom Guds tjänare ägde öfverheten däremot, förutom den nämnda reformationsrätten, plikt att vaka öfver brott mot Guds ära, vaka öfver den rena läran, bestraffa villfarelser och

att på allt sätt befrämja Guds rikes framgång. Däremot var han icke herre öfver den enskildes tro och ägde icke bestämma hvad som i enlighet med Guds ord skulle gälla såsom ren lära. Detta var teorien. Men nekas kan icke, att enskilda regenter i praktiken togo sig större myndighet, än dem tillkom.

Kyrkan i vårt land kom dock allt fortfarande att intaga en relativt fri ställning till konungamakten, detta i motsats mot hvad som blef förhållandet i Tyskland, där konsistorierna blefvo statens ämbetsverk, och dess medlemmar furstens eller statens, icke kyrkans organ. En omgestaltning af förhållandena i denna riktning äfven i vårt land försöktes väl, såsom bekant, af Gustaf Vasa, men han misslyckades.

Den självständiga ställning, vår kyrka intog genom reformationen, framgår af åtskilliga förhållanden. Vid mötet i Örebro 1529 är det de där församlade andlige, »concilium hållandes i den helga trefaldighets namn», som utfärda beslutet. 1571 års kyrkoordning fordrade ej formell stadfästelse *af konungen.* Däremot fick den *prästerskapets* konfirmation i Upsala 1572. Högst belysande i detta afseende är Johan III:s förhållande till prästerskapet. För det nya, han ville bringa å bane, sökte han på allt sätt vinna prästernas samtycke. Hans nova ordinantia och hans liturgi blefvo först genom prästernas medverkan lagligen gällande. Vår svenska reformationskyrka har tydligen sin egen representation i sitt prästerskap och framträder i kraft däraf såsom en från staten skild organisation.

Bekräftelsen på denna kyrkans frihet är Upsala möte. Därmed kommer förf. in på en ny afdelning af sin undersökning, hvari han redogör för kyrkans rättsliga ställning 1593—1686. Han konstaterar härvid, att Upsala möte måste betraktas rätt och slätt som ett kyrkomöte, där kyrkan genom sina representanter, prästerna, hade att fastställa kyrkans lära och ordning. Beslutet godkändes väl genom underskrift äfven från lekmannahåll. Det var tidsförhållandena, som kräfde det. Därigenom blef beslutet en förening mellan hela Sveriges folk till värnande af den evangeliska tron.

Förf. uppvisar sedan betydelsen af de många religionsplakat och förordningar, som under den följande tiden utfärdades af regeringen, utan att någon direkt medverkan från

prästerskapets sida därvid förekom, och som därför kunde synas tala mot den åsikt, han häfdat. Det är alltsammans väl kända förordningar: religionsstadgan 1655, kungl. brefv. d. 15 juli 1662, k. plak. d. 9 aug. 1663, riktadt mot de för synkretism misstänkta skrifterna af biskoparne Joh. Matthiæ och Joh. Terserus samt plakatet d. 14 aug. 1663. Hvad de tre första af dessa förordningar beträffar, ser förf. i dem endast ett uttryck för regeringens af teologerna erkända rätt att värna om den rena läran och att hafva uppsikt öfver det kyrkliga ämbetet. Och hvad angår det sistnämnda plakatet af d. 14 aug. 1663, på grund af hvilket man ansett, att svenska kyrkan intagit en ny bekännelseståndpunkt endast i kraft af ett regeringspåbud — i plakatet åberopas nämligen som bekant äfven konkordieboken — konstaterar förf. riktigheten af den af rec. framställda åsikten (Svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning, 1897), att hvarje bekännelseförändring är helt och hållet främmande för ifrågavarande plakat. När regeringen däremot i detta plakat ger en anvisning på huru kyrkans symboliska böcker rätteligen skola utläggas och förklaras, lagfäster hon endast, hvad som länge utgjort ett önskningsmål hos prästerskapet, och då hon det gör, handlar hon endast i fullaste öfverensstämmelse med dåtida åskådning bland teologerna: »Rex får judicera in religione», men »judicium primarium debetur doctoribus theologiæ».

Den lifliga strid, som fördes i förra hälften af 1600-talet angående consistorium generale mellan statsmännen å ena sidan och prästerna å den andra, visar, huru de senare leddes af fruktan för att, om det politiska elementet i det föreslagna generalkonsistoriet blefve öfvervägande, kyrkan i och med detsamma komme att blifva endast en sida af statslifvet. Man fruktade för ett consistorium ecclesiasticum, som endast vore ett statens ämbetsverk. Det borde i stället vara »det högsta altare och predikstol», hafva sin auktoritet icke af staten utan af Gud och stå under Guds ords ledning. Det formellt juridiska finge icke blifva afgörande. Supremus judex in hoc consistorio debet esse Spiritus Sanctus per scripturam loquens.

Teologerna hafva för det motstånd, de gjorde mot det tilltänkta öfverkonsistoriet. fått uppbära beskyllningar för hierarkiska tendenser. Huruvida med rätta, därför vill förf. sätta ett frågetecken. Därom kunna ju meningarna blifva delade. I teorien kan det ju låta mycket resonabelt: Supremus judex debet esse Spiritus Sanctus etc. Alltså det är Guds ord, som skall fälla utslaget. Men hvem afgör hvad, som är Guds ord? Prästen och teologen. De ha det sista och afgörande ordet. Och där prästerna äro oense? Där går det nog så som ärkebiskop PAULINUS i rådet 1644 yttrade, då Axel Oxenstjerna anmärkte, att det i konsistorierna icke tillginge såsom »i andra collegiis», efter röstpluralitet. Ärkebiskopen menade, att sanningen icke afgjordes genom röstpluralitet, och då häremot invändes af Joh. Skytte: »hvem skall då döma, att major pars errerar anne minor?», hänvisade ärkebiskopen till »hvad processum, han hafver brukat med sina adsessoribus: och är ingen som intenderar imperium på sina adsessores, *utan de öfvertala hvarandra med skäl»*. Men jag fruktar, att detta öfvertalande med skäl i praktiken vanligen blef, att de öfriga fingo falla undan för dem, som genom sin ämbetsställning kunde göra anspråk på största auktoriteten. Detta tyder också på ett hierarkiskt drag.

Den kyrkliga öfverstyrelse, som det varit regeringens afsikt att vinna i consistorium generale, den existerade faktiskt i consistorium regni, en myndighet som också erkändes af regeringen, i ty att hon ofta vände sig till denna faktiskt förefintliga kyrkliga öfverstyrelse. Detta bekräftar riktigheten af författarens åsikt, att kyrkan lyckligtvis ännu ej blifvit någon statsinstitution, beroende af den världsliga makten. 1686 års kyrkolag beröfvar dock kyrkan till god del hennes självständighet. Såsom betecknande för det sätt, hvarpå prästerskapet nu gaf sig i statsöfverhufvudets hand, vill rec. anföra det svar, som ärkebiskopen i sitt stånd på 1686 års riksdag gaf biskopen i Viborg, då denne önskade, att ståndet, innan man bekräftade den nya kyrkoordningen, måtte få höra henne föreläsas. Han menade det vara mycket betänkligt, att ifrågasätta detta, »*sedan k. m:t har henne approberat och underskrifvit*». Härvid blef det ock. — Det är nu slut med con-

sistorii regni makt. Karl XI tar högsta styrelsen af kyrkan i sin land. Vi erinra om hans egenmäktiga åtgärd att förklara så godt som alla gäll för regala.

Vi ha härmed sökt lämna en kortfattad redogörelse för prof. Appelbergs senaste intressanta afhandling. Obetingadt måste vi erkänna riktigheten i allt väsentligt af de resultat, till hvilka förf. genom sina ingående och noggranna undersökningar kommit. Förf:s flitiga forskningar i våra arkiv ha burit frukt i ett arbete, som är ägnadt att belysa förhållandet mellan stat och kyrka under de första århundradena af vår lutherska kyrkas tillvaro och är väl värdt att rekommenderas till forskare på kyrkohistoriens och kyrkorättens område.

H. L—n.

Jaakko Gummerus: *Die homöusianische Partei bis zum Tode des Konstantius. Ein Beitrag zur Geschichte des Arianischen Streites in den Jahren 356—361.* Akademische Abhandlung. Helsingfors 1900.

Det lilla *i,* som ensamt utgör skillnaden mellan »homousianer» och »homoiusianer», har sedan gammalt haft att fröjda sig åt en popularitet, vida större än den som eljes plägar komma dogmhistoriska notiser till del — dess renommé inom dogmhistorien kunde nästan jämföras med det, som det berömda faktum, »att Kant utom Königsberg aldrig for ut», åtnjuter inom filosofiens historia. »Kristna kyrkan är», yttrar t. ex. själfve Viktor Rydberg i en historisk not till »Den siste Athenaren», »vid tidpunkten för denna berättelse delad i tvenne hufvudsakliga partier, som bekämpa hvarandra: Homousianernas och Homoiusianernas. Det är icke romanförfattarens skuld, att dessa flockar för ögat endast skiljas genom ett litet i, men det är under sådana förhållanden en ursäktlig pedantism, om han ber läsaren lägga vikt på denna annars lätt förbigångna skiljaktighet, så att de icke, till harm för dem begge, förblandas med hvarandra. Jag kunde visserligen kallat de förre för de *rättrogne,* ett namn hvarpå de ha segrarens anspråk, och då nämnt de senare för Half-Arianer. . . .»

Ser man på det historiska förloppet, sådant det genom senare tiders forskning trädt allt klarare i dagen, kan det nog sättas i fråga, om detta val af typ för »odium theologicum», med dess orena motiv och dess trångbröstade trätor om ord, är så alldeles lyckligt. Att det i den arianska striden, betraktad i dess helhet, gällde något oändligt mycket viktigare än bokstäfver och formler, skall nog äfven den ifrigaste fiende till dogmväsendet villigt erkänna. Sällan ha ett par af de grundväsentligaste motsatser, som kämpat mot hvarandra genom hela den kristna lärans utvecklingshistoria, kommit till ett så pregnant uttryck, som det de, i den tidens uttrycksformer, fingo i den arianska stridens första och sista skede, då de innerst drifvande motiven, ännu ej eller ej längre dolda af allehanda bimotiv, klart slogo igenom. Om en strid mellan homousianer och *homoiusianer* har dogmhistorien ganska litet att berätta, det märkliga är här fastmer den lätthet, hvarmed föreningen mellan dessa två grupper fullbordades. Långt snarare än för småaktig stridslystnad kunde särskildt homousianernas ledare anklagas för att ej ha haft en klar insikt i de verkligen befintliga skiljaktigheterna. Och hvad slutligen segern beträffar, hemfördes den visserligen af homousianerna men i förbund just med homoiusianerna. *Ordet* homousios segrade, men med en, alltmer framträdande, homoiusiansk uttolkning. Träffande, om ock säkerligen ej utan en viss öfverdrift, har *Harnack* uttryckt detta i följande ord: »Der Vater der officiellen Trinitäts*lehre,* wie sie die Kirchen festhalten, ist nicht Athanasius, auch nicht Basilius von Cäsarea, sondern *Basilius von Ancyra* — der Führer der homöusianischen Partei.»

Om huru småaktiga och orena motiv gjort anspråk på att få och ofta också verkligen fått ha det afgörande ordet i frågor af den högsta, mest principiella vikt, därom har ju eljes äfven den arianska stridens historia oändligt mycket att förtälja. Men mer än vid de flesta af de senare dogmstriderna i den gamla kyrkan, kan man dock här ännu iakttaga, huru de religiösa motiven dock till slut bli de öfverst och innerst afgörande. »Persönliche Intriguen», heter det i slutet (s. 184) af den afhandling, hvars titel här ofvan anförts, »politische Ränke, zufällige Majoritätsbeschlüsse, dem Christenthum fremde Philosophische Gedanken

erscheinen mauchmal als bestimmende, ja wie es scheint alleinige Faktoren auf einem Gebiete, auf welchem sie gänzlich verbannt sein sollten. Und doch zeigt es sich schliesslich, dass diese Faktoren nicht die durchschlagenden waren. Voreilige äussere Entscheidungen .... dienten nur dazu, den Kampf erst recht heraufzubeschwören; nur wo *theologisch*, unter Einfluss der *religiösen* Gesichtspunkte auf die Streitfrage gearbeitet wurde, da wurde sie ihrer Lösung näher gebracht ...»

Detta gäller om hela den arianska stridens men alldeles särskildt om det homoiusianska partiets historia. Dess förtjänst är att hafva brutit med den kompromissens försumpning och oklarhet som inträdt genom den seger, som oppositionen mot den nicaenska formeln vunnit och genomfört under åren efter Constans' död (351—356). Det segrande partiet, det gamla s. k. »midtelpartiet», ville visserligen göra front ej blott mot homousianerna utan äfven mot den ytterligaste arianska venstern. Men så snart segern var vunnen, visade det sig, huru litet inre enhet det ägde. Att det därinom funnos många element, som i grunden stodo den konsekventa arianismen mycket nära, uppenbarades genom den s. k. »andra sirmiska formeln» (357) och tilldragelserna i Antiokia år 357—358. Af dessa tilldragelser manas nu midtelpartiets höger i sin tur till en yttre och inre samling kring sin ståndpunkt. Det afgörande steget tages på den af Basilius af Ancyra ledda synoden i Ancyra 358. Det där uppsatta synodalbrefvet är det homoiusianska partiets stiftelseurkund. De politiska förhållandena voro i början det nya partiet gunstiga, förvånande snabb och stor var dess första seger på rikspolitikens slagfält. Men lika snabbt följdes här segern af afgörande nederlag. Men därmed var ej den slutliga domen fälld öfver partiet. Sin lifskraft hade det däri, att det verkligen i grunden var religiösa intressen som drifvit det fram. Detta banade för det vägen till en försoning med det homousianska partiet. Aldrig framträdde det tydligare än här, huru för *Athanasius* saken ej formeln var det afgörande. Han, som blott haft *en* dom för alla tidigare schatteringar inom midtelpartiet, visade här, där han kände den gemensamma religiösa grunden, genast ett vidhjärtadt tillmötesgående. Än villigare kom den vesterländska kyrkans betydande represen-

tant, Hilarius af Poitiers, som vid denna tid ännu vistades såsom landsflyktig i Orienten, *dessa* orientaler till mötes.

Den episod det här gäller är så en af de intressantaste ej blott i den arianska stridens historia utan i den gamla tidens dogmhistoria öfverhufvud. Det storartade forskningsarbete, som på detta område under de sista åren utförts, har nu visserligen ock kommit det homoiusianska partiets historia i rikt mått till godo: arbeten af sådana män som Harnack, Zahn, Loofs, Krüger, engelsmannen Gwatkin m. fl. kunde anföras. Men ett arbete, som grupperat det rika materialet just under denna synpunkt, har hittills saknats. En synnerligen intressant och, såsom det synes, ytterligt noggrann sådan sammanställning är det, som den finske kyrkohistorikern J. Gummerus i det anförda arbetet lämnat.

En sammanställning är det, som sagdt, närmast. Men de nya synpunkterna ha medfört nya frågeställningar, och så tvungit författaren att på många punkter underkasta de ifrågakommande källskrifterna en förnyad, ingående granskning. De nya resultat, som ur detta arbete framgått, äro ej af någon uppseendeväckande art, men tjäna dock att på flera punkter ställa denna tids historia i en klarare dager. Och föröfrigt är det en ej ringa förtjänst, redan detta, att ha gifvit en klar och öfverskådlig bild af en episod, där de olika trådarne löpa så förvirradt in i hvarandra. Öfverskådligheten har väsentligt främjats genom det sätt hvarpå författaren då och då samlat sitt stoff kring de mest framträdande personligheternas gestalter. Men sina förnämsta grupperingspunkter har afhandlingen i de ingående och intressanta analyser, som förf. egnat åt de viktigaste dogmatiska aktstyckena under denna strid: det Ancyrensiska synodalbrefvet af år 358, de homoiusianska ledarnes dogmatiska »Denkschrift» af år 359(?), Hilarius skrifter: *de synodis* (358/359) och *de trinitate* (359/360), Athanasii skrift: *de synodis* (359) m. fl. Vid de båda förra är det särskildt af intresse att iakttaga, huru nära de homoiusianska teologerna från början ansluta sig till Athanasianska termer och tankegångar. Hilarii skrifter göra det intryck, att han, sedan homoiusianernas åskådning väl blifvit honom klar, egentligen lättare finner sig tillrätta däri än i Athanasii tankevärld. Atha-

nasius står nog på sätt och vis rätt ensam med sin uppfattning af *ὁμοούσιος* = väsens*en*.

För att öfva någon slags detaljkritik gentemot ett sådant arbete som detta måste man vara specialist på det behandlade området. Att döma efter en recension af professor G. Krüger synes afhandlingen föröfrigt stå sig obetingadt godt äfven inför en mycket sakkunnig sådan kritik. Blott vid en enda obetydlig detalj skulle vi ha lust att — med all reservation — våga sätta ett litet frågetecken. Det gäller författarskapet till de homoiusianska ledarnes dogmatiska skrift af år 359. Epiphanius nämner med bestämdhet Georg af Laodicea såsom hufvudförfattare. Förf. är (sid. 121) mera böjd för att såsom sådan betrakta Basilius af Ancyra. Han tillägger emellertid att skriftens skarpa polemik mot »hofbiskoparne» har något påfallande ifrån Basilii sida, då dessa dock efter kompromissen i Sirmium 359 skulle tillsvidare gälla såsom hans bundsförvandter. Men blir ej detta lättare förklarligt, om Georg af Laodicea, som här hade friare händer, verkligen är den egentlige författaren? Det förefaller oss nästan, som skulle denna omständighet, i förening med Epiphanii uppgift, väga tyngre än det af förf. förda resonnemanget.

Det händer ofta, att arbeten af detta slag såsom en biprodukt komma att gifva bidrag till historiska problem, som stå i ett ganska aflägset sammanhang med deras egentliga ämne. Kanske kunna vi göra någon forskare en tjänst genom att påpeka ett par detaljer af denna art i föreliggande afhandling. Den ena gäller den omstridda frågan om betydelsen af de för den trinitariska och kristologiska lärans utveckling så betydelsefulla Tertullianska formlerna: substantia och persona. Harnack har som bekant häri hos Tertullianus velat spåra ett lån från den uridiska terminologien: substantia = förmögenhet, egendom, i hvilken två »personer» kunna hafva del (och omvändt). Detta har af Seeberg och andra bestridts. Men i ett yttrande i *Phoebadii* Liber contra Arianos synes, såsom förf. (sid. 60) påpekar, Harnacks uppfattning få ett ganska starkt stöd. — En annan dunkel punkt, öfver hvilken förf:s afhandling i viss mån spridt ljus, är frågan om, i hvilken mening den antiokenska synoden mot Paulus af Samosata förkastade formeln *ὁμοούσιος* — ett

faktum, hvilket som bekant i den arianska striden spelade en ej ringa roll. Enligt Hilarius skulle Paulus' hæresi ha bestått däri, att han därmed velat beteckna sonen, logos, såsom en opersonlig gudomlig kraft, i *denna* mening oskiljaktigt ett med fadren, enligt Athanasius åter däri att han fattade likheten såsom likhet med det gudomliga *οὐσία*, ej med fadern, en uppfattning som skulle föra till antagandet af tre *οὐσίαι*. Författaren anser sig, såsom det synes på goda grunder, kunna bestämdt ge företrädet åt Hilarii uppfattning.

Den skandinaviska teologien är ej rik på självständiga bidrag till den kyrkliga lärans historia — allraminst på arbeten af sådan betydenhet som det här af professor Gummerus lämnade. Vi hoppas, att det ej blir det sista på detta område från hans hand. *E. Bg.*

Linköpings Domkapitels Arkiv, arkivstudier af Otto Holmström. Sthlm 1901 (s. 364 + X).

Så godt först som sist må uttryck gifvas åt den tillfredsställelse, som studiet af detta arbete beredt. Hvarje vän af vår kyrko- och kultur-historia måste ock vara konsistorieamanuensen Holmström tacksam för hvad han här gifver.

I en läsvärd inledning tecknar utgifvaren de allmänna dragen af Linköpings Domkapitels Arkivs historia och uppvisar därvid bl. a., hurusom äfven det nuvarande stiftsbiblioteket, hvars rikhaltighet med hänsyn till värdefulla både handskrifter och böcker fyller forskaren med glädje, vuxit upp och utvecklats i domkyrkans hägn. »Nu — säger utg. bl. a. — äro stiftsbiblioteket och domkapitelsarkivet inrymda under samma tak, men det finns ett starkare band dem emellan än gemensamhet i bostad, ty arkivet är källan för bibliotekets historia, vare sig det är fråga om dess yttre öden eller dess litterära förvärf.» — Vidare redogöres i inledningen för arbetets plan, editionsgrundsatser o. s. v. Utgifvaren meddelar sålunda, att han funnit inventarieförteckningens ram för trång och däremot valt ett förfaringssätt, som »utan att helt och hållet förlora den praktiska uppgiften hos ett inventarium ur sikte, lämnar större frihet i behandlingen af handskriftsinnehållet».

Utgifvaren framhåller i sammanhang härmed själf, att han genom detta tillvägagångssätt utsatt sig »för faran af större ojämnhet i framställningen» än om han anlagt arbetet efter en inskränktare måttstock. Att han verkligen vågat trotsa den »faran», är tack värdt, ty härigenom har arbetets vikt och betydelse blifvit vida större än om det utgjort endast en naken handskriftsförteckning.

Själfva boken börjar med en redogörelse för och uppräkning af Linköpings Domkapitels allmänna protokoll, som med en och annan lucka sträcka sig från och med år 1600 till närvarande tid. Ännu på biskop Spegels tid fanns dock från »konung Gustaf I:s tid», i behåll ett protokoll, enligt gamla inventarieförteckningar, omfattande åren 1514 till 1545 d. 2 maj. Ifrågavarande protokollsbok är dock sedan förra hälften af 1700-talet förlorad. Efter några sidor, ägnade åt redogörelsen för konceptprotokoll, examens- och hospitalsprotokoll, följer beskrifning och förteckning på kopieböcker och kongl. bref, de förra omfattande åren 1666—1868. Sid. 136—141 ägnar hr H. åt en undersökning af betydelsen af de tvänne i domkapitelsarkivet i Linköping förvarade bekräftelseurkunderna till Upsala mötes beslut 1593. Följer så den afdelning, som enligt min mening är den ojämförligt värdefullaste af hela arbetet. Under rubriken *synodalakter* har utg. icke blott förtecknat utan äfven så godt som fullständigt meddelat alla honom tillgängliga, Linköpings stift tillhörande prästmötesakter från reformationen intill 1729 eller den tid, då man begynt utgifva dem från trycket, till att börja med i domkapitelscirkulären och sedermera såsom själfständiga volymer.

Redan A. E. Knös yttrar i sina *Betraktelser öfver egenheterna i svenska kyrkoförfattningen*[1]: »Ett mycket intressant kapitel i svenska kyrkoförfattningens historia skulle historien om prestmötena blifva. *Materialierna ligga ännu obegagnade i domkapitelsarkiverna.* Här må blott i förbigående nämnas, att det mesta nya, vår nu gällande kyrkolag upptagit, blifvit på prestmöten förberedt och att dessa under 1600-talet ofta grepo rätt djupt in i kyrkolagstiftningen.

[1] A. E. Knös. Skrifter... samlade och utgifna efter författarens död, B. I, s. 424.

Under 1700-talet blefvo nattvardsberedelsen och konfirmationen i följd af prestmötesbeslut i de särskilda stiften införde.» Till följd af insikt om sakens betydelse har ock författaren at denna anmälan under flere år samlat synodalakter från de olika stiften och lyckats erhålla tämligen fullständiga serier sådana från Upsala och Strengnäs stift. Brist på tillgängliga medel har dock hittills hindrat utgifvandet af dessa för vår kyrkohistoria i dess helhet och särskildt för kyrkoförfattningens utveckling så värderika källor.

Till den äldsta af hr H. meddelade synodalakten från år 1594 har icke någon originalhandling ur Linköpings domkapitels arkiv förefunnits, utan har densammma återgifvits efter en i Kalmar gamla gymnasiebibliotek befintlig afskrift. Utgifvarens mening, att ifrågavarande synodalbeslut är ett af de äldsta kända efter reformationen och »sannolikt det första efter Upsala möte», torde nog tåla vid någon modifikation. Åtminstone från Strengnäs stift är numera en hel rad synodalbeslut kända från åren 1582, 1583, 1584, 1585 o. s. v. (originalen förvarade i kongl. kammararkivet), liksom från åren 1592 och följande (originalen förvarade numera i Strengnäs Domkapitels arkiv, men förr i Wexiö gymnasiebibliotek, foliovol. n:o. 7)[1]. I Strengnäs stift hölls för öfrigt just 1594 också en stiftssynod t. o. m. några dagar tidigare på året än i Linköping, för såvidt Strengnäs-mötet hölls den 22 juni, medan synoden i Linköping ägde rum »tempore Petri». Vid Strengnäsmötet höll ingen mindre än Olaus Martini en »Oratio de Antichristo», som ännu finnes i original i Strengnäs Domkapitels arkiv. Handlingen är oriktigt inbunden i en volym. innehållande »Acta Synodalia för år 1670 till och med 1796».

En liten axplockning ur de nu för första gången offentliggjorda synodalakterna från Linköping kunna vi ej underlåta att meddela. Det begränsade utrymmet tillåter emellertid endast några få citat. Raden af synodalbeslut börjar med följande ännu i dag beaktansvärda punkt: »De Baptismi summa reverentia, quæ posthac circa Baptisterium in templo, et non domi tractabitur, ad cujus testimonium vel testificationem homines fide digni

[1] Jfr mina arbeten öfver PAULINUS, *Undersökningar och aktstycken etc.*

vocentur». Vid 1605 års stiftssynod blefvo »Marci och Lucæ evangelistarum festa . . . ock improberade, oanset the wore Euangelister.» År 1610 »blef ock afsagdt och samptyckt af toto clero om nogon pastor finnes, som brukar heemdoopet (*absque casu necessitatis*) skall blifva *priverat officio per tres menses* och böta sedhan till domkyrkien 3 daler». — Ofta möta naturligtvis maningar till flitiga examina catechismi. En annan förmaning, som framställd 1643 upprepades 1656, hade följande lydelse: »Förmantes Clerus, at the ey förhastigt försände sine barn till Academiam, förre ähn the uthi Gymnasio hafue fulkomligen lärdt sine *fundamentalia* och skole ey ware flate för sine barn, som wilia förhastigt wara floghföre . . .» Akterna från sistnämnda år äro relativt utförliga och i likhet med flera andra, äfven i kulturhistoriskt hänseende af ej ringa intresse. Sålunda lyder fjärde punkten af detta mötes »acta»: »Förmantes prästerskapet, att de hålla sitt embete sielfwe i *respect* och acht och låthe af ingom det förachtat och waanhedradt warda. Ware fördenskul intet så lätte at sittia och dricka 'dwskål och broorskål med någon. Låthe icke heller Fogden eller Länsmannen sittia öfwer sig till bordz eller gå fram om sigh i *processer*, vthan taghe *pastor* sin capellan widh handen medh sigh fram och låthe intet förachta sigh eller sina hustrur på något sätt, på det prediko-embetet icke må dragas i förachtt.» Vid samma möte »increperades herreprästerna (d. ä. adelns huspredikanter) för sin öfverflödiga *luxu* och högferdh, som gå medh sina fijna klädher dageligen, hafwa godha dagar och ätha allahanda *delicatesser*, der en annan fattigh capellan sitter medh många barn i största nödh och fattigdom och orckar sigh nappast en elak kappa på ryggien, och wela dochlikwäl sådana koornfeeta *concionatores aulici* wara lijka meriterade medh andra. Tilsades fördenskul, at om de understå sig at wija folck, döpa barn, taga hustrur i kyrkio eller något annat pastoris embete förrätta, skall han mista sin präst, ty sådana saker böra publice och in facie totius ecclesiæ förrättade warda, der uthöfwer pastores och præpositi skola nogha uppsicht hafwa.» Samtidigt gafs »de ogiffte präster detta consilium, att de, så mycket möijeligit är, giffte sig innom ståndet och gå icke präste-enckior eller prästedöttrar förbij, uthan

hedre sålunda sitt egitt stånd. Förmantes isynnerheet de unga präster, at dhe ingalunda förhaste sigh medh gifftermål, uthan töfwe dermedh någon tijdh, til det ringesta tw åhr efter det de äro ordinerade. *Interim* läse flijtigt sin book.» — Följande år hade biskopen «tillfälle at reprehendera een part för deras långa och otiänlige håår, som dhe, af sine hustrur intalade, alt för mycket bruka och utan förargelse intet kan eller bör tålas.» Vid samma möte »admonerade» biskopen sina präster att »med allvar . . . meditera sine predikningar och icke hålla sig så stadigt wid dhe skrifne *concepterne*», en maning, som näppeligen förlorat mycket i s. k. »tidsenlighet», ehuru mer än 230 år förflutit sedan biskop Enander riktade den till Linköpings stifts prästerskap.

Det torde vara en ganska allmänt utbredd åsikt, att öfverkalkandet af dessa gamla målningar i våra kyrkor, som man nu öfverallt skyndar att restaurera, i allmänhet ägt rum under senare delen af 1700-talet och början af 1800-talet. Redan vid stiftssynoden i Linköping år 1670 uppmanades emellertid hrr »pastores» att »afskaffa och öfverstryka låta dhe fuula och stygga målningar, som finnas uthi kyrkiorne, som aldeles otiänlige äre och ingalunda böra lijdas uthi Herrans huus med een hoop leda beläten af dhe orena andar etc. i Häredshamar, Marbäck och flerestädes, hwilka icke allenast kunna mången förskräckia, och i synnerheet hafwande qwinnor, utan jämwäl hindra mångas gudachtigheetz öfning, när dhe slijkt kunna blifwa warse.»

De i Linköpings domkapitels arkiv förvarade synodalakterna förete en rätt afsevärd lucka för åren 1620—1635. Förmodligen skulle man i våra andra arkiv och bibliotek kunna finna en eller annan handling från dessa synoder. Åtminstone har jag i kongl. biblioteket i Stockholm funnit och äfven utgifvit mycket intressanta synodalakter från biskop Botvidis tid (se *Undersökningar och aktstycken,* Ups. 1898, s. 73 ff.). Af dem finner man bl. a., att det är just från nämnde biskops tid dubbla årliga prästmöten börjat hållas i Linköpings stift, af hvilka det ena för de yngre obefordrade prästerna. Vidare ser man af dessa handlingar, att den nitiske Botvidi

tagit det egentliga initiativet till stiftsbibliotekets upprättande, till ministerialböckers förande etc.

Äfven slutafdelningen af amanuensen H:s arbete, som handlar om *visitationsakter*, erbjuder icke ringa intresse.

Med stor omsikt och noggrannhet har tydligen hr H. förfarit vid utgifvandet af sitt verk. Någon gång torde dock antingen felläsning eller tryckfel föreligga. Sid. 149 står t. ex. såsom punkt 10 i synodalbeslutet »att præpositi skola denga vthi sit Prosterij och förmane församblingen», hvarvid i st. f. »denga» uppenbarligen bör läsas *draga*, som utgör nära nog en terminus tecnicus för prostarnes visitationsresor enligt synodalakterna från Strengnäs stift (jfr ock synodalbeslutet i Linköping 1610, där det heter, att præpositi »*annuatim*» skola »draga om kringh vthi sin præpositura»). Rad. 11 och 12 nedifrån sid. 150 står 1694 och 1693, tydligen tryckfel för 1604 och 1603. Sid. 154 r. 10 uppifrån står »med *R:so de* Ep(i)s(cop)o» i st. f. »med R:do d:o Episcopo», d. v. s. Reverendo Domino Episcopo. Sid. 159 r. 3 och 2 nedifrån: »sub poenâ priviationis» i st. f. »sub poena privationis». Sid. 161 r. 5 uppifrån: »Förmantes thet myndige Prästerskapet»; är här ej felläsning för: »thet *wyrdige* . . .»? Sid. 171 r. 10 nedifrån står, (att præpositi och pastorerna icke skola) »alla saker *promiscue* skiutsa hijt til Capittelet». Ehuru i saknad af tillgång till originalakten vågar jag bestämdt hålla före, att här bör i st. f. »skiutsa» läsas *skiutha*. »Skjuta saken» till den eller den myndigheten är ett vanligt 1600-tals-uttryck. Bokstafven h i den gamla skriften är ju för öfrigt lika med vårt »långa s». Sid. 285 r. 1 nedifrån står »M:r Johan Thander»; mannens verkliga namn var Tzander (jfr Håhl, Link:s stifts herdam. III: 336 och den af Joh. Tzander från trycket till 1695 års synod utgifna synodalafhandlingen *De poenitentia*). Öfverhufvud hade det varit önskvärdt, att utg. jämfört de handskrifna uppgifterna om disputationsämne för hvarje synod med de tryckta synodalteserna eller synodalafhandlingarna. Vi skulle då t. ex. hafva erhållit upplysning om det ämne, som afhandlades vid 1726 års synod. Utg. meddelar nu s. 325 blott, att *materia disputationis* till nästa prästmöte icke uppgifves vid 1725 års synod. I verkligheten afhandlades 1726 ämnet *De*

peccato, öfver hvilket Botvid Rising författat en afhandling. Några andra exempel på upplysningar, som från dessa tryckta disputationer kunnat vinnas, må anföras. Vid 1691 års möte bestämdes såsom ämne för nästa synod »*de Lege et Evangelio*». I själfva verket fördelades det dock på tvänne, så att 1693 behandlades »*Positiones theologicæ de Lege Dei iuxta methodum' Hafenrefferi conscriptæ*» och vid 1694 års synod den 26 och 26 juni sådana »positiones» *de evangelio*». — Under år 1697 omtalas i prot., enligt hvad utg. upplyser, endast ett prostkonvent i domkapitlet den 25 juni. Emellertid uppger titelbladet till den af C. Norström utgifna synodaldisputationen, *De ministerio ecclesiastico,* att denna skulle ventileras den 22 och 23 juni samma år. Och skäl att betvifla, att så verkligen skedde, finnas så mycket mindre som ämnet icke återkommer utan ett annat behandlas nästföljande synod (år 1698), nämligen *De adiaphoris seu ritibus ecclesiasticis* i nära öfverensstämmelse med beslutet vid 1697 års möte (jfr s. 289). Rent vilseledande är hvad som meddelas s. 296. Under år 1699 heter det »*Anno 1699. Materia disputationis de Baptismo*». Man kan häraf ej gärna få annan uppfattning än att disputationsämnet afser det nämnda *årets* prästmöte. Så är dock ej förhållandet. I verkligheten ventilerades då den af C. Laurinus författade afhandlingen *De sacramentis in genere et in specie de binis veteris Testamenti,* d. ä. naturligtvis omskärelsen och påskalammet. Utg. är tveksam (s. 304), om stiftssynod hållits 1703. Den af prosten C. Collin i Söderköping utgifna synodalafhandlingen *De piorum cruce et afflictionibus* uppgifves på titelbladet komma att ventileras den 25 och 26 juni 1703, hvilket i förening med hvad utgifvaren meddelar, afgjordt ådagalägger, att synod hållits 1703 i Linköping. Om själfva 1707 års synod har utg. ej något att meddela. Den tryckta synodafhandlingen, som uppger tiden för synoden till den 26 och 27 juni 1707, behandlar *theoriam mortis et sepulturæ corporis humani.* Ämnet för Haquin Spegels sista prästmöte i Linköping (1710) har utg. ej meddelat. Det var: *De extremo judicio.* Likaledes var det icke heller meddelade ämnet för 1717 års synod: *De Deo.* År 1722 den 11 och 12 sept. ventilerades den sedermera såsom biskop och författare

så bekante A. O. Rhyzelius' afhandling: *Angelologia tripartita* o. s. v.

Trots ett eller annat önskemål i antydd riktning är föreliggande arbete, såsom redan förut framhållits, enligt vår mening värdt ett varmt erkännande. Papper och tryck äro förträffliga. Tack vare konsistorieamanuensen O. Holmströms nit är alltså Linköpings stift det första i riket, som nu äger icke blott en värdefull förteckning öfver sitt domkapitelsarkivs innehåll utan jämväl en nära nog fullständig samling tryckta handlingar från sina efter reformationen hållna stiftssynoder. Och man kan icke annat än lifligt önska, att det sålunda gifna exemplet måtte med det snaraste vinna efterföljd äfven för andra domkapitels och stifts vidkommande.

Ldm

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer under år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årgången. Ups. 1900. Pris i bokhandeln 5 kr.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift utg. af H. LUNDSTRÖM. Ups. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists självbiografiska anteckningar, utg. af J. HELANDER. Ups. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer under år 1901:

I. 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Pris i bokh. 5 kr.

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Ups. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM. (1:sta häftet). Ups. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Skrifter, utg. af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

HARALD HJÄRNE. *Gustaf Adolf,* Protestantismens förkämpe. Några synpunkter. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1901. Pris 2 kr.

ROBERT GEETE. Svenska kyrkobruk under medeltiden, En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna. Sthlm 1900. Kongl. Boktr. (H. 119 af Samlingar utg. af Sv. Fornskrift-Sällskapet.) Pris kr. 6,25.

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor redigerad af Augustana Teologiska Fakultet i samverkan med Synodens President. 3:dje årg. 1901. Luth. August. Book Concern. Rock Island. Ill.

E. NORELIUS. T. N. Hasselquist, Lefnadsteckning. Ibdm s. å. Pris inb. D:r 1,50.

FR. NIELSEN. Kirkehistorie. Gyldendalske Bogh. Köpenhamn. H. 1—10, 1900—1901 à 1 kr. häftet.

G. WARNECK. De protestantiska missionernas historia. Fosterlandsstiftelsens Förlags-expedition. H. 1—3. Sthlm 1901. Pris pr häfte 35 öre. (Inalles omkr. 15 häften).

»*Varde Ljus*». Nordisk missionskalender för 1902 utg. af A. KOLMODIN. Samma förlag. Sthlm 1901. Pris häft. 1 kr. kart. 1,25.

CARL SKOG. Den katolska kyrkan och Bibeln. Samma förlag. Sthlm 1901. Pris 40 öre.

H. B. HAMMAR. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Ost-Afrikanska Mission 1865—1900. (Utgör n:o XVIII i serien

»Missionsbibliotek för folket»). Samma förlag. Sthlm 1901. Pris häft. kr. 1,60.

Missionsbibliotek för folket: XIX och XX skrifter af HANNINGTON och NOTTROTT. Samma förlag. Sthlm 1901. Pris h. 60 och 50 öre.

C. F. LUNDIN. De skandinaviska ländernas religiösa förhållanden vid sekelskiftet. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1901. Pris 75 öre.

Kirkehistoriske Samlinger, femte Række, udgivne af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved HOLGER FR. RØRDAM. Förste Binds förste Hefte. Kphmn 1901.

Svensk historia enligt samtida skildringar utg. af PER GUST. BERGGREN, fil. d:r. H. I och II. W. Bille. Sthlm 1901. Pris för hvardera häftet 75 öre.

Haqv. Spegel, Rudera Gothlandica, kort beskrifning om then øøn Gothland, Anno 1683, utg. af O. V. WENNERSTEN. Visby, Gotl. Alleh:s förlag 1901. Pris kr. 3,25.

Kyrkohistoriska Föreningens Medlemmar år 1901.

Ständiga ledamöter.

Ahlberger, *H.*, Fil. och Teol. Dr., Prost. Nyköping.
Bildt, *C. N. D.*, Frih., Fil. Dr., Envoyé. Palazzo Capranica, Rom.
Boberg, *A.*, Fil. Dr. 18 Rue Caumartin, Paris.
Bruce, *C.*, Skulptris, Fru. 65 Boul. Arago, Paris.
Byström, *S. J.*, Grosshandlare. 7 Rue de Chateaudun, Paris.
Det store kongelige Bibliotek. Köpenhamn.
Feltström, *N. Th.*, Fil. och Teol. Dr., Kontraktsprost. Hammerdal.
Helander, *P. J.*, Fil. Dr., Upsala.
Keijser, *E. J.*, Biskop. Skara.
Kjellqvist, *J.*, Kontraktsprost. Hvalstad, Vättack.
Leuwgren, *A.*, Komminister. Stockholm.
Lundstedt, *B.*, Fil. Dr., Bibliotekarie vid Kongl. Bibl. Stockholm.
Lundström, *A. H.*, Professor. Upsala.
Lövgren, *N.*, Biskop. Westerås.
Rabenius, *K. N.*, Pastor. Pontiac, R. I., U. S. A.
Styffe, *C. G.*, Fil. Dr., f. d. Universitetsbibliotekarie. Stockholm.
Söderblom, *L. O. J.*, Professor. Upsala.

Ledamöter.

Aaron, *A.*, Pastor. 14 Sherman St., Portland, Me., U. S. A.
Adrian, *C. L. S.*, v. Pastor. Simris, Simrishamn.
Afzelius, *H. N. C.*, Lektor, Hofpredikant. Stockholm.
Agrelius, *M.*, Trafikdirektör. Örebro.
Agrup, *P.*, Kyrkoherde. Vinslöf.
Ahlberg, *A. R.*, Kyrkoherde. Harplinge.
Ahlén, *S. A.*, Kyrkoherde. Bäreberg, Höckgården.
Ahlenius, *K. J. M.*, Docent. Upsala.
Ahlfort, *D.*, Kyrkoherde. Jockmock.
Ahlgren, *J. W.*, Kyrkoherde. Malma, Åsby.
Ahlquist, *L. P.*, Pastor. L. Box 631, Portland, Conn., U. S. A.
Ahlström, *C.*, Handlande. Norrköping.
Ahnfelt, *O. N. T.*, Professor. Lund.

Ahnlund, *O.*, Teol. Dr., Kyrkoherde. Umeå landsförs., Westerhiske.
d'Albedyhll, *C. H. P. M.*, Frih., Jägmästare. Växjö.
Alenius, *S.*, Kollega. Borås.
Alexis, *N. J.*, Pastor. Pierson, Florida, U. S. A.
Alfson, *E. F.*, Pastor. Kane. Pa., U. S. A.
Alin, *K. V. A.*, Kyrkoherde. Säter.
Almer, *A. F.*, Pastor. Forest Lake, Minn., U. S. A.
Almkvist, *J. M.*, Komminister. Skede.
Almquist, *J. A.*, Fil. Dr., Slottsarkivarie. Stockholm.
Alson, *A.*, Kyrkoherde. Vestra Tollstad, Hästholmen.
Alstermark, *B.*, Teol. Kand., vik. Lektor. Göteborg.
Althin, *E.*, Fil. Kand., Pastor. Stockholm.
Alvin, *A. R.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Hägerstad.
Amundson, *B.*, Kyrkoherde. Husby-Oppunda, Bettna.
Anderson, *W. P.*, Pastor. South Manchester, Conn., U. S. A.
Anderson, *J.*, Kyrkoherde. Skön, Sundsvall.
Anderson, *J. A.*, Pastor. 62 Prospect St. Orange, Mass., U. S. A.
Andersson, *A. J.*, Kyrkoherde. Färlöf.
Andersson, *L.*, Kyrkoherde. Åhus.
Andersson, *N. J.*, Kyrkoherde. Gräsgård.
Andræ, *A. J.*, Kyrkoherde. Hvena.
André, *A.*, Studerande. Upsala College, New Orange, N. J., U. S. A.
Andrén, *M. Th.*, Pastor. Funk, Nebr., U. S. A.
Anér, *A. P.*, Kyrkoherde. Nerikes Bo.
Anjou, *C. M.*, Kyrkoherde. Frösunda.
Annerstedt, *C.*, Univ.-bibliotekarie. Upsala.
Appelberg, *K. A.*, Professor. Helsingfors.
Arbman, *J.*, Kyrkoherde. Döderhult. Oskarshamn.
Arcadius, *C. O.*, Seminarierektor. Växjö.
Ardahl, *H.*, Pastor. Hager City, Wis., U. S. A.
Arnell, *E.*, Teol. Kand., vik. Adjunkt. Skara.
Arvedson, *Fr.*, Teol. Dr., Fil. Kand., Kyrkoherde. Tillinge, Enköping.
Ateneum, Akademiska Föreningens, Lund.
Aurelius, *B. O.*, Pastorsadjunkt. Motala.
Aurelius, *E.*, Fil. o. S. M. Kandidat. Upsala.
Austrin, *J. E.*, Fil. Kand. Åmål.
Baumgarten, *E. A. von*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Balingsta.
Beck, *L. H.*, Fil. Dr., Professor. Upsala College, New Orange, N. J., U. S. A.
Beck-Friis, *C. A.*, Frih., Sekret. i Kongl. Utrikesdepartem. Stockholm.
Beck-Friis, *H. J.*, Frih., Legationsråd. Paris.
Beckman, *C. H.*, Godsägare. Sörbylund, Sköfde.
Beckman, *C. J.*, Pastor. Washburn, Wis., U. S. A.
Beckman, *K. V.*, Lektor. Linköping.
Bengtson, *A.*, Pastor. South Stillwater, Minn., U. S. A.
Bengtsson, *S. A.*, Fil. Dr., Kontraktsprost. Arvika.
Bennet, *C. F.*, Frih. 23 Chaussée d'Antin, Paris.
Benton, *J. A.*, Pastor. Attika, Indiana, U. S. A.
Berg, *C. E.*, Kontraktsprost. Weckholm.
Bergdahl, *N. P.*, Kyrkoherde. Östra Sallerup.
Bergendal, *J. H.*, Seminarierektor. Upsala.
Bergenstråhle, *K. J. H. R.*, Fil. och Jur. Kand., Magistratssekret., v. Häradshöfding. Sala.

Berggren, *J. E.*, Förste Teol. Professor, Domprost. Upsala.
Berggren, *P. A.*, Kyrkoherde, Kongl. Hofpredikant, St. Peters Kloster. Lund.
Bergh, *A.*, Fil. Kand., Extralärare. Arvika.
Bergh, *N. G. L.*, Rådman. Växjö.
Bergin, *A.*, Pastor. Cambridge, Minn. U. S. A.
Berglund, *A. F.*, Lektor. Stockholm.
Berglund, *E. F.*, Kyrkoherde. Östergarn, Katthammarsvik.
Bergman, *C. H.*, Fil. Dr., Kongl. Hofpredikant. Stockholm.
Bergman, *E.*, Lektor. Örebro.
Bergman. *M.*, Kyrkoherde. Oviken.
Bergqvist, *B. J:son*, Rektor. Kristianstad.
Bergqvist, *F.*, Komminister. Näfvelsjö, Lannaskede brunn.
Bergqvist, *O.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Gellivare.
Bergsten, *N.*, Kyrkoherde. Seffle.
Bergstrand, *G. M. W.*, Teol. Kand., Komminister. Versås.
Bergstrand, *N. A. G.*, Fil. Kand., V. D. M., Extralärare. Malmö.
Bergström, *J. H.*, Kyrkoherde. Lösen.
Bergström, *L. P.*, Pastor. Winthrop, Minn., U. S. A.
Bergvall, *J. E.*, Stadsingeniör. Falköping.
Berlin, *M.*, Kyrkoherde. Vesterstad, Askeröd.
Berthelsson, *J. S.*, Kyrkoherde. Ludvika.
Beselin, *J. W.*, Komminister. Mariestad.
Beskow, *B.*, Lektor. Stockholm.
Beskow, *J. F. B.*, Kontraktsprost. Skärstad.
Biel, *C. H.*, Kyrkoherde. Stenstorp.
Billing, *A. G. L.*, Biskop. Lund.
Billing, *E.*, Docent. Upsala.
Billing, *H.*, Justitieråd. Stockholm.
Björck, *A. J.*, Kongl. Hofpredikant, Kyrkoherde. Vestra Vram, Tollarp.
Björkegren, *E.*, Kollega. Falköping.
Björkman, *E.*, Grosshandlare. 17 Rue de Surène. Paris.
Björkman, *S. W.*, Kyrkoherde. Quiinge.
Björkqvist, *J. E.*, Kyrkoherde. Gideå.
Björnström, *J. H.*, Domprost. Vesterås.
Blix, *A. J.*, Kyrkoherde. Alnö.
Blix, *F. A.*, Prost. Junsele.
Blomberg, *K. H.*, Professor. Upsala.
Blomquist, *G.*, Litteratör. 48 Chalsey Rd. Brockley S. E. London.
Blomqvist, *J.*, Teol. Dr., Kyrkoherde. Vestra Tunhem.
Bobeck, *K. J.*, Kontraktsprost. Tun.
Bodström, *O. W.*, Komminister. Nyköping.
Boëthius, *D. E.*, Kyrkoherde. Orsa.
Boëthius, *S. J.*, Professor. Upsala.
Bohlin, *K. J.*, Folkskollärare. Falköping-Ranten.
Bore, *E. L.*, Komminister, Grufpredikant. Gellivare, Malmberget.
Borell, *S. A.*, Kyrkoherde. Kinneved.
Brandel, *A. G.*, Kontraktsprost. Stora Mellösa.
Brandell, *P.*, Kyrkoherde. Nordingrå.
Brandt, *J. F.*, Kyrkoherde. Borrby.
Braun, *D. L. von*, Gymnastikdir., 58 Green Street Park Lane., London W.
Bredberg, *K. M.*, Komminister. Annerstad.
Bring, *J. M. F. Th.*, Fil. Kand., Regementspastor. Sala.
Brodén, *J. A.*, Pastor. 156 Tak. St. Willimantic, Conn., U. S. A.
Broman, *J. G. A.*, Fil. Jubeldoktor, Teol. Dr., Kontraktsprost. Skärkind.
Broman, *J. A. P.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Vist.
Bruncrona, *A. G. M.*, Fil. och Teol. Kand., Kyrkoherde. Lohärad, Syninge.
Bruzelius, *A.*, Fil. Jubeldoktor., Teol. Dr., Kontraktsprost. Östeslöf.

Brynteson, *O.,* Kyrkoherde. Ertemark, Bengtsfors.
Bååth, *L. M.,* Fil. Kand., Grefturegatan 76 B, Stockholm.
Börjeson, *J. B.,* Lektor. Karlstad.

Carlson, *J. E.,* Pastor. Almelund, Minn., U. S. A.
Carlsson, *O. A.,* Kontraktsprost. Mörlunda.
Carlstedt, *I. J.,* Kontraktsprost. Karlstorp.
Caroli, *C.,* Kyrkoherde. Norra Vram.
Charleville, *C. J. G. W.,* Biskop. Linköping.
Charling, *O.,* Fil. o. S. M. Kand., Extralärare. Helsingborg.
Cederbom, *L. A.,* V. D. M., Seminarieadjunkt. Skara.
Cedström, *A.,* Komminister. Döderhult, Oskarshamn.
Claëson, *O. H. L.,* Häradshöfding. Leksand.
Clason, *S.,* Docent. Upsala.
Collin, *C. J.,* Pastor, New London, Minn., U. S. A.
Cornell, *P. J. O.,* Pastor. Centreville, R. I., U. S. A.

Dahl, *S.,* Kyrkoherde. Ousby.
Dahlbeck, *L.,* Pastorsadjunkt. Bollnäs.
Dahlbom, *G. L.,* Kyrkoherde. Runtuna.
Dahlström, *A. J.,* Komminister. Sköllersta. Pålsboda.
Danell, *H.,* e. o. Professor. Upsala.
Danell, *V.,* Fil. Kand., V. D. M., Extralärare. Stockholm.
Danielsson, *D.,* Generalkonsul. Winchester Str. 24, London E. C.
Danielsson, *N. A.,* Kontraktsprost. Kärda.
Davidsson, *E. A.,* Kyrkoherde. Efveröd.

Eckman, *F. M.,* Pastor. Center City, Minn., U. S. A.
Edén, *N.,* Docent. Upsala.
Edling, *E. G.,* Fil. o. Teol. Kand. Upsala.
Edlund, *K. E.,* Kontraktsprost. Örebro.
Edman, *J. A.,* Läroverksadjunkt. Luleå.
Edström, *G. R.,* Kontraktsprost. Nordmaling.
Efvergren, *N. J. K.,* Kyrkoherde. Tuna, Faringe.
Ek, *C. Hj. T.,* Kyrkoherde. Asarum.
Ekdahl, *M. G.,* Kyrkoherde. Önnestad.
Ekedahl, *J. A.,* Teol. Kand., Kontraktsprost. Berg, Bergslund.
Ekedahl, *E.,* Lektor. Växjö.
Ekedahl, *G. W.,* Kontraktsprost. Södra Ljunga, Boarp.
Eklund, *J. A.,* Docent. Upsala.
Eklund, *K. A.,* Kyrkoherde. Stockholm.
Eklund, *P.,* Förste Teol. Professor. Domprost. Lund.
Ekman, *J. A.,* Ärkebiskop. Upsala.
Ekstrand, *C.,* Kyrkoherde. Annerstad.
Ekström, *G.,* Komminister. Falun.
Elfman, *O. N. A.,* Kyrkoherde. Lidköping.
Elgström, *A. V. A.,* Seminarieadjunkt. Kalmar.
Ellis, *A. G.,* V. D. M. Hernösands stift.
Enander, *A. J.,* Kontraktsprost. Boris.
Enander, *K. P.,* Kyrkoherde. Tengene, Grästorp.
Eneman, *J. H.,* Kronofogde. Borgholm.
Engborg, *E.,* Fil. Kand., Extralärare. Göteborg.
Engblom, *J. A.,* Seminarieadjunkt. Falun.
Engdahl, *E. A. D. S.,* v. Pastor. Sättersta, Bogsta.
Engeström, *C. A. A. von,* Lektor. Linköping.
Englund, *J. A.,* Teol. Dr., Prost. Neder-Luleå, Gammelstad.

Englund, *M. J. A. M.*, Pastor. East Greenwich, R. I., U. S. A.
Esbjörn, *C. M.*, Fil. Dr., Pastor. Marshfield, Coos G. Oregon, U. S. A.
Essen, *E. von*, Hoffröken. Haga, Stockholm.
Evers, *E.*, Kyrkoherde. Norrköping.

Fahlborg, *A. L.*, Kyrkoherde. Österhaninge.
Fahlcrantz, *C. W.*, Teol. Kand., Kontraktsprost. Norrbärke, Smedjebacken.
Fahlström, *L.*, Kyrkoherde. Malingsbo.
Falk, *A. L.*, Kyrkoherde. Säfsnäs, Fredriksberg.
Falk, *A. P.*, Fil. Jubeldoktor, Prost. Kumla.
Falk, *E.*, Fil. Lic., Extralärare. Stockholm.
Falk, *H.*, S. M. Kandidat. Upsala.
Fast, *W. J.*, Kyrkoherde. Ifö.
Fehr, *I.*, Lektor. Strengnäs.
Fjellström, *H. F. J.*, Pastoratsadjunkt. Luleå.
Fjetterström, *R.*, Kontraktsprost. Vadstena.
Florén, *J.*, Lektor. Göteborg.
Flygare, *J. M. G. E.*, Kyrkoherde. Kristianstad.
Fogelqvist, *A.*, Komminister. Fyrunga.
Fogelqvist, *A. F.*, Komminister. Lyrestad.
Follin, *F.*, Kontrollör. Stockholm.
Forsander, *N.*, Teol. Dr., Professor. 607—44 Rock Island, Ill., U. S. A.
Forsberg, *G. E.*, Pastor. North Grosvenor Dale, Conn., U. S. A.
Forss, *J. A.*, Fabrikör. Falköping.
Forssman, *C. A.*, Fil. Dr., Prost. Huddinge.
Fransson, *C. G.*, Kontraktsprost. Söderby Karl.
Franzén, *S. C.*, Pastor. 187 Russ St., Hartford, Conn., U. S. A.
Fredén, *K. A.*, Kyrkoherde. Nykroppa.
Fredlund, *E.*, Kyrkoherde. Järlåsa, Åland.
Fredriksson, *F.*, Kyrkoherde. Kila.
Frendin, *W. A.*, Kyrkoherde. Hökhufvud, Gimo.
Fridlizius, *P. A.*, Kyrkoherde. Snöstorp, Halmstad.
Friedlander, *A. E.*, Lektor. Jönköping.
Friedlander, *V. E.*, Kyrkoherde. Slättåkra.
Friman, *C. A.*, Provinsialläkare. Göteborg.
Fryklund, *J.*, Kyrkoherde. Högbo, Sandviken.
Fryxell, *K. A.*, Fil. Dr. Upsala.
Fröberg, *G.*, Komminister. Sturkö.
Frögren, *Fr.*, Generalsekreterare. Svensk-Norska Konsulatet, Berlin.
Fröst, *A. R.*, Kyrkoherde. Gråmanstorp, Klippan.
Fåhræus, *F. I.*, Fil. Dr., Teol. Kand., Kyrkoherde. Ramnäs.

Gadd, *J.*, Kyrkoherde. Torup (Hallands län).
Geete, *K. R.*, Fil. Dr., Ord. Amanuens vid Kongl. Biblioteket. Stockholm.
Geijer, *E.*, Häradshöfding. Örebro.
Geijer, *R.*, Disponent. Uddeholm.
Gemzell, *E.*, e. o. Kongl. Hofpredikant. Stockholm.
Gerdin, *J.*, Seminarieadjunkt. Upsala.
Gertz, *J. N.*, Kyrkoherde. Söderhvidinge.
Gertzén, *J. P.*, Kontraktsprost. Ventlinge.
Gestrinska fonden. Gefle.
Gierow, *C. O. N.*, Kontraktsprost. Kyrk-Stoby.
Glim, *O. N.*, Pastor. Ridgway, Pa., U. S. A.
Grandinson, *K. G. A.*, Lektor. Örebro.
Grönblad, *C. A.*, Amanuens vid Nobel-Institutet. Stockholm.

Gummerus, *J.,* Professor. Helsingfors.
Gunnarson, *J. P.,* Folkhögskoleförest. V. D. M., Fridhem, Svalöf.
Gustafson, *J. A.,* Pastor. Marine Mills, Minn., U. S. A.
Gustafsson, *G. E.,* Folkskollärare. Falköping.
Gustafsson, *K. I.,* Kyrkoherde. Julita, Ås.
Göransson, *C. W.,* Kyrkoherde. Glumslöf.
Göransson, *N. J.,* Garnisonspastor. Karlsborg.
Göteborgs högre latinläroverks Bibliotek. Göteborg.
Göteborgs realläroverks Bibliotek. Göteborg.
Göteborgs Stadsbibliotek. Göteborg.

Hacklin, *A. V.,* Rektor. Norrköping.
Haglund, *L. C.,* Komminister. Lidhult.
Hagström, *F. N.,* Kyrkoherde. Lenhofda.
Hall, *F.,* Teol. Kand., vik. Lektor. Gefle.
Hallberg, *A. H.,* Kollega. Sölvesborg.
Hallberg, *H. E.,* Fil. Kand. Kyrkoherde. Glemminge, Glemmingebro.
Hallborg, *F. A.,* Komminister. Växjö.
Hallén, *J.,* Handlande. Falköping.
Hallendorff, *C. J. H.,* Docent. Upsala.
Hallenius, *A.,* Folkskollärare. Falköping.
Haller, *E.,* Lektor. Vänersborg.
Hallgren, *A. F.,* Kyrkoherde. Loshult, Killeberg.
Halvorsen, *S. A.,* Fil. Kand., vik. Kollega. Arvika.
Hammar, *A.,* Fil. Dr., Kyrkoherde. Nosaby.
Hammar, *A. N.,* Fil. Dr., Kyrkoherde. Allerum.
Hammar, *H. B.,* Kyrkoherde. Munka-Ljungby.
Hammarstedt, *N. O.,* Kyrkoherde. Norrby, Sala.
Hamnström, *E. A. D.,* Läroverksadjunkt. Upsala.
Hamnström, *M.,* Seminarieadjunkt. Hernösand.
Hamrén, *A. A.,* Komminister. Öster Fernebo.
Hannerz, *N. P.,* Fil. Kand., Extralärare. Ystad.
Hasselberg, *C. J. E.,* Kyrkoherde. Grundsunda, Husum.
Hasselskog, *K. A. A.,* Kyrkoherde. Torsö.
Hedlund, *F. R.,* Kontraktsprost. Vester-Löfsta, Heby.
Hedqvist, *R. V. T.,* Regementspastor, Lektor. Malmö.
Hedström, *C. W.,* Prost. Asker.
Hedvall, *E.,* Kyrkoherde. Malung.
Hégerman, *E. G. L.,* Kyrkoherde. Brönnestad.
Helander, *A. C. H.,* Proctor, Vt., U. S. A.
Helander, *P.,* Fil. Dr., Prost. Falköping.
Helgesson, *R.,* Kyrkoherde. Qvidinge.
Hellenius, *J. G.,* Kyrkoherde. Häfverö.
Hellgren, *A.,* Kyrkoherde. Häggum.
Hellgren, *C. T.,* Kyrkoherde. Vänersborg.
Hellgren, *K. J.,* Kontraktsprost. Borgholm.
Hellner, *A.,* Seminarieadjunkt. Kalmar.
Hellzén, *O. K.,* Kyrkoherde. Selånger. Sundsvall.
Helsingborgs högre allmänna läroverk.
Hemberg, *J.,* Kontraktsprost. Sköfde.
Henning, *K. F. S.,* Fil. och Teol. Dr. Domprost. Växjö.
Henderson, *C.,* Pastor. 509 East St. Warren, Pa., U. S. A.
Henschen, *E. R.,* Fil. Jubeldr., Konsistorienotarie. Upsala.

Henriksson, *H. W.*, Kyrkoherde. Edefors, Harads.
Herlenius, *E.*, Fil. o. Teol. Kand., vik. Adjunkt. Jönköping.
Hernlund, *H.*, Rektor. Stockholm.
Herrlin, *S.*, Kontraktsprost. Åsheda, Växjö.
Herrström, *C. M. B.*, Fil. Dr., Kontraktsprost. Söfde, Söfdesborg.
Hesslén, *A.*, Pastor, Lärare. Upsala.
Heüman, *E. D.*, e. o. Kongl. Hofpred. Kyrkoherde. Stockholm.
Hierta, *D.*, Friherrinna. Främmestad.
Hierta, *P.*, Friherre. Främmestad.
Hildebrand, *A.*, V. D. M., Läroverksadjunkt. Stockholm.
Hildebrand, *E.*, Riksarkivarie. Stockholm.
Hildebrand, *H.*, Riksantikvarie. Stockholm.
Hildebrand, *K.*, Docent. Stockholm.
Hilder, *H.*, Kyrkoherde. Ronneby.
Himmelstrand, *F. Th.*, Kyrkoherde. Dorotea.
Historiska Föreningen, Upsala.
Hjelmqwist, *K. A. F.*, Konsistorieamanuens. Växjö.
Hjerpe, *C. Th.*, Fil. Jubeldr., Teol. Dr., Kontraktsprost. Enköping.
Hjertén, *J. F.*, Komminister. Korsberga.
Hjärne, *H. G.*, Professor. Upsala.
Hoffstén, *E.*, Ingeniör. Stockholm.
Hogner, *G.*, Teol. Kand., V. D. M., Sv. kyrk. miss. sekr. Upsala.
Holkers, *A.*, Fil. Kand., Extralärare. Göteborg.
Holmberg, *A. A.*, Kyrkoherde. Grenna.
Holm, *O. P.*, Domkyrkokomminister. Upsala.
Holmberg, *E. J.*, Fil. och Teol. Dr., e. o. Kongl. Hofpredikant. Komminister. Stockholm.
Holmberg, *J.*, Fil. Kand., Åmål.
Holmbäck, *A. J.*, Komminister. Torsö.
Holmdahl, *S. J. E.*, Kontraktsprost. Tvååker.
Holmgren, *C. M. P.*, Komminister. Gefle.
Holmlund, *P. G.*, Kyrkoherde. Nya Lerdala.
Holmquist, *H. F.*, Fil. o. S. M. Kand. Upsala.
Holmqvist, *K. G.*, Kyrkoherde. Årsunda.
Holmqvist, *N. P.*, Kyrkoherde. Oppmanna.
Holmström, *O.*, Professor. Lund.
Horn, *J. P.*, Kontraktsprost. Repplinge.
Hult, *K. A.*, Kyrkoherde. Skultuna.
Hultgren, *J. G.*, Kyrkoherde. Husby-Lyhundra, Syninge.
Hultgren, *G. M.*, Komminister. Nedre Ullerud, Deje.
Humble, *O. H.*, Fil. Jubeldr., Prost. Ofvansjö, Kungsgård.
Hussenius, *N.*, Amiralitetspastor. Karlskrona.
Hååård, *J. N.*, Köpman. Falköping.
Hägglund, *J. H.*, Teol. Dr., Kontraktsprost. Vestra Karup.
Häggström, *L.*, Pastor. Norrköping.
Höjer, *J. P.*, Kontraktsprost. Ölme.

Ihrmark, *K. A.*, Teol. Kand., Komminister. Hedemora.

Jacobson, *F.*, Fil. Dr., Pastor. 490 Pacific St., Brooklyn, N. Y., U. S. A.
Jacobson, *H.*, Pastor. 95 Pine St., Cambridge, Mass., U. S. A.
Jacobson, *R.*, Kyrkoherde. Täfvelsås.
Jacobson, *S.*, Kyrkoherde. Hörsne, Barlingbo.
Jacobsson, *N. M. V.*, S. M. Kand. Upsala.
Jensen, *E.*, Grosshandlare. 52 Faubourg St. Honoré, Paris.
Johansen, *H.*, Redaktör. 108 Park Row, New York, N. Y., U. S. A.
Johanson, *S.*, Handlande. Falköping.

Johansson, *A.*, Fil. o. Teol. Kand. Stockholm.
Johansson, *A.*, Hospitalssyssloman. Växjö.
Johansson, *A. F.*, Kontraktsprost. Tortuna.
Johansson, *Dan.*, Fil. Kand. Komminister. Stjernsund.
Johansson, *E.*, S. M. Kand. Upsala.
Johansson, *F. A.*, Professor. Lund.
Johansson, *J. A.*, Landtbrukare. Torbjörntorp.
Johansson, *K. L.*, Kontraktsprost. Stora Mellby.
Johansson, *M.*, Biskop. Hernösand.
Johnson, *J.*, Pastor. 60 Dibble Ave., Cleveland, Ohio, U. S. A.
Jonson, *H.*, Sjukhuspredikant. Upsala.
Jonsson, *J. V.*, Folkhögskoleföreståndare. Käfvesta, Pålsboda.
Johnston, *L. A.* Pastor, 540 Olive Str., St. Paul Minn., U. S. A.
Jonzon, *B. G. S.*, Fil. Kand., V. D M., Folkhögskoleföreståndare. Bollnäs.
Juel, *H.*, Fil. Lic., e. o. Lektor. Stockholm.
Juhlin, *G.*, Pastor. Aubern, R. I., U. S. A.
Julin, *J. T.*, Kongl. Hofpred., Kyrkoherde. Ekeby, Strålsnäs.
Jungner, *A.*, Prost. Åsarp.
Jungner, *J. G.*, Kyrkoherde. Ekby, Ekbyvall.

Karell, *A. G.*, Handlande. Upsala.
Karlskrona högre allm. lärov:s bibliotek.
Karlstads högre allm. lärov:s bibliotek.
Karlsson, *K. E.*, Pastor. Axvall.
Keijser, *G. J.*, Lektor. Stockholm.
Kjellander, *J. A.*, Komminister. Österåker, Ättersta.
Kjellberg, *C. M.*, Fil. Stud. Upsala.
Kjellberg, *O. C.*, vid Sv. Främlingsbyrån. Fredsg. 30, Stockholm.
Kjellgren, *J. Th.*, Pastor. Scandia Minn., U. S. A.
Kjellqvist, *J.*, Kontraktsprost. Hvalstad, Vättack.
Kjellstrand, *A. W.*, Pastor. Box 823. Providence, R. I., U. S. A.
Kjöllerström, *P. A.*, Komminister. Borås.
Klarén, *J. N.*, Kyrkoherde. Billinge.
Kleberg, *K.*, Kyrkoherde. Kalf, Kalfsjöholm.
Klingberg, *E. K.*, Fil. Dr., Prost. Björkvik.
Knös, *O. W.*, Docent, Lektor. Upsala.
Kolmodin, *J. A.*, Docent, Missionsdirektor. Johannelund.
Källander, *A. J.*, Fängelsepredikant. Hernösand.
Källner, *C. A.*, Pastoratsadjunkt. Trollhättan.
Källström, *J. A.*, Fil. Kand. Kyrkoherde. Sånga, Svartsjö.

Lafvesson, *P.*, Kontraktsprost. Hästveda.
Lagerman, *F.*, Kyrkoherde. Gällared.
Lagerström, *G. O.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Stockholm.
Lange, *J. J. B.*, Teol. Stud. Upsala.
Lange, *L. J.*, Kyrkoherde. Pjetteryd.
Lannér, *S. J. R.*, Fil. Kand., V. D. M. Skara stift.
Lanthén, *E.*, Kyrkoadjunkt. Limhamn. Skåne.
Laurell, *E.* Komminister. Ölme. Utn. Pastorsadj. i Jakobs förs. i Stockholm.
Levan, *O. N.*, Kyrkoherde. Knästorp. Lund.
Levin, *H. O.*, Lektor. Visby.
Lewenhaupt, *E.*, Grefve, Fil. Dr., Univ.-Bibliotekarie. Säbylund, Kumla.
Lexell, *E. J. G.*, Kontraktsprost. Hofva.
Lignell, *T. E.*, Kyrkoherde. Eda. Charlottenberg.

Liljeqvist, *C. W.*, Fil. Dr., Prost. Fogdö, Strengnäs.
Lincoln, *J.*, Pastor. 116 Chavdler St., Jamestown, N. Y., U. S. A.
Lind, *C. A.*, Kyrkoherde. Elmeboda.
Lindau, *J. N.*, Kyrkoherde. Billeberga.
Lindahl, *E. W.*, Lektor. Malmö.
Lindberg, *H.*, Grosshandlare. 47 Rue Chateaudun, Paris.
Lindberg, *J. A. A.*, Kyrkoherde. Slöta, Vartofta.
Lindberg, *K. L.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Sala.
Lindeblad, *A. C.*, Fröken. Falköping.
Lindegren, *A. H. N.*, Rektor. Varberg.
Linder, *H. F.*, Fil. Dr., Läroverksadjunkt. Örebro.
Linderoth, *F. G.*, Komminister. Lasarettspred. Oskarshamn.
Lindgren, *J. A.*, Fil. och Teol. Dr., Kyrkoherde. Glanshammar.
Lindgren, *F. G.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Markim, Lindholmen.
Lindholm, *S. A.*, Pastor. Kandiyohi, Minn., U. S. A.
Ling, *A. J.*, Lektor. Göteborg.
Lindqvist, *C. A. O.*, Häradsskrifvare. Växjö.
Lindskog, *H. J.*, Teol. Kand. v. Pastor. Göteborg.
Lindskog, *C. F. O.*, Kyrkoherde. Frendefors.
Lindstedt, *J. M.*, Kyrkoherde. Torsås.
Lindström, *N. J. O. H.*, Biskop. Växjö.
Lindström, *P.*, Komminister. Vrå.
Lindvall, *T.*, Pastorsadjunkt. Rönnäng.
Linköpings stiftsbibliotek. Linköping.
Linnarsson, *N. J.*, Fil. och Teol. Dr. Domprost. Skara.
Linnarsson, *N. J. A.*, Lektor. Skara.
Linnell, *E. P.*, Fil. Jubeldoktor, Prost, Hvetlanda.
Litzell, *A. V.*, V. D. M. Fredsberg, Töreboda.
Lizell, *J. V.*, Kontraktsprost. Bolstad, Lillebyn.
Ljung, *W.*, Pastor. 14 Gardner St., Waltham, Mass., U. S. A.
Ljungberg, *D. W.*, Komminister. Länna, Bergshamra.
Ljunghoff, *A. H.*, Kyrkoherde. Ausås, Spannarp.
Ljungqvist, *E. G.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Ockelbo.
Lobin, *H. A.*, Kyrkoherde. Ullstorp, Tomelilla.
Lundahl, *N. J.*, Pastor. Braddock, Pa., U. S. A.
Lundberg, *H. F.*, Kyrkoherde. Bromma, Sundbyberg.
Lundberg, *O. V.*, Borgmästare. Sala.
Lundberg, *V. T.*, Komminister. Norrsunda, Rosersberg.
Lundblad, *G. T.*, Komminister. Hendene, Skara.
Lundblad, *J.*, Komminister. Neder-Luleå, Gammelstad.
Lundegård, *J. C. E. Åkeson-*, Kyrkoherde. Hörby.
Lundgren, *I. B.*, Regementspastor. Kalmar.
Lundgren, *J. M.*, Kyrkoherde. Resmo, Mörbylånga.
Lundgren, *J. W.*, Pastor. Benson, Iowa, U. S. A.
Lundgren, *L. P.*, Pastor. Hallock, Minn., U. S. A.
Lundin, *C. F.*, Fil. Dr., Upsala.
Lundin, *G. W.*, Bokhandlare. Falköping.
Lundquist, *A. F.*, Pastor. 49 Stearn St., Bristol, Conn., U. S. A.
Lundqvist, *K. G.*, Lektor. Norrköping.
Lundqvist, *K. V.*, Teol. Lektor. Hudiksvall.
Lundqvister, *E.*, Trafikchef. Sala.
Lundström, *A.*, Teol. Kand. Kyrkoherde. Arnäs, Arnäsvall.
Lundström, *A.*, Godsägare. N. Frösunda, Jerfva.

Lundström, *C. H.*, Fil. Jubeldoktor. Bergmästare. Filipstad.
Lundström, *E.*, Komminister. Grinstad.
Lundström, *K. F.*, E. o. Kammarskrifvare. Stockholm.
Lundvik, *J. W.* Kyrkoherde. Valbo, Gefle.
Lyckholm, *J. V.*, Kronofogde. Leksand.
Lydahl, *A. J.*, Teol. stud. Upsala.
Lysch, *H. F. G.*, Fil. Kand., Fängelsepredikant. Göteborg.
Löfvander, *N. P.*, Kyrkoherde. Agunnaryd, Prestnäs.
Löfvenmark, *O.*, Kontraktsprost. Refsund, Gällö.
Löfström, *A. P.*, Possessionat. Sundbyberg.
Lönnerblad, *N. J.*, Kontraktsprost. Bellefors, Moholm.
Löv, *G.*, Fil. Kand., Extraläfare. Norrköping.

Magnevill, *A.*, Kyrkoherde. Grangärde.
Malm, *J. T.*, Teol. Dr., Fil. Kand., Kontraktsprost. Löderup.
Malmberg, *A.*, Kyrkoherde. Brunnby.
Malmborg, *P. L.*, Komminister. Ringkarleby.
Malmström, *C. G.*, f. d. Statsråd. Djursholm.
Malmö högre allmänna läroverk.
Malmö Museum. Malmö.
Markgren, *O. R.*, Kyrkoherde. Bjurholm.
Martin, *C. R.*, Teol. Assistent. Upsala.
Martin, *K. A.*, Pastor. Branford, Conn., U. S. A.
Martinson, *O.*, Kyrkoherde. Brattfors, Filipstad.
Martinson, *P.*, Pastor. Cambridge, Ill., U. S. A.
Mauritzson, *J.*, Professor. Aug. Coll., Rock Island, Ill., U. S. A.
Mazer, *T.*, e. o. Kongl. Hofpredikant, Läroverksadjunkt. Stockholm.
Medin, *H. V.*, V. D. M. Kalmar stift.
Melander, *S. E.*, Lektor. Växjö.
Melin, *S.*, Kyrkoherde. Dimbo, Ekedalen.
Mellin, *P. E.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Dingtuna.
Meijer, *F. C. G.*, Fil. Dr., Kontraktsprost. Vemmerlöf, Skytts Vemmerlöf.
Miller, *P. S.*, Pastor. Chandlers Valley, Pa., U. S. A.
Modén, *M.*, t. f. Rektor. Arvika.
Modin, *O.*, Kontraktsprost. Torp, Fränsta.
Molin, *O.*, Fil. Dr., v. Komminister. Stockholm.
Montelius, *P.*, Fil. Lic., Extraläfare. Malmö.
Montgomery-Cederhielm, *R.*, Kammarherre. Örebro.
Morén, *E.*, Teol. Dr., Prost, f. d. Kongl. Öfverhofpredikant. Stora Tuna.
Mozart, *C. G.*, Kontraktsprost. Tingsås, Tingsryd.
Möller, *M. L.*, Fröken. Falköping.
Mörner, *A. C.*, Komminister. Stockholm.
Mörner, *S.*, Grefvinna. Marieberg, Bettna.

Nedin, *H.*, Kyrkoherde. Torhamn.
Nelson, *A. F.*, Pastor. Willmar, Minn., U. S. A.
Nielsen, *F.*, Biskop. Aalborg, Danmark.
Nilman, *A. M.*, Komminister. Göteborg.
Nilson, *N. J. A.*, Rektor. Gefle.
Nilson, *S. J.*, Komminister. Stockholm.
Nilsson, *C. J. J.*, Teol. Kand. Upsala.
Nilsson, *J.*, Jur. Kand., v. Häradshöfding. Gårdsby, Norrgårda.

Nilsson, *J. W.*, Fil. Dr., Extralärare. Jönköping.
Nissen, *K.*, Arkitekt. Örebro.
Norberg, *J. O. C.*, Lektor. Strängnäs.
Norborg, *L.*, Komminister. Göteborg.
Nordblad, *A. M.*, Kyrkoherde. Bitterna, Vedum.
Nordblad, *C. I. I.*, Teol. Kand. Upsala.
Nordenson, *J.*, Kontraktsprost. Sunne.
Nordin, *H. J.*, Fil. Kand., V. D. M., vik. Läroverksadjunkt. Upsala.
Nordling, *G.*, Generalkonsul. 14 Rue d'Athènes, Paris.
Nordmark, *J. A.*, Kyrkoherde. Öfver-Kalix.
Nordström, *A. J.*, Kyrkoherde. Västra Hoby, Örtofta.
Nordström, *H.*, Kyrkoherde. Odensjö, Åsen.
Norelius, *A. T.*, Läroverksadjunkt. Norrköping.
Norelius, *E.*, Teol. Dr., President. Vasa, Minn., U. S. A.
Norelius, *J. G. A.*, Lektor. Luleå.
Norelius, *J. H.*, Kyrkoherde. Gåsborn, Långbanshyttan.
Norén, *G. R.*, Kontraktsprost. Skånella, Rosersberg.
Norman, *J. T. V.*, Kyrkoherde. Wada, Brottby.
Norrby, *C. J.*, f. d. e. o. Professor. Upsala.
Norrby, *G.*, Fil. Kand., V. D. M., vik. Lektor. Falun.
Norrköpings högre allmänna läroverk.
Norrlin, *S. J.*, Kyrkoherde. Vederslöf.
Norrman, *G. E.*, Teol. Kand. Upsala.
Norström, *G. C. A.*, Kyrkoherde. Lillkyrka, Örebro.
Norström, *W.*, Tj. f. Regementspastor, Kyrkoadjunkt. Malmö.
Nya Elementarskolan. Stockholm.
Nyberg, *A. H.*, Kontraktsprost, Kyrkoherde. Rute, Gotland.
Nygren, *C. A.*, Kyrkoherde. Piteå, Öjebyn.
Nygren, *J.*, Kyrkoherde. Elfsby, Elfsbyn.
Nylander, *K. U.*, Domprost, Strängnäs.
Nylin, *E.*, V. D. M. Lundsberg, Näs-sundet.
Nyman, *J. A.*, Kyrkoherde. Hietaniemi.
Nyström, *C. O.*, Kyrkoherde. Runsten.
Nyström, *A. L. W.*, Teol. och Fil. Dr., Kontraktsprost. Rasbo.
Nyström, *J. F.*, Docent, Lektor. Upsala.
Nyvall, *J. A.*, Pastor. Moorhead, Minn., U. S. A.
Näsström, *F. T.*, Komminister. Blidö.

Odhner, *C. T.*, f. d. Riksarkivarie. Stockholm.
Ohlander, *J. B.*, Komminister. Öja, Gemla.
Ohlsson, *A. G. N.*, Kyrkoherde. Båstad.
Ohlsson, *O.*, Folkskoleinspektör. Elfsby.
Okerblom, *A. J.*, Teol. Stud. Aug. Teol. Sem., Rock Island, Ill., U. S. A.
Olander, *C. O.*, Pastor. 231, 33 W. Minneapolis, Minn., U. S. A.
Oléen, *B.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Gladsax, Jerrestad.
Ottergren, *C.*, Fängelsepredikant. Ystad.

Palm, *C. H.*, t. f. Domkyrkoorganist. Upsala.
Palm, *G. H.*, Kongl. Hofpredikant, Kyrkoherde. Forsmark.
Palmér, *J.*, Legationspredikant. 83 Adelaide Road, Hampstead, London N. V.
Palmgren, *S. M. L. F.*, Kyrkoherde. Nottebäck.

Palmlund, *O. G.*, Seminarieadjunkt. Falun.

Paulson, *J.*, Professor. Göteborg.

Pehrson, *P.*, Brukspredikant. Österby, Dannemora.

Persson, *O.*, Kontraktsprost. Köla, Adolfsfors.

Personne, *J. W.*, Domprost. Linköping.

Petander, *D.*, Teol. Stud. Upsala.

Peterson, *K. H.*, Kontraktsprost. Boda, Ofvanmyra.

Petersson, *E. L.*, Teol. Dr., Kontraktsprost. Leksand.

Petri, *C. J.*, Pastor. 1424 S. 9 St. Minneapolis, Minn., U. S. A.

Petri, *P. J. A.*, Kyrkoherde. Helgesta, Sparreholm.

Pettersson, *C. F.*, Kontraktsprost. Sundborn, Falun.

Pettersson, *C. U. O.*, Kyrkoherde. Hjersås.

Pettersson, *G. H.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Svennevad.

Pettersson, *P.*, Komminister. Grangärde.

Pettersson, *P. E.*, Bagaremästare. Växjö.

Piehl, *K. F.*, e. o. Professor. Upsala.

Pihl, *C. T.*, Kapellpredikant. Ljusne.

Pira, *K.*, utn. Läroverksadjunkt i Falun. Östersund.

Planting-Gyllenbåga, *G. H. W.*, Kapten. Kongl. Krigsskolan, Karlberg.

Prinzell, *C. G. V.*, Kyrkoherde. Väckelsång.

Qvarnström, *A. W.*, Kyrkoherde. Söderala.

Qvarnström, *C. J.*, Kyrkoherde. Askeryd, Aneby.

Quennerstedt, *A. W.*, Professor. Lund.

Quensel, *J. O.*, e. o. Professor. Upsala.

Quensel, *Th.*, Bokhandlare. Upsala.

Quiding, *A.*, Bokhandlare. Växjö.

Quist, *J. A. L.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Ösmo.

Qvänstedt, *J.*, Komminister. Näs, Kettilstorp.

Ramhult, *P.*, Fil. Kand., vik. Kollega. Sölvesborg.

Rane, *A.*, Tandläkare. Falköping.

Ranseen, *M. C.*, Teol. Dr., Pastor. 79, W. Huron St., Chicago, Ill., U. S. A.

Redelius, *O. W.*, Kontraktsprost. Hallingeberg.

Rehner, *E.*, Pastor. Buffalo, Minn., U. S. A.

Remmer, *G.*, Seminarieadjunkt. Stockholm.

Renström, *C. J.*, Sjömanspastor. Princes Square Cable Str. E, London.

Revel, *G. W. L.*, Komminister. Nyköping.

Rietz, *A. G.*, Teol. och Fil. Kand., Kyrkoherde. Vermdö.

Rignell, *A.*, Apotekare. Falköping.

Riksarkivet, Kongl. Stockholm.

Ringberg, *Th. E.*, Kontraktsprost. Ålem.

Rodhe, *E. H.*, Biskop, Göteborg.

Roos, *A. C. V.*, Fil. Jubeldr., Kyrkoherde. Hällaryd, Trensum.

Rosén, *M.*, Regementspastor, Läroverksadjunkt. Helsingborg.

Rosengren, *J. Th.*, Läroverksadjunkt. Växjö.

Rudbeck, *J. G.*, Frih., v. Häradshöfding. Stockholm.

Rudberg, *A.*, Kontraktsprost. Lugnås.

Rudberg, *E. E son*, Kontraktsprost. Vånga.

Rudin, *E. G. W. N.*, f. d. Professor. Upsala.

Rundgren, *C. H.*, Biskop. Karlstad.

Rundgren, *J. W.*, V. D. M. Hångsdala.

Runstedt, *A. F.*, Komminister. Gökhem.
Rydberg, *A.*, Seminarieadjunkt. Växjö.
Rydberg, *P. A.*, Fil. Dr. New-York Botanical Garden, New-York, U. S. A.
Rydén, *A. J.*, Pastor. Stockholm, Wis., U. S. A.

Samuelsson, *J.*, Kyrkoherde. Skinnskatteberg.
Samuelsson, *V.*, Läroverksadjunkt. Strengnäs.
Sandberg, *Fr.*, Kontraktsprost. Väster-Åker, Upsala.
Sandberg, *G. W.*, Kyrkoherde. Norrköping.
Sandberg, *N.*, Kyrkoherde. Brandstad, Vollsjö.
Sandblad, *N.*, Kyrkoherde. Göteborg.
Sandborg, *P.*, Kyrkoadjunkt. St. Pauli, Malmö.
Sandahl, *C. G.*, Kyrkoherde. Norrtälge.
Sandell, *A.*, Teol. Kand., Kontraktsprost. Väderstad.
Sandin, *E. J.*, Komminister. Råneå.
Sandzén, *J. P.*, Kontraktsprost. Hjerpås.
Schéele, *K. H. G. von,* Biskop. Visby.
Schlachter, *F. W. H.,* S. M. Kand. Upsala.
Schück, *J. H. E.,* Professor. Upsala.
Schröder, *B. G.*, Kontraktsprost. Filipstad.
Serner, *J. N:son,* Kyrkoherde. Bosarp, Stabbarps grufva.
Silfverschiöld, *O. B. A.*, Friherre, Löjtnant. Koberg, Upphärad.
Sjöberg, *A.*, Kronolänsman. Falköping.
Sjöblom, *S.*, Läroverksadjunkt. Karlstad.
Sjöfors, *C. D.*, Komminister. Pjetteryd.
Sjöholm, *J.*, Docent, Kyrkoadjunkt. Malmö.
Sjöstrand, *N. J.*, Kyrkoherde. Hinneryd.
Sjöström, *G. G. A.*, Kyrkoherde. Tuna, Nyköping.
Sjöström, *N. P.*, Pastor. 929, 6 Ave., Rockford, Ill., U. S. A.
Skogmark, *L. G.*, Komminister. Hvalinge.
Smith, *J. A.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Gylle, Fjerdingslöf.
Smålands nation. Upsala.
Society Framåt, The Young Peoples, of Sw. Luth. Congregation. Pontiac, R. I., U. S. A.
Society, The Young Peoples, of Sw. Ev. Luth. Tripolis Congregation. Kandiyoui, Minn., U. S. A.
Spolén, *J. O:son,* Kyrkoherde. Fryksände, Torsby.
Staaff, *O. A.*, Kontraktsprost. Offerdal.
Stave, *E.*, Professor. Upsala.
Stavenow, *L. V. A.*, Professor. Göteborg.
Stenbeck, *J. W. R.*, Kyrkoherde. Götlunda.
Stenberg, *G. A.*, Pastor. Sandlake, Wis., U. S. A.
Stenberg, *Hj. A.*, v. Pastor. Estuna.
Stenow, *N.*, Kyrkoherde. Röddinge, Eriksdal.
Sterzel, *G. F.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Stockholm.
Steyern, *F. Vult von,* Godsägare. Kaggeholm, Stockholm.
Stolpe, *M.*, Pastor. 217 E. 49 St., New York, N. Y., U. S. A.
Strandh, *I.*, Kontraktsprost. Habo.
Strandell, *K. E. A.*, Teol. Dr., Kyrkoherde. Stockholm.
Strandell, *O. W.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Tierp.
Strandell, *P. N:son,* Kyrkoherde. Röke.
Sture, *N. J.*, Pastor. Taylors Falls, Minn., U. S. A.
Styff, *N. F. W.*, Kontraktsprost. Vidtsköfle, Vidtsköfleby.

Sundelin, *J. A. I.*, Teol. Dr., Kontraktsprost. Jönköping.
Sundler, *J.*, Läroverksadjunkt. Stockholm.
Sundén, *O. W.*, Fil. Kand., Lundsberg, Nässundet.
Svahn, *J.*, Fabrikör. Vik, Växjö.
Svanbom, *K. O.*, Kommin. Björklinge.
Svartengren, *T. H.*, Komminister, Regementspastor. Neder-Luleå, Gammelstad.
Swenson, *F.*, Pastor. 46 Lake St., Ashtabula, Ohio, U. S. A.
Svensson, *Ida*, Seminarielärarinna. Falun.
Svensson, *K. A.*, Fil. Kand., vik. Kollega. Åmål.
Sydow, *C. Fr. von*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Ingelstorp, Glemmingebro.
Sydow, *K. A. von*, Komminister, Regementspastor. Sköfde.
Sylvan, *B. L.*, Fru. Näs, Växjö.
Sylvén, *O. G.*, Kontraktsprost. Spånga.
Säfholm, *A. P.*, Kyrkoherde. Ljusterö.
Särnström, *K. H.*, Pastorsadjunkt. Stockholm.
Söderbaum, *P. Hj.*, Rektor. Malmö.
Söderberg, *N. J.*, Teol. Kand., Domkyrkosyssloman, Regementspastor. Upsala.
Södergren, *J. G. A.*, Läroverksadjunkt. Växjö.
Södergren, *P. O.*, Kyrkoherde. Vestanfors.
Söderlind, *P.*, Teol. Kand., Kyrkoherde. Vibyggerå, Docksta.
Söderling, *L. S.*, Kontraktsprost. Stiby, Gersnäs.
Södermanland-Nerikes Nation. Upsala.
Söderqvist, *O.*, v. Lektor. Visby.
Söderstedt, *J. G.*, Pastor. Upsala.
Söderström, *C. O.*, Kyrkoherde. Rone, Ronehamn.
Sörensson, *P.*, Teol. och Fil. Dr., Kontraktsprost. Frillestad, Påarp.

Ternstedt, *J.*, Kyrkoherde. Åker[...]
Ternstedt, *N. J.*, Teol. Dr., Kyrkoherde. Fägred.
Thordeman, *J. V.*, Kontraktsprost. Ununge.
Thorén, *C. M.*, Fil. Dr., Kontraktsprost. Mjölby.
Thorsén, *A.*, Kontraktsprost. Biskopskulla, Långtora.
Thorvall, *H. O.*, Kyrkoherde. Flä[...]kebo.
Thunander, *K. F.*, Kyrkoherde. Öj[...] Stora Sundby.
Thuresson, *J. V.*, Teol. Dr., Kontraktsprost. Krokstad.
Tidstrand, *L. J.*, Komminister. Vassända-Naglum, Trollhättan.
Timelin, *P. S. E. T.*, Kyrkoherde. Vankifva.
Tinnerholm, *A.*, Fröken. Växjö.
Tivell, *F.*, Komminister. Danmark, Bergsbrunna.
Tivell, *A. L.*, Fil. Kand. Upsala.
Tottie, *H. W.*, Biskop. Kalmar.
Trolle-Bonde, *C. J.*, Grefve. Trolleholm, Trollenäs.
Trollér, *H.*, v. Komminister. S:t Olof.
Trägårdh, *H. A.*, Kyrkoherde. Stora Köpinge, Svenstorp.
Tynell, *L. P:son*, 2:dre Stadskomminister. Lund.
Tägtström, *E. J.*, Fil. Dr., Kontraktsprost. Kolbäck.
Törner, *C. A.*, v. Domkyrkokomminister. Upsala.
Törnstrand, *I.*, Läroverksadjunkt. Visby.

Universitetsbiblioteket. Köpenhamn.
Upplands Nation. Upsala.

Wadstein, *E. A.*, Rektor. Karlskrona.
Wætter, *A. A. L.*, Kyrkoherde. Vintrosa.

Wahldorff, *S. O:son,* Kyrkoherde. Håslöf.

Wahlfisk, *J.,* Teol. Dr., Kontraktsprost. Kil, Nerikes Kil.

Wahlstedt, *P. V.,* Kontraktsprost. Undersvik, Karsjö.

Wahlström, *J. F.,* Kyrkoherde. Barkarö.

Wahlström, *T. A.,* Kyrkoherde. Ramdala.

Wahrenberg, *C. G.,* Hospitalspredikant. Upsala.

Walde, *C. E.,* Läroverksadjunkt. Nyköping.

Waldén, *K. A.,* Läroverksadjunkt. Örebro.

Wallén, *O. A.,* Kontraktsprost. Jerfsö.

Walles, *J.,* Docent. Upsala.

Wallin, *A. F.,* Kyrkoherde. Yllestad, Kettilstorp.

Wallin, *F.,* Teol Dr., Fil. Jubeldr., Kontraktsprost. Viby, Vretstorp.

Wallin, *H. T.,* Teol. och Fil. Dr., Prost. Alunda.

Wallin, *J. A.,* Kyrkoherde. Frötuna, Norrtälge.

Wallin, *J. P.,* Kyrkoherde. Öfver-Torneå.

Wallin, *S. M.,* Kyrkoherde. Traheryd.

Wallinder, *J.,* Teol. och Fil. Dr., Kontraktsprost. Halmstad.

Wallinder, *J.,* Rektor. Trollhättan.

Wallstersson, *C. J.,* Teol. Kand., Fil. Dr., Kontraktsprost. Färentuna, Svartsjö.

Wannberg, *D. E.,* Kontraktsprost. Tegneby, Ileberg.

Warburg, *K.,* Professor. Stockholm.

Varenius, *P. O.,* Docent. Upsala.

Warholm, *C. Th.,* Fil. Kand., Kyrkoherde. Vadensjö, Örja, Landskrona.

Warholm, *J. W.,* Fil. Jubeldr., f. d. Kontraktsprost. Amnehärad, Gullspång.

Warodell, *J. P.,* Fabrikör. Falköping.

Wennberg, *C.,* F. d. Lasarettsläkare. Växjö.

Wennberg, *L.,* Fil. Dr., Kontraktsprost. Konga, Sonnarp.

Wennersten, *O. W.,* Teol. Stud. Upsala.

Wennlund, *A. A.,* Kyrkoherde. Ofvanåker, Alfta.

Wermcrantz, *E.,* Lektor. Skara.

Werme, *P.,* Kyrkoherde. Brunskog, Edane.

Vermlands Nations bibliotek. Upsala.

Werner, *E. J.,* Pastor. Gotha. Minn., U. S. A.

Wester, *O. A.,* Kontraktsprost. Luleå.

Vestgöta Nations bibliotek. Upsala.

Vesterås Läroverksbibliotek.

Westholm, *A. E.,* Lektor. Falun.

Westin, *J. F.,* Kyrkoherde. Fasterna, Rånäs.

Westling, *B. G. W.,* Seminarierektor. Linköping.

Westling, *G. O. F.,* Rektor. Nyköping.

Westling, *K. A.,* Läroverksadjunkt. Örebro.

Wetterberg, *S. F.,* Komminister. Sanne, Krokstad.

Wetterling, *O. A.,* Läroverksadjunkt. Vesterås.

Wibelius, *O. G. S.,* Fil. Stud. Upsala.

Wickbom, *J. A. O.,* Seminarierektor. Kalmar.

Wickbom, *G. S.,* Fil. Kand., Extralärare. Upsala.

Widén, *N. J.,* Komminister. Torpa, Ränte.

Widman, *J. D.,* Pastor. Gefle.

Widegren, *T. D. G.,* Teol. och Fil. Dr., Kontraktsprost. Falun.

Widner, *N.,* Pastorsadjunkt. St. Pauli, Malmö.

Wiklund, *H. E.,* Fil. Lic., Extralärare. Norrköping.

Willén, *G.*, Kyrkoherde. Bergunda, Räppe.
Wimmerby lägre allmänna läroverk.
Winberg, *I.*, Pastoratsadjunkt. Maria Magdalena, Stockholm.
Viotti, *A. G.*, Kontraktsprost. Gillberga.
Viotti, *J.*, S. M. Kand. Upsala.
Viotti, *J. D.*, Rektor. Upsala.
Wirsén, *C. D. af*, Fil. Dr., Svenska Akademiens Sekreterare. Stockholm.
Visell, *H. P:son*, Kyrkoherde. St. Pauli, Malmö.
Wittencrona, *A. G.*, Kyrkoherde. Trehörna.
Wittlock, *J. A.*, Med. Dr., f. d. Regementsläkare. Växjö.
Wretman, *J.*, Rådman. Stockholm.
Wålinder, *E.*, Komminister. Almunge.
Wåhlstedt, *A. L.*, Komminister. Tegelsmora, Tobo.

Ydén, *K. A.*, Kyrkoherde. Målilla.
Ydström, *J. E.*, Regementspastor, Kyrkoherde. Markaryd.
Yllner, *A. R.*, Kyrkoherde. Fjelkestad.

Åberg, *C. Th.*, Kyrkoherde. Skellefteå.
Åberg, *E. G.*, Kyrkoherde. Österåker, Ättersta.
Åbergh, *E. G.*, Kyrkoherde. Hammar, Askersund.
Ågårdh, *P. P:son*, v. Pastor. Esphult.
Åkerblom, *H.*, Seminarierektor. Falun.
Åkerblom, *K. A.*, 1:ste Komminister. Gefle.
Åkerman, *H.*, Minister. 12 Rue de la Faisanderie, Paris.
Åkermark, *J. N.*, Fil. Dr., Kyrkoherde. Göteborg.
Åmåls lägre allmänna läroverk.
Åsbrink, *F. T. L.*, e. o. Kongl. Hofpredikant, utn. Kyrkoherde i Gefle. Arboga.
Åstrand, *P. A.*, Komminister. Falköping.
Åstrand, *J. O. G.*, Läroverksadjunkt. Upsala.

Öberg, *P. O.*, Kyrkoherde. Hamrånge, Bergby.
Ödberg, *J. F.*, Lektor. Skara.
Öhlander, *C.*, Fil. Dr. Upsala.
Öhman, *S. G.*, Pastor. New Britain, Conn., U. S. A.
Öhmann, *F. L.*, e. o. Kongl. Hofpredikant, Kontraktsprost. Västra Vingåker, Vingåker.
Öqvist, *A. H.*, Komminister. Ed, Edsbordet.
Örtenblad, *P. J. H. T.*, Fil. Kand., e. o. Kongl. Hofpredikant, Kyrkoherde Hedemora.
Östergren, *P. C.*, Kyrkoherde. Träne, Ovesholm.

Tillägg: **Kjellberg**, *A. L.*, Docent. Upsala.

